

МУҲАҚҚИКИ ЧАВОН
ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
2026. №1

МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ
ТАДЖИКСКИЙ
НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
2026. №1

YOUNG RESEARCHER
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
2026. No1

МАРКАЗИ
ТАБЪУ НАШР, БАҐГАРДОН ВА ТАРЧУМА
ДУШАНБЕ – 2026

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ «МУҲАҚҚИКИ ҶАВОН»

Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

САРМУҲАРРИР:

Насриддинзода Эмомалӣ Сайфиддин | Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, узви вобастаи АМИТ, ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Сафармамадзода Сафармамад Муборакшо | Доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Исмонов Кароматулло Бадриддинович | Доктори илмҳои филологӣ, дотсент, директори Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷумани Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Шерматов Нурмахмад	Доктори илмҳои техникӣ, профессор
Солихов Давлат Қуватович	Доктори илмҳои физикаю математика, профессор
Сатторов Абдуманон	Доктори илмҳои физикаю математика, профессор
Файзуллоев Эркин Фатхуллоевич	Номзади илмҳои химия, дотсент декани факултети химия
Валиев Шариф Файзуллоевич	Доктори илмҳои геологӣ-минералогӣ, и.в. профессор
Расулиён Қаххор Кучаров Аламхон	Доктори илмҳои таърих, профессор Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Дӯстов Ҳамрохон Чумаевич	Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони адабии муосири тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Нағзибекова Меҳриниссо Бозоровна	Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забонишиносии умумӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Муродов Мурод Низомова Тухфамо Давлатовна	Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти ДМТ Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Одинаев Фурқат Фарходович	Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент
Шарофзода Рустам Шароф	Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Сафарализода Хучамурод Қуддус	Номзади илмҳои сиёсатишиносӣ, дотсенти кафедраи сиёсатишиносӣ
Рачабов Имомиддин Ширинович	Номзади илмҳои сиёсатишиносӣ, дотсенти кафедраи сиёсатишиносӣ
Нуриддин Парвин Раймалихон	Номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент
Ҳочиматова Гулҷехра Масаидовна	Доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Устоев Мирзо Бобочонович	Доктори илмҳои биологӣ, профессори кафедраи физиологияи одам ва ҳайвонҳо, факултети биологияи ДМТ

Маҷалла дар Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷумани ДМТ барои нашр таҳия мегардад.

Нишонии Марказ:

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Тел.: (+992 37) 227-74-41

ДМТ, 2026©

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ»

Учредитель журнала:

Таджикский национальный университет

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА:

Насриддинзода Эмомали Сайфиддин | Доктор юридических наук, член-корреспондент НАНТ, ректор Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафармамадзода Сафармамад Муборакшо | Доктор химических наук, профессор, проректор по науке Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Исмонов Кароматулло Бадридинович | Доктор филологических наук, доцент, директор Издательского центра Таджикского национального университета

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Шерматов Нурмахмад	Доктор технических наук, профессор
Солихов Давлат Кувватович	Доктор физико-математических наук, профессор
Сатторов Абдуманнон	Доктор физико-математических наук, профессор
Валиев Шариф Нарзуллоевич	Доктор геолого-минералогических наук, и.о. профессора
Файзуллоев Эркин Фатхуллоевич	Кандидат химических наук, декан факультета химии ТНУ
Расулиён Каххор	Доктор исторических наук, профессор
Кучаров Аламхон	Доктор филологических наук, профессор
Дустов Хамрохон	Кандидат филологических наук, доцент
Муродов Мурод	Доктор филологических наук, профессор
Нагзибекова Мехриниссо Бозоровна	Доктор филологических наук, профессор
Абдусатторов Абдушукур	Доктор филологических наук, профессор
Одинаев Фуркат Фарходович	Кандидат экономических наук, доцент
Шарофзода Рустам Шароф	Доктор юридических наук, профессор
Сафарзода Бахтовар Амирали	Доктор юридических наук, профессор
Раджабов Имомиддин Ширинович	Кандидат политических наук, доцент кафедры политологии
Сафарализода Хучамурод Куддус	Кандидат политических наук, доцент кафедры политологии
Нуриддин Парвин Раймалихон	Кандидат политических наук, доцент
Ходжиматова Гулчехра Масаидовна	Доктор педагогических наук, доцент
Устоев Мирзо Бободжонович	Доктор биологических наук, профессор

Адрес Издательского центра:
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Тел.: (+992 37) 227-74-41
© ТНУ, 2026

TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
SCIENTIFIC JOURNAL “YOUNG RESEARCHER”
Founder of journal:
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY

CHIEF EDITOR:

Nasriddinzoda Emomali Sayfiddin | *Doctor of Law, Corresponding Member of NAST, Rector of the Tajik National University (Dushanbe, Tajikistan)*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safarmamadzoda Safarmamad Muboraksho | *Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik National University*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Ismonov Karomatullo Badridinovich | *Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Director of the Publishing Center of the Tajik National University*

EDITORIAL BOARD:

Shermatov Nurmahmad	<i>Doctor of Technical Sciences, Professor</i>
Solihov Davlat Quvatovich	<i>Doctor of Physical and Mathematical Sciences</i>
Sattorov Abdumannon	<i>Doctor of Physical and Mathematical Sciences</i>
Fayzulloev Erkin Fathulloevich	<i>Candidate of Chemical Sciences, Dean of the Chemical Faculty</i>
Valiev Sharif Fayzulloevich	<i>Doctor of Geological and Mineralogical Sciences, Professor</i>
Rasuliyon Qahhor	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Kucharov Alamkhon	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University</i>
Dustov Hamrokhon Dzhumaevich	<i>Candidate of Philological Sciences,</i>
Murodov Murod	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of Printing of the Tajik National University</i>
Nagzibekova Mekhriniso Bozorovna	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of General Linguistics and Comparative Typology of the Tajik National University</i>
Nizomova Tuhfamo Davlatovna	<i>Doctor of Economics, Professor</i>
Odinaev Furqar Farhodovich	<i>Candidate of Economics, Associate Professor</i>
Safaralizoda Khudzhamurod Kuddusi	<i>Candidate of Politics, Associate Professor of the Department of the Political Science</i>
Sharofzoda Rustam Sharof	<i>Doctor of Law, Professor</i>
Safarzoda Bakhtovar Amirali	<i>Doctor of Law, Professor</i>
Rajabov Imomiddin Shirinovich	<i>Candidate of Politics, Associate Professor of the Department of the Political Science</i>
Nuriddin Parvin Raymalikhon	<i>Candidate of Politics, Associate Professor</i>
Hojimatova Gulchehra Masaidovna	<i>Doctor of Pedagogical Sciences, Professor</i>
Ustoev Mirzo Bobojonovich	<i>Doctor of Biological Sciences, Professor</i>

Address of the Publishing center:
734025, Republic of Tajikistan,
Rudaki Avenue, 17. Dushanbe.
Phone: (+992 37) 227-74-41

ФИЛОЛОГИЯ ВА ЖУРНАЛИСТИКА – ФИЛОЛОГИЯ И ЖУРНАЛИСТИКА

ФОЛКЛОРИЗМИ ОСОРИ АЙНӢ ДАР ПАЖУҲИШИ В. АСРОРӢ

Дилшодзода Ш.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Профессор Воҳид Асрорӣ (1917–1996), фолклоршинос, адабиётшинос, рӯзноманигор ва яке аз шахсиятҳои барҷастаи илму фарҳанги мо аст, ки бо осори дар бӯядҳои гуногуни фолклор, журналистика, адабиётшиносӣ ва ғайра эҷодкардаи хеш саҳми худро комилан дар илми тоҷик гузошта ва хотираи неки худро абадан дар таърих сабт кардааст.

Профессор Воҳид Асрорӣ бо эҷоди асарҳои монанди «Дар бораи эҷодиёти Юсуф Вафо» (1957), «Адабиёт ва фолклор» (1967), «Фолклор ва эҷодиёти нависанда» (1968), «Жанрҳои хурди фолклорӣ» (1983, 1985), «Халқ ва адабиёт» (1968), «Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик» (бо ҳамроҳии Амонов Р., 1980), «Фолклор, воқеият ва нависанда» (1982) осори шифоҳии моро аз ҷанбаҳои мухталиф таҳқиқу баррасӣ кардааст, ки онҳо минбаъд боиси навиштани асару мақолаҳои таҳқиқии зиёде гардидаанд.

Тавачҷуҳи Муллоҷон Фозилов ба осори устод Айнӣ ва китоби сечилдаи «Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ» (1975, 1977, 2014) нишон дод, ки Айнӣ воқеан нисбат ба дигар унсурҳои фолклорӣ аз зарбулмасалу мақолҳо бештар кор гирифтааст. Устод Муллоҷон Фозилов зарбулмасалҳо ва мақолҳои зиёдеро аз осори нависанда оварда таҳлил мекунад. Мисол: «Абри сиёҳ, ки аз тарафи ғарб бархоста буд, рӯи шафақи шомиро гирифт ва дунёро тамоман шаби торик гардонид. Аз ғояти гарду ғубори регзорон ва хокборони биёбон чашм кушодан мумкин набуд.

– Ҳоло ин аввали кор аст, – гуфт як хезумкаш, – бояд борони саҳт ҳам шавад, зеро **«абр агар аз қибла хезад, саҳт борон мешавад»** гуфтаанд [16, с. 23].

Ин зарбулмасал ба он маъно аст, ки зоҳиршавии аломатҳои ҳодисае, далели вуқуи он аст.

Мисоли дигар:

«Дар ин миён хидматгор ош кашида оварда, ба пеши мо монд. Аммо бой ба ош ҳам Нигаред: оҳ накарда, кори худро давом дод. Ман, ки гурусна монда будам, ба ӯ гуфтам:

– Биёед, аввал таом хӯрем, **«аввал таом в-он гаҳ калом»** гуфтаанд» [16, с. 26].

Аммо масъалаи фолклоризмро В. Асрорӣ дар осори Айнӣ ба таври комил кор карда баромадааст. Муҳаққиқ дар китоби арзишманди «Фолклор, воқеият ва нависанда» ба таҳқиқи фолклоризми устодон Айнӣ ва Лоҳутӣ камар баста муҳимтарину асоситарин масъалаҳои корбурди фолклоризмро дар осори онҳо таҳқиқ кардааст. Ин китоби арзишманд аз панҷ фасл иборат аст ва фасли аввали он «Манбаҳои фолклоромӯзии С. Айнӣ ва А. Лоҳутӣ», фасли дувум «Ибора, таъбир ва зарбулмасалҳои халқӣ дар осори С. Айнӣ ва А. Лоҳутӣ», фасли сеюм, «Суруд ва порчаҳои манзуми халқӣ дар осори С. Айнӣ ва А. Лоҳутӣ», фасли чаҳорум «Сюжет, мазмун ва образҳои фолклорӣ дар осори С. Айнӣ ва А. Лоҳутӣ» ва ниҳоят, фасли панҷуми асар «Мотивҳои фолклорӣ дар осори С. Айнӣ ва А. Лоҳутӣ» унвон доранд. Овардани ин фаслу бобҳои асар дар ин ҷо ба он маъно буд, то маълум шавад, ки муҳаққиқ як китоби комили худро ба ин масъалаи муҳим бахшидааст ва барои муҳаққиқони баъдӣ ин масъала дар осори Айнӣ комилан ҳал шудааст.

Дар фасли аввали китоб муҳаққиқ доир ба аҳаммияти истифодаи унсурҳои фолклорӣ дар эҷодиёти нависандагон ва шоирон баҳс карда, чунин меорад: «Ҳамаи шоирон ва нависандагон ба воситаи ду манбаи асосӣ эҷодиёти бадеии халқро омӯхтаанд: яке – халқ ва ғӯяндагони халқӣ, дигаре – осори халқии китобие, ки дар адабиётшиносии имрӯзаи тоҷик «Насри ривоятӣ» ва баъзеҳо ба таъбири Ф. Энгелс «Китобҳои халқӣ» меноманд» [10, с. 11].

Ба назари ин чониб, фасли аз ҳамаи калон ва муҳимми китоби муҳаққиқ фасли дуввум, яъне «Ибора, таъбир ва зарбулмасалҳои халқӣ дар осори С. Айнӣ ва А. Лоҳутӣ» мебошад, ки дар он истифодаи муҳимтарин унсури фолклорӣ – зарбулмасал ва мақол дар эҷодиёти Айнӣ ва Лоҳутӣ таҳқиқ гудаанд. Аз саба он ки окри мо фақат марбут ба С. Айнӣ мебошад мо минбаъд аз зикри номи устод Лоҳутӣ сарфи назар мекунем ва андешаҳои муҳаққиқро танҳо дар бораи С. Айнӣ оварда, таҳлил мекунем. Муҳаққиқ мақсаду мароми худро ба таври возеҳ дар ин боб чунин меорад: «Дар ин боб муаллиф дар назди худ вазифа мегузорад, ки мавқеи забони халқии гуфтугӯӣ ва зарбулмасалу таъбирҳои халқии осори С. Айнӣ ва А. Лоҳутиро таъин намуда, ба ин васила ҳам зоҳир гардидани халқияти эҷодиёти асосгузори адабиёти советии тоҷикро то андозае равшан намояд. Азбаски ҳамаи асарҳои С. Айнӣро ба ин мақсад пурра аз назар гузаронидан дар ин ҷо имконнопазир аст ва тадқиқоти махсус талаб мекунад, лозим доништа шуд, ки яке аз асарҳои барҷастатарин ва дар давраи камолоти нависанда эҷодшуда дар маркази диққат гузошта шавад. Ин асар романи «Ғулумон» мебошад» [10, с. 30].

Аз гуфтаи муаллиф чунин натиҷа ба даст меояд, ки дар ин китоб фақат яке аз асарҳои барҷастаи устод Айнӣ – «Ғулумон» таҳлилу баррасӣ шуда, мисолҳо фақат аз ҳамин асар оварда мешаванд. Вобаста ба ҳамин тартиби кор, устод В. Асрорӣ аввал дар бораи аҳаммияти ин роман дар эҷодиёти нависанда, таърих ва сабабҳои эҷод ва осори дар хусуси ин роман эҷодшуда баҳс мекунад. Баъдан муҳаққиқ дар бораи ибораҳои фразеологӣ ин асар таҳқиқ карда, онҳоро ба ибораҳои фразеологӣ феълӣ, ибораҳои фразеологӣ ғайрифеълӣ, ибораҳои фразеологӣ изофӣ ва ғайра ҷудо карда, барои ҳар кадом мисолҳо оварда, таҳқиқ баррасӣ кардааст: «Аксарияти ибораҳои фразеологӣ халқӣ бо сабаи аз худ зоҳир намудани тобишҳои гуногуни маъноӣ маҷозӣ дар асари адабӣ образнокии нутқ ва тасвир, обу ранги осори нависандаро ба вучуд меоваранд. Онҳо монади зарбулмасалу мақолҳои таркибан устувор ва рехта буда, дар ифодаи мазмун ва фикру андешаҳои нависанда ҳамчун воситаҳои тасвири бадеӣ хизмат мекунанд» [10, с. 32].

Муҳаққиқони соҳаҳои забоншиносӣ ва фолклоршиносӣ ибораҳои фразеологиро гуногун шарҳу тавзеҳ додаанд. Масалан, Ҷ. Мачидов гуфтааст:

«Навъҳои ибораҳои фразеологӣ аз ҷиҳати сохт хеле зиёданд. Хели аз ҳама серистеъмолро ибораҳои изофии фразеологӣ ташкил медиҳанд, ки онҳоро дар навбати худ ба шоҳаҳои зиёде ҷудо кардан мумкин аст. Чанд мисол: «хандаи субҳ», «хаёли хом», «фикри пухта», «гурги борондида», муртӣ посухта», «тоҷи хурӯс», «ошиқи печон» ва тавра.

Дар гурӯҳи дигар фақат тартиби муайяни ҷузъҳоро мушоҳида кардан мумкин аст: «забон баровардан», «даст задан», «сар додан», «як зайл», «ягон вақт», «гап ҳамин» ва монанди инҳо» [17, с. 43].

Ибораҳои фразеологӣ феълӣ чунин мебошад, ки дар онҳо ҷузъи асосӣ феъл аст ва дигар ҷузъҳо ба он тобеъ буда, буранги бадеии хосс доранд ва ҷиҳати эмотсионии асарро қавӣ мегардонанд. Ба андешаи В. Асрорӣ ин навъи ибораҳои фразеологӣ дар осори С. Айнӣ зиёд ба чашм нахӯранд ҳам, аммо истифодаи онҳо хуб мушоҳида шуда, барои ташбеҳ ва муболиға дар осори нависанда хуб ба кор рафтаанд: «Ибораҳои фразеологӣ феълӣ воситаҳои тасвирии эҷодкардаи халқанд, ки ин ё он маънӣ ва мафҳумро бо роҳи ташбеҳ додан, муболиға кардан, ташхисонидан ва бо тарзи мувозеъгузориву муқоиса (параллелизм) иваз намуда, он маънӣ ва мафҳуми содари бадеӣ ва образнок баён мекунанд» [10, с. 34].

Ба ҳамин тартиб, муҳаққиқ аз осори Айнӣ зиёда аз 25 ибораи фразеологӣ феълиро оварда, таҳқиқ карда, дар бораи ҳар кадом нуктаи назари хосси худро иброз медорад.

Гурӯҳи дигари воҳидҳои фразеологӣ, ки муҳаққиқ дар осори Айнӣ мушоҳида кардааст, ибораҳои фразеологӣ ғайрифеълӣ мебошад. Ба андешаи муҳаққиқ, ин навъи ибораҳо дар осори Айнӣ, ва махсусан, дар «Ғулумон» зиёд ба мушоҳида мерасанд. Аммо ба андешаи муҳаққиқ ин навъи ибораҳо ба монанди ибораҳои феълӣ чандон муассиру ҷаззоб нестанд: «Дар «Ғулумон» ин гурӯҳи ибораҳои фразеологӣ хеле зиёданд ва ҳамчун воситаҳои

ифодаи бадеӣ мавқеи намоёне доранд. Агарчи ибораҳои ғайрифеълӣ ба дараҷаи барҷастаи образнокии ибораҳои фразеологӣ феълӣ намерасанд, вале бо шакл ва мазмуни рехта ва суфтаи худ забони асари адабию образнок мекунад» [10, с. 37].

Баъдан муҳаққиқ ин навъи ибораҳои фразеологиро вобаста ба маводе, ки аз осори нависанда ба даст меорад, ба ду гурӯҳ – ибораҳои чида ва ибораҳои изофӣ ҷудо карда, зикр кардааст, ки гурӯҳи ибораҳои чида аз ибораҳои синонимӣ ва ибораҳои гуногунмаъно иборатанд, аммо дар осори нависанда, ба таъкиди муҳаққиқ, навъҳои дигари ибораҳо – ибораҳои антонимӣ ва феъли ҳолӣ низ мушоҳида мешаванд [10, с. 38].

Аммо унсури аз ҳама муҳим ва асосӣ дар осори нависанда зарбулмасалу мақол аст, ки онҳо аз ҷониби В. Асрорӣ ба таври комил таҳқиқ шуда, саҳми нависанда дар истифодаи онҳо дақиқ муайян шудааст.

Тавре медонем устод С. Айнӣ дар баробари он, ки дар тамоми илмҳо осор дорад ва муҳаққику донишманди беназир аст, ӯ бештар ҳамчун нависанда иштихор дорад. Аз ин сабаб, ӯ тамоми унсури фолклориро, ба монанди зарбулмасалу мақол, чистон, афсона, суруд ва ғайраро дар осори насриаш – “Ёддоштҳо”, «Ғуломон», «Марги судхӯр», «Одина», «Мақтаби кӯҳна» истифода карда, ҳунари худро дар истифодаи унсури фолклорӣ нишон дода, ба ин восита ин ҳикматҳои халқиро дар осораш маҳфуз доштааст. В. Асрорӣ дар китоби «Ҷанрҳои хурди фолклори тоҷик» (1990) ва «Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик» (1980), муносибати бевоситаи устодро ба осори шифоҳии мардум арзёбӣ кардааст. Муҳаққиқ дар мақола ва суханронӣ аз нақлу ривоятҳои мардумӣ фаровон истифода кардани устод Айнӣро бо мисолҳо собит намудааст ва махсусан дар китоби «Фолклор, халқият, нависанда» таҳқиқ ва баррасӣ кардааст.

В. Асрорӣ ба ҷуз аз китоби «Фолклор, халқият, нависанда», ҳамчунин, зарбулмасалу мақолҳои осори С. Айнӣро дар китоби «Ҷанрҳои хурди фолклори тоҷик» низ таҳқиқ карда, дар фасли «Нависанда ва зарбулмасал» аксари мисолҳоро аз эҷодиёти С. Айнӣ меорад. Дар ҳамин китоби арзишманд доир ба нақши зарбулмасалу мақол дар эҷодиёти нависанда ҷунин меорад: «Нависанда аз зарбулмасалу мақол ҳамчун аз масолеҳи забон ва воситаи тасвири бадеӣ ба таври васеъ истифода мебарад. Зарбулмасал барои кушодани характери қаҳрамон, тасвири барҷастаи вазъият, пурқувват кардани мазмуни андешаи муаллиф ё персонажи асари ӯ, типӣ кунонидани образ дар асари бадеӣ ва ғайра роли муаяне мебозад» [6, с. 13].

Баъд аз он, ки ин сухан аз ҷониби муҳаққиқ иора мешавад, баъдан аз осори устод С. Айнӣ мисолҳо оварда мешаванд. Мисол, аз анбори ҳолӣ, сад ман шолӣ: «Хулоса, дарбориён гӯшу кисаи онҳоро ба сухани хуби хушк ва «чормағзи пучи бемағз пур» карда, рӯзро ба шаб расониданд ва ба таъбири мақоли халқ ба онҳо «аз анбори ҳолӣ сад ман шолӣ» инъом намуданд. (Ёддоштҳо, ҷилд 4, саҳ. 390)» [6, с. 14], ба болои сӯхта намақоб: «Ҳарони пир ма лоғари мондашуда ду пои пешашонро ба замин тир карда, сарашонро дар миёни он гирифта, аз роҳ рафтани боз истоданд. Дар пиёдагон, ки ҳарқадом чор-панҷ пуд хезумро бардошта буданд, акнун барои қадам мондан тоҷат намонда буд. «Ба болои сӯхта намақоб» омад: бороне, ки аввал дона-дона сар шуда буд, дар як дақиқа, ҷунон ки аз рӯи ҳаво фаввора сар дода бошанд, шурросзада боридан гирифт. («Ғуломон», саҳ. 287)» [6, с. 14], ба оши тайёр бакавул: «ба тартиб андохтани кори ёбон магар ҳамин аст, ки – гуфт Содик оташин шуда, – ман бо занам ҳар ду рӯз кунем, аммо Хучаназар ҳеҷ кор накунад, дар вақти ҳақгирӣ «ба оши тайёр бакавул» шуда ояд ва ҷойи «сергӯшту равғанашро» ба худаш кашад. («Ғуломон», саҳ. 520)» [6, с. 14], дар қатори шолӣ курмак об меҳӯрад: «Мӯйсафед ин фикри маро пай бурда гуфт: – мо пиёбаро ба ин дараҷа тунд карда хӯрдан одат надорем. Инро фақат барои ту тайёр кунондам ва худам ҳам «дар қатори шолӣ курмак об хӯрдагӣ» барин, хӯрда истодем («Ёддоштҳо», ҷилди 3, саҳ. 199)» [6, с. 14].

Дар фаслу бобҳои дигар китоби муҳаққиқ низ дар бораи зарбулмасалу мақол ва мавқеи онҳо дар асари бадеӣ андешаҳои илмӣ баён шудаанд. Масалан, дар китоби «Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик» (1980), ки он ҷо низ муҳаққиқ ба осори насрии устод

Айнӣ назар карда, зарбулмасалу мақолҳоро аз он ҷо барои мисол меорад. Муҳаққиқ дар ин қисмат дар хусуси истифодаи зарбулмасалу мақол дар насру назм ихори назар мекунад: «Зарбулмасалу мақолҳое, ки берун аз қонуну низоми назм сохта шудаанд, қонуну мизони дигаре доранд, ки он дар ҳар қисми зарбулмасал ё мақол ҳамоҳанг будани калимаҳо ва ё истифода шудани қофияҳо мебошанд» [9, с. 85]. Дар ин китоб низ муҳаққиқ ба истифодаи зарбулмасалу мақол дар осори С. Айнӣ ишораҳо карда, мисолҳо меорад. Масалан, дар осори устод Айнӣ барои сохтани тип ва симои манфӣ ва мусбати қаҳрамон зарбулмасалу мақол зиёд корбаст шуда, забони насри ӯро муассиру ҷаззоб гардондаанд. Муҳаққиқ В. Асрорӣ ба ҳамин чиҳати эҷодиёти устод диққат карда, чанд мисол меорад. Масалан дар осори устод зарбулмасали **замона бо ту насозад, ту бо замона бисоз** истифода шудааст ва муҳаққиқ онро чунин тавзеҳ додааст: «масалан, дар почай зерин зарбулмасали «Замона бо ту насозад, ту бо замона бисоз бисоз» дучор мешавад, ки Садриддин Айнӣ ба воситаи он образи типи душманони халқро, ки дар солҳои аввали ташкил ёфтани Ҳукумати Советӣ ба аппарати идораҳои давлатӣ дохил шуда, монанди «Гург дар ҷомаи хеш» буданду бар зидди Ҳокимияти Советӣ пинҳонӣ мубориза мебарданд, барҷаста тасвир кардааст:

– Илоҳӣ, теги ҳукуматҳо бурро шавад, сафарашон бехатар шавад, Ҳазрати Шери Худо ва Баҳовиддини балоғардон камарашонро бибанданд, – гӯён даст бар рӯ кашид.

– Шумо дуруст-ку? – гуфт Ҳайт-Амин ба Ҷрмон-Полвон – дар замони пеш ҷаноби олиро ҳамин тариқа дуо мекардед. Акнун, ки ба кор даромада гирифтед, ҳукуматро ҳам бав ҳамон тавр дуо мекунед.

– «Дуруст» шудан даркор аст. – гуфт Ҷрмон-Полвон, дар ҳолате, ки аз ҷойники ҷояш сардшуда ба Ҳайт-Амон ҷой кашада меод ва барои қувват додани сухани худ илова кард: – «Замона ба ту насозад, ту ба замона бисоз» гуфтаанд. Ҳоло мо маҷбур ҳастем, ки ба замона созиш кунем, як рӯз мешавад, ки замона боз барои созиш кардан ба мо маҷбур мешавад» [9, с. 90].

Аммо дар китоби «Фолклор, халқият, нависанда»-и муҳаққиқ тамоми ин унсурҳои фолклорӣ, махсусан, зарбулмасалу таъбирҳо муфассал таҳқиқ шуда, ҳатто муҳаққиқ дар бораи муҳаққиқоне, қабл аз ӯ ба таҳқиқи ин унсурҳо даст задаанд, маълумот медиҳад, ки барои хонандагон онҳо хеле муқфид мебошанд [10, с. 43].

Баъдан, В. Асрорӣ зикр кардааст, ки дар миёни осори Айнӣ аз ҳама бештар зарбулмасалҳо дар романи «Дохунда» истифода шудааст. Ҳамчунин, аз назари муҳаққиқ, дигар асарҳои устод, ки пеш аз ин роман навишта шудаанд, масалан, «Ҷаллодони Бухоро» ва «Одина» дар онҳо ҳамагӣ 25 зарбулмасал ба кор рафта бошад, дар романи «Дохунда» бештар аз 200 зарбулмасалу мақол истифода шудаанд ва дар «Ҷулмон» ин амр бештар аст. Яъне, маълум мешавад, ки дар осори баъдии С. Айнӣ, ки нависанда ҳам пухтатар мешавад ва аз ҳама чиҳат ба камол мерасад, барои ҷаззобият ва муассирии сухан аз ин унсурҳои фарҳанги мардум бештар истифода мекунад, то он ҳад, ки забони уро бидуни зарбулмасалу мақол тасаввур кардан мумкин нест: «Забони осори бадеии С. Айнӣро бе зарбулмасалу мақолҳо тасаввур кардан мумкин нест, зеро ки зарбулмасалу мақолҳо унсурҳои узвий бадеии забони халқӣ мебошанд, ки нависанда бо ин забон асарҳои худро офаридааст» [10, с. 45].

Гузашта аз инҳо, муҳаққиқ мушоҳида кардааст, ки устод С. Айнӣ аз баъзе зарбулмасалҳо гунаҳои гуногунеро месозад, ки ин дар навбати худ аз ҳунари эҷодии худ нависанда шаҳодат дода, ба ин восита шумори зарбулмасалҳоро зиёд мекунад, ки минбаъд боиси вариантҳои ин унсурҳои фолклорӣ мешаванд: «Аз баъзе зарбулмасалу мақолҳои халқӣ С. Айнӣ вариантҳои худро месозад, ки онҳо аз чиҳати шакл тафовут мекунанд. Чунончи, аз «бузакам намур, ки баҳор меояд», «намур ҳарам, ҷав хоҳад пӯхт», «аз дуздҳо қаракҷӣ зад», «ҳасудро роҳзан зад», аз «забони мурғонро мурғон медонанд», «забони гурғонро гурғон медонанд» сохта шудаанд. Калимаи «мурғон»-ро ба калимаи «гурғон» иваз кардани С. Айнӣ ба мазмуни ғоявӣ ва моҳияти образи манфӣ вобаста буда, барои

характеристикаи типии сурдхӯрон ва амалдорони подшоҳӣ мувофиқтар омадааст» [10, с. 49].

Тавре аз таҳқиқи В. Асрорӣ дар мавриди зарбулмасалу мақолҳои халқӣ дар осори С. Айнӣ мушоҳида мешавад, ӯ тамоми ҷиҳатҳои синтаксисии онҳоро риоя карда, аммо дар аксари маврид аз онҳо мазмунан истифода мекунад.

Унсури фолклории дигар, ки дар осори нависанда бештар истифода шудааст ва аз ҷониби В. Асрорӣ таҳқиқу баррасӣ шудааст, суруду таронаҳои мардумӣ мебошанд.

Суруд жанри маъруфи фолклори тоҷик аст. Суруд яке аз қадимтарин навъи адабиёт буда, дар фарҳангномаҳо ба маънои «сурудан», «овоз хондан», «сароидан» ё худ «хониши инсон бо оҳанги махсус» ва ғайра омадааст. Мафҳуми «суруд» аз асри 10 дар адабиёти шиғоҳӣ ва хаттӣ маъмул аст. Суруд ҳамчун навъи маъмултарини фолклори тоҷик бо хусусиятҳои хеш аз дигар жанру анвои бадеии шиғоҳӣ тафовут дорад. Ин фарқ дар сохтор, ҳаҷм, мазмун, услубу тарзи баён, истифодаи санъатҳои бадеӣ зоҳир мегардад. Агар рубоӣ аз 4 мисраъ, байт аз 2 мисраъ иборат бошанд, суруд аз 8 то 30–40 ва баъзан аз он ҳам бештар мисраъҳоро дар бар мегирад. Сурудҳои мардумӣ порчаҳои манзуманд, ки асосан аз рубоӣ, дубайтӣ, ғазал, мухаммас, маснавӣ, китъа таркиб ёфта, бо оҳанг суруда мешаванд. Сурудҳо асосан вазифаи баёни ормонҳои инсон, ҳолати руҳии қаҳрамонони лирикиро бар дӯш доранд. Дар сурудҳо зиндагӣ, ҷунон ки ҳаст, тасвир шудааст. Онҳо оинаи дили мардум, ифодагари дарду доғҳо, умеду ормонҳои мардузан, шиносномаи таърихи миллат мебошанд. Аз ин рӯ, сурудҳо низ бо оҳангҳои хоси худ барои омӯзиши маншаи таърихӣ, боварҳо, расму ойин, фалсафа, ормонҳои миллию иҷтимоии мардум муҳимтарин санади илмӣ ба ҳисоб мераванд. Тули асрҳо намунаҳои бехтарини сурудҳо нигоҳ дошта шуда, аз ҷониби гӯяндагони бомаҳорат ҳифз шуда, сайқал ёфта, аз насл ба насл, аз дил ба диле интиқол ёфта, то рӯзҳои мо расидаанд [14, с. 354-359].

Дар бораи суруд ва навъҳои он аз ҷониби муҳаққиқони мардумшинос ва фолклоршиноси мо корҳои мондагоре шудааст ва онҳо ба кори мо иртиботи мустақим надоранд, аммо барои он, ки хонанда муҳиммоти сурудҳои мардумиро бифаҳмад, лозим медонем, то қавли баъзе аз муҳаққиқонро дар бораи суруд ва алоқамандии таърихии мардуми тоҷик ба суруду таронаро арз кунем. Дар ин ҷо ҳақ ба ҷониби Ҷонибеки Асрорӣ аст, ки гуфтааст: «Дубайтӣ, тарона ва рубоӣҳои мардумии тоҷик падидаи нодири давронхост, ки аз раванди умумии таърихи башари ҷудо набудааст. Балки пештар аз ақвоми дигар гунаҳоро бо қонуну қоидаҳо муназзаму пойдор ба вучуд оварданд. Дар ин миён адабиёти гуфтории водии Кӯлоб ҷойгоҳи хоса дорад. Мураттибони “Фолклори Кӯлоб” С. Фатҳуллоев ва Ф. Муродов натиҷа мегиранд, ки мардуми Кӯлоби бостонӣ маҳзани осори шиғоҳианд. “Дар ҳич маҳалли ҷумҳурӣ гӯянданро пайдо карда натавонистем, ки лоақал сад ё панҷоҳ адад рубоиро аз ёд донад, вале дар Кӯлоб ва ноҳияҳои гирду атрофи он даҳҳо гӯяндаҳои соҳибзавқро дучор омадан мумкин аст, ки беш аз 400- 500 адад рубоиро аз ёд медонанд» [11, с. 10].

Ғараз аз ин муқаддима, тавре ки дар боло низ зикр шуд, ки дар бораи жанри суруд овардем, он буд, ки аксари мардуме, ки ба фолклор алоқа надоранд, миёни сурудҳои халқӣ ва дигар навъҳои имрӯзаи суруд тафовут намегузоранд.

В. Асрорӣ гарчанде дар дигар китобҳои таҳқиқияш дар бораи сурудҳо маълумот додааст ва онҳоро дар осори баъзе аз нависандагон муайян кардааст, ҳамчунин, тавре дар боло қайд шуд, ки боби алоҳидаи китоби «Фолклор, воқеият, нависанда»-ро мухтас ба таҳқиқи суруд ва навъҳои он дар осори Айнӣ бахшидааст. Муҳаққиқ дар ин китоб қаблан дар бораи суруд, навъҳои он, аҳаммияти он дар миёни мардум ва истифодаи он дар назми даврони шуравии тоҷик баҳс карда, баъдан ба таври хос ба таҳқиқи сурудҳо дар насри С. Айнӣ мепардозад: «Шоирону нависандагони бехтарину тараққиқпарвари ҳамаи халқҳоро замони аз сурудҳои халқӣ баҳра бурда, ба онҳангу услуби онҳо пайравӣ карда, дар инъикоси ҳаёти халқи меҳнатӣ истифода мебаранд» [10, с. 56].

Тавре муҳаққиқ мушоҳида кардааст, С. Айнӣ сурудҳоро ба мақсадҳои гуногун ба кор бурда, дар баъзе марид баъзеи онҳоро барои нишон додани разолату фиребгарии мардуми ҳокимон аз забони қаҳрамони асар баён медорад ва дар мавридҳои дигар барои тарбият ва қору пайкори нақӯи касеро ситудан истифода мекунад. Бояд зикр намуд, ки аксари сурудҳои истифодакардаи нависанда барои кушодани руҳияи образҳо, амалу хислати онҳо ва ҳолати эҷодии асар ва ғайра истифода мекунад. Баъзе сурудҳои истифодакардаи нависанда марбут ба деҳқонон ва ҷӯпонҳо буда, бисёр бо лаҳни ҳазину гуворо садо медиҳанд, ки ноҳудогоҳ хонандаро ҷазм мекунад ва лаҳзае хонанда ба ҳолатҳои руҳии нависанда ва қаҳрамонони асари ӯ ҳамроҳ шуда, лаззати ҳисси ва зебӣ мебард. ҳамин хусусияти сурудҳои истифодакардаи нависандаро В. Асрорӣ мушоҳида карда, менигорад: «Таронаҳои ошиқонаи ҷӯпонон, ки дар чарогоҳҳо месароянд, бо тасвири романтикии манзараҳои дилнишини кӯҳистон, галаву рамаҳо, найнавозӣ, ғазалҳои ва бадеҳагӯӣҳои ҷӯпонбачагон ҳамрангу ҳамсадо гардида, хонандаро ба олами афсонавӣ мебарад ва тобиши миллии романро образнок менамояд» [10, с. 58].

Мушоҳидаҳо ва дақиққорӣи В. Асрорӣ дар таҳқиқи сурудҳои С. Айнӣ нишон медиҳад, ки муҳаққиқ дар баробари таҳқиқи ҷанбаҳои таҳассусӣ ва дарунмояи сурудҳо, ҳамчунин, афкори назарӣ, тавсияҳои илмӣ ва пешниҳоди хулосабарориҳои назарие доир ба жанри суруд дорад, ки дар осори мунанд ба он, ки ба таҳқиқи сурудҳои халқӣ бахшида шудаанд, назир надоранд. Бинобар ин, бояд қайд кунем, ки тамоми пайкор, ҷӯстор ва таҳқиқе, ки В. Асрорӣ дар самти шиноختи нависандагонӣ шурави тоҷ, махсусан, дар самти шиноختи устод С. Айнӣ анҷом додаанд, бисёр пурвусъат, доманадор ва дақиқ ҳастанд, аз ин рӯ дар ин мақолаи кучак имкони ҳамаи паҳлуҳои фаъолияти устод В. Асрориро ҷо кардан аз доираи имкон берун аст.

Аз таҳқиқи муҳтасари ин мавзӯ ҷунин натиҷа ба даст омад, ки ҳар як унсури фолклорӣ, ки устод С. Айнӣ истифода кардааст устод В. Асрорӣ онҳоро таҳқиқ кардааст, ҳар кадом дорои зарфияти таҳқиқи алоҳида мебошад. Дар як мақолаи кучак ҳамаи онҳоро барасиву таҳқиқ кардан ғайримумкин аст. Бинобар ин, таҳқиқи силсилавии ҳар унсури фолклориро мо вазифаи таҳқиқи ояндаи худ медонем.

Дар ин муҳтасар фақат ибораҳои фразеологӣ, зарбулмасалу мақол ва сурудҳои нависанда, ки муҳаққиқ онҳоро раддабандӣ карда, таҳқиқ кардааст, аз ҷониби мо таҳқиқ шуд. Дигар унсурҳои фолклорӣ таҳқиқкардаи В. Асрорӣ зарурати минбаъд омӯхтанро доранд.

АДАБИЁТ

1. Амонов, Р. Лирикаи халқии тоҷик [Матн] / Р. Амонов. – Душанбе: Дониш, 1986. – 792 сах.
2. Амонов, Р. Рубоиҳои халқӣ ва рамзҳои бадеӣ [Матн] / Р. Амонов. – Душанбе: Дониш, 1987. – 295 сах.
3. Асрорӣ, В. Адабиёт ва фолклор [Матн] / В. Асрорӣ. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 276 сах.
4. Асрорӣ, В. Гуфтугӯ бо худ / Воҳид Асрорӣ. – Душанбе: Эҷод, 2007. – 112 сах.
5. Асрорӣ, В. Жанрҳои хурди фолклори тоҷик [Матн] / В. Асрорӣ. – Душанбе: Маориф, 1990. – 255 сах.
6. Асрорӣ, В. Жанрҳои хурди фолклори тоҷик. Қисми 2 [Матн] / В. Асрорӣ. – Душанбе, 1985. – 131 сах.
7. Асрорӣ, В. Халқ ва адабиёт [Матн] / В. Асрорӣ. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 175 сах.
8. Асрорӣ, В. Эҷодиёти Юсуф Вафо. Материал барои очерки таърихи адабиёти тоҷик [Матн] / В. Асрорӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1956. – 102 сах.
9. Асрорӣ, В., Амонов Р. Эҷодиёти даҳанакии халқии тоҷик / Воҳид Асрорӣ, Амон Нуров. – Душанбе: Маориф, 1980. – 304 сах.
10. Асрорӣ, В. Фолклор, халқият, нависанда./Воҳид Асрорӣ – Душанбе: Ирфон, 1982. – 3176 сах.
11. Асрорӣён Ҷонибек . Базми шод: таърих ва воқеият . – Душанбе, 2025. – 266 сах.
12. Баёзи фолклори тоҷик. Қисми 1. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 290 сах.
13. Гулмурод, П. Роҳҳо ва солҳо / Гулмурод Пайвандӣ. – Душанбе: Маориф, 1987. – 48 сах.
14. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Ҷ. 2. – Душанбе: Энциклопедияи миллии тоҷик, 2017. – 756 сах.
15. Зайниддинзода М. Воҳид буди нотақрор Асрорӣ / М. Зайниддинзода // Ҷумҳурият % 44. 2022. – 3 ноябр.
16. Фозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. // Муллоҷон Фозилов. – Ҷ. 1. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 867.

17. Ҳ. Мачидов. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик. // Мачидов Ҳомид. – Душанбе, 1982. – 106 сах.
18. Шокирзода, Ш. Хориқаи Воҳид Асрорӣ/ Ш. Шокирзода//Маорифи Тоҷикистон % 12. – 2017. – С. 19-23.

ФOLKЛOРИЗМИ ОСОРИ АЙНӢ ДАР ПАЖУҲИШИ В. АСРОРӢ

Дар ин мақола перомуни таҳқиқоти дар хусуси фолклоризми устод С. Айнӣ анҷомдодаи профессор, адабиётшинос, фолклоршинос Воҳид Асрорӣ таҳқиқ анҷом шудааст. Ҳамчунин, сахми ин донишманд дар таъйин, бандубаст ва чудо намудани унсурҳои фолклорӣ дар осори нависанда муайяну дақиқ шудааст. Ҳангоми таҳқиқ мушоҳидаҳо ва дақиққории Воҳид Асрорӣ дар таҳқиқи сурудҳои С. Айнӣ нишон дод, ки муҳаққиқ дар баробари таҳқиқи ҷанбаҳои тахассусӣ ва дарунмояи сурудҳо, ҳамчунин, афкори назарӣ, тавсияҳои илмӣ ва пешниҳоди хулосабарориҳои назирӣ доир ба жанри суруд дорад, ки дар осори монанд ба он, ки ба таҳқиқи сурудҳои халқӣ бахшида шудаанд, назир надоранд.

КАЛИДВОЖАҲО: жанр, зарбулмасал, мақол, суруд, таҳқиқ, фолклор, мардум.

FOLKLORE IN AYNI'S WORKS IN THE RESEARCH OF V. ASRORI

В данной статье рассматривается исследование фольклора С. Айна, проведенное профессором, литературным критиком и фольклористом Вахидом Асрори. Также определяется и уточняется вклад этого ученого в определение, классификацию и выделение фольклорных элементов в произведениях писателя. В ходе исследования наблюдения и тщательность Вахида Асрори в изучении песен С. Айна показали, что исследователь, наряду с изучением специализированных аспектов и содержания песен, также обладает теоретическими идеями, научными рекомендациями, предложениями и выводами относительно жанра песни, которые не встречаются в аналогичных работах, посвященных изучению народных песен.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: жанр, поговорка, песня, исследование, фольклор, народ.

FOLKLORE IN AYNI'S WORKS IN THE RESEARCH OF V. ASRORI

This article examines the research on S. Ayni's folklore conducted by professor, literary critic, and folklorist Vahid Asrori. It also identifies and clarifies this scholar's contribution to the definition, classification, and identification of folkloric elements in the writer's works. During the study, Vahid Asrori's observations and meticulousness in studying S. Ayni's songs revealed that, in addition to exploring specialized aspects and content, the researcher also possesses theoretical ideas, scholarly recommendations, suggestions, and conclusions regarding the song genre that are not found in similar works devoted to the study of folk songs.

KEYWORDS: genre, proverb, song, research, folklore, people.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Дилшодзода Шамшод* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети филологияи тоҷик. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. **Телефон:** +992170000056.

Сведения об авторе: *Дилшодзода Шамшод* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета таджикской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992170000056.

Information about the author: *Dilshodzoda Shamshod* – Tajik National University, master's student of the Faculty of Tajik Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992170000056.

COMPARISON MEANING OF TERM SNAKE IN CHINESE AND INDIAN CULTURE

Kang Xixueer
Tajik National University

Snakes are universal and diverse in human culture. For example, in Chinese culture snakes are regarded as a symbol of dignity and good luck, in Indian religion snakes are related to many gods, in ancient Greek and Roman culture snakes mean healing, eternity and wisdom, in ancient Egyptian culture snakes symbolize divine power and authority. But snakes are extremely poisonous, and snake's appearance makes people fear when looking at them, therefore, human love and hate snakes, and their feelings towards snakes have been changing over time. China and India, as ancient civilizations, have numerous similarities and differences in snake culture, and this paper will illustrate the snake culture of China and India.

Snake totem is one of the important totem worships in ancient Chinese culture, and the worship of snake totem can be traced back to the Neolithic period¹. The ancestors had unique feelings towards snakes, and embodied this worship in various cultural relics, paintings, costumes, and buildings. For example, the Bronze Snake in the Sanxingdui Museum; the famous Dunhuang murals; the snake motifs on the costumes of ethnic minorities; and the Loong and snakes are also commonly found in the buildings of the Forbidden City and the Zhaozhou Bridge, which are the concrete embodiment of the people's good wishes in the snake totem.

The ancestor's worship of the snake totem is more often reflected in various objects, and as time goes by, the later people gradually transformed this worship into festivals or folklore inherited, for example, in Zhanghu Town, Fujian, there is the 'Snake King Festival', in Beijing folk beliefs in the 'Liu Men' also refers to the snake god. Either way, it expresses the Chinese people's love for the snake totem.

Fuxi and Nüwa are the most important gods of creation and the founding fathers of humans in ancient Chinese mythology, they often depicted in paintings with human heads and snake bodies, they symbolize the origin of life and wisdom.

In the Tang-painted Fuxi Nüwa Statue unearthed in the ancient tomb of Astana in Turpan, Xinjiang, Fuxi and Nüwa are embracing each other in the upper body, with their arms connected in the middle and their tails intertwined in the lower body, symbolizing the harmony between Yin and Yang, and the birth of all things. What is even more amazing is that the intertwined part of the snake's tail is in the shape of a spiral, resembling the double helix molecular structure of DNA, which is like contemporary science². It is worth noting that in the painting, Fuxi is holding a ruler (which is used to measure the earth) and Nüwa is holding a compass (which is used to measure the heaven), representing 'earth' and 'heaven' respectively, symbolizing the ancient Chinese conjecture and exploration of the order of the universe – heaven is round and earth is square³.

The Chinese zodiac is mainly used in China for dating and calculating age, for example, this year (2025) is the Year of the Snake in China. The Chinese zodiac consists of twelve animals in the following order: Rat, Ox, Tiger, Rabbit, Loong, Snake, Horse, Goat, Monkey, Rooster, Dog and Pig, which correspond to the twelve Earthly Branches, forming the unique Chinese zodiac culture.

The Snake is the sixth of the Chinese Zodiac and corresponds to the Si of the twelve Earthly Branches, which means that the Snake is most active between 9am and 11am. The Snake symbolizes mystery and wisdom in the Chinese zodiac culture, but it also carries the meaning of both good and bad luck.

The snake in the Chinese zodiac symbolizes wisdom, mystery and vitality, with both auspicious and dangerous metaphors. It is not only connected to ancient snake totem worship, but also continues to evolve in folklore, numerology and art.

In Chinese culture, Loong and snake are closely related, and their relationship can be summarized as follows: the snake is the prototype of the Loong, and the Loong is the sublimation of the snake. From snake to Loong, there are four stages - natural snake, snake god worship, human head and snake body, and Loong⁴.

In the records of the Classic of Mountains and Rivers, snakes and dragons have a lot of similar characteristics, for example, they are both reptiles with similar long bodies and scale-covered skin, and folk people also call 'snakes' 'small Loong' and call 'Loong' 'Big Loong'⁵.

Snakes and Loong have slightly different meanings in Chinese culture. Snakes are more symbolic of vitality and wisdom due to their molting characteristics, which represent the cycle of life and endlessness, while Loong focus on symbolizing power and nobility, for example, the ancient emperor's chair was called the 'Loong Chair' and the emperor's body became the 'Loong Body', and the decoration of Loong is common in the buildings of the Forbidden City to show the imperial power and nobility.

Indian snake totem worship has a history of more than 5,000 years, throughout the Hinduism, Buddhism, folk beliefs, art and architecture, which is closely related with the cosmic order, fertility worship and the power of nature. In Hinduism, mainly in the image of the serpent god 'Naga'; in Buddhism, it is one of the 'eight parts of the Dragon'; in folk beliefs, it is mainly reflected in the annual August Snake Festival and the Indian snake charmer; in art and architecture, the most representative is the giant rock relief of Mahabalipuram, South India, The Descent of the Ganges (c. 670 AD), which represents male and female serpent gods swimming in the waterfalls of the Ganges River ⁶.

When it comes to snakes in India, the word 'Naga' comes to mind first. The word 'Naga' is of Sanskrit origin, and it is the god of snakes or dragons in Indian religions and cultures, usually depicted as huge snakes, which are widely found in Hinduism, Buddhism, and the folk beliefs of Southeast Asia. It is widely practised in Hinduism, Buddhism and Southeast Asian folk beliefs. Often depicted as a half-human, half-snake, or as a giant multi-headed serpent. He controls water, rivers and the sea, and is also closely associated with fertility and supernatural powers. Famous Naga kings include Vasuki and Shesha. A detailed description of Vasuki and Shesha will be given below.

There are many myths and legends about the serpent god in India, the most widely known of which is the legend Samudra Manthan from the Hindu epics of the Mahabharata and the Bhagavad Gita. According to the legend, in the beginning of the universe, the gods and the asuras agreed to churn the sea of milk together to obtain the Amrita (nectar of immortality) , and they used the mountain of Mandara as the churning rod, but the mountain was too heavy to stand steadily in the sea as a churning rod, so the snake god, Vasuki, stepped forward to turn into a rope and wrapped around the mountain of Mandara, so that the gods and the asuras could pull it to churn the sea of milk. In the process of churning, Vasuki endured great pain, his body was pulled repeatedly, and his mouth continuously spewed venom, which was enough to destroy the whole world, but in order to save all beings, Lord Shiva swallowed the venom, and his throat turned blue, which was called 'nilakantha'⁷.

Shesha, also known as 'ananta', is the mount and faithful guardian of Lord Vishnu in Hindu mythology. It has a thousand heads, each glowing with wisdom, covered in sparkling jewels, and its huge body is as sinuous as a mountain range⁸.

Shesha is usually depicted as coiled in the ocean below the universe, with Lord Vishnu lying on top of it in a meditative state. When the universe needs to be reborn or undergoes a major change, Vishnu awakens from his slumber, and Shesha is always by his side, performing various tasks for him at his beck and call.

The relationship between Shesha and Vishnu is not just that of mount and master, it is one of tacit understanding and loyalty. The presence of Shesha symbolizes guardianship and support. Its endless body represents the boundlessness of time and space⁹, and its loyalty to Vishnu is as unwavering as the order of the universe.

In China, the snake is often closely associated with water, the earth's veins and fertility, for example, the image of Fu Xi and Nüwa is a snake with the head of a man, representing the origin of mankind and the harmony of Yin and Yang; in India, the Naga also symbolizes the earth and the source of water, and is the embodiment of natural vitality and fertility. Both carry the cultural metaphor of 'mother of all things' or 'source of life'.

The tradition of deifying and personifying the snake exists in both Chinese and Indian snake cultures. In China, the snake can be transformed into a Loong, a symbol of ruling orthodoxy; the white snake can take the form of a beautiful woman with heavenly powers. In India, the Nagas, such as Shesha and Vasuki, are the mounts or guards of the Lord God and are involved in the maintenance and creation of the universe. The divine role of the snake is highly respected in both cultures.

In both countries, there are traditional festivals centered on the snake: in China, there are folk customs such as sacrificing the white snake on the third day of the third month of the lunar calendar, and expelling snakes at the Dragon Boat Festival with the hanging of the wormwood; in India, there is a special festival of the snake, Nag Panchami, where rituals such as the offering of milk, the painting of snakes, and the praying for blessings are commonly practiced. These festivals not only reflect the sacrificial rituals of the snake god, but also reinforce the intermediary position of the snake in the relationship between man and god.

In Chinese culture, although snakes often appear in myths, they mostly appear in the form of semi-gods, semi-demons, monsters or changes, such as white snakes, green snakes, snake demons, etc., and are often associated with narrative structures such as 'cultivation', 'repayment of favours', and 'woe'. Indian snake culture is deeply embedded in the Brahmanical and Hindu systems, and the serpent god Naga usually has a divine personality with a clear pedigree, priesthood function, and temple worship system. For example, Shesha is Vishnu's 'couch' and Vasuki is the rope in Samudra Manthan.

In Chinese culture, the snake is often associated with women, such as Nüwa and Bai Suzhen, highlighting the cultural narrative patterns of 'snake as woman'. In Indian snake culture, the snake has both masculine divine powers (e.g., Shesha, Vasuki) and feminine deities, such as the goddess Maninagar, who represents fertility and disease control.

The Chinese snake is less often worshiped directly but more often transformed into Loong, or mixed with other animals to form totems, such as Fuxi and Nüwa, with a tendency towards symbolism and abstraction in their representations. The Chinese Loong can also be seen as a sublimated version of the 'cultural serpent', a unique path developed from the snake totem. The Indian Nagas, often depicted figuratively as human serpents with tails or multiple heads, appear in temple carvings, murals, and stone statues, and have a separate identity as religious art.

As one of the earliest animals worshiped and deified by human beings, the snake displays complex and profound symbolic meanings in both Chinese and Indian cultures. This study reveals that although Chinese and Indian snake cultures are rooted in their own unique religious traditions and historical contexts, they both embody the 'multiplicity' of snakes in the spiritual world of mankind: they are both the guardians of the sacred and the seducers of danger; they symbolize lives and regeneration, and at the same time, they are associated with death and taboos.

The comparative study of Chinese and Indian snake culture not only helps to reveal the common symbol system of human beings, but also provides an important cultural paradigm for understanding how ancient civilizations constructed the spiritual relationship between human beings and nature.

REFERENCE

1. China Daily. (2025, January 28). Snake sticks its fangs into myth and culture. China Daily Global.
2. Buzzsprout. (2023, December 15). From myth to art: The timeless influence of Fuxi and Nuwa on Chinese culture [Audio podcast]. Buzzsprout.
3. China Daily. (2025, February 6). Ancient silk painting depicts Fuxi and Nüwa with intertwined snake tails.
4. Cao, Y. (n.d.). An Interpretation of the Transformation of Snake into Dragon in Chinese Mythology.

5. Zhang, L. (2024). Different symbolic meanings between Chinese dragon 'Loong' and Western dragon. *Region - Educational Research and Reviews*, 6(8), 147–152.
6. Harris, B. (2017, April 5). Shiva, Descent of the Ganges or Arjuna's Penance, 7-8th C., Mahabalipuram, Tamil Nadu, India. *Smarthistory*. Retrieved from
7. Simmons University Library. (2014, March 8). The story of 'Samundra Manthan' – the churning of the celestial ocean of milk. *Simmons College Library Blog*.
8. Prakash, S. (2020). Cosmic serpents. *Academia.edu*.
9. Kinsley, D. (1986). *Hindu goddesses: Visions of the divine feminine in the Hindu religious tradition* (p. 23). University of California Press.

МАЪНОИ МУҚОИСАВИИ ИСТИЛОҲИ «МОР» ДАР ФАРҲАНГИ ЧИН ВА ҲИНДУСТОН

Дар мақола мавзуи маънои муқоисавии истилоҳи «мор» дар фарҳанги Чин ва Ҳиндустон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф таҳлили муқоисавии монандӣ ва тафовути истилоҳи «мор» - ро дар фарҳанги Чин ва Ҳиндустон таҳлил намуда, муқоисаи шабоҳат ва тафовут дар сохтори динӣ, рамзӣ, эътиқоди мардумӣ ва шаклҳои бадеии онҳоро дар мақолаи худ овардааст.

КАЛИДВОЖАҲО: мор, Чин, Ҳиндустон, таҳлили муқоисавӣ.

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ТЕРМИНА «ЗМЕЯ» В КИТАЙСКОЙ И ИНДИЙСКОЙ КУЛЬТУРАХ

В статье рассматривается сравнительное значение термина «змея» в китайской и индийской культурах. Автор проводит сравнительный анализ сходств и различий термина «змея» в китайской и индийской культурах, а также сопоставляет сходства и различия в их религиозно-символической структуре, народных верованиях и художественных формах.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: змея, Китай, Индия, сравнительный анализ.

COMPARISON MEANING OF TERM SNAKE IN CHINESE AND INDIAN CULTURE

This article examines the comparative meaning of the term "snake" in Chinese and Indian cultures. The author conducts a comparative analysis of the similarities and differences between the term "snake" in Chinese and Indian cultures, and compares similarities and differences in their religious and symbolic structures, folk beliefs, and artistic forms.

KEYWORDS: snake, China, India, comparative analysis.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Канси Сюэр* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти кафедраи филологияи Ҳинди факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) **909622200**

Сведения об авторе: *Канси Сюэр* - Таджикский национальный университет, магистрант кафедры индийской филологии факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) **909622200**.

Information about the author: *Kang Xixueer* - Tajik National University, master's student, Department of Indian Philology of Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17. Phone: (+992) **909622200**.

ON THE IDENTITY CONSTRUCTION AND CULTURAL WRITING IN THE AUTOBIOGRAPHY OF KURATULAN HAIDER

He Linyan
Tajik National University

Kuratulan Haider is a very influential writer in the history of Urdu literature. His works are renowned for their profound ideological connotations, unique narrative style, and broad historical vision. As an important part of his literary creation, his autobiography provides us with valuable material for an in-depth understanding of the writer's inner world, creative process, and cultural context. Against the backdrop of the continuous collision between globalization and multiculturalism, exploring the identity construction and cultural writing in Haider's autobiography helps us understand the inheritance and change of South Asian culture in modern society, as well as the role played by Urdu literature in cultural identity.

Kuratulan Haider was born into a family with a profound cultural heritage in British India. She was raised in a multicultural environment, influenced not only by traditional Islamic and Indian cultures but also by British colonial culture. Against this backdrop, Haider was exposed to a wealth of literary resources from a young age, fostering a robust interest in literature. Her creative career spans significant historical periods, including Indian independence and the establishment of Pakistan, and these pivotal events have indelibly marked her works. Haider's literary output encompasses novels, poetry, prose, and other genres. Her seminal work, "River" (Aag Ka Darya), presents the millennial transformations of the South Asian subcontinent through a sweeping historical narrative and has become a classic of Urdu literature. Her autobiography recounts her growth and creative journey within a complex historical and cultural milieu, offering a more personal and intimate perspective.

In Haider's autobiography, the construction of national identity is an important theme. She has experienced a historical transformation from the British India period to the founding of Pakistan, which has profoundly influenced her understanding of her own national identity. In her autobiography, Haider recalls the life of the British Indian period, describes the suffering and struggle of the Indian people under colonial rule at that time, showing a strong national consciousness. Although Pakistan's independence provides Muslims with their own country, it is also accompanied by many social problems and cultural conflicts. In her autobiography, Haider not only expresses the joy and expectation of the founding of Pakistan, but also reflects on the problems that arose in the process of national construction. Through the intertwined description of personal experiences and historical events, she constructs her national identity in the historical development vein of the South Asian subcontinent, and emphasizes the importance of cultural inheritance and historical memory in identity.

As a female writer, Haider also exhibited a unique gender identity structure in her autobiography. In traditional South Asian society, women are often relegated to a subordinate status and face numerous restrictions and constraints. However, with her love and persistence for literature, Haider has transcended the boundaries of gender and achieved remarkable success in the field of male-dominated literature. In her autobiography, she depicted the gender discrimination and challenges she encountered during her studies and creative process, such as her family's neglect of women's education and societal prejudice against female writers. Yet Haider did not succumb; instead, she demonstrated women's capabilities in literary creation through her own efforts and talents. Her autobiography not only affirms her personal gender identity but also serves as a role model for South Asian women, inspiring more to pursue the realization of their self-worth.

Haider's cultural identity is pluralistic and complex. She grew up in a multicultural environment where Islamic, Indian, British colonial, and other cultures collided and integrated within her. In her autobiography, Haider describes in detail her study and absorption of different cultures, including her study of Arabic and Persian literature, and her love for Indian classical music and dance. She integrated

these different cultural elements into her work and life, forming a unique cultural perspective. At the same time, Haider also has a deep affection for the tradition of Urdu literature. She is committed to inheriting and developing Urdu literature and regards it as an important part of her cultural identity. Through the integration of multiculturalism and adherence to the tradition of Urdu language and literature, Haider has built a rich and unique cultural identity.

In her autobiography, Haider repeatedly emphasized the significant influence of the Urdu literary tradition on her. She has been immersed in the world of Urdu poetry and novels since childhood, and has been deeply influenced by Urdu poets such as Mir and Ghalib. In her autobiography, she recalled in detail her experience of reading classic Urdu literary works and the shaping of her creative style by these works. Haider not only inherited the linguistic characteristics and narrative skills of Urdu literature but also combined them with modern literary elements, injecting new vitality into Urdu literature. Her respect and inheritance of the tradition of Urdu literature in her autobiography helps us understand the continuation and development of Urdu literature in modern society.

Haider's autobiography is also a reconstruction of the cultural memory of the South Asian subcontinent. Through the description of personal life experiences, family stories and historical events, she shows the colorful cultural landscape of the South Asian subcontinent. In her autobiography, she described the social features, religious customs, folklore, etc. of the British India period, which constitute an important part of the cultural memory of the South Asian subcontinent. At the same time, Haider also gave a personal interpretation of major historical events such as Indian independence and the founding of Pakistan, linking these historical events with cultural memory and revealing the impact of historical changes on cultural inheritance. Her autobiography preserves precious cultural memories for us, and also provides a unique perspective for the study of the history and culture of the South Asian subcontinent.

As previously mentioned, Haider's cultural identity is multifaceted, a characteristic that is also evident in the cultural elements of her autobiography. Throughout her work, she demonstrates the tolerance and integration of various cultures, skillfully weaving together the spiritual essence of Islamic culture, the artistic allure of Indian culture, and the contemporary philosophies of British culture. For instance, in her depiction of family life, she not only captures the religious customs of Islamic culture but also incorporates the familial values of Indian culture. When exploring literary creation, she draws upon the expressions of British modernist literature while preserving the traditional elegance of Urdu literature. Haider's depiction and articulation of multiculturalism highlight the richness and inclusiveness of South Asian subcontinental culture, offering valuable insights for our comprehension of cross-cultural communication and integration.

Haider's autobiography is of great value in literature. She shows the charm of autobiographical literature with delicate brushstrokes, unique narrative style and profound ideological connotation. Her autobiography breaks through the narrative model of traditional autobiography, combining personal experience with history and culture, so that the work has a broader vision and deeper connotation. At the same time, Haider used rich literary skills in his autobiography, such as symbols, metaphors, stream of consciousness, etc., which enhanced the artistic influence of his works. Her autobiography is not only a record of her personal life, but also a work of art with important literary value, which has made important contributions to the development of Urdu autobiography.

From a social perspective, Haider's autobiography aids our understanding of the history, culture, and social changes of the South Asian subcontinent. Through the depiction of her personal experiences, she reflects the political, economic, and cultural milieu of society at the time, offering vivid insights for studying the history of the South Asian subcontinent. Moreover, Haider's exploration of identity construction and cultural expression in her autobiography holds significant implications for the cultural identity and self-awareness of contemporary South Asian society. Against the backdrop of globalization, South Asian society grapples with challenges of cultural diversity and identity. Haider's autobiography offers valuable perspectives for considering these issues. Additionally, as a female writer, Haider's

gender consciousness and feminist spirit, as portrayed in her autobiography, play a positive role in advancing the liberation and development of South Asian women.

The autobiography of Kuratulan Haider is a work imbued with deep ideological significance and rich cultural value. Through studying her autobiography, we can observe how she forged her identity and inscribed culture within a complex historical and cultural milieu. Her autobiography is not merely a vivid account of her personal life but also an inheritance of Urdu literary traditions, a reconstruction of the cultural memory of the South Asian subcontinent, and an integration and expression of multiculturalism. Haider's autobiography holds significant literary value and social importance, offering a unique and profound perspective on our comprehension of Urdu literature, South Asian culture, and identity. Future research could further examine the relationship between Haider's autobiography and her other literary works, as well as the influence of her creations on the evolution of contemporary Urdu literature and South Asian culture.

REFERENCE

1. Hyder, Qurratulain. *My Temples, Too*. Karachi: Oxford University Press, 1988.
2. Niazi, Muneeza. *Urdu Women Writers: An Anthology*. New Delhi: Kali for Women, 1991.
3. Menon, Nivedita, and Kamla Bhasin. *Borders and Boundaries: Women in India's Partition*. New Delhi: Kali for Women, 1998.
4. Jussawalla, Feroza, and Roger Allen, eds. *The Oxford Companion to Modern Indian Literature*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
5. Chughtai, Attia. *The Small Needle of Sleep: An Autobiography*. Karachi: Oxford University Press, 2006.
6. Asad, Talal. *Genealogies of Religion: Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1993.
7. Gilmartin, David. *Partition, Pakistan, and South Asian History*. New York: Columbia University Press, 2017.
8. 刘曙雄. 《乌尔都语文学简史》. 北京: 外语教学与研究出版社, 2001.
9. 石海军. 《20世纪印度文学史》. 北京: 北京大学出版社, 2004.
10. 黄宝生. 《印度古典文学》. 南昌: 江西教育出版社, 1998.
11. Ahmad, Aijaz. *In Theory: Classes, Nations, Literatures*. London: Verso, 1992.
12. Siddiqi, Yasmin. *The Fiction of Partition: Culture, Identity, and Memory*. New York: Routledge, 2013.

ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТ ВА ДАРКИ ФАРҲАНГИ ХАТТӢ ДАР ТАРЧУМАИ ҲОЛИ ҚУРАТУЛАН ХАЙДАР

Дар мақолаи мазкур мавзӯи ташаккули шахсият ва дарки фарҳанги хаттӣ дар тарҷумаи ҳоли Қуратулайн Хайдар мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф ба тарҷумаи ҳоли устои адабиёти урду Қуратулайн Хайдар тамаркуз карда, сохти шахсият ва навиштани фарҳанги дар тарҷумаи ҳоли ӯ овардашударо амиқ таҳлил мекунад. Тавассути тафсири муфассали матни тарҷумаи ҳоли ӯ таҳқиқ мекунад, ки чӣ гуна Хайдар таҷрибаи зиндагии шахсиро бо фарҳанги миллӣ ва мазҳабӣ дар заминаҳои мураккаби таърихӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ ба ҳам мепайвандад ва шахсият ва баёни фарҳангии ҳосилро нишон медиҳад.

КАЛИДВОЖАҲО: баёни фарҳангӣ, заминаҳои таърихӣ, таҷрибаи зиндагӣ, фарҳанги миллӣ.

О ФОРМИРОВАНИИ ИДЕНТИЧНОСТИ И ВОСПРИЯТИЯ ПИСЬМЕННОЙ КУЛЬТУРЫ В АВТОБИОГРАФИИ КУРАТУЛАНА ХАЙДЕРА

В данной статье рассматривается тема формирования идентичности и восприятия письменной культуры в автобиографии Куратулана Хайдара. Автор фокусируется на автобиографии мастера урдуской литературы Куратулана Хайдара и глубоко анализирует процесс формирования идентичности и культурного самовыражения, представленный в его автобиографии. На основе детальной интерпретации текста автобиографии исследуется, как Хайдар связывает личный жизненный опыт с национальной и религиозной культурой в сложных исторических, политических и культурных контекстах, раскрывая свою уникальную идентичность и культурное самовыражение.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: культурное самовыражение, исторический контекст, жизненный опыт, национальная культура.

ON THE IDENTITY CONSTRUCTION AND CULTURAL WRITING IN THE AUTOBIOGRAPHY OF KURATULAN HAIDER

This article examines the formation of identity and the perception of written culture in the autobiography of Quratulan Haider. The author focuses on the autobiography of the master of Urdu literature, Quratulan Haider, and offers an in-depth analysis of the process of identity formation and cultural expression presented in his autobiography. Based on a detailed interpretation of the autobiographical text, the author explores how Haider connects his personal life experience with national

and religious culture within complex historical, political, and cultural contexts, revealing his unique identity and cultural expression.

KEYWORDS: cultural expression, historical context, life experience, national culture.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Хе Линян* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти кафедраи филологияи Ҳинди факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **(+992). 979792288.**

Сведения об авторе: *Хе Линян* - Таджикский национальный университет, магистрант кафедры индийской филологии факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рӯдаки, 17. Телефон: **(+992). 979792288.**

Information about the author: *HeLinyan*- Tajik National University, master`s student, Department of Indian Philology of Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17. Phone: **(+992). 979792288.**

CRITICAL REALIST STYLE AND CONTEMPORARY SIGNIFICANCE IN SAADAT HASAN MANTO'S "THE NEW CONSTITUTION"

Tong Qi
Tajik National University

Saadat Hasan Manto (1912–1955) is one of the most important and controversial short story writers in 20th-century South Asian literature, known for his meticulous detail and incisive exploration of human nature, earning him the reputation of a “realist writer.” Widely read from a young age, Manto translated works by Victor Hugo, Anton Chekhov, Nikolai Gogol and others, and was deeply influenced by the realist literary tradition. His writings cover a broad range of subjects, but he is best known for portraying the dark side of Indian society and the fate of the oppressed. Research has noted that Manto’s writing “projected the harsh reality of the society which we now live in” (Farooq), giving his works a direct relevance that transcends his era. This paper focuses on Manto’s short story “The New Constitution” (Urdu: *Naya Qanun*, 1938), set during British colonial rule in the context of the Government of India Act 1935. That Act ostensibly introduced greater autonomy in India, but in substance it reinforced the colonial system. Through the perspective of the story’s protagonist Mangu, Manto reveals the tragic experience of a group of ordinary Indians—deeply mired in colonial oppression—who harbor great expectations for the “new constitution” only to end up disillusioned. Using critical realism as an analytical framework, this study will closely examine the plot and characters of “The New Constitution,” its critique of ideology, and its allegorical significance for real-world society, in order to grasp Manto’s place and contribution within the realist literary tradition.

“The New Constitution” is narrated in the third person. Its protagonist, Mangu, is a poor tongawala (horse-cart driver) in Lahore. Though lacking formal education, Mangu is jokingly nicknamed “All-Knowing” by his peers at the tonga stand. At the beginning of the story, he overhears passengers in his carriage discussing the impact of the 1935 India Act on Indian society, and he then proudly boasts about it to those around him. Mangu loathes British colonial rule; he rants about how India’s past kings were cursed, condemns the British invaders, and bemoans that Indians are fated to be ruled by foreigners forever — all reflecting his deep-seated sense of oppression. When Mangu hears two Marwari businessmen mention that India will soon implement a “new constitution,” he becomes ecstatic, believing this means the British will be expelled and India will finally gain freedom. From that moment on, he immerses himself in rosy fantasies about the future. One early morning, he drives his tonga out of the city, eagerly awaiting April 1st, when the new constitution comes into effect, to usher in a “new life.” However, at daybreak, Mangu finds the streets just as old and unchanged as ever. He travels from the railway station road through Anarkali Bazaar and the Mall area, finally reaching the cantonment. He hopes to witness the implementation of the new constitution, but reality shows no difference. Suddenly, a white man calls out for a ride. Mangu recognizes him as the same sahib with whom he previously had an altercation. When Mangu demands a fare of “five rupees,” the two get into an argument again. The white man jabs Mangu’s legs a few times with a cane, and the enraged Mangu strikes him with his fist, knocking him to the ground. A crowd gathers and bystanders intervene; Mangu is restrained and handed over to the police. At the police station, Mangu hysterically shouts “New Constitution! New Constitution!”, convinced that under the new law he is permitted to punish a white man — but the police throw him into jail regardless. This chain of events ends with Mangu behind bars, and only then does he realize: the so-called “new constitution” has no real effect under the colonial system — it has done nothing except get him into trouble.

From the perspective of characterization, Mangu can be seen both as an individual tragic figure and as a symbol of the ordinary oppressed masses in colonial society. At the start of the story, Mangu is cynical and melancholy, weary of sectarian religious strife; he despises British rule

with a passion, often venting his grievances and hatred to his companions (he claims he “hates the colonizers more than anyone”). His naïve excitement and fantasies about the new constitution precisely reflect the hopes and anxieties of Indian people under colonialism, who had been stripped of political rights yet yearned for change. Mangu’s personality is both arrogant and pitiable: he considers himself “all-knowing” and habitually blusters, yet he never verifies the limited information he hears, often interpreting it one-sidedly and making erroneous assumptions. At the story’s climax, Mangu directs his fury at the white man from his earlier quarrel. This sudden confrontation exposes underlying class antagonism and racial discrimination: in Mangu’s mind, the new constitution means that white sahibs will no longer have special privileges, emboldening him to strike the man; but the result is that Mangu is arrested for “assaulting a foreigner.” This detail vividly portrays the impulsiveness and ignorance of the “little man,” while also revealing the harshness and inequity of colonial law. Another supporting character in the story, Mangu’s fellow driver Nathoo, eagerly listens as Mangu shares the latest hearsay, which further highlights the helplessness of colonized people in the face of information asymmetry. In sum, Mangu is a richly and realistically drawn character: he has the cunning and pride of a petty townsman, as well as a nationalist’s resentment and yearning; his childlike hope about an unknown future and his ultimate collapse into despair chart the psychological trajectory of an ordinary person confronting the brutal truth of colonial rule.

Critical realism as a literary theory originates from the 19th-century realist tradition, and was systematized through development by 20th-century Marxist aestheticians and critics. Western critics’ interpretations of critical realism are especially influential. The Hungarian Marxist critic György Lukács is one of the founders of this theoretical school. In appraising the German writer Thomas Mann, Lukács regarded critical realism as a literary tradition that nurtures social progress. He asserted that critical realism is equivalent to an art of “progress,” and that any ideas or styles not aligned with this tradition are reactionary. In his view, Mann was hailed as “the last great representative of critical realism,” and critical realism itself was closely tied to core values of rationalism, objectivism, and social optimism. From this perspective, critical realist novels tend to reproduce social reality comprehensively and objectively, emphasizing the representation of the spirit of the age and of class conflicts. As Lukács noted in *The Theory of the Novel*, he praised 19th-century realist masters like Tolstoy and Dickens because they could “reveal the overall truth of capitalist society” (Deutscher). Meanwhile, realism was seen as opposed to modernism (for example, the subjective, fragmented style of Ezra Pound or James Joyce), valuing grand narrative structure and heroic typification instead. Lukács argued that characters in critical realist fiction should possess social typicality, reflecting the collective reality of the masses rather than indulging in purely personal subjective experience.

British novelist Thomas Hardy, through works like *Jude the Obscure*, sharply critiqued the rigid class system and moral norms of the Victorian era, with a creative oeuvre full of concern for social repression and tragic fate. Although Hardy did not use the term “critical realism,” the detailed depiction of post-industrial rural life in his novels and his indictments of social constraints in marriage, education, and other institutions align perfectly with the critical realist tradition. By contrast, the Russian master Leo Tolstoy, in epic novels like *War and Peace* and *Anna Karenina*, employed grand structures to present the spiritual world of characters across different classes and to depict sweeping social changes. His realism highlighted social conflicts—war and peace—and offered profound critiques of the interplay between personal fate and social environment. In general, Western literary critics have held that critical realist works should, as Lukács put it, “remain forever faithful to the real world,” actively exposing society’s ailments and injustices.

In South Asian literary criticism, critical realism is closely linked to the colonial experience and to the Progressive Writers’ Movement. In his classic work *The Intimate Enemy*, Indian scholar Ashis Nandy emphasized that colonialism inflicted psychological trauma and ideological dependency on both the colonizers and the colonized. He proposed that Western cultural values (such as rites of passage and notions of masculinity) were used as tools of colonialism, profoundly

affecting Indians' self-identity (Mishra and Shatz). Nandy's view suggests that in analyzing colonial literature, one must pay attention to ideological control and psychological dimensions. Moreover, the Indian–South Asian Progressive Writers' Movement of the mid-20th century provided fertile ground for critical realist literature. Manto himself was a member of this movement; alongside writers like Mulk Raj Anand and Ahmed Ali, he attacked social issues such as racial oppression, poverty, and the caste system through his fiction. As Shakila Bhanu argues, Manto's works are "known for their realism and boldness, [and] he fearlessly depicted the social issues of his time" (Bhanu 143). From a critical realist perspective, South Asian critics focus on how literature reflects colonial power structures, the struggle for national liberation, and themes of social justice. For example, leftist intellectuals such as Tariq Ali—though primarily known for political writing—have also stressed that literature should serve to deconstruct colonial discourse. In sum, South Asian critics view critical realism not merely as a literary technique but as an ideological weapon for exposing colonial oppression and social inequality.

"The New Constitution" exhibits many typical features of critical realism in both narrative style and thematic content. In terms of language, Manto employs an objective, dispassionate tone to realistically depict social reality without embellishment. The story's prose is plain and concise, with meticulous attention to scenes and dialogue, yet it contains no trace of romanticization. As one critic noted, Manto's works are "deeply rooted in the social realities of his time," portraying the experiences of little people sympathetically but without any polish (Bhanu 146). Especially in *The New Constitution*, Manto depicts the ordinary scenes on the streets of Lahore and the daily life of the rickshaw drivers: from chatting in the carriage yard, to buying snacks from roadside vendors, to the movements and language while driving - every detail is full of the texture of daily life. These specific details enhance the real atmosphere of realism. The story contains no larger-than-life heroes or extraordinary events; There are no legendary heroes or extraordinary events in the story, only ordinary people like Mangu, who interpret the "new constitution" based on hearsay, full of distortions and fallacies, but also reflect the natural reaction of ordinary people to political change. Manto does not deliver moral judgment upon these characters; instead, through their misunderstandings and conversations, he objectively reveals how ideas and ideologies circulate and mutate among the subjugated.

In its plot and narrative techniques, the story clearly expresses a critique of the colonial system. As Tahir Nawaz and colleagues have analyzed, "The New Constitution" unfolds as a "colonial tragedy": Mangu's fate as a humble individual stands for the populace of India—after over a century under the British Raj—who have fervent hopes for the new Act, but the ending reveals that "nothing has changed under the colonial system" (Nawaz et al.). The final scene of Mangu's despair, delivered with dark humor (he is still shouting "New Constitution!" from his jail cell), is powerfully realistic, underscoring that after the so-called reform the rulers are still white and social oppression is undiminished. By depicting an absurd incident, the story exposes the truth that power and law do not automatically bring freedom. This "laughter through tears" approach perfectly fits the critical realist tradition of highlighting conflict and irony—for example, the satirical techniques 19th-century realist writers often used to reveal social ills. Lukács emphasized that critical realism must possess a spirit of critique: it should not only mirror society, but also express progressive, anti-oppressive values. Manto clearly meets this standard: he does not shy away from portraying the authority's majesty and cruelty, frankly depicting the British officials' domineering attitude over the Indian people as well as the naïve impulsiveness of Indian resistance—thereby manifesting a deep questioning and criticism of the colonial order.

Moreover, the fate of each character in the story is tightly intertwined with the social structure. Mangu's tragic end as a man of the lower class is a quintessential expression of critical realism's concern with class conflict and social oppression: a subjugated individual is punished by the system for seeking justice, a result steeped in irony. This approach echoes Tolstoy's portrayals of the decline of the aristocracy or Dickens's depictions of the tragedies of the poor. Lukács once argued that the "positive hero" in a critical realist novel should represent a kind of social self-

awareness. Although Mangu is not a hero in the typical sense, his fate does awaken the reader's doubts about the entire colonial system. In the story, aside from Mangu himself, the other ordinary people at the bottom of society are likewise depicted as helpless victims; meanwhile, characters from various strata who appear in dialogue (lawyers, students, etc.) hold different attitudes toward the new constitution, which further reveals the class and ideological divisions within colonial society. Overall, the plotting and character outcomes in "The New Constitution" are consistently driven by the exposure and critique of unjust realities, reflecting critical realism's focus on the truths of society.

Looking back at the historical context, "The New Constitution" was written in 1938, at a time when the British government was touting reforms to India's governance structure. The Government of India Act 1935 was granting more autonomy to provincial legislatures in India while still retaining British control over the central government and military. In this context, the novel's satirical treatment of the "new constitution" is especially sharp: Mangu's feverish expectations for reform mirror the colonized people's longing for political freedom, while the ironic ending warns that the reform itself does not fundamentally change social injustice. Given the racially segregated and unequal power structure of the time, Mangu's profound disappointment has a painfully realistic quality. Manto places the perspective of ordinary people amid the tides of historical change, demonstrating his keen insight into the colonizer-colonized relationship: when laws change, the colonized remain largely passive, whereas the active players in the game of power remain the colonizers.

From a modern point of view, Manto's critical realist style carries significance across eras. Though India and Pakistan have long since thrown off British colonial rule, similar issues of power and injustice have not disappeared. In the context of globalization and postcolonialism, "The New Constitution" reminds readers to pay attention to the ossified interests behind ostensible reforms, and to the possibility that "little people" may continue to be thwarted amid social change. As contemporary commentators observe, Manto's writing projects "the harsh reality of the society which we now live in," emphasizing that every era must reflect on the balance between power and justice (Farooq). Modern scholars can draw lessons from Manto's critical realist tradition: literature should not only reflect factual reality, but also challenge authority and ideology, giving voice to society's most vulnerable. Manto's exposure of colonial oppression provided a powerful model of social conscience for later South Asian literature; his works remind us that even in modern society, laws and reforms can serve to uphold vested interests, and that the "little people" still need a sharp critical lens and a resonant social voice to be heard.

In conclusion, Saadat Hasan Manto's short story "The New Constitution" uses a distinctive critical realist style to vividly portray the contradictions of colonial society. Through the depiction of the protagonist Mangu's tragic fate, the story presents a complex tableau of colonial oppression, class antagonism, and ideological disillusionment. Manto adhered to a creative credo of "parting the dark clouds to project reality," which gives his work lively narratives as well as profound social significance. He combined the realist tradition with South Asia's specific historical context, using the perspective of the "little people" to critique unjust systems and hollow reforms. In literary history, this mode of writing not only carries forward the spirit of Tolstoy, Hardy and other realist masters in focusing on social suffering, but also enriches the expression of postcolonial critical consciousness. As Lukács emphasized regarding the progressive value of critical realism, Manto's works unite rational critique with deep social concern, and have become classics of South Asian literature. Even today, readers can perceive in "The New Constitution" a searing indictment of social injustice and a compassionate regard for the fate of the downtrodden — and this is precisely the source of its enduring real-world significance.

REFERENCE

- 1) Bhanu, Shakila Sk. "Saadat Hasan Manto as a Progressive Writer." *Veda's Journal of English Language and Literature (JOELL)*, vol. 10, no. 4, 2023, pp. 139–48.
- 2) Deutscher, Isaac. "György Lukács and 'Critical Realism'." Marxists Internet Archive, 1965.

- 3) Farooq, Mohammad. "Manto: A Realist par Excellence." The Express Tribune, 13 May 2014.
- 4) Manto, Saadat Hasan. Bitter Fruit: The Very Best of Saadat Hasan Manto. Translated by M. Asaduddin and Khalid Hasan, Penguin Global, 2015, pp. 206–15.
- 5) Mishra, Pankaj, and Adam Shatz. "Human Conditions: 'The Intimate Enemy' by Ashis Nandy." London Review of Books, 10 June 2024.
- 6) Nawaz, Tahir, et al. "Critical Analysis of the Urdu Short Story 'The New Constitution' as a Colonial Tragedy." Arbor, vol. 11, no. 2, 2024.

УСЛУБИ РЕАЛИСТИИ ИНТИҚОДӢ ВА АҲАММИЯТИ ЗАМОНАВИИ ОН ДАР ҲИКОЯИ «САРҚОНУНИ НАВ»- И САОДАТ ҲАСАН МАНТО

Ин мақола ҳикояи кӯтоҳи Саодат Ҳасан Манто «Сарқонуни нав» (1938)-ро дар заминаи услуби реалистии интиқодӣ таҳлил мекунад. Рухдод дар ҳикоя дар замони ҳукмронии мустамликадорӣ Бритониё рӯй медиҳад ва қаҳрамон — Мангу, як арабакаши одӣ, умеди зиёд ба тағйироти сиёсӣ дорад, аммо дар ниҳоят мефаҳмад, ки низоми мустамликавӣ тағйир накардааст. Дар мақола аз назарияҳои реализми интиқодии Фарб ва Ҷануби Осӣё қор бурда шуда, ҷи гуна услуби воқеиятшиносӣ таҳлилу арзёбӣ гардидааст. Манто нобаробарии синфӣ ва ҳокимияти мустамликавиरो танқид мекунад. Аҳаммияти замонавии ин ҳикоя дар он аст, ки масъалаи беадолатӣ ва муқовимат бо он ба шакли фаромиллӣ ва ҳамешагӣ инъикос ёфтааст.

КАЛИДВОЖАҲО: реализми интиқодӣ, низоми мустамликавӣ, беадолатии иҷтимоӣ, мардуми одӣ.

КРИТИЧЕСКИЙ РЕАЛИЗМ И СОВРЕМЕННОЕ ЗНАЧЕНИЕ В РАССКАЗЕ САОДАТА ХАСАНА МАНТО «НОВАЯ КОНСТИТУЦИЯ»

В данной статье анализируется рассказ Саадата Хасана Манто «Новая конституция» (1938) с позиций критического реализма. Действие разворачивается в период британского колониального господства и повествует о Мангу — кучере, чьи надежды на политические перемены разбиваются о жестокую реальность неизменной колониальной системы. Основываясь на теориях западного и южноазиатского критического реализма, статья исследует, как реалистический стиль Манто подвергает критике классовое неравенство и колониальную власть. Современное значение рассказа заключается в его вневременном изображении несправедливости и сопротивления.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: критический реализм, колониальная система, социальная несправедливость, обычные люди.

CRITICAL REALIST STYLE AND CONTEMPORARY SIGNIFICANCE IN SAADAT HASAN MANTO'S "THE NEW CONSTITUTION"

This paper analyzes Saadat Hasan Manto's short story *The New Constitution* (1938) through the lens of critical realism. Set during British colonial rule, the story follows Mangu, a tongawala whose hopes in political change are crushed by the unchanged colonial system. Drawing on theories of Western and South Asian critical realism, the paper explores how Manto's realist style critiques class inequality and colonial power. The story's contemporary significance lies in its timeless portrayal of injustice and resistance.

KEYWORDS: critical realism, colonial system, social injustice, ordinary people.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Тон Чи* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осӣё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **909640909**.

Сведения об авторе: *Тон Чи* - Таджикский национальный университет, магистрант кафедры индийской филологии факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **909640909**.

Information about the author: *Tong Qi* - Tajik National University, master's student, Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17. Phone: **909640909**.

ТАРИҚ ЧҲАТТАРӢ ВА ҲИКОЯИ Ӯ «ДАРВОЗАИ БОҒ» («باغ کا دروازہ»)

Маҳмудова М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Адабиёти урду, ки тақрибан дар асрҳои X-XI пайдо шудааст, яке аз адабиётҳои ниҳоят гании Ҳиндустон ба шумор рафта, нисбат ба дигар адабиётҳои миллии ин кишвар бештар инкишоф ёфта, то имрӯз дар саросари Ҳиндустон ва берун аз он шуҳрати безавол дорад. Пайдоиши адабиёти муосири урду аз чониби муҳаққиқон гуногун арзёбӣ мегардад. Яке онро аз соли 1800, дигаре аз соли 1957 ва сеюмин аз даврони соҳибистиқлол гардидани Ҳинду Покистон ҳисоб мекунанд.

Дар домони ин адабиёти пурғановат адибони барҷастаи шуҳрати ҷаҳонидошта ба мисли Масъуди Саъди Салмон, Банданавози Гесудароз, Амир Хусрави Деҳлавӣ ва дигарон ба воя расиданд.

Яке аз нависандагони адабиёти муосири урду, ки бо осори гаронбаҳояш ҳам дар Ҳиндустон ва ҳам дар Покистон шуҳрат дорад, Тарик Чҳаттарӣ мебошад.

Тарик Чҳаттарӣ дар адабиёти урду мақоми ҳосе дорад. Вай ҳамчун журналист, романнавис ва ҳикоянавис дар адабиёти навини урду маълуми машҳур мебошад. Аммо дар романнависию ҳикоянависи маҳорати беандоза дорад.

Мавсуф якуми октябри соли 1954 дар ноҳияи Баландшаҳри музофоти Ғарбии Ҳиндустон таваллуд шудааст. Вай дар Донишгоҳи исломии шаҳри Алигарҳ таҳсил карда, дараҷаи номзади илмиро (PhD) маҳз дар ҳамон ҷо ба даст овардааст. Пас аз таҳсил аввал вазифаи роҳбари як барномаи радиоиро дар идораи Радиои “Ол-Индия” ба уҳда дошт. Вай аз соли 1984 то соли 1993 дар радио фаъолият кардааст ва дар ин муддат якҷанд вазифаҳои масъулро иҷро кардааст. Пас аз кор дар Радиои “Ол-Индия” адиб ба ҳайси устод дар донишгоҳи исломии шаҳри Алигарҳ фаъолият кардааст. Тарик дар ин ҷо аз корманди одӣ сар карда, то ба дараҷаи профессорӣ расидааст. Адиб аз соли 2005 то соли 2019 дар вазифаи сардори департаменти шуъбаи урдуи донишгоҳ кор ва фаъолият кардааст.

Профессор Тарик Чҳаттарӣ ҳамчун ҳикоянависи барҷастаи адабиёти муосири урду мавқеи беназир дорад. Номи ӯ ба қатори нависандагони машҳур ва маъруфи урду қайд шудааст. «Дарвозаи боғ» («باغ کا دروازہ») як ҳикояҳои машҳури ҳикояҳои Тарик Чҳаттарӣ мебошад. Доир ба шахсияту ҳунари эҷодии Тарик Чҳаттарӣ як қатор мақолаҳои интиқодии илмӣ навишта шуда, асарҳои доктор Ҳомид Ризо Сиддиқӣ, Рашид Анвар Рашид ва Муҳаммад Алӣ Чавҳар дастовардҳои адабии ӯро таъйид мекунанд.

Профессор Тарик Чҳаттарӣ дар баробари ҳунари нависандагӣ доштан, мунаққиди асарҳои бадеӣ мебошад. Асарҳои интиқодии ӯ дар адабиёти бадеии муосир аҳамияти калон доранд, ки ин ба рушду нумуи танқиди бадеии муосир як таконе мебошад. Вай тарзи сохтор ва услуби асарҳои бадеии гуногуни муосирро чуқур омӯхта, ба он хеле бодикқат аҳамият додааст. Яке аз асарҳои ӯ бо номи “Ҳикояи муосир” (урду-ҳиндӣ) аз лиҳози нақд як китоби пурарзиш дар адабиёти муосири урду ба ҳисоб меравад. Ин асари бадеӣ ба таври амиқ ва бо далелҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Барои муколамаронӣ усули махсусе интиҳоб кардааст. Дар мавридҳои зарурӣ барои шарҳ додани ин ё он масъала мисолҳои ҷолиб низ оварда шудаанд.

Ба андешаи муҳаққиқи адабиёти муосири ҳиндӣ доктор Ҷагатсинҳ дар фалсафаи ҳикояофаринии Тарик Чҳаттарӣ ду равиши хос дида мешавад: «Дар нигориши ҳикояҳои Тарик Чҳаттарӣ ду сабку равиш ё назару дид ба назар мерасад. Яке бозгашт ба асл ё реша, ки ин ба фардият бурда мерасонад ва дуюм эҳсоси диди муосир мебошад, ки вазъияту ҳолати мавҷуда, яъне воқеиятро аз рӯзгори инсонии кӯчаку одӣ бардошт карда, ба дарунмояи аслии ҳикоя табдил медиҳад» [14, 503].

Асарҳои нақдии Тарик Чхаттарӣ на танҳо таърихи ҳикояи урду ва ҳиндиҳо дар бар мегирад, балки таҳаввулотҳои онро тавассути таҳлили пурмазмунӣ адабиёти бадеӣ, ки ҳамчун нуқтаи гардиш дар ин таърих аст ифода мекунад. Таҳаввулотҳои ҳикояҳои урду ва ҳиндӣ, санъати бадеии муосир, тамоюлҳои гуногун, таҳлилҳои техникӣ ва мавзӯҳои бадеии ҳикояҳои урду ва ҳиндӣ, дар асарҳои нависанда равшан нишон дода шудаанд, ки дар ҳар сатр қиддияти муаллиф ба назар мерасад. Ҳангоми мутолиаи навъҳои гуногуни асарҳо аксар вақт чунин эҳсос мешавад, ки ҳикоянавис аз мавзӯ дур шуда, танҳо дар атрофи он суҳбат карда истодааст. Аз ин рӯ, мавзӯи асосӣ нофаҳмо боқӣ мемонад, аммо бузургтарин сифати профессор Тарик Чхаттарӣ дар он аст, ки ӯ дар бораи мавзӯи асосии худ суҳбат мекунад. Мавсуф дар бораи мавзӯи асари худ тибқи нақшаи сохтааш суҳбат мекунад ва ҷанбаҳои гуногуни афкори худро паси ҳамдигар равшан зоҳир мекунад. Забони асар хеле тоза ва равшан мебошад. Ҳар як ҷумла равшан бидуни калимаҳои душворфаҳм ва муғлак ифода ёфтаанд. Ҳар як вожаи он дар ҷойи худ дуруст ва комил гузошта шуда, ҳеҷ вожаи дигар онро иваз карда наметавонад» [13, 16]

Тарик Чхаттарӣ ҳамчун нависанда ва журналист дар адабиёт муаллифи чандин асарҳои гаронбаҳои адабӣ мебошад. Гарчанде, ки самти асосии эҷодиёти Тарикро ҳикоянависӣ ва романнависӣ ташкил диҳад, аммо вай дар самтҳои адабиёти кӯдакона, тарҷумаи ҳолнависӣ ва сафарноманависӣ низ ҳунари воло дорад. Асарҳои, ки аз тарафи Тарик навишта шудаанд, мазмунӣ воқеиятшиносӣ доранд. Ӯ таҳти таъсири ягон ҷараёни равшанӣ адабӣ қарор надиҳад, озодона ба қори эҷодӣ машғул аст. Худи Тарик дар ин бора мегӯяд: «Муаллиф ҳамеша кӯшиш менамояд аз таҳти дил суҳанҷоро ба қалам оварад. Мо ҳар чизе, ки менависем, кадом як асаре, ки мефарем дар асоси ҳаёти ягон шахсияти рағбӣ менависем. Ба ҳар як комёбиву нокомӣ, хурсандиву ғамгинӣ, хубиву бадии қаҳрамон мо низ дода мешавем ва онро дарк менамоем. Мо низ умедвори ояндаи дурахшони ӯ мешавем. Ва инчунин асар бояд авҷи аъло дошта бошад» [11-47]

Тарик Чхаттарӣ то имрӯз 3 роман (*Aasman manzil*, *Makan ka saya*, *Chanda ki sarai*), 7 маҷмуаи ҳикояҳо, 3 сафарнома, 2 зиндагинома, якчанд романҳои бачагона ва дигар асарҳо офаридааст. Асарҳои ӯ ба забонҳои англисӣ, телугу, маратҳӣ, ория, панҷобӣ ва ҳиндӣ баргардон шудаанд.

Тарик Чхаттарӣ вазъияти сангини ҳаёти мардумро дида, тоқат намеорад ва дар бораи азоби мардум, бетартибӣ, зулм, ғулумӣ, ва ноадолатҳо дар ҳикояҳои тасриф мекунад. Ӯ ҳамчун нависандаи даврони нав ҳам бошад, маҳорати ҳикоянависии аз адибони қаблӣ кам нест.

Яке аз маҷмуаҳои ҳикояҳои «Дарвозаи боғ» («باغ کا دروازہ»), ки хеле машҳур мебошад соли 2001 аз нашр баромадааст. Ин маҷмуа як қатор ҳикояҳои ҷаззобро дар бар мегирад. Аз ҷумла: «Тори дуд», «Ан Бан», «Чархи кирмзада», «Дарвозаи боғ», «Глобус», «Нимтабак», «Порчаҳои шиша», «Хати қач», «Нисфи зинапоя», «Портрет», «Куштани субҳ», «Се сол», «Боз касе», «Даҳ бигҳа замин», «Ҳодисаи дигар», «Барф ва об», «Машғал ва ӯ», «Калидҳо», «Камон», «Аз ғам наҷот ёфтед, чаро?» ва ғайра. Дар ҳикояҳои ин маҷмуа амалҳои ғайриинсонӣ ба мисли, зуроварӣ, дард, азобу шиканча, қашоқӣ, ва дигар аз саҳни рӯзгор тасвир карда шудаанд.

Дар Ҳиндустон роҷеъ ба эҷодиёти Тарик Чхаттарӣ мақолаҳо ва рисолаҳои ҷудоғона зиёд мебошанд. Инчунин, дар бисёр дигар мақолаҳо ва рисолаҳо, ки ба адабиёти муосири урду ва хусусан ба жанри ҳикоя бахшида шудааст, чанд сухане нисбати ин адиб пайдо кардан мумкин аст. Инчунин ҳар он ҷое, ки сухан дар бораи ҳикоянависони муосири урду мераванд, номи Тарик Чхаттарӣ фаромӯш нашудааст.

Асарҳои, ки қомилан ба эҷодиёти Тарик Чхаттарӣ бахшида шудаанд ин рисолаҳои «Тарик Чхаттарӣ ке афсане» (Ҳикояҳои Тарик Чхаттарӣ), ки аз ҷониби Аҳмад Алӣ Ҷавҳар, «Тарик Чхаттарӣ ки адабӣ хидмат» (Хидмати адабии Тарик Чхаттарӣ), ки аз тарафи адабиётшиноси дигар Нур Алам Хан ва «Тарик Чхаттарӣ ки афсананигарӣ»- и доктор Ғулом Хусайн мебошанд. Дар ин рисолаҳо шахсияти Тарик Чхаттарӣ ва фикри ақидаҳои ӯ

чун адабиётшинос ва чун муҳаққиқ таҳлил ва баррасӣ шудаанд. Ба ҳикояҳо ва романҳои нависанда низ таваҷҷуҳ зоҳир шудааст. Дар рисолаҳои номбурда инчунин баъзе маълумотҳои ба зиндагии Тарик Чхаттарӣ дахл дошта ва номгӯи ҳикояҳои нависанда оварда шудаанд. Муаллифони рисола паҳлӯҳои гуногуни эҷодиёти Тарик Чхаттариро таҳлил намуда, қайд кардаанд, ки Тарик ҳикоянависи бузурги давраи озодии Ҳиндустон мебошад. Дар инкишофи жанри ҳикоя ва хусусан дар бунёду овозадор намудани чараёни «Ҳикояи кӯтоҳ» саҳми ниҳоят калон доштани нависандаро таъкид кардааст. Агар дар чараёни «Ҳикояи кӯтоҳ» се-чор намояндаи бузургу бозътиборро номбар карданӣ шавем, бешак яке аз онҳо Тарик Чхаттарӣ мебошад. Бе омӯзиши эҷодиёти ӯ инкишофи ҳикояи урду дар маҷмуъ ва хусусан «Ҳикояи нав»-ро ба таври дурусту дақиқ фаҳмидан имкон надорад.

Бояд хотиррасон намуд, ки то соли иншои маҷмуаи “Дарвозаи боғ” Тарик Чхаттарӣ ҳамчун ҳикоянавис он қадар маълуму машҳур набуд. Маҳз ҳамин маҷмуа номи ӯро дар байни ҳикоянависони муосир намоён кард. Аз нуқтаи назари доктор Ғулом Хусайн Тарик Чхаттарӣ тавонистааст чун адиби пешқадам, чун пайрави адибони машҳури урду ба муҳимтарин масъалаҳои бо тақдири халқу кишвар алоқаманд буда даҳлат намояд, дар ҳимояи мардуми истисморшаванда кӯшишҳо кардааст. Муҳаққиқ, инчунин, ба он эътибор додааст, ки Тарик Чхаттарӣ чун намояндаи «Ҳикояи кӯтоҳ» аз танҳои инсонӣ одӣ дар замони муосир сухан оғоз кардааст. Роҷеъ ба ҳикояи «Ним зинапоя» («Адҳи сирҳиян») ақидаронӣ намуда навиштааст: «Ним зинапоя» Саида Бегам чиҳо надорад? Писарону духтарон, хонаю дар ва ҳамаи дигар чизҳо ҳаст. Лекин бо вучуди ҳамаи ин вай дар ин олами калон ва ҳатто дар хонаи худ танҳою бегона аст.

Ҳикояи «Дарвозаи боғ» («باغ کا دروازه») - и Тарик Чхаттарӣ, ки дар маҷмуаи мазкур шомил карда шудааст, бо муқаддимаи мухтасар дар ду сатр оғоз мешавад. Ҷумлаи аввал муқаддимаи мухтасар ва ҷумлаи дигар бо оғози ҳикоя. Ҳоло ин ҳикоя бояд аз шоҳзодаҳои аз шаҳр рондашуда, ки боғро ҳифз карда натавонистанд, оғоз мегардад, аммо бо шунидани саргузашти Наврӯз, онҳо ҳамчунин кӯдакони хурдсол аз изтироб дар бораи поёни қисса дар як ҳолат интизорӣ мекашанд. Дар ҳамин марҳила шояд садои нависандаи ҳикоя бо садои Наврӯз баланд шавад: “Ин достони боғи шаҳри худӣ мост, боғе, ки дар он хона аст. Ҳамин тарик ҳикоя аз каш-макашиҳо оғоз меёбад. Охир, ин саргузашти кадом боғ аст? Оне, ки дар қиссаҳо аст? Ҳикояи боғи шаҳрие, ки дар он хона аст? [13, 3].

Нависанда дар марҳилаи аввал бо эҷод кардани ин масъала аз ҳикоя нопадид мешавад ва имкон медиҳад, ки ҳикоя бо ранги табиӣ пеш равад. Ҳомушии нависанда дар бораи кунҷковии кӯдакон ва шарҳи модаркалон, ки, ин як қиссаи шаҳри мо гардидааст ва инчунин ҳикояи ин шаҳрҳоест, ки мо надидаем. Ҳамин тарик муборизаҳо ва дудилагиҳо байни ҳақиқат ва дурӯғ, воқеият ва эътиқод оғоз мешавад. Ҳикоя бо қиссаи шоҳзода Гулрез оғоз мешавад. Бо вучуди ин, ки дар ин ҷо аллакай рӯйдодҳои қаблӣ мавҷуд буданд. Масъалаи муҳофизати боғ ба миён омад. Шояд дар он сояи ягон дев бошад. Дар баробари муҳофизат кардани боғ боз мағлуб кардани дев муҳим буд. Ин мушкилот чунон печида шуда буд, ки подшоҳи замон қарор мекунад, ки ҳар касе, ки ғалаба ба даст меорад, илова ба подош, нисфи салтанатро соҳиб мешавад. Дар акси ҳол аз шаҳр ронда хоҳанд шуд. Подшоҳ панҷ писари дигар, ки аз Гулрез калонтар буданд, дошт ва онҳо бо навбат бахти худро санҷиданд, ки дар натиҷа мулкро тарк карда, маҷбур шуданд, ки роҳи мамлакатҳои дурдастро пеш гиранд. Бо вучуди ин, вақте писари охирини подшоҳ Гулрез барои нигоҳ доштани боғ иҷозат мепурсад, мушкилии аҷиб ба миён меояд. Нависанда дар забони подшоҳ ин кашмакашро бо забони муколама чи қадар сузнок ифода кардааст. Бубинед, ки подшоҳ писарашро бо чӣ гуна оҳанги ғамангез насиҳат мекунад: “Не, ҷони падар! Шарт вазнин аст, аммо ту азиз ҳастӣ. Агар ту ҳам ноком шавӣ, ба ситораи охирини кишвар шаҳри Бадро тарк кардан лозим меояд. Ҳамаи панҷ бародари ту чашмонамро нобино карда, маро тарк кардаанд: “Бо вучуди зид баромадани подшоҳ, Гулрез яқравона тасмим гирифт, ки боғро посбонӣ кунад. Ҳар дафъа мушкилӣ дар он буд, ки посбони навбатии боғ пеш аз дамидани субҳ дар хоби ғафлат мерафт ва он лаҳза дев меомад ва боғро табоҳ мекард.

Гулрез бо худ якчанд корд ва як шиша пур аз қаламфури сурхи майдашударо мегирад. - Ӯ ин чизхоро дар наздаш нигоҳ дошта буд, то ки аз ғафлати хоб халос шавад. Вақте ки нисфи шаб мешавад ва хобаш омадан мегирад ва он гоҳ вай бо корд ангушташро бурида, ҷойи захмро аз қаламфур пур мекунад. Он гоҳ хоб аз чашмонаш мепарад. Ҳамин тариқ субҳ медамад. Дар ҳамин вақт дев ба боғ ворид шуда, гулхоро поймол кардан мегирад” [13, 3].

Миёни Гулрез ва дев рақобат сар мезанад ва дар натиҷа Гулрез пирӯз мегардад. Дев бар ивази ҷони худ ба шоҳзода ҳафт мӯйи ҷодушударо медиҳад ва мегӯяд, ки ӯ метавонад дар лаҳзаҳои душвори ҳаёташ аз онҳо истифода барад, то ки дар зиндагиаш муваффақ шавад. Гулрез нисфи салтанати падарашро намегирад ва тасмим мегирад, ки ба ҷустуҷӯи панҷ бародараш ба сафар барояд. Хушбахтона шоҳзода панҷ бародарашро пайдо мекунад. Аммо онҳо бо Гулрез дуруст муносибат намекунанд. Онҳо ба ғазаб меомаданд, ки ноком шуда буданд ва тамоми хушбахтиҳову дигар имкониятҳоро аз даст дода, аз шаҳрашон ронда шуда буданд. Ба мувафаксиятҳои бародари хурдӣ ҳасад мебарданд, ки ҷӣ тавр ин кӯдак комёбӣ ба даст овардааст. Аз рашк ин бародарон Гулрезро аспбони худ мекунанд. Гулрез аз суханони бародаронаш рӯзе мефаҳмад, ки шоҳзодадухтари ин кишвар бо номи Гулшаноро барои издивоҷ шуданаш шартӣ аҷибегузоштааст. Вай дар меҳробӣ бурҷ менишинад. Ҳар касе кӣ аз дарвозаи қаср ворид шуда, гулҳои ба тарафи шоҳдухтар гулчамбар партофта тавонад, бо ӯ издивоҷ мекунад. Кор чунин сурат гирифт, ки дар ин озмун шоҳзодаҳои бисёр кишварҳо ноком шуданд. Бародарони Гулрез низ бахти худро санҷида, бебарор баргаштанд. Гулрез тасмим гирифт, ки аз мӯйи ҷодукардаи дев, ки ба ӯ дода буд, истифода барад. Вай ба сӯйи малика на як, балки ҳафт бор гулчамбар партофт ва ҳар бор ба комёбӣ муяссар гашт, лекин дар як лаҳза аз он ҷо ғайб мезанад. Малика барои пайдо кардани ӯ нақша мекашад ва дар ниҳоят ӯро дар либоси саиси аспбон дастгир мекунанд ва ба назди малика меоранд. Пас аз он малика бо Гулрез туй мешавад. Азбаски Гулрез як сайси камбағал буд, ба подшоҳ издивоҷи малика бо марди паструтба писанд наомад. Бинобар ин, подшоҳ ҳам духтараш ва ҳам шавҳарашро аз шоҳигарии худ пеш мекунад. Дар ин ҷо, дар ҳикоя як масъалае ба миён меояд. Акнун Гулрез ва Гулшаноро бояд дунёи худро комилан аз нав созанд. Нависанда мегӯяд, ки ин ҷуфти нозанин ба ҳамон тарзи кӯхнаи сукунат кардан дар ҷаҳонро интиҳоб мекунанд. Падар пеш аз мамлакат рондан ба онҳо ду сер гандум ва як ашрафӣ дода буд, ки онҳо зиндагии худро бо онҳо оғоз мекунанд. Аз забони Тарик Ҷаҳаттарӣ қисса чунин қироат мешавад: “Ба як ашрафӣ каме биринҷ, чанд риштаи абрешимӣ, чанд торҳои зарин ва якчанд асбоб харида шуд. Донаҳои биринҷро дар замин пошиданд. Парандаҳои ранго ранг ҳама ҷамъ шуданд. Парҳои тутиҳоро ҷамъ карда, шамолдиҳак сохтанд ва шоҳдухтар онҳоро ба бозор бурда, фурӯхт. Баъд миқдори донаҳои биринҷ, риштаҳои абрешимӣ ва ғалтакҳои торҳои абрешимӣ зиёд шуд. - Оҳиста-оҳиста мизоҷони зиёд пайдо шуд. Баъд аз он шамолдиҳакҳои дар шифт овезоншуда ва қолинҳои деворӣ ба вучуд омаданд. Савдошон хеле таракқӣ кард. Як қалъае бунёд карданд. Осуда зиндагӣ мекарданд. Ҳар ду якдигарро хеле дӯст медоштанд ва баъдан боғ бунёд карданд” [13, 6].

Тарик Ҷаҳаттарӣ бо хунари баланди эҷодии худ ҳар хонандаро тавонистааст ба худ ҷалб намояд ва барои ӯ дар ҳикояҳои худ, нуқтае ва ё андешаи ҷолибу ҷаззоберо созон диҳад. Ҳар хонандаи зақӣ бо мутолиа намудани ҳикояҳои ӯ аз ҷаҳони пурмаъниву нозукбини нависанда оғай пайдо менамояд ва дарк мекунад, ки нависанда дар ҳама ҳолат оила ва аъзоёни онро бо ҳама хусусияту будаш тасвир карда тавонистааст. Муҳити хонаводагӣ, ки Тарик Ҷаҳаттарӣ ба риштаи қалам додааст, онро дар ҳама ҷо, дар ҳар кишваре метавон мушоҳида намуд.

Тарик Ҷаҳаттарӣ дар жанрҳои гуногун хунари худро санҷидааст ва дар бисёри онҳо ҳам ба натоиҷи мусбат ноил гардидааст. Вале тавре ки аз диди муҳаққиқони адабиёт бармеояд ӯ дар жанри ҳикоя дасти боло дорад ва бо ин дар адабиёти муосири Ҳиндӣ мавқеу мақоми худро пайдо намудааст.

Ҳамин тариқ, ҳикояҳои Тарик Чхаттарӣ мавзӯҳову мушкилоти оилаи муосири хинди ро бо тамоми чузъиёташ, бо ҳама гуна пахлуҳояш тасвир намуда, амалҳову характҳои ҳамаи аъзоёни хонаводаро дар алоҳидагӣ нишон додааст. Оқибату натиҷаи ҳар амали узви оиларо бо далоилу мисолҳо дар симои қаҳрамонҳояш натиҷагирӣ намудааст. Дар маркази таваҷҷуҳи вай намоёндагони табақаҳои миёнаву поёни бештар қарор доранд.

АДАБИЁТ

1. Али Сардор Чаъфарӣ. Адабиёти тараққипарвар. Москва, 1962.
2. Глебов Н.В. Сухачев А.С. Адабиёти урду. - Москва, 1967
3. Курбанов Х. Ҳафиз Джаландҳари – мастер поэзии. – Душанбе: Истеъдод. – 2021. 184 с.
4. Курбанов Х. Ҳаёт ва эҷодиёти Ҳафиз Ҷоландҳарӣ. – Душанбе: Истеъдод. – 2017. – 180 с.
5. Литература Востока в новейшее время, изд. МГУ. – 1977
6. Премчанд. Мунтахабот. – Москва, 1977
7. Раҷабов Ҳ. Адабиёти хиндӣ дар давраи нав. Душанбе: ЭР-граф. 2017.-500 с.
8. Раҷабов, Ҳ. Пханишварнатх Рену / Ҳ. Раҷабов – Душанбе: Эҷад, 2009. - 120 с.
9. Раҷабов, Ҳ. Се насли ҳикоянависони хиндӣ / Ҳ. Раҷабов – Душанбе: Статус, 2001 – 272 с.
10. Раҷабов, Ҳ. Ташаккул ва инкишофи ҳикояи муосири хиндӣ / Ҳ. Раҷабов – Душанбе: Пайк, 1998. -176 с.
11. Холов Ч. Таърихи адабиёти урду. Душанбе: Ирфон. – 2016. –389 с
12. Эҳтишам С.Х. Таърихи адабиёти урду. – Москва, 1961
13. طارق چہتاری۔ باغ کا دروازہ۔ (افسانے) دہلی-2011
14. طارق چہتاری۔ جدید افسانے۔ (اردو۔ ہندی) علی گڑھ۔ 1992
15. Namvaar Sinh, “Kahaani- nayi kahaani”, ILLahaabaad, 1982

ТАРИҚ ЧХАТТАРӢ ВА ҲИКОЯИ ӯ «ДАРВОЗАИ БОҒ» («باغ کا دروازہ»)

Дар мақолаи мазкур муаллиф кӯшиш кардааст, ки нависандаи адабиёти муосири урдуи Ҳиндустон Тарик Чхаттариро ба хонандаи тоҷик ошно созад. Инчунин, яке аз ҳикояҳои машҳури маъруфи ӯ «ДАРВОЗАИ БОҒ» («باغ کا دروازہ») – ро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода, мақсади нависандаро аз таълифи ин ҳикоя шарҳ додааст. Тавре аз мухтавои мақола бар меояд, Тарик Чхаттари пас аз таълифи ҳикояи мазкур дар ҷомеаи адабии Ҳинду Покистон ҳамчун ҳикоянавис шинохта шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: урду, адабиёт, Ҳиндустон, нақд, ҳикоя, муосир, ҳикоянавис, ҳаёти мардум.

ТАРИҚ ЧХАТТАРИ И ЕГО РАССКАЗ «САДОВЫЕ ВОРОТА» («باغ کا دروازات»)

В этой статье автор попытался познакомить таджикского читателя с писателем современной урду-литературы из Индии Тариком Чхаттари. Он также рассматривает один из его известных рассказов «САДОВЫЕ ВОРОТА» («باغ کا دروازات») и объяснил цель писателя в написании этого рассказа. Как видно из содержания статьи, Тарик Чхаттари стал известен как автор коротких рассказов в индийском и пакистанском литературном сообществе после написания этого рассказа.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: урду, литература, Индия, художественная литература, рассказ, современность, автор коротких рассказов, жизнь людей.

TARIQ CHHATTARI AND HIS STORY “GARDEN GATE” (“باغ کا دروازات”)

In this article, the author has tried to introduce the Tajik reader to the writer of modern Urdu literature from India, Tariq Chhattari. He has also analyzed and discussed one of his famous stories, “GARDEN GATE” (“باغ کا دروازات”), and explained the writer’s purpose in writing this story. As can be seen from the content of the article, Tariq Chhattari became known as a short story writer in the Indian and Pakistani literary community after writing this story.

KEYWORDS: Urdu, literature, India, fiction, story, modernity, short story writer, People’s life.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Маҳмудова Махфират* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: [+992] 88-500-40-56.

Сведения об авторе: *Махмудова Махфират* - Таджикский национальный университет, магистрант кафедры индийской филологии факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: [+992] 88-500-40-56.

Information about the author: *Makhmudova Makhfirat* - Tajik National University, master’s student, Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17. Phone: [+992] 88-500-40-56.

ҲАЁТ ВА ФАЪОЛИЯТИ СОЛЕҲА ОБИД ҲУСАЙН

Тоирова Ш.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Солеҳа Обид Ҳусайн донишманди камназири забон, адабиёт, адабиёти бачагона ва фарҳанги ниёғони урду ба ҳисоб меравад. Ҳар қадар бо тавачҷуҳ асарҳои навиштаи адибуро мутолеа намоем ба пеши назар чизҳои нодире намоем мегардад, ки барои дарки рӯзгори мардум бисёр муҳим аст.

Солеҳа Обид Ҳусайн нависанда, драманигор, романнависи урду забон 18-уми августи соли 1913 дар шаҳри Панипати музофоти Ҳариянаи Ҳиндустон дар оилаи донишманд ба дунё омадааст. Модараш Муштак Фотима ном дошта, аз хурдӣ дар фазои илму адаб ба воя расидааст. Падараш, ҳам Ҳоча Ғулом яке аз шахсони донишманди замони худ ба ҳисоб мерафт, ки бо навиштани мақолаҳои пурарзиш машҳур гардида буд. Аз тавлиди тифлаки хурди нотавон хурсандии онҳо ҳаду канор надошт. Волидайн ба ӯ Масдак Фотима ном гузоштанд. Хурсандии онҳо дер давом накард, ҳангоми ду сол доштани Масдак Фотима падараш Ҳоча Ғулом дар сини 42 солагӣ аз сактаи дил вафот мекунад. Пас аз фавти падар тарбияи панҷ фарзанд ба души модари танҳо афтид. Барои нигоҳубини оила бародари шавҳараш, амаки хонадон кумак мерасонид. Пас аз марги шавҳар Муштак Фотима тез - тез бемор мешуд. Фарзанди калонии хонадон пас аз хатми коллеҷи омӯзгорӣ дар Донишгоҳи мусалмонӣ ба ҳайси устод кор мекунад ва тамоми аҳли оилаашро ба назди худ ба шаҳри Агра меорад. Қаблан онҳо дар хона таҳсил мегирифтанд, Бародар барои таълим гирифтани занҳои оилашон хело завқманд буд. Борҳо таъкид мекард, ки ба таҳсил тавачҷуҳи хоса зоҳир карда шавад, ҳатто барои онҳо маҷаллаву рӯзномаҳои занона меовард ва ҳато китобхонаеро ҳам дар дохили хона кушода буд, то ки онҳо таълимдида бошанд.

Мутаассифона, пас аз муддате ба иллати бемории нобахангоми модар таҳсили ду хоҳар дар Алигарҳ ба поён мерасад. Онҳо барои табобати модар кӯшишҳои зиёд мекунанд. Ба назди чандин табибони машҳур мераванд, лекин Муштак Фотима баъди ин қадар табобатҳо, ки фоидае надоштанд, аз олам ҷашм мепушад. Фарзандон аз вафоти модар хело дилшикаста мегарданд. Бародар ва хоҳари калонии хонавода нисбати Солеҳа ғамхорӣ зиёд мекарданд, зеро он вақт Масдак Фотима (Солеҳа Обид Ҳусайн) ҳамагӣ 14 сол умр дошт. Аз хурдӣ ба мақоланависӣ рағбати зиёд дошт. Бо дастгирии аҳли оила ӯ таҳсили худро идома меод. Дар баробари забони урду, ӯ инчунин забони форсиро омӯхт ва ба шеърҳои дилбастагии зиёд дошт. Аз лиҳози муҳаббати зиёд нисбати дину мазҳаб доштаниаш ӯ маҷмуаи худро бо номи "Ғулистони Бҳактӣ" нашр намуд.

Замони навҷавонӣ мусибати дигаре ба сараш омад, хоҳари калониаш аз олам ҷашм пӯшид. Солеҳа Обид Ҳусайн қалам ба даст гирифта навиштанро василаи рағби дарду ғамҳояш меҳисобид. Солеҳа Обид Ҳусайн пас аз хатми мактаби духтаронаи Алигарҳ таҳсили худро боз дар хона идома меод ва ба навиштани мақолаҳо машғул мегардид. Ҳамаи тавр бо дастгирии аҳли оилааш ӯ мақолаҳои худро дар маҷаллаи "Нури Ҷаҳон" ва "Асмаат" чоп мекардагӣ шуд. Соли 1933 Солеҳа Обид Ҳусайн бо як нависанда ва тарҷумонони барҷаста узви Донишгоҳи Миллии Исломи доктор Обид Ҳусайн оиладор мешавад.

Замони таҳсил падари Обид Ҳусайн ӯро маҷбур месозад, ки бори дуюм издивоҷ кунад. Зеро ӯ аз оилаи яқумаш фарзанд надошт ва бо тавсияи яке аз дӯстонаш ӯ ба хостгории Солеҳа меравад. Ҳамаи таърифоти чаноби Обидро шунида, Солеҳа ба фарқияти синну солиашон, ки зиёда аз 10 сол буд, нигоҳ накарда, розигии худро барои оиладорӣ медиҳад.

Маросими арусии онҳо 7-уми апрели соли 1933 дар шаҳри Алигарҳ сурат гирифта, пасон ба Донишгоҳи Миллӣ меоянд. Пас аз ду соли оиладорӣ хабари фарзандор шуданашонро фаҳмида хушбахти онҳо боз ҳам афзуд, лекин пас аз муддатҳо дар моҳи

ҳаштум духтарчае ба дунё омад, ки ҳамагӣ ду соат умр дид. Аз даст додани фарзанд ба ҳолати руҳиву равонии Солеҳа таъсири манфӣ мерасонад. Вазъи саломатиаш ҳам каме бад мегардад, Обид Ҳусайн барои табобати ӯ ба чандин беморхонаҳо муроҷиат мекунад ва худ низ аз ҷиҳати равонӣ ӯро дастгирӣ мекард.

Пас аз табобатҳои тулонӣ соли 1936 Солеҳа Обид Ҳусайн дар радио ба ҳайси суҳангӯ ба кор мебарояд, бинобар сабаби садои ҳалиму нозуконааш ба худ таҳаллуси Солеҳаро мегирад. Лекин дар хона ӯро Масдак меномиданд.

Вай дар Донишгоҳ масъули баҳши занон буд. Дар Донишгоҳ иттиҳодияе бо номи “Занони фаъол”, фаолият мекард, ки роҳбарии он ба зиммаи зани немис Мисс Филлипс Борн буд, ки ҳамагӣ ӯро апаи Ҷон меномидан. Ӯ занҳоро бо қонунҳои донишгоҳӣ ошно карда, кӯшиш мекард то онҳоро аз чор девори хона берун карда, ба корҳои ҷамъиятӣ ҷалб кунад.

Дар баробари кор кардан дар донишгоҳ Солеҳа ба навиштани ҳикояҳо, мақолаҳо ва баромадҳои радиои машғул буд. Дар аввал донишгоҳ дар минтақаи Карл Бағ буд. Аз ин рӯ, ӯ дар ҷамъомадҳои занон дар Дехлӣ ширкат мекард. Пасон духтари калонии хоҳарашро ба наздаш даъват намуда, яқоя дар маҷлисҳои занона иштирок мекарданд. Солеҳа Обид Ҳусайн сараввал духтарони Донишгоҳро ба маҳфилҳои худ даъват мекард, пасон бо мурури замон занҳои калонсолро низ даъват мекардагӣ шуд. Барои онҳо маҳфилҳои адабӣ меоросту онҳоро хату савод меомӯзонд.

Бо мурури замон шавқу завқи ӯ нисбат ба хондани китобҳои бадеӣ, динӣ боз ҳам зиёд мешуд. Ӯ ба хондани китобҳои адабӣ, таърихӣ ва тарҷумаиҳолӣ пардохт. Ҳарчанд ки Солеҳа дар мактабу Коллеҷ забони англисӣ нахонда бошад, ҳам кӯшиш мекард, ки ҳикояҳои хурди бачагонаи англисӣ ва романҳои англисиро мутолиа кунаду маҳорати худро сайқал диҳад. Бо кумаки Саиддин Обид (шавҳараш) фаҳмиши забони англисиаш инкишоф меёбад, пасон ӯ ба мутолиаи романҳои муаллифони ғарбӣ низ машғул мешавад. Маҳорати фаҳмиши забони англисиаш то ба дараҷае инкишоф меёбад, ки ӯ ба тарҷумаи китобҳои ҳаҷман хурди англисӣ ба забони урду даст мезанад.

Солеҳа Обид Ҳусайн ба миллату кишвар ва тамаддуни худ саҳт дилбастагӣ дошт, вале ба дигар кишварҳо, миллатҳо ва тамадунҳо эҳтиром гузошта, сифатҳои онҳоро дар навиштаҳои таъкид кардааст. Вай саёҳатро хело дуст медошт, ки инро дар китоби худ “Сафарнома” навиштааст: “Ман ба сайёҳӣ ва саёҳат кардан хело дилбастагӣ доштам, ҳарчанд пеш аз издивоҷ имкони дидани ду шаҳр ва ду се мавзӯи кӯхистониро доштам, вале пас аз издивоҷ вай маро на танҳо ба Ҳиндустон, балки ба Европа ҳам бурд.

Соли 1983 бо ирсори дӯсти азизаш Зоҳир Фотима ва духтараш доктор Разо (ки ӯро духтари ҳудаш меҳисобид ва Разо низ Солеҳаро модари худ меҳисобид) ба Амрико сафар мекунад. Сабаби аслии сафар бемориаш буд, аммо дар баробари шифо ёфтани ӯ ба ҷамоатҳои мерафт бо мардум суҳбат мегузaronид, аз ҷойҳои тамошобоби онҳо дидан карда, аз будубоши шашафтаинаи худ дар онҳо лаззат мебурд. Пас аз баргаштани ӯ оид ба сафарҳои худ менавишт.

Яке аз хислатҳои Солеҳа Обид Ҳусайн ин буд, ки вай нисбат ба мардуми мазлум меҳрубонӣ мекард, бо онҳо ҳамдард буд. Дар байни онҳо раҳмдилӣ ва инсофро ҷорӣ мекард. Ҳар боре ки ӯ нисбат ба касе ноадолатиро медид, бо ҳар роҳу восита кӯшиш мекард, ки онро ислоҳ кунад. Интизор набуд, ки касе аз ӯ ёрӣ пурсад, балки худ ҳамеша дар ҷустуҷӯ буд, ки ба ки пул лозим аст, ба кӣ маслиҳат лозим аст, кӣ ба лутфу марҳамат ниёз дорад ва он ҳамаи ин корро чун вазифаи худ меҳисобид ва аз ин ҳама қаноатмандии бузургро эҳсос мекарданд. Полковник Башир Ҳусайн Зайидӣ ки ӯро хоҳараш меҳисобид, дар бораи ӯ менависад, ки Худо ӯро ин қадар дӯст доштааст. Вай барои ҳама атрофиён сарчашмаи муҳаббат буд, хело ғаюр ва мустақил буд. Барои ҳудаш аз касе мадад наменурсид, вале ба ниёзмандон дасти мадад дароз карданро дарег намендошт.

Манфиатҳои адабӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии Солиҳа Обид Ҳусайн танҳо дар доираи занон маҳдуд набуд, ӯро дар бисёр муассисаҳо муҳаррири маҷаллаҳо низ ба кор даъват

мекарданд. Созмонҳои сиёсӣ аз ӯ хошиш мекарданд, ки аъзо шавад ва дар баъзе ҷойҳо мехостанд, ки даромадашро зиёд кунанд, аммо Обид Соҳиб ин корро напазируфт. Ин зиддияти ӯ на ба он хотир буд, ки ӯ зидди шугли занон буд, баръакс ӯ хело дӯст медошт, ки зан ба корҳои давлатӣ машғул гардад, Адиб худ як зани хеле нозук, шоиста ва обрӯманд буд. Шахсе, ки бо муҳити беруна ошно нест, наметавонад дар ҷомеа муваффақ шавад. Аммо ба ин нигоҳ накарда, вай дар бисёр муассисаҳо ва комитетҳои аъзои асосӣ боқӣ монд.

Вактҳои охир бад будани саломатӣ ва осеби доимӣ ӯро хаста карда буд. Чудошавӣ аз бародарону хоҳарон, ҷияну хоҳарзодаҳо ва ниҳоят наберагон боиси он шуд, ки адиба гирифтори осеби равонӣ шуд. Боз бо мурури синну сол, ҳамзамонон, дурӣ аз дӯстон низ сабаби канорагирӣ аз дунё шудааст, адиба худро танҳои ҳис мекунад. Лекин ба ҳар ҳол худро аз ҳамаи ин озод намуда боз, ба зиндагӣ тавачҷӯх зоҳир менамояд. Акнун аз баски байни мардум зиёд баромад карда наметавонист, аз ин рӯ, дар хона маҳфилҳои адабӣ баргузор мекарду, мардумро ба онҳо даъват менамуд. Ӯ худ аз тариқи телевизион барномаҳои тафреҳӣ тамошо мекард. Филмҳои бадеиро хеле дӯст медошт. Вакт ки ба кинотеатрҳо рафта душвор буд, вай кинои сериалҳои телевизиониро дар хона тамошо мекард. Ҳоло вай камтар сафар мекард, аммо ба ҳар ҳол вай дар маҳфилҳои Премчанд барин адибон дар Дехлӣ ширкат мекард ва инчунин ба Лакхнау, Патна ва Панипат рафта, зуд-зуд дар мушоираю маҷлисҳо иштирок мекард.

Бад шудани вазъи саломатии Обид Соҳиб ва ба бемории саратон гирифтӣ шуданаш, Солеҳаро хело нигарон карда буд. Ҳарчанде, ки ба корҳои зиндагӣ андармон буд, ҳамон аз масъулияти доштаи худ рӯй намегардонд. Ҳар боре ки ба Обид Соҳиб зарурати ба беморхона рафта пеш меомад, Солеҳа Обид Ҳусайн ҳатман ӯро ҳамроҳӣ мекард. Ниҳоят беморияш то ба дараҷае расид, ки табибон дар беморхона бистарӣ шуданро тавсия кардан.

Панҷ моҳ Обид Соҳиб бистарӣ монд ва Солеҳа Обид Ҳусайн бемории худ ва ҳама мушкилиҳояшро фаромӯш карда, ба нигоҳубини ӯ шуруъ кард. Бо вучуди хуб муоина ва нигоҳубини кардани Обид Соҳиб, аҳли байт ба чунин қарор меоянд, ки ӯро ба Чин барои табобати беҳтаре баранд. Аммо мисле, ки зиндагӣ барояш боз як санҷиши мушкилтареро пешорӯ овард, дар ин ҳангом, додарарӯс ва хоҳарарӯси ӯ Аман дар Бомбей ногаҳон вафот карданд. Бо ӯ танҳо як духтар ва як набераи хурдсол монд. Бо шунидани ин хабарӣ нохуш, ӯ вақтро ганимат дониста, ҷиптаи парвозро барои Мумбай дархост мекунад. Ин амали адиба аз ғамхор ва дилсӯз будани ӯ дарак медиҳад. Ӯ дар ҳар вазъият ҳамдарди ниёзмандон буданро вазифаи худ меҳисобид.

Ҳарчанд барои наҷоти Обид Соҳиб хонавода кӯшишҳои зиёд карданд, лекин ҳамон аҷал қори худро кард. 13-уми декабри соли 1978 Обид Соҳиб вафот мекунад. Фавти ӯ на танҳо барои хонавода, балки барои кишвар як фӯҷа буд, аммо Солеҳа Обид Ҳусайн дар ғаму ғуссаи фарзандонаш ғарқ шуда, ба ҳар восита худ ва фарзандонашро тасаллӣ медод. Шабҳоро бо гиря сипарӣ мекарданд, рӯзона аз пайи корҳои зиндагӣ мешуд.

Солеҳа Обид Ҳусайн барои кӯдакон қиссаи мақолаҳо низ менавишт. Баъзе китобҳои кӯдаконаи ӯ аз англисӣ ба урду тарҷума шудаанд. Яке аз ҳадафҳои Донишгоҳи миллии исломӣ тарғиби забон ва адабиёти урду буд. Аҳли донишгоҳ ба адабиёти бачагона тавачҷӯхи махсус медод. Яке аз бузургтарин корҳои, ки Донишгоҳи миллии исломӣ дар хидмати адабиёти бачагона кардааст, кушиш кардааст, ки адабиёти бачагона воқеан барои кӯдакон адабиёти бачагона бошад. Он аз зарурати мутолиа аз роҳнамоии муаллим ё волидайн ё калонсолон озод шуда, матнҳои ворид карда мшшаванд, ки бо хошиши шахсии қудак хонда шаванд, яъне ба завқи кӯдакон бошанд.

Пас аз пайвастан ба Ҷамъияти ғайрирасмӣ, Солеҳа Обид Ҳусайн низ ба навиштани ҳикояҳо барои кӯдакон ва тибқи ҳамон принципҳои, ки дар Донишгоҳ дар бораи адабиёти кӯдакон таҳия шуда буданд, оғоз мекунад. Вай дар муқаддимаи китобе менависад: "Ҳангоми навиштан барои кӯдакон тахмин меравад, ки танҳо ба даст қалам гирифта ва навиштан пажӯҳиш ва ҷустуҷӯи зиёдеро тақозо мекунад.

Аз ин хулоса баровардан мумкин аст, ки навиштан барои кӯдакон кори осон нест. Ӯ ҳикояҳои кӯдаконро дар шакли китоб бо суратҳо ороиш дода таҳия мекард ва онҳо аз ҷониби Мактаби Донишгоҳ нашр мешуданд. Бархе аз ҳикояҳои навиштаи ӯ ҷоизаи Вазорати маорифи кишварро гирифтаанд, аз ҷумла: “Bholi Namah”, “Ҷасури зебо”, “Оҳуи ҷодугарӣ”, “Заъфарон”, “Дар кишвари афсонавӣ”, “Ғолиб”, “Кӯдакони мӯи тиллоранг”.

Ӯ, ҳамчунин китобҳои, кӯдаконро аз англисӣ ба урду тарҷума кардааст. Ба ғайр аз ин китобҳо, бисёр ҳикояҳои ӯ дар маҷаллаи бачагонаи «Паям Шихар» ба таъб расидаанд. Китобе бо номи “Зокир соҳиби кӯдакон” пас аз маргаш дар нашрияи Донишгоҳ ҷоп шуд. Вай дар он менависад, ки орзуи бузурге дошт, ки ҳамон китобҳое, ки дар кишварҳои ғарбӣ барои кӯдакон ҷоп мешуданд, дар кишвари мо низ ҷоп шаванд. Яъне, навиштаи хуб, ҷопи хуб, қоғази хуб, бо расмҳои зебои рангоранг, ки бояд аз дур дили кӯдакро об кунад.

Солеҳа Обид Ҳусайн медонад, ки барои ба кӯдакон навиштан, адиб бояд чун кӯдак бошад, ашӯҳо, муҳити атрофро аз ҷаҳми кӯдакон бубинад. Вай, инчунин, барои кӯдакон романи бо номи “Эк дин эк хон” навиштааст, ки онро Матбааи Донишгоҳ нашр кардааст. Мавзӯи он ваҳдати миллӣ аст, ки кӯдакон онро дӯст медоштанд. Вай китоби нависандаи маъруфи англис Пол Галилейро бо номи “Snow Flag Ad Station” тарҷума кардааст, ки достони мазкур дар бобати як порайи хурди барф қиса мекунад. Ӯ он порайи барфиро Ҳим Кумарӣ номид. Ҳим Кумарӣ духтари барфест, ки дар доманаи Ҳимолой ба дунё омадааст ва баробари кушодани ҷашмонаш аз манзараҳои кӯҳҳои зебои Ҳинд лаззат мебарад.

Солеҳа Обид Ҳусайн дар гули фаъолияти худ, якчанд китобҳо ба мисли: “Азра”, “Рехта”, “Ёдгории Ҳолӣ”, “Баат Чит”, ва “Ҷейн Валон ки яд ати хе” ва якчанд маҷмуаи ҳикояҳои бачагонро таълиф кардааст. Ба вижа яке аз ҳикояҳои навиштаи ӯ “Ҳолаи Ату” ки дар асоси воқеаҳо ва ҳодисаҳои дида, шунидаи худи муаллиф таълиф гардида, ҳамчун инъикосгари ҳаёти воқеии мардуми таҳҷои як маводи хуб ба ҳисоб меравад. Солеҳа Обид Ҳусайн бо романҳои худ дар инкишофи адабиёти бачагона саҳми назарас доранд. Офаридаҳои ӯ мавзӯҳои гуногунро дар бар мегиранд аз ҷумла оид ба ҳуқуқи зан. Ҷиянаш Саида Ҳамид ки роҳбари намоиши “Пешравон: Занҳои мусалмони асри 20-и Ҳиндустон” мебошад, навиштааст: “Ӯ далерона муқобили ноадолатии талоқ ва дигар мавзӯҳо ” мубориза мебард.

АДАБИЁТ

1. Курбанов, Х. А. Жизненный путь и творческое наследие Ахмада Фараза / Х. А. Курбанов // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – 2021. – № 1. – С. 190-195. – EDN IESSHO.
2. Қурбонов, Ҳ. А. Тасвири масъалаҳои иҷтимоӣ дар драмаҳои Аҳмад Фароз / Ҳ. А. Қурбонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – 2020. – №. 8. – Р. 320-325. – EDN WJARPZ.
3. Раҷабов Ҳ. Ташаккул ва инкишофи ҳикояи муосири ҳиндӣ. Маводи таълимӣ / Ҳ. Раҷабов. - Душанбе: Пайк, 1998. - 176 с.
4. Раҷабов, Ҳ. Адабиёти ҳиндӣ дар давраи нав (нашри дуюм) / Ҳ. Раҷабов. – Душанбе: ЭР-граф, 2018. – 540 с.
5. Раҷабов, Ҳ. Адабиёти ҳиндӣ дар давраи нав. Рисола / Ҳ. Раҷабов. - Душанбе: ЭР-граф, 2017. – 496 с.
6. Раҷабов, Ҳ. Ҷараёнҳои адабӣ дар адабиёти ҳиндӣ / Ҳ. Раҷабов. – Душанбе: ЭР-граф, 2022. – 84 с.
7. Раҷабов, Ҳ. Премчанд. Монография / Ҳ. Раҷабов. - Душанбе: Истеъдод, 2015. - 216 с.
8. Раҳматуллоева З. А. Хусусиятҳои услубӣ ва бадеии ҳикояҳои Раҷендра Ядав. Монография / З. А. Раҳматуллоева. - Душанбе: Деваштич, 2005. - 128 с.
9. Холов, Ч. Таърихи адабиёти урду.-Душанбе: Ирфон, 2018.- 360с.
10. <https://en.wikipedia.org>
11. <https://www.rekhta.org>
12. <https://ur.wikipedia.org>
13. <https://www.rekhta.org>
14. <https://www.exoticindiaart.com>

ҲАЁТ ВА ЭҶОДИЁТИ СОЛЕҲА ОБИД ҲУСАЙН

Дар мақола муаллиф ҳаёт ва эҷодиёти Солеҳа Обид Ҳусайнро мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор додааст. Вай адибаро яке аз чехраҳои барҷастаи адабиёти урду ва яке аз пешоҳанги мубориза барои таълим ва ҳуқуқи занон муаррифӣ намуда, таъкид кардааст, ки мавзуи эҷодиёти Солеҳа Обид Ҳусайнро ҳуқуқҳои занону духтарон, ба таълим фаро гирифтани онҳо ва адабиёти бачагона ташкил медиҳад.

КАЛИДВОЖАҲО: адабиёти урду, адабиёти бачагона, ҳуқуқи зан, таҳсилоти зан.

ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСТВО САЛЕХА АБИД ХУССЕЙН

В статье автор исследовал и изучил жизнь и творчество Салеха Абида Хуссейна. Он представил писателя как одного из выдающихся деятелей литературы урду и пионера в борьбе за образование и права женщин, подчеркнув, что темой творчества Салехи Абида Хуссейна являются права женщин и девочек, их включение в образование и детскую литературу.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Литература на урду, детская литература, права женщин, женское образование.

LIFE AND WORKS OF SALEHA ABID HUSSAIN

In the article, the author has researched and studied the life and works of Saleha Abid Hussain. He has presented the writer as one of the prominent figures of Urdu literature and a pioneer in the fight for education and women's rights, emphasizing that the theme of Saleha Abid Hussain's works is the rights of women and girls, their inclusion in education and children's literature.

KEYWORDS: Urdu Literature, Children's Literature, Women's Rights, Women's Education.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Тоирова Шукрона* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: [+992] 88-200-29-49. E-mail: izatzodaadia@gmail.com

Сведения об авторе: *Тоирова Шукрона* - Таджикский национальный университет, магистрант факультета языков Азии и Европы. Адрес: 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17. Телефон: [+992] 88-200-29-49. E-mail: izatzodaadia@gmail.com

Information about the author: *Toirova Shukrona* - Tajik National University, master`s student of Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17. Phone: [+992] 88-200-29-49. E-mail: izatzodaadia@gmail.com

МАФҲУМ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОМОФОНҲО ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Мамадҷонова М.Ғ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Забони англисӣ бо сарватмандӣ ва мураккабии худ, хусусан дар соҳаи лексика ва фонетика, хос аст. Яке аз падидаҳои чолибе, ки дар ин забон ба таври васеъ дида мешавад, ин мавҷудияти омофонҳо (homophones) мебошад. Фаҳмидани мафҳум ва хусусиятҳои онҳо барои омӯзандагони забон ва ҳар касе, ки мехоҳад муоширати худро такмил диҳад, муҳим аст.

Калимаи "омофон" аз ду калимаи юнонӣ иборат аст: "homos" (якхела) ва "phone" (овоз). Аз ин рӯ, омофонҳо калимаҳое мебошанд, ки талаффузи якхела доранд, вале имло ва маънои онҳо гуногун аст. Ба ибораи дигар, онҳо ҳангоми шунидан комилан яксон садо медиҳанд, аммо ҳангоми навиштан фарқ мекунанд ва маъноҳои мухталифро ифода мекунанд.

accept [æk'sept] *v.* 1) қабул кардан: I am pleased to accept your invitation. ~ Хурсандам, ки даъватномаи шуморо қабул кардам. 2) пазируфтани: We accepted the referee's decision. ~ Мо қарори доварро пазируфтем.

except [ik'sept] *1. v.* муҳолиф будан бо, муҳолифат кардан ба; *2. prep.* ғайр аз, ба ҷуз, ҷуз, ба истиснои, ба ғайр аз; The restaurant is open every day, except Monday. ~ Тарабхона ҳар рӯз, ба ҷуз рӯзи душанбе, кушода аст [5, с. 145].

deer [diə] *n.* гавазн, оҳу; гавазнҳо, оҳувон.

dear [diə] *adj.* 1) гиромӣ, муҳтарам, азиз, арҷманд: This tradition was dear to him. ~ Ин суннат барои ӯ азиз буд. 2) гаронбаҳо; It's too dear: I can't afford it. ~ Ин чизи хеле гаронбаҳо аст. Ман наметавонам онро бихарам. 3. *adv.* содиқона, самимона; 4. *int.* dear me!, oh dear! (ҳарфи нидо аз ғам, ноумедӣ ва ғ.) ~ Худоё! Вой, Худочон; афсус, хайҳот [5, с. 159].

О.С. Ахманова омофонҳоро чунин шарҳ додааст: «Омофонҳо чунин навъи омонимҳои ноপুরра мебошанд, ки аз рӯйи талаффуз як хел садо дода, тарзи навишти гуногун доранд, яъне шаклҳои гуногуни хаттӣ бо қонуниятҳои хоси фонетикӣ дар нутқ ҳамоҳанг мегарданд» [1, с. 288].

Забоншинос Т. Ваҳҳобов омофонҳоро ба таври зерин шарҳ додааст: «Омонимҳое, ки дар заминаи таъсири қонуниятҳои фонетикӣ забон ба вучуд омадаанд, омофонҳо номида мешаванд. Омофонҳо калимаҳои гуногуне мебошанд, ки тарзи талаффузашон якнаво буда, шеваи навишташон гуногун аст» [2, с. 38].

Омофонҳо як қатор хусусиятҳои фарқкунанда доранд, ки онҳоро аз дигар падидаҳои лексикӣ, ба монанди омонимҳо ё полисемия, ҷудо мекунанд:

– Талаффузи якхела (Identical Pronunciation): Ин хусусияти муҳимтарини онҳост. Новобаста аз имлои гуногун, садои ин калимаҳо дар гӯш комилан якхела аст. Ин боиси он мегардад, ки омофонҳо дар муоширати шифоҳӣ камтар мушкилот эҷод кунанд, зеро контекст маънои дурустро муайян мекунад. **desert** [di'zɜ:t] *v.* тарк кардан, гузоштан (ҷойро).

dessert [di'zɜ:t] *n.* ширинӣ [4, с. 160].

– Имлои гуногун (Different Spelling): Баръакси омонимҳои ҳақиқӣ, ки ҳам имло ва ҳам талаффузи якхела доранд, омофонҳо ҳамеша имлои фарқкунанда доранд. Маҳз ҳамин фарқияти имлоӣ онҳоро дар навиштан мушкилсоз мегардонад, хусусан барои омӯзандагони забони англисӣ. **discreet** [dis'kri:t] *adj.* боэҳтиёт, бохирад, бомулоҳиза, мулоҳизакор, эҳтиёткор.

discrete [dis'kri:t] *adj.* ҷудо, алоҳида, аз ҳам ҷудо шуда [4, с. 159].

– Маънои гуногун (Different Meaning): Ҳар як омофон як воҳиди лексикӣ мустақил буда, маънои хоси худро дорад. Онҳо танҳо аз ҷиҳати фонетикӣ якхелаанд, на аз ҷиҳати

семантикӣ. **eat** [i:t] *v.* (ate; eaten) 1) хурдан; to eat well ~иштиҳои хуб доштан, таъми хуш доштан; it eats well ~хушхур аст; 2) масраф кардан, нобуд кардан.

it [it] *pron.* 1) вай, ӯ, он (исмҳои бечон ва ҳайвонот, баъзан оиди кӯдакони хурдсол): "Where is your pen?" - "It is in my pocket." ~ Қалами шумо ку?" – “Вай дар чайби ман аст” [6, с. 161].

– Ҳиссаи нутқи гуногун буда метавонанд (Potentially Different Parts of Speech): Омофонҳо метавонанд як ҳиссаи нутқ (масалан, ҳарду исм: **door** / **daw**) ё ҳиссаҳои гуногуни нутқ (масалан, **dual** (сифат) / **duel** (исм)) бошанд. Ин ба мураккабии онҳо меафзояд.

Сабабҳои пайдоиши омофонҳо дар забони англисӣ метавонад ба чанд омил вобаста бошад:

– Тағйироти фонетикӣ (Phonetic Changes): Дар тури таърих, забони англисӣ тағйироти зиёди фонетикӣ, ба монанди Тағйироти бузурги садонокҳо (Great Vowel Shift), дошт, ки боиси якхела шудани талаффузи калимаҳои гардиданд, ки қаблан гуногун садо меоданд. Масалан, талаффузи **flour** ва **flower** дар гузашта фарқ мекард.

– Қарзгирӣ (Borrowing): Қарз гирифтани калимаҳо аз забонҳои дигар низ метавонад ба пайдоиши омофонҳо мусоидат кунад. Масалан, калимаи **foreword** (сарсухан/муқаддима) аз забони англисии қадимӣ сарчашма мегирад, дар ҳоле ки **forward** (пеш) аз латинӣ тавассути фаронсавӣ ворид шудааст.

– Тасодуфӣ (Coincidence): Баъзан, якхелагии талаффуз танҳо як тасодуфи забонӣ аст, ки дар натиҷаи рушди мустақили калимаҳо ба вучуд омадааст.

Дар забони англисӣ метавонад як ҷумла пурра омофонӣ шавад: **The sons raise meat.** ~ Писарон чорво парвариш мекунад - **The sun's rays meet.** ~ Шуоҳои офтоб бармехӯранд. Ҳар ду ҷумла як хел садо медиҳанд. Барои дарк кардани маънои ҷумлаҳо матн пурратар лозим аст. Агар мо ҷумлаи дуюмро дар лексияи курси оптика шунавом, маънои онро дар бораи ҷумлаи якум фикр накарда, мефаҳмем. Тасаввуроти графикаи ҷумлаҳои омофонӣ мушкилии дарк кардани ин гуфторро, ҳатто бо набудани матн баргараф месозад [4, с. 87].

Омофонҳо ҳам барои гуяндагони модарӣ ва ҳам барои омӯзандагони забони англисӣ аҳамияти хос доранд:

– Барои омӯзандагони забон: Омофонҳо яке аз сабабҳои маъмултари хатогиҳои имлоӣ дар байни омӯзандагони забони англисӣ мебошанд. Масалан, навиштани **"hare"** ба ҷои **"hair"**. Донишҷӯи фарқияти имлоӣ ва маъноии онҳо барои навиштани дуруст ва фаҳмиши матнҳои хаттӣ ҳатмист.

Омофонҳо як воситаи пурқувват дар адабиёт ва ҳаҷв мебошанд. Онҳо барои сохтани бозиҳои калимагӣ (puns), шеърҳо ва муаммоҳои истифода мешаванд, ки ба матн шухӣ, духӯрагӣ ё таъсири махсус медиҳанд.

“Омонимия (омофонҳо, омографҳо, омоформаҳо) инсонро ба фикр кардан водор месозад ва он нутқро рангоранг менамояд. Нақши омонимия дар ҳаҷв дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ назаррас аст” [6, с. 128].

– Дар муоширати шифохӣ: Дар ҳоле ки омофонҳо дар муоширати шифохӣ одатан ба мушкилот оварда намерасонанд, зеро контекст маънои дурустро нишон медиҳад, дониши онҳо ба гӯш кардан ва фаҳмиши дақиқи сухан мусоидат мекунад.

Хулоса, омофонҳо як падидаи муҳим ва ҷолиб дар системаи лексикӣ ва фонетикӣ забони англисӣ мебошанд. Таҳлили мафҳум ва хусусиятҳои онҳо нишон дод, ки омофонҳо калимаҳои мебошанд, ки талаффузи якхела доранд, аммо имло ва маънои қаблан гуногунро ифода мекунад. Ин фарқияти асосӣ онҳоро аз омонимҳои ҳақиқӣ, ки ҳам талаффуз ва ҳам имлои якхела доранд ва аз полисемия, ки як калимаи дорой чанд маънои алоқаманд аст, ҷудо мекунад.

Хусусиятҳои асосии омофонҳо инҳоянд: талаффузи якхела, имлои гуногун, маънои гуногун ва қобилияти доштани қисмҳои гуногуни нутқ. Пайдоиши онҳо ба омилҳои таърихӣ, аз қабилӣ тағйироти фонетикӣ (ба монанди Great Vowel Shift), қарзгирӣ аз забонҳои дигар ва инчунин тасодуфҳои забонӣ вобаста аст.

Аҳаммияти омофонҳо дар забон ниҳоят бузург аст. Онҳо на танҳо як чузби бойи забони англисӣ мебошанд, балки дар адабиёт ва санъати сухан ҳамчун воситаи бозиҳои калимагӣ ва ҳаҷв нақши муҳим мебозанд. Бо вучуди ин, барои омӯзандагони забони англисӣ, омофонҳо метавонанд як манбаи асосии хатогиҳои имлоӣ ва мушкилот дар дарки матнҳои хаттӣ бошанд.

Аз ин рӯ, фаҳмиши амиқи мафҳум ва хусусиятҳои омофонҳо на танҳо барои забоншиносон, балки барои омӯзандагон ва омӯзгорони забони англисӣ низ муҳим аст, то онҳо тавонанд дар муоширати шифоҳӣ ва хаттӣ дақиқӣ ва самаранокӣ нишон диҳанд.

АДАБИЁТ

1. Ахманова. О.С. Очерки по общей и русской лексикологии / О.С. Ахманова // – М.: Либроком, 2009. – 296 с.
2. Ваҳобов Т. Муқаддимаи лексикологияи забони тоҷикии адабӣ // Т. Ваҳобов, Д. Бобочонова // – Хучанд: “Нашр”, 2010. – 76 с.
3. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров // – Душанбе: Эр-граф, 2015. – 1015 с.
4. Собирова У.С. Нақш ва мавқеи омонимҳо дар забонҳои гуногунсоخت (дар асоси фарҳангҳои тафсири ва луғатҳои дузабонаи англисӣ-тоҷикӣ, тоҷикӣ-англисӣ) / У.С. Собирова // Рисолаи номзадӣ: 10.02.20 – Душанбе, 2023. – 177 с.
5. Собирова У.С. Фарҳанги англисӣ-тоҷикии омонимҳо / У.С. Собирова // Душанбе, 2021. – 314 с.
6. Собирова У.С. Нақш ва мавқеи омонимҳо дар забонҳои гуногунсоخت (дар асоси фарҳангҳои тафсири ва луғатҳои дузабонаи англисӣ-тоҷикӣ, тоҷикӣ-англисӣ): автореф. дис. канд. филол.наук: 10.02.20 / У.С. Собирова // – Душанбе, 2023. – 26 с.

МАФҲУМ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОМОФОНҲО ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили мафҳум, хусусиятҳо ва сабабҳои пайдоиши омофонҳо (Homophones) дар забони англисӣ бахшида шудааст. Дар мақола омофонҳо ҳамчун калимаҳое муайян карда мешаванд, ки дорои талаффузи яхела мебошанд, аммо имло ва маънои қомилан гуногун доранд. Хусусиятҳои асосии онҳо, аз қабилӣ яхела будани садо, фарқияти имло ва маъно, инчунин қобилияти ба қисмҳои гуногуни нутқ тааллуқ доштан, мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Таҳлил нишон медиҳад, ки пайдоиши омофонҳо дар забони англисӣ ба тағйироти таърихӣ фонетикӣ, қарзгирии лексикӣ ва тасодуфҳои забонӣ алоқаманд аст. Мақола аҳаммияти омофонҳоро ҳам дар бойгардонии забон ва ҳам дар эҷоди воситаҳои бадеӣ (ба мисли бозиҳои калимагӣ) таъкид мекунад. Ҳамзамон, диққати махсус ба мушкилоте дода шудааст, ки омофонҳо барои омӯзандагони забони англисӣ, махсусан дар навиштан ва дуруст дарк кардани матнҳои хаттӣ, ба вучуд меоранд. Натиҷаҳои тадқиқот ба фаҳмиши амиқтари ин падидаи забонӣ мусоидат намуда, барои тақмили донишҳои лексикӣ ва имлоии омӯзандагони забони англисӣ, инчунин барои омӯзгорон дар раванди таълим, муфид хоҳанд буд.

КАЛИДВОЖАҲО: омофонҳо, омонимия, лексикология, фонетика, имло, забони англисӣ, мушкилоти таълим.

ПОНЯТИЕ И ОСОБЕННОСТИ ОМОФОНОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Данная статья посвящена анализу понятия, особенностей и причин возникновения омофонов (Homophones) в английском языке. В статье омофоны определяются как слова, имеющие одинаковое произношение, но совершенно разное написание и значение. Рассмотрены их основные характеристики, такие как идентичность звучания, различие в написании и значении, а также способность принадлежать к разным частям речи. Анализ показывает, что появление омофонов в английском языке связано с историческими фонетическими изменениями, лексическими заимствованиями и языковыми случайностями. В статье подчеркивается значение омофонов как для обогащения языка, так и для создания художественных приемов (например, каламбуров). В то же время, особое внимание уделено трудностям, которые омофоны создают для изучающих английский язык, особенно при письме и правильном понимании письменных текстов. Результаты исследования способствуют более глубокому пониманию этого языкового явления и будут полезны для совершенствования лексических и орфографических знаний изучающих английский язык, а также для преподавателей в процессе обучения.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: омофоны, омонимия, лексикология, фонетика, орфография, английский язык, трудности обучения.

THE CONCEPT AND CHARACTERISTICS OF HOMOPHONES IN THE ENGLISH LANGUAGE

This article is dedicated to the analysis of the concept, characteristics, and origins of homophones in the English language. It defines homophones as words that possess identical pronunciation but completely different spelling and meaning. Their key characteristics, such as identical sound, differing spelling and meaning, and the ability to belong to various parts

of speech, are examined. The analysis indicates that the emergence of homophones in English is linked to historical phonetic changes, lexical borrowing, and linguistic coincidences. The paper highlights the significance of homophones in both language enrichment and the creation of stylistic devices (such as wordplay). Concurrently, particular attention is given to the challenges homophones pose for English language learners, especially in writing and accurately comprehending written texts. The findings of this study contribute to a deeper understanding of this linguistic phenomenon and will be beneficial for enhancing the lexical and spelling knowledge of English language learners, as well as for educators in the teaching process.

KEYWORDS: homophones, homonymy, lexicology, phonetics, orthography, English language, learning challenges.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мамадҷонова Мафтунa Ғайратовна* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти кафедраи филологияи Ҳинди факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:**734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **(+992) 337 06 88 88.**

Сведения об авторе: *Мамаджонова Мафтунa Ғайратовна* - Таджикский национальный университет, магистрант кафедры индийской филологии факультета языков Азии и Европы. **Адрес:**734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 337 06 88 88.

Information about the author: *Mamadjonova Maftuna Gayratovna* - Tajik National University, master`s student, Department of Indian Philology of Faculty of Asian and European Languages. **Address:**734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17. Phone: **(+992) 337 06 88 88.**

ТАШАККУЛ ВА ТАКОМУЛИ РУШДИ ТАРКИБИ ЛУҒАВИИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСИИ МУОСИР

Чонмардова Ф.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ташаккули калимаҳои мураккаб дар истилоҳот роҳи пурмаҳсули сохтани истилоҳҳои нав бо забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мебошад. Барои таснифи хусусиятҳои типологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар ин ҷанба таърифи зерин барои таснифи истилоҳҳои мураккаб асос мебошанд:

- 1) Таркиби морфологии калимаи мураккаб;
- 2) Хусусиятҳои робитаи байни ҷузъҳои таркибии калимаи мураккаб;

3) Хусусияти робитаи синтаксиси байни ҷузъҳои калимаҳои мураккаб. Мувофиқи таркиби морфологии худ, истилоҳи нармафзор дар забонҳои омӯхта ба а) ду компонент ва б) бисёркомпонент тақсим мешавад. Қисми асосии истилоҳҳои таъминоти барномавии технологияи компютерӣ ба забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ калимаҳои мураккаб аз ду қисм иборатанд. Калимаҳои мураккаби компонентӣ илова ва робитаи ду пойгоҳи қисмҳои гуногуни нутқ мебошанд ва ҳамчун воситаи ташаккули қисмҳои гуногуни нутқ, алалхусус исм ва сифат хизмат мекунанд.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таркиби луғавии вожагони бисёрҷузъа низ оварда шудаанд, ки бо илова ва вобастагии беш аз ду калима ба вучуд омадаанд: **дастраспазирӣ-availability, пешбарномарезшуда-preprogrammed, нармафзоргаро-software-oriented, наворсуроҳкун-tape perforator, зернамоядоп-subscripted, зернамоянависи-subscribing, зербеҳинсози-suboptimization, дурнармафзор-telesoft ware, бозхудроҳандози-reboot, бозрасбарнома-browser, пешколаббанди-preformatting, худташхискунонда-self-diagnosable, худсанадсоз-self-documentation.**

Бояд қайд кард, ки ибора дар заминаи зиёда аз ду оёти дар забонҳои омӯхташуда як намуди нисбатан бесамараи ташаккули калимаҳо мебошад. Дар забони муосири тоҷикӣ метавон пайдоиши се пояро ёфт: *барнарезиназир* ва дар баъзе ҳолатҳо таркиби чор пояро ба монанди *бозхудроҳандандӣ, пешбарномарезшуда*. Тавре ки мо дар мисолҳои овардашуда мебинем, калимаҳои мураккаб аз исмҳои одӣ ва мураккаб (роҳ, барнома) ва решаи феъл (рез, андоза), инчунин истифодаи феълҳои ёрирасон (шудан, кардан), ва талаффуз (худ).

Дар забони англисӣ калимаҳои мураккаби бисёркомпонентӣ бештар бо се қисм ифода мешаванд: рақамӣ ба аналогӣ - табдилгари рақам ба қиёс - табдилдиҳандаи рақамӣ-ба аналогӣ. Тавре ки таҳлили маводи ҷамъшуда бо забонҳои муқоисашаванда нишон медиҳад, таркиби аффикс роҳи асосии ташаккули калимаҳои мураккаб мебошад. Дар ин ҳолат ду усули тавлиди аффиксро фарқ кардан мумкин аст:

- 1) Усули миёнванд;
- 2) Усули пешванду пасванд.

Бо усули миёнвандҳои ташаккули калимаҳои мураккаб ҷузъҳои асосии онҳо бо морфемаи пайвасткунанда пайваст мешаванд. Дар забони адабии муосири тоҷикӣ интерфейси “-у-” ҳамчун морфемаи пайвасткунанда истифода мешавад, дар мисоли зерин: *бандубастшуда – blocked, ҷустуҷу – search, вурудухуруҷ – input/output, сарусадо-noise.*

Бояд қайд кард, ки баръакси худшиносии англисӣ дар Тоҷикистони муосир, сарлавҳаи истилоҳ мустақилияти лексикӣ ва грамматикӣ худро нигоҳ медорад. Ҳамин тавр, шакли калимаи мураккаб аз принципи синтаксиси пайвастшавӣ вобаста аст. Асоси аксари истилоҳҳои мураккаби нармафзори англисӣ сифат ва исм (Adj + N) ё ду исм (N + N) мебошанд:

Backbone – (network used to interconnect several networks together) – *сутуми асосӣ (шабака барои пайваст кардани якчанд шабакаҳои дигар истифода мешавад).*

Shockwave - (a set of programs that allow Macromedia Director animation files to be played over the internet with a web browser) – мавҷзарба (маҷмӯи барномаҳои, ки намоиши файлҳои анимациони Директори Макромедияро ба воситаи веб-браузери интернетӣ иҷозат медиҳад). Вақте, ки навъи пайвастишавӣ ба тобеъ асос ёфтааст, чун қоида, калимаи мураккаб якҷоя навишта мешавад, агар навъи пайвастагӣ муштарақ бошад, пас истилоҳҳо бо дефис навишта мешаванд:

Work-station (work + station) – a networked personal computing device with more power than a standard IBM PC or Macintosh - Дастгоҳи шахсӣ-шабакавӣ, ки қудратиаш беи аз як компютери стандартии IBM PC ва Macintosh аст.

Cross-platform – refers to software (or anything else) that will work on more than one platform (type of computer) – таалуқ дорад ба нармафзоре (ё чизи дигар), ки аз болои як платформа (навъи компютер) зиёдтар кор хоҳад кард.

Дар ҳамин ҳол, забони тоҷикӣ аксар вақт шакли навиштанро аз дефис рад мекунад: *program-accessible* – бо барнома дастрасшаванда; *program flowchart* – раванднамои барнома; *software-oriented* – нармафзорӣ, нармафзоргаро. Ба андешаи мо, барои забони тоҷикӣ, ин далел бо истилоҳҳои мутобиқнашуда шарҳ дода мешавад (зада яке аз аломатҳои мутобиқшавӣ) ва аз ин рӯ, тавсифи интиқоли он ба забони тоҷикӣ. Умуман, ин шакли махсуси маҷмуи калимаҳо, як шакли истилоҳӣ ва як навъ ҳолати гузариш аз як калима ба ибора мебошад. Дар натиҷаи таҳлил муайян карда шуд, ки принсипҳои ташаккули истилоҳоти нармафзор ба равандҳои умумии забон монанд мебошанд.

Мо дарёфтем, ки ҳама усулҳои ташаккули калимаҳо (суффикс; префикс; суффикс + префикс; илова кардани асосҳо ва инчунин ихтисорот; асосноккунӣ) дар номҳои технологияи компютерӣ намоёнанд. Аксари префиксҳо ва суффиктҳои форсии миёна ва юнонӣ-лотинии в.г аффиксҳои байналмилалӣ дар терминологияҳои миллӣ ба осонӣ иштирок мекунанд ва аз ҷониби зерсистемаҳои забонҳои миллӣ зуд азхуд карда мешаванд. Дар асоси категорияи ин консепсия, ки бо истилоҳи нармафзор ишора шудааст, метавон ҳулоса кард, ки истилоҳи мавод, ки равандҳо ва ашёро ифода мекунад, дар маводи баррасӣ бартарӣ дорад. Истилоҳоте, ки шароитро нишон медиҳанд, камтар маъмуланд: *Descreeing* – removal of halftone dot patterns during or after scanning printed matter by defocusing the image – тозакунии таруфаи навъи нуктаҳо дар давом ё баъд аз аксгирии маводҳои суратии ҷопӣ бо равшанкунии акс.

Аз рӯйи басомади истифода, истилоҳҳои нодире, ки микдор ва воҳиди онҳоро ифода мекунанд ва дар истилоҳоти нармафзор истифода мешаванд, инҳоянд: *Megabit (Mb)* – 106 bits of information (usually used to express a data transfer rate; as in, 1 Megabit/second = 1Mbps) Мегабайт (МБ) - 106 байт иттилоот (одатан суръати интиқоли додаҳо қаблан изҳор шудааст; тавре ки ба 1 мегабайт / сония = 1 Мб / сония), ки дар баъзе ҳолатҳо ҳамчун қисми ихтисорот истифода мешавад ва ин масъала дар бахшҳои дахлдори рисолаи мазкур ба таври муфассал баррасӣ хоҳад шуд.

Хусусияти истилоҳоте, ки мо мавриди баррасӣ қарор гирифтаем, ин аст, ки мавҷудияти воҳидҳои истилоҳии моно ва полимексемаҳо ба мо имкон медиҳад, ки дар таркиб ҳатти тафриқагиро ба даст орем: истилоҳҳои як калима ё ба ном моно-лексемаҳо, истилоҳҳо ва ибораҳои мураккаби ба номи полимекс лексема ҷудо карда мешаванд. Илова кардани истилоҳҳо бояд аз охири фарқ карда шавад - маҷмуи ду ё зиёда истилоҳи мустиқил.

Истилоҳҳои одӣ аз рӯйи таснифоти С.В. Гринев ба гурӯҳи истилоҳҳои якҳазораи моно-лексикӣ мансубанд. Дар аксари ҳолатҳо, ин истилоҳҳо бо усулҳои семантикӣ ба вучуд меоянд, масалан, равандҳои истилоҳоти луғати умумӣ, вақте калима тавассути таҳассус ё интиқоли метафоравӣ ё метонимикӣ маънои аслии худро тағир медиҳад. Намунаҳои моно-лексемаҳо дар соҳаи омӯхтани лексикӣ-семантикӣ, аз ҷумла, истилоҳҳои зерин мебошанд: **agent** - агент, иҷрогар (барои барномаи ёрирасон ба истифодабаранда намоёнанд), **process** -раванд, пардозӣ; **program**-барнома, **delete**-пок кардан, кӯр кардан; **language** - забон

(барномасозӣ), *field*- хавза, майдон, фазо; *map* – нақша; *room*-пораи хофиза - минтақа дар хотира.

Дар айни замон, қайд кардан зарур аст, ки ин истилоҳот ногузир қисми марказӣ дар гурӯҳро ишғол мекунанд, ки дар оянда татбиқи мушаххаси худро бо истилоҳи бисёркомпонентӣ ё поллексемикӣ пайдо хоҳанд кард. Инчунин, метавон гуфт, ки гузариш ба мураккабии намуди сохтори истилоҳ дар айни замон, ба маъноӣ муайян гузаришро аз «мумӣ» ба «мушаххас» ифода мекунад.

Ҳаёти интихобшудаи истилоҳҳои як компонентӣ асосан бо қисмҳои муҳими нутқ ифода мешаванд: исм; феъл ва шаклҳои шахсии он; сифат ва зарф. Бо вучуди ин, барои муаррифии умумӣ, истилоҳҳои бештар истифодашавандаи нармафзорро метавон истинод кард, масалан, ба "минтақаи намоёни экран" ва аз манбаъҳои, ки мо истифода мебарем: *options* – *интихоб*, *file* – *парванда*, *tools-абзор*, *view-намоишдаргоҳ*, *format-қолаб*, *edit-виросторӣ*, *start-шурӯ*, *property-хусусият*, *taskbar-мудирияти снопоришҳо*, *standard-меър*, *close-хотима додан*, *yes-масдиқ*, *open-кушодан*, *print-чоп*, *desktop-рӯймизӣ*, *general-асосӣ*, *delete-хам задан*, *table-ҷадвал*, *font-шакли хуруф*, *add-илова кардан*, *finish-омода*, *notepad-дафтареҷаи рӯймизӣ*, *browse -аз назар гузаронидан*, *save-захира кардан ва ғайра*. Ғайр аз он, як хусусияти ҳоси истилоҳҳо дар ин гурӯҳ он аст, ки пас аз нармафзори истилоҳии анъанавӣ дар маҷмӯъ, ном.исм феълро мегирад. Мавҷудияти воҳидҳои феълӣ (масалан, гурӯҳи "фармонҳо"), ки ба сифатҳои истилоҳ маъмуланд; мансубияти ба соҳаи махсус, робита бо консепсияи махсус, эътимод ба таъриф ва ғайра, истилоҳоти онҳоро асоснок мекунад.

Ҷаъолияти чунин истилоҳҳои "**фармон**" ва қобилияти онҳо дар иҷрои вазифаи коммуникатсионӣ имкон медиҳад, ки хусусиятҳои нав дар ин истилоҳ ва дар маҷмӯъ дар системаи истилоҳе хидмат кунанд, ки ба саноати нармафзор хидмат мерасонанд, ки қаблан қайд нашуда буд. Аз нуқтаи назари сохтори коммуникатсионӣ, намудҳои асосии "фармонҳо" -и корбар иборатанд аз: дарҳости иттилоот ё кӯмак, ки иҷрои амалиёт ё вазифаро талаб мекунад, ворид ё тағир додани иттилоот, ҳифз ё нест кардани маълумот ва ғайра.

Чун қоида, ин истилоҳҳо гуногунанд. Дар забони тоҷикӣ як намуна оварда шудааст: *сabad* – *recycle bin*, *роҳбалад* – *explorer*, *сафҳа* – *page*. Аммо, дар бораи номуайянии истилоҳҳои, ки ба соҳаи нармафзор тааллуқ доранд, бояд эътироф кард, ки ин падида як мушкилии забонӣ аст, зеро он ба маъноӣ номуайянии истилоҳ бо тамоми оқибатҳои минбаъда оварда мерасонад.

Аз нуқтаи назари қонунҳои забон, истилоҳҳои як калимаро аз рӯи ҳулосаи онҳо метавон ҳамчун унсурҳои беҳтарини истилоҳот шиноخت, агар мухтасар ба сифатҳои функционалӣ-концептуалии калима зарар нарасонад. Ҳамин тавр, талабот ба дараҷаи пуррагӣ, дақиқӣ ва ҳавасмандкунии як калима, хусусан калимаҳои одӣ зиёд мешаванд.

Ҷолиб он аст, ки аз сабаби номуайянии он баъзе истилоҳоти одии англисӣ, ки мо аз нуқтаи назари этимологӣ баррасӣ кардем, метавонанд ба забони тоҷикӣ ҳамчун қисмҳои гуногуни гуфтор интиқол дода шаванд: **compact** – (*исм*) *шартнома*, *аҳднома*, *хулоса*; (*феъл*) – *паймон бастан*, *фишурда кардан*, *хулоса кардан*; (*сифат*) – *фишурда*. Ғайр аз он, масалан, истилоҳи мустақили (субъективии сифатӣ) дар таркиби калимаҳои мураккаби гуногун ҳамчун пешгӯи баромад кардан мумкин аст: *macroinstruction* – *дастури калон*; *macrofunction* – *тобеи калондастур*; *macroorder* – *калонфармон*, *калондастур*; *macroprogramming* – *барномарези бо калондастурот*; *macrotrace* – *пайгирии калондастурот*.

Вазифаи муҳими таҳлили сохтори истилоҳоти моно-лексикӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян кардани морфемаҳои мебошад, ки истилоҳро ташкил медиҳанд ва ба роҳ мондани муносибати систематикӣ бо дигар истилоҳҳои ин истилоҳ. Аз ин рӯ, пеш аз ҳама, муҳаққиқ бояд асос ва аффиксҳои муайян кунад. Дар истилоҳоти нармафзор бо забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, истилоҳҳои моно-лексикӣ метавонанд ғайри ҳосилавӣ ва ҳосилавӣ бошанд. Истилоҳҳои моно-лексикӣ ғайримуқаррарӣ аз асос ва реша иборатанд. Аксар вақт дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, решаи истилоҳи ғайримуқаррарӣ бо асоси он

мувофиқат мекунад. Ҳосилнокии калимаро бо аксар усулҳо бо равшан кардани аффиксҳои гуногун муайян мекунад ва дар мавриди калимаҳои мураккаб аксари муҳаққиқони пешбари ин соҳа чунин меҳисобанд, ки он ҳадди аққал аз ду ҷоя иборат аст.

Истилоҳҳои яхела ё нисбат ба як асосе, ки ҳавасмандкунандаи ин истилоҳҳо мебошанд, қисми зиёди шартҳои таъминоти барномавии технологияи компютериро ташкил медиҳанд. Истилоҳҳои моно-лексемаро инчунин тавассути пайвасти кардани аффиксҳо ба заминаи тавлиди кардан мумкин аст ва барои ин навъи ташаккул ин зергурӯҳи ташаккули аффикси моно-лексема номида мешавад.

АДАБИЁТ

1. Авербурх, К.Я. Общая теория термина: комплексно-вариологический подход: автореф. дис. док. ... филол. наук: 10.02.19 / Авербурх Константин Яковлевич. – Иваново, 2005. – 18 с.
2. Алексеева, Л.М. Проблемы термина и терминологии: учеб. пособие по спецкурсу / Л.М. Алексеева. – Пермь: Перм. гос. ун-т, 1998. – 119 с.
3. Арутюнова Н.Д. Введение // Логический анализ языка. Модели действия. – М.: «Наука», 1992. – С.3-14
4. Бархударов Л.С. О значении и задачах исследований в области терминологии // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М.: Наука., 1970. – С. 7-10.
5. Бархударов Л.С. Штелинг Д. А. Грамматика английского языка. – Высш. шк., 1973. – 423 с.
6. Бекмуродов М. М. Лексико-семантический и структурный анализ строительной терминологии (на материале таджикского и английского языков): Автореф. дис. канд. филол. наук. – Душанбе, 2002. – 23 с.
7. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
8. Гулыга, Е.В., Шендельс Е.Н. О компонентном анализе значимых единиц языка / Принципы и методы семантических исследований / Е.В. Гулыга, Е.Н. Шендельс. – М., 1976. – С. 43–57.
9. Джаматов, С.С. Структурно-семантический анализ ирригационной терминологии таджикского и английского языков в сопоставительном плане: дис. канд. филол. наук: 10.02.20 / Джаматов Самиддин Салохиддин – Душанбе, 2006. – 140 с.
10. Википедия свободная энциклопедия [электронный ресурс] / Sprite. – Режим доступа: <http://en.wikipedia.org/wiki/Sprite>
11. Online Etymology Dictionary [электронный ресурс]. – Режим доступа: www.etymonline.com
12. Online the Teck Terms Computer Dictionary [электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://techterms.com/category/software>

ТАШАККУЛ ВА ТАКОМУЛИ РУШДИ ТАРКИБИ ЛУҒАВИИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСИИ МУОСИР

Муаллифи мақола кӯшидааст дар мақолаи худ ташаккул ва тақомули истилоҳоти технологияи иттилоотиро таҳқиқ намояд. Аз хусусиятҳои мазкури таркиби луғавии технологияи иттилоотӣ равшан мегардад, ки дар доираи қасбу қор онҳоро ба истилоҳоти техникӣ наздик мекунад, вале аз рӯи мавҷудияти хусусияти шевагӣ ва гуфтугӯи онҳо ба дараҷаи муайян ба лексикаи шевагӣ қаробат доранд. Метавон гуфт, ки истилоҳоти технологияи иттилоотӣ дар забони адабии муосири тоҷикӣ ҷойгоҳи махсусро доранд ва он беш аз пеш рушду инкишоф ёфта истодааст.

КАЛИДВОЖАҲО: технология, ташаккул, паҷуҳиш, луғат, забоншиносӣ, истилоҳшиносӣ, баррасӣ, муосир.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ЛЕКСИЧЕСКОГО СОСТАВА ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Данная статья посвящена формированию и развитию терминологии информационных технологий. Из особенностей лексического состава этой области становится очевидным, что в профессиональной сфере такие единицы приближаются к техническим терминам, однако по наличию разговорных и жаргонных элементов они в определенной степени сближаются с разговорной лексикой. Можно сказать, что терминология информационных технологий занимает особое место в современном литературном таджикском языке и продолжает активно развиваться и совершенствоваться.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: технология, формирование, исследование, лексика, языкознание, терминоведение, анализ, современность.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE LEXICAL COMPOSITION OF INFORMATION TECHNOLOGY IN MODERN ENGLISH

This article focuses on the formation and development of terminology in the field of information technology. The analysis of the lexical composition of this field reveals that, within professional usage, such units tend to approach technical

terminology. However, due to the presence of colloquial and informal features, they also demonstrate a certain affinity with conversational vocabulary. It can be stated that the terminology of information technology occupies a special place in the modern literary Tajik language and continues to evolve and develop actively.

KEYWORDS: technology, formation, research, vocabulary, linguistics, terminology studies, analysis, modernity.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҷонмардова Фараҳноз Ҷонмардовна* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти кафедраи филологияи Ҳинди факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:**734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **(+992) 906 00 98 87.**

Сведения об авторе: *Джонмардова Фарахноз Джонмардовна* - Таджикский национальный университет, магистрант кафедры индийской филологии факультета языков Азии и Европы. **Адрес:**734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 906 00 98 87.**

Information about the author: *Jonmardova Farahnoz Jonmardovna* - Tajik National University, master`s student, Department of Indian Philology of Faculty of Asian and European Languages. **Address:**734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17. Phone: **:(+992) 906 00 98 87.**

МАҲУМИ «ИСТИЛОҲ» ДАР ЗАБОНШИНОСИИ ТОЧИК ВА РУСУ АВРУПОЙ

Шоискандарова С.Ш.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар забони англисӣ вожаи term – истилоҳ сараввал дар садаи XII «худуди вақт, мухлати аниққарда ё таъиншуда»-ро ифода мекард. Баъдтар дар ҳуҷҷатҳои соли 1454 ба маънои «фосилаи вақт дар мактаб ё чаласаи мурофияи судӣ» сабт гардидааст. Баромади ин вожа аз фаронсагии қадим буда terme «худуди вақт ё чой»-ро, ки дар навбати худ аз вожаи латинии terminus «интиҳо, хатти марз» баромадааст, мефаҳмонд.

Ғайр аз ин дар 31 осори илмии соли 1378 барои ифода кардани мафҳуми вожаи юнонии hōros «марз» дар риёзиёт ва мантиқ, вожаи term (латинии миёна) истифода бурда шудааст, ки маънои «вожа ва ибораҳое, ки ба тариқи махдуд ё аниқ истифода мешаванд»-ро мефаҳмонд [Online dict., 2001, с. Тео-Thi]. Нахустин назарияҳои истилоҳ дар илми забоншиносӣ дар ибтидои садаи XX дар собиқ ИҶШС ва Аврупо (Австрия, Чехословакия) падида омадаанд, ки бо номҳои О. Вюстер ва С. Лотте вобастаанд. Дар мактабҳои забоншиносии шуравӣ ва аврупоӣ мафҳуми «истилоҳ» ба тарзҳои гуногун шарҳ ёфтаанд. Дар забоншиносии аврупоӣ бештар бар он ақида буданд, ки предмети истилоҳшиносӣ на истилоҳ, балки мафҳум (concept) аст.

О. Вюстер таъкид мекард, ки хангоми хоста гирифтани истилоҳот аз соҳаи луғавии забони милли бояд бештар ба асосҳои латинӣ ва юнонӣ баргардидода шавад. «Concept» (мафҳум) бояд ҳамчун предмети асосии истилоҳшиносӣ пазируфта шавад. [Ахметова, 2014, с. 22]. Баъдтар ӯ дар илми истилоҳшиносӣ равияи худ («мактаби Вена»)-ро ба вучуд овард. Асоси назарияи тавсифи истилоҳотӣ ва стандартикунониро дар асарҳои Вюстер дастовардҳои файласуфон, асарҳои назарияи маърифат (эпистемология), мантиқ, забоншиносӣ ва равшаншиносӣ оид ба вожа ва мафҳум (concept) ва муносибати байни онҳо, тарзҳои пешниҳоди тафсир (definition), интиҳоби истилоҳи мувофиқи мафҳум ташкил меод.

Назарияи умумии истилоҳотии Вюстер 5 принсипи асосиро дар бар мегирифт:

1. Дар истилоҳот усули ономасиологӣ (номгузорӣ) ба кор меравад (истилоҳшиносӣ пеш аз истилоҳ аввал мафҳумро меомӯзад).
2. Мафҳумҳо аз дигарон қатъиян ҷудо тавсиф ёфта, метавонанд дар низоми мафҳумҳо ҷой гиранд.
3. Мафҳумҳо бояд ба тарзи анъанавӣ муайян карда шаванд.
4. Истилоҳ барои мафҳум ба тарзи ҳамешагӣ таъин мегардад.
5. Ҳам истилоҳ ва ҳам мафҳум синхронӣ омӯхта мешаванд [Packer, 2009, p. 10].

Чӣ хеле ки мебинем, дар назарияи мазкур мавқеи асосӣ ба мафҳум вогузор шудааст, ки бояд аниқ бошад. Аммо истилоҳ, ки аз нуктаи назари синхронӣ омӯхта мешавад, бояд яқинан бошад ва танҳо ба як мафҳуми аниқ муайяншуда нисбат дошта бошад. Ба ақидаи Вюстер стандартикунонии истилоҳот имкон медиҳад, ки ба раванди истеҳсолоти саноатӣ корхонаҳои хурд низ пайваст гарданд. Ӯ қайд мекунад, ки мақсади стандартикунонӣ «яқнавохт кардани мафҳумҳо ва низоми мафҳумҳо, муайян кардани онҳо, кам кардани омонимия, истисно кардани имконияти синонимия ва агар зарурат бошад, мувофиқи принципҳои истилоҳотӣ сохтани истилоҳоти нав аст» [Wüster, 1974, p. 15].

Маҳз бо шарофати назарияи стандартикунонӣ соли 1971 Infoterm (Созмони байналмилалӣ ташкили ахбор ва фановарӣ, ки ба ҳамоҳангсозии фаъолияти истилоҳотӣ ва гирдоварии додаҳои библиографӣ машғул аст) ва ISO (International Organization for Standardization) (Созмони байналмилалӣ стандартикунонӣ таъсис ёфтанд. Ҳуҷҷати машҳури кумитаи техникаи (СБС), ки ба он 117 нафар намояндагони кишварҳои гуногун шомил ҳастанд, ҳуҷҷати ISO/TC 37 аст, ки «Кори истилоҳотӣ – принципҳо ва усулҳо» ном

дорад. Дар ин ҳуҷат низ ба мафҳум (concept) нақши асосӣ дода шудааст. Ин равияи концептологӣ аз тарафи пайравони Вюстер, масалан Х. Фелбер (H. Felber) давом дода шуд [Felber, 1984, p. 103].

Акнун шарҳи мафҳуми «истилоҳ»-ро аз ҷониби забоншиносони аврупоӣ ва рус дида мебароем: Х. Фелбер: Аломати лингвистии ба як ё якчанд мафҳумҳо додешаванда, ки бо мафҳумҳои дигари ҳамин соҳа муайян карда мешавад. Он метавонад вожа ё гурӯҳи вожаҳо (ибора) бошад. Ҳамчунин, он метавонад ҳарф ё аломати тасвирӣ, аббревиатура (ихтисора), акроним, нишона ва ғ. бошад [Felber, 1984, p. 168]. 33 В. де Бессе ва Ч. Сейгер: истилоҳро воҳиди луғавие, ки аз як ва бештар аз он вожа иборат буда, мафҳуми соҳаи муайяно муаррифӣ мекунад, гуфтааст [Bessé, 1997, p. 151]. А. А. Реформатский: «Терминҳо – вожаҳои махсусанд, ки бо вазифаи вижаи худ маҳдуданд; вожаҳое, ки ба якмаъноӣ майл мекунанд, ҳамчун ифодаи айнии мафҳумҳо ва номи чизҳо» [Реформатский, 1998, с. 115].

В. П. Даниленко: «Ҳамчун термин мо вожа (ё ибора)-и соҳаи вижаи корбурди махсусро мефаҳмед, ки номи мафҳуми вижа мебошад ва тафсир (дефинитсия) меҷӯяд» [Даниленко, 1977, с. 15]. Т. Л. Канделаки: «Ҳамчун термин вожа ё иборати лексикондашуда фаҳмида мешавад, ки барои насби маънии худ дар системаи дахлдори мафҳумҳо тартиб додани тафсирро (дефинитсияро) талаб мекунад» [Канделаки, 1977, с. 7].

Ба фикри мо ҳамин панҷ иқтибос қифоя аст, ки дар таърифи истилоҳ набудани якнавохтиро нишон диҳем. Аз ҳамин сабаб Лейчик В. М. дуруст қайд мекунад: «То имрӯз таърифи мавриди қабули умум барои мафҳуми «истилоҳ» мавҷуд нест» [Лейчик, 2009, с. 20].

1.2.3.

Мафҳуми «истилоҳ» ва забоншиносии тоҷик. Яке аз муаллифони «Забони адабии ҳозираи тоҷик» (1973; 1982) Ҳ. Рауфов менависад: «Термин (аз terminus-и латинӣ – ҳад, ҳудуд) калима ё ибораест, ки мафҳуми муайяни ягон соҳаи илм, техника, маданият ва ё истеҳсолотро ифода менамояд... Термин дар соҳаи худ фақат як маъноӣ муайяно ифода менамояд. Якмаъноӣ (моносемия) хусусияти асосии термин мебошад» [ЗАҲТ, 1973, с. 63; 1982, с. 56].

Дар асарҳои забоншинос Мирзо Ҳасани Султон мафҳуми истилоҳ ва истилоҳшиносӣ ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва ҳам аз ҷиҳати таърихӣ амалӣ ҳамчониба таҳлил гардидааст. Бояд гуфт, ки дар таърихи забоншиносии тоҷик ӯ ягона муаллифест, ки ба ин мавзӯ даст задааст ва муваффақ ҳам шудааст. 34 М. Ҳ. Султон таърифи истилоҳро ба тарзи зайл пешниҳод мекунад: «Истилоҳ калимаест (ё ибораест), ки дар ҳавзаи амалқарди як илм мафҳуми комилан мушаххасро ифода мекунад ва ҳамзамон бо воҳидҳои дигари забонӣ, ки бо онҳо дар робита қарор дорад, як системаи муназзаму томи истилоҳотро ташкил медиҳад» [Султон, 2008б, с. 25].

Барои пурра қардани таърифи худ муаллиф фарқиятҳои миёни вожа ва истилоҳро меорад. Ба фикри ӯ:

1. Истилоҳ – ин вожа ё ибораест, ки бар вазифаи махсус аст. Дар ин ҷо муаллиф бо А. А. Реформатский, Х. Фелбер, В. де Бессе ва Ч. Сейгер ҳамфикр аст.

2. Истилоҳ маънии ягона, вижа ва дақиқ дорад, вале вожаи маъмулӣ метавонад сермаъно бошад. Ин ҳукм назари А. А. Реформатский ва В. П. Даниленкоро тақвият медиҳад.

3. Истилоҳ бо мафҳум тобеияти ногустиранд дорад, ки инро ҳар вожа надорад.

Бо ин муҳаққиқ бо ҳамаи муаллифони номбурда (А. А. Реформатский, В. П. Даниленко, Т. Л. Канделаки, Х. Фелбер, В. де Бессе ва Ч. Сейгер) ҳамфикр аст.

4. Истилоҳ ҳадди муайяни маъноӣ дорад [Султон, 2008б, с. 25-26].

Ин ҳам шарҳи фикри А. А. Реформатский аст. Аз ҳамин сабаб, истилоҳот ба ягон соҳаи илм мансуб мебошанд. Онҳо худ ба худ мустақил нестанд, ва, албатта, дар ҳамҷоягӣ бо дигар қабатҳои лексикӣ барои ифодаи фикр хидмат мекунанд. Дар асоси гуфтаҳои боло қайд қардан мумкин аст, ки ба замми вожаи махсус будан, истилоҳот вожаҳои якмаъноӣ мебошанд. Бо ҳамин якмаъноӣ онҳо дар матни ҳуҷатҳо, асарҳо, гуфтугӯҳои ягон соҳаи

илму техника ба кор бурда мешаванд. Дар ҳамин шакл онҳо бо дигар вожаҳо ба таркиби луғавии забон (масалан, англисӣ ё тоҷикӣ) ҳамчун унсурҳои мустақил дохил мешаванд. Вобаста аз ин ҳар илм ё соҳаи истеҳсолот бояд истилоҳоти худро ба низом дароранд, яъне муайян ва радабандӣ кунанд. Ин талабот нисбат ба забони илму техника бисёр муҳим аст. Азбаски истилоҳ маъноӣ мустақил дорад, дар таснифҳои нишонаҳои вожагӣ-маъноӣ ва мансубияти соҳавии он бояд тафсир (дефинитсия) карда шавад. Ин амал бештар дар фарҳангҳои тафсирий ва луғатҳои бисёрзабонаи истифодаи умум низ анҷом дода мешавад. Бештари олимони чунин мешуморанд, ки барои тафсир ҳуди мафҳум ё ашё ва таносуби вожа, ки тавассути он мафҳум ва ашё баён карда мешавад, мавҷуд аст. Яъне, тафсир ба қадри имкон хусусиятҳои тасвирию намудии истилоҳ (модӣ-маънавий, ақлонӣ, дохилӣ ва берунӣ)-ро бояд дар бар гирад. Чи хеле ки гуфта гузаштем, сермаъноӣ (полисемия) унсурест, ки ба истилоҳот хос нест, аммо дар амал аз сабаби то поён нарасондани раванди интиҳоб, қорқард ва қорбурди истилоҳот дар забонҳои таҳқиқшаванда рӯйдоди ба ду ё зиёда маъно истифода бурдани истилоҳот ба назар мерасад. Муҷаз ва сода будани истилоҳот – яке аз талаботи асосӣ нисбат ба онҳо ба шумор меравад. Ин муқаррарот ҳамчун омили осонфаҳмӣ ва шаффофияти онҳо хидмат мекунад. Ҳангоми сохтани истилоҳот восита ва унсурҳои вожасозӣ – пешванду пасвандҳо, бандҳои изофӣ, пешоянду пасояндҳо, вожаҳои ёвар метавонанд барои фаҳмиши маънӣ ва қорбурди он истифода шаванд, аз ин рӯ ҳаддалимкони бояд истилоҳоти сода ва фаҳмо интизор гарданд. Танҳо дар ҳамин сурат метавон печидагиҳои якмаъноӣ, шартҳои сермаъноӣ, омонимия ва ҳамчандии истилоҳотро ҳал кард, чунки бештари истилоҳот дар асоси вожаҳои ягон забони умумиистеъмол ба вуҷуд меоянд ва мурағбатсозии фаъолияти онҳо муҳим аст. Истилоҳшиносӣ ва Истилоҳи терминология (истилоҳшиносӣ) дар забони тоҷикӣ бо ду маъно тарҷума мешавад:

1. Маҷмуи истилоҳоти ягон соҳа, «истилоҳот» [Назарзода, 2004, с. 28; Султон, 2008б, с. 3; Нурув, 2018, с. 64-65].

2. Илме, ки истилоҳотро меомӯзад, «истилоҳшиносӣ» [Нурув, 2018, с. 42; Султон, 2008б, с. 4], «истилоҳгузинӣ» [Назарзода, 2004, с. 19, 24, 28], «вожагузинӣ» [Назарзода, 2004, с. 29].

Мо ҳам дар қори худ барои ифодаи ин мафҳумҳои истилоҳи «истилоҳотшиносӣ»-ро истифода бурдем. Истилоҳшиносӣ (терминология, терминологическая термлексика – terminology) – маҷмуи истилоҳоти дар сатҳи мафҳумӣ, вожагӣ-маъноӣ, вожасозӣ ва дастурӣ (грамматикӣ) ба ҳам алоқаманд аст, ки бо соҳаи фаъолияти касбӣ (соҳаи дониш, техника, мудирӣ, фарҳанг) муносибат дорад [Головин, 1987, с. 5].

Сабабҳои пайдоиши равандҳои мазкур дар ин буд:

1. Зарурати сохтани истилоҳоти нав барои объекту мафҳумҳои навпайдошудаи илму техника.

2. Вазъи нугувори истилоҳот дар бисёр соҳаҳои дониш, ки аз сермаъноӣ ва номуайянии истилоҳот, мураккабии сохтори маъноӣ грамматикӣ онҳо сар задааст.

3. Зарурати таъмини истилоҳии низомҳои иттилоотии имрӯза: низомии идораи худкор, бонк ва пойгоҳҳои додаҳо.

4. Талаботи рӯзафзун ба луғатҳои истилоҳот барои тарҷума, омӯзиш ва қори амалии касбӣ [Головин, 1987, с. 5-6]. 37 Дар натиҷаи «таркиши истилоҳотӣ» таҳқиқҳои забоншиносӣ тағйири самти қор қарданд. Ақнун ҳам забоншиносии суннатӣ ва ҳам забоншиносии амалӣ истилоҳоти соҳаҳои махсуси донишро мавзӯи қори худ қарор доданд. Ин буд, ки да солҳои 80-уми садаи гузашта оид ба истилоҳот ҳамошиҳои зиёди илмӣ барпо гардида, наздики 2000 асари чопӣ рӯйи қор омад.

Хулоса, рӯзноманигории тоҷик имрӯз соҳаи ташаккулёфта ва барқамол мебошад, ки дар пояҳои худ устувор аст ва низомии истилоҳотии он низ пурра шакл гирифтааст.

АДАБИЁТ

1. Азимов А. Очеркҳои аз таърихи матбуоти даврии тоҷик (солҳои 1920 – 30) / А. Азимов. – Душанбе: Адиб, 1998.

2. Айнӣ С. Куллиёт. Иборат аз понздаҳ чилд. Тахти назар, бо кӯшиш ва муқаддимаи К. С. Айнӣ. – Душанбе: Матбуот, 2005. – 271 с.
3. Акрамов М. Ибораҳои сифатии забони адабии ҳозираи тоҷик. Мухаррири масъул А. Мирзоев. – Душанбе: Дониш, 1977. – 166 с.
4. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка: Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 1986. – 295 с.
5. Арнольд И. В. Семантическая структура слова в современном английском языке и методика ее исследования. – Л.: Просвещение, 1966. – 192 с.
6. Атоев М. И. Аносири жанрҳои публитсисти дар рӯзномаи «Бухорои Шариф». – Душанбе, 2019. – 171 с.+10 с. замима.
7. Байзоев А. М. Забони «Донишнома»-и Абуалӣ ибни Сино (истилоҳот ва калимасозӣ). дисс. барои ... номз. илм. филол/10.02.22 – Душанбе, 1992. – 203 с.
8. Бердиева Т. Газетная лексика и вопросы терминологии // Масъалаҳои забоншиносӣ. – Душанбе, 1982. – С. 51-59.
9. Бурлакова В. В. Основы структуры словосочетания в современном английском языке. – Л.: ЛГУ, 1975.
10. Бухоризода А. Л. Баъзе масъалаҳои терминологияи забони тоҷикӣ // Маориф ва маданият, 20 – июни соли 1961.
11. Виниченко В. М. История зарубежной журналистики. – М.: 1979. – 269 с.

МАФҲУМИ «ИСТИЛОҲ» ДАР ЗАБОНШИНОСИИ ТОҶИК ВА РУСУ АВРУПОӢ

Мақолаи мазкур ба таҳқиқи мафҳуми «истилоҳ» дар забоншиносии тоҷик ва русу аврупоӣ бахшида шудааст. Муаллиф оид ба заминаи таҳқиқи равандҳои ташаккули истилоҳ дар забонҳои, ки аз ҷиҳати сохтор мухталифанд, ошкор намудани монандӣ ва тафовути онҳо аҳамияти хоса ва маълумот додааст. Дар хулоса муҳаққиқ чунин қайд кардааст: ба зами вожаи махсус будан, истилоҳот вожаҳои якмаъно мебошанд, ба ҳамин якмаъноӣ онҳо дар матни ҳуҷҷатҳо, асарҳо, гуфтугӯҳои ягон соҳаи илму техника ба кор бурда мешаванд.

КАЛИДВОЖАҲО: таҳқиқ, истилоҳ, рӯзноманигорӣ, забоншиносии тоҷик, забонҳои англисӣ ва русӣ, монандӣ ва тафовут, таҳқиқи равандҳо, матни ҳуҷҷатҳо, асарҳо.

ПОНЯТИЕ «ТЕРМИНА» В ТАДЖИКСКОМ И РУССКО-ЕВРОПЕЙСКОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Данная статья посвящена изучению понятия «термин» в таджикской и русско-европейской лингвистике. Автор уделяет особое внимание и предоставляет информацию об условиях изучения процессов терминообразования в языках, структурно различающихся друг от друга, выявляя их сходства и различия. В заключение исследователь отмечает: помимо того, что термины являются особыми словами, они также являются однозначными словами, и с этим однозначным значением они используются в текстах документов, произведений и разговорах в любой области науки и техники.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: исследование, термин, журналистика, таджикская лингвистика, английский и русский языки, сходства и различия, изучение процессов, тексты документов, произведения.

THE CONCEPT OF "TERM" IN TAJIK AND RUSSIAN-EUROPEAN LINGUISTICS

This article examines the concept of "term" in Tajik and Russian-European linguistics. The author focuses on and provides information on the context for studying term formation processes in structurally distinct languages, identifying their similarities and differences. In conclusion, the researcher notes that, in addition to being special words, terms are also unambiguous, and with this unambiguous meaning, they are used in documents, works, and conversations in any field of science and technology.

KEYWORDS: research, term, journalism, Tajik linguistics, English and Russian, similarities and differences, process studies, document texts, works.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шоискандарова Соҳиба Шоискандаровна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **907999515**.

Сведения об авторе: *Шоискандарова Соҳиба Шоискандаровна* - Таджикский национальный университет, магистрант факультета языков Азии и Европы. Адрес: 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17. Телефон: **907999515**.

Information about the author: *Shoiskandarova Sohiba Shoiskandarovna* - Tajik National University, master`s student of Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17. Phone: **907999515**.

ХУСУСИЯТҲОИ МАТНҲОИ САБКИ ПУБЛИТСИСТИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Тураева М.М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар публицистика жанрҳои мавҷударо ба се гурӯҳ тақсим кардан одат шудааст: иттилоотӣ; таҳлилӣ; бадеӣ ва публицистӣ. Дар ин маврид дараҷаи ифодаи услуби муаллифи алоҳида, муносибати муаллиф ба падидаи тасвиршуда барои тақсим асос мешавад.

Пас, агар дар асарҳои жанри информатсионӣ муаллиф танҳо дар бораи ягон ҳодиса, ҷараён, ҳодиса ва ғайра маълумот дода бошад, пас дар асарҳои таҳлилӣ чунин хабарро бо таҳлил, дарк ва баҳодиҳии он чизе, ки мавриди муҳокима қарор дорад, пурра мекунад. Навъи сеюми жанр - бадеӣ ва публицистӣ - хусусияти омехта дошта, дар он унсурҳои сабки бадеӣ ва публицистӣ муттаҳид шуда, мавқеи муаллиф ба қадри имкон баён шудааст.

Публицистика аз калимаи латинии “public” бар меояд ва маънои паблик-халқ, омма гуруҳи бузурги одамон аст. Яъне, ҳар матлабе, ки бо воситаи он ба фикру ақидаи одамон таъсир расонидан мумкин аст, публицистика номида мешавад. Ба фикру зикри одамон бо хабар ҳам, репортаж ҳам, мақола ҳам, памфлет ҳам, очерк ҳам таъсир расонидан мумкин аст.

Яъне, публицистика барои иҷрои вазифааш аз имкониятҳои гуногун, аз жанрҳои хурду калон истифода бурда метавонидааст.

Матбуот бояд қори доимии публицистонро адо кунад, яъне таърихи замони ҳозираро нависад.

Ин таърихнависӣ чунон буданаш лозим аст, ки бо иштирокчиёни воқеаҳо таъсир расонад. Яъне, ба онҳо ёрӣ диҳад, ки ҷойи худро дар ҷамъият пайдо кунанд.

Матбуот аслиҳаи тавоноии муборизаи идеологии ҷамъият ба шумор меравад. Забони софу беғубор, суфтаву равон, буррову оташин ва руҳияи шӯрангезу инқилобии вай мардумро ба амалиёти ғайбӣ, муборизаи оташнопазир ҳидоят мекунад. Услуби публицистика тақозо мекунад, ки матлаб қушоду равшан, бо суханони маъмул баён карда шавад. Ба тарзи фаврӣ расондани иттилооти гуногун рӯзнома имконияти ҳақиқӣ дорад, ки ба доираи васеи хонандагон, ба нутқи ҳаррӯзаи онҳо таъсир расонда, махсусиятҳои онро инъикос намояд [1. 11. 56].

Матнҳои услуби публицистӣ вазифаҳои зиёдеро иҷро мекунанд: иттилоотӣ, тарбиявӣ, таъсирбахшӣ, таблиғотӣ ё ташвиқотӣ - таблиғотӣ, тарбиявӣ, оммавӣ, ташкилӣ, гедонистӣ (фароғатӣ) ва ғ. Муҳимтарини онҳо вазифаи таъсиррасонӣ ва коммуникатсионӣ ва иттилоотӣ - ахбор мебошанд. Он дар майлу хоҳиши ҳар як нашрияи даврӣ, воситаҳои ахбори оммавӣ таҷассум ёфтааст, ки хабарҳои наватинро ҳарчи зудтар хабар диҳад.

Маҳз ҳамин ду функция услубсозанд. Татбиқи онҳо дар услуб ва забони асарҳои публицистӣ ифодаи конкретии худро ёфта, хусусиятҳои луғат, синтаксис ва сохти ҳуҷҷатҳои публицистӣ, таркиби жанрҳои публицистиро муайян мекунад.

Хусусияти хоси матнҳои хаттии ВАО (ва мушкилоти махсуси тарҷума) сарлавҳаҳои рӯзномаву маҷаллаҳо мебошанд, ки дар асоси лафзӣ, калимаҳо, иқтибосҳо, ташбеҳотҳо ва идиомаҳои вайрон сохта шудаанд. Равшан аст, ки ин гуна унвонҳоро айнан тарҷума кардан мумкин нест.

Агар чунин роҳи ҳалли масъала пайдо нашавад (ки ин аксар вақт руҳ медиҳад), беҳтар аст, ки сарлавҳаро қисман иваз кунед, онро бетараф, вале аз ҷиҳати маъно равшан ва ба мавзӯи матн алоқаманд созед. Агар дар матн тарҷума таркибҳои клишеии дорой хусусияти бетарафӣ бартарӣ дошта бошанд, дар тарҷума бояд ҳамин гуна воситаҳои забонӣ истифода шаванд [2. 54-58].

Гузашта аз ин, барои бисёре аз клишеҳои журналистӣ, ки дар матбуоти англисизабон истифода мешаванд, дар байни як навъ ибораҳои забони русӣ пайдо кардани мувофиқати семантикӣ ва услубӣ душвор нест, масалан: **a significant event** - рӯйдоди муҳим; **as follow from reliable sources**, ки аз маълумоти боэътимод бармеояд; **restricted information** - иттилоот барои истифодаи расмӣ / маълумоти махфӣ ва ғайра. Дар он ҷое, ки дар сатҳи забонӣ мукотибаҳои «тайёр» мавҷуд нестанд, маъно бояд бо дигар воситаҳо, бе вайрон кардани хусусияти жанрӣ, услубӣ ва коммуникативии матн ифода карда шавад.

Мушкилоти дигар ин аст, ки ташвиқи баланди матни журналистӣ аст [5, 124-125].

Пас, агар имкон дошта бошад, ки як идиомаро дар матни асл бо истифода аз идиомае аз забони тарҷума ба таври кофӣ интиқол додан мумкин бошад (ба монанди сохтор/таркиби луғавӣ ё вазифаи коммуникативие, ки он иҷро мекунад), ҳеҷ гуна сабабе барои иҷро накардани ин кор вучуд надорад - ибораҳо бояд ҳам аз ҷиҳати маъно, ва ҳам ҷиҳати услубӣ ва дигар параметрҳо ҳамто бошанд.

Масалан:

● **to follow in somebody 's footsteps** - ба дунболи касе рафтан - касеро пайравӣ намудан;

● **to put the cart before the horse** - аробаро пеш аз асп гузоштан.

Дар сурати мавҷуд набудани муодили наздики фразеологӣ, тарҷума бояд бо дигар роҳҳо - бо риояи ҳама параметрҳои муодилнокӣ анҷом дода шавад.

Дар мавриди реалия, номи созмонҳо, вазифаҳо ва ғайра, дар ин ҷо тарҷумон доираи эҷодкорӣ надорад ё хеле кам аст. Ҳар як тарҷумоне, ки дар соҳаи воситаҳои ахбор фаъолият мекунад, бояд номҳои созмонҳои байналмилалӣ, номҳои қабулшудаи рӯйдодҳои муҳимми таърихӣ сиёсӣ, номҳои ҷуғрофиро донанд.

Дар аксари чунин мавридҳо зарурати интиҳоби муодили он надорад, ё онҳо бо ду ё се варианти алтернативӣ маҳдуд мешаванд.

Ҳамин тариқ, ягона муодили эҳтимолии **UN Security Council** - Шурои Амнияти СММ аст; **the Cuban missile crisis** - кризиси баҳри Кариб, **the House of Commons** - Палатаи Общинаҳо.

Маҳз аз он сабаб аст, ки бисёр тарҷумонҳои ҷавон дониши зарурӣ надоранд, ба ғайр аз дониши умумӣ ва ҷаҳонбинӣ, ба забони тоҷикӣ истинодҳое, ки ба номҳои аслии тоҷикзабон мувофиқ нестанд, дохил мешаванд.

Ин дониш ба онҳо имкон медиҳад, ки воқеиятро дар тарҷума айнан ҳамон тавре ки ба забони русӣ нишон дода шудааст, интиқол диҳанд.

Ҳамин тариқ, тарҷумаи комили матни сабки публитсистӣ интиқоли дурусти на танҳо мундариҷаи воқеӣ ва пурра иттилоотии матн, балки самти коммуникативӣ / функционалии онро низ дар назар дорад. Ба ибораи дигар, муодили коммуникативию функционалии тарҷумаи матнҳои сабки публитсистӣ аз муодили семантикии он камтар нест. Барои намуна:

AFLCIO = American Federation of Labor - Congress of Industrial Organizations, **GOP** = Grand Old (Republican) Party,

DD = Defense Department,

NAACP = National Association for Advancement of Colored People.

Ихтисороти насаб ё таҳалусси шахсиятҳои маъруфи сиёсӣ ё ҷамъиятӣ аксар вақт истифода мешаванд:

JFK = John F, **Kennedy**, **Rocky** = Rockefeller, **Ike** = Eisenhower, **RLS** = Robert Louis Stevenson, ва ғайра. [2, 46–49].

Дар хориҷа хонандагон ба чунин озодиҳои хабарнигорон одат кардаанд. Аммо агар ин хусусият ҳангоми тарҷума нигоҳ дошта шавад, он гоҳ таъсири матни тарҷумашуда ба хонанда нисбат ба нусхаи асл, ки бо мафҳуми мувофиқ будани тарҷума номувофиқ аст, фарқ мекунад. Аз ин рӯ, номҳои ихтисоршуда бояд пурра дода шаванд ва таҳаллусҳо шарҳ дода шаванд ё тамоман дода нашаванд.

Дар материалҳои газетаю ахбороти аксар вақт истилоҳоти полисемантикӣ, истилоҳоти синонимӣ, истилоҳот ва номҳои ихтисоршуда ҷой доранд. Вожаи **state** дар истилоҳоти сиёсии ИМА метавонад ҳам **давлат** ва ҳам **музофот** - ро ифода кунад: Both the state and Federal authorities are bent on establishing a police state.

Дар мавриди аввал, истилоҳи давлат дар баробари таърифи **федералӣ** аст ва бешубҳа ба **ҳукуматҳои иёлот** ишора мекунад, дар муқоиса бо ҳукумати тамоми кишвар. Дар мавриди дуюм вожаи **давлат** ба маънои **давлат** истифода мешавад.

1. 2. Роҳҳои ифодаёбии реалияҳо дар тарҷумани матнҳои публитсисти

Масъалаи тарҷумани реалияҳо дар матнҳои публитсисти ҳамчун яке аз вазифаи душвори мутарҷим ба шумор меравад ва тавачҷуҳи бисёре аз забоншиносон ва назарияшиносони тарҷумаро ба худ ҷалб мекунад. Мушкилиҳое, ки дар тарҷумани реалияҳо ба миён меоянд, инҳоянд:

- набудани муодили реалияи овардашуда (эквивалент) дар забони тарҷума;
- зарур будани ифодаи маъноӣ (семантика), ифодаи тобиш (коннотация), инчунин

вижагиҳои миллию таърихии реалия;

Ҳангоми интиҳоби муносиби усулҳои муносиб тарҷума бояд тарзи пешниҳоди муаллифи матни аслии реалия ва воситаҳоеро, ки ӯ барои ба шуури хонанда расондани мазмуни маъноӣ ва коннотатсионӣ истифода кардааст, ба назар гирифт.

Дар назария ва амалияи тарҷума усулҳои зерини тарҷумани реалияҳо ба маълуманд:

• **транслитератсия ва транскрипсия**

Транслитератсия ин навъи интиқол тавассути таркиби графикаи (ҳарфӣ) калима ва транскрипсия ин интиқоли шакли овозӣ бо ҳарф мебошад. Ин усулҳо дар интиқоли номҳои хоси хоричӣ, номҳои ҷуғрофӣ ва номҳои навъҳои гуногуни ширкатҳо, фирмаҳо, киштиҳо, меҳмонхонаҳо, рӯзномаҳо, маҷаллаҳо ва ғайра васеъ истифода мешаванд.

Интиҳоби транскрипсия дар тарҷума низ аз хонанда, ба кӣ нигаронида шудани он вобаста аст, яъне дараҷаи «шинохтии» реалияро ба назар гирифтани лозим аст, зеро он набояд берун аз дарки ӯ монад.

Агар дар забони мавриди тадриҷ ҳарфе мавҷуд набояд, ки садои аз ҷиҳати садо ба садои матни сарчашма монандро ифода кунад, комбинатсияи ҳарфҳои истифода мешаванд, ки садои мувофиқро медиҳанд. Ҳамин тавр, "ж"- и тоҷикӣ ба забони англисӣ тавассути таркиби "zh", ва ё ҳарфи "х" тавассути хониши "kh", "щ" тавассути "shch" ва ғайра интиқол дода мешавад.

Яке аз бартарҳои асосии транскрипсия чун ҳадди ақал кӯтоҳ будани он аст, ки дар баъзе мавридҳо сабаби асосии истифода шудани транскрипсия ба шумор меравад.

Қайд намудан лозим аст, ки транскрипсияро мисли ҳама гуна усулҳои дигар боэҳтиёт истифода бурдан лозим аст, зеро дар баъзе мавридҳо ифодаи тобиш, ки омилҳои муайянкунанда набуда, метавонад интиқоли мундариҷаи семантикии реалияро ифода накунад, ки вазифаи асосии коммуникативии тарҷума ба шумор меравад. Фаровон истеъмол кардани вожаҳои транскриптшуда метавонад боиси аз ҳад зиёди реалияҳои матн гашта, хонандаро аз дарки маънои аслии матн дур кунад.

АДАБИЁТ

1. Бархударов Л.С. Грамматика английского языка. - Москва, Высшая школа, 1965, - 467 с.
2. Беляева М.А. Грамматика английского языка. - Москва, Высшая школа, 1963, -367 с.
3. Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка. - М.: Высшая школа, 1965, -456 с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди I. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356с.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди II. – Душанбе: Дониш, 1986. – 372с.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик (Лексикология, фонетика ва морфология). -Қисми I. -Душанбе: Ирфон, 1973. -451 с.
7. Ильиш Б.А. Современный английский язык. Москва, 1948, - 238 с.
8. Качалова К. Н. Изралиевич Е. Е. - Практическая грамматика английского языка - Москва 1959. 600 с.
9. Крылова И. П., Гордан Е. М. - Грамматика английского языка Москва 1999, -569 с.

10. Расторгуева, В.С., Керимова, А.А. Система таджикского глагола// В. С. Расторгуева, А.А. Керимова. – М.: Наука, 1964. –292 с.
11. Чамшедов, П., Убайдуллоев Р., Мухторова С., Азимова М., Усмонов К. Очеркҳо оид ба типологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ. – Душанбе, 1988. С.95 - 126.
12. Санников Э. В. - Практическая грамматика английского языка -Ростов - на - дону 2001. – 467
13. Айни С. Ёддоштҳо / С Айни. – Душанбе: Адиб, 1990. – Ҷ.1,2. - С. 352.
14. Perry J. The sands of Oxus (Reminiscences) / J. Perry., Lehr Rachel. – California: Mazda publisher, Costa Mesa, 1998. – 275 p.

УСУЛҲОИ ИФОДАИ ШАКЛҲОИ ЗАМОНИ ГУЗАШТАИ ОДӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур ба усулҳои ифодаи шаклҳои замони гузаштаи одӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Муаллиф оид ба усулҳои ифодаи шаклҳои замони гузаштаи одӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, таърихи омӯзиши феъл ва шаклҳои он дар забони тоҷикӣ аз лиҳози назария, маълумоти умумӣ роҷеъ ба феъл, хусусан, шаклҳои тасрифнашавандаи феъл маълумот додааст. Хулоса, муҳаққиқ усулҳои ифодаи шаклҳои замони гузаштаи одӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо далелҳо аз маводи асари тарҷумашуда нишон додааст.

КАЛИДВОЖАҲО: ифодаи шаклҳои замони гузаштаи одӣ, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, усули тарҷума, забони англисӣ, таърихи омӯзиши феъл, шаклҳои феъл дар забони тоҷикӣ, шаклҳои тасрифнашавандаи феъл.

МЕТОДЫ ВЫРАЖЕНИЯ ПРОСТОГО ПРОШЛОГО ВРЕМЕНИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Данная статья посвящена методам выражения простого прошедшего времени в таджикском и английском языках. Автор предоставляет информацию о методах выражения простого прошедшего времени в таджикском и английском языках, историю изучения глагола и его форм в таджикском языке с теоретической точки зрения, общую информацию о глаголе, в частности, инфинитивные формы глагола. В заключение исследователь показал методы выражения простого прошедшего времени в таджикском и английском языках на основе материалов переведенной работы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: выражение простого прошедшего времени, в таджикском и английском языках, метод перевода, английский язык, история изучения глагола, формы глагола в таджикском языке, инфинитивные формы глагола.

METHODS OF EXPRESSING THE SIMPLE PAST TENSE IN TAJIK AND ENGLISH

This article is devoted to methods of expressing the simple past tense in Tajik and English. The author provides information on methods of expressing the simple past tense in Tajik and English, the history of verb study and its forms in Tajik from a theoretical perspective, and general information about the verb, particularly its infinitive forms. Finally, the researcher presents methods of expressing the simple past tense in Tajik and English based on the materials of the translated work.

KEYWORDS: expressing the simple past tense in Tajik and English, translation method, English, history of verb study, verb forms in Tajik, infinitive forms.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Тураева Манижа Мирзохоновна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **933988045**.

Сведения об авторе: *Тураева Манижа Мирзохоновна* - Таджикский национальный университет, магистрант факультета языков Азии и Европы. Адрес: 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17. Телефон: **933988045**.

Information about the author: *Turaeva Manizha Mirzokhonovna* - Tajik National University, master`s student of Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17. Phone: **933988045**.

УСУЛҲОИ ИФОДАИ ШАКЛҲОИ ЗАМОНИ ГУЗАШТАИ ОДӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Исматова Н.К.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар забони тоҷикӣ феъл дорои се замон буда, ҳар яки онҳо дар навбати худ чанд шакли замони доранд. Замони гузаштаи феълҳои тоҷикӣ дар сифаи хабарӣ нӯх шакл дошта, аз нигоҳи морфологӣ бо тамоми шакл ва тобишҳои семантикии маъноии грамматикӣ амалеро ифода мекунад, ки то лаҳзаи нутқ анҷом дода мешавад.

«Замони гузаштаи содаи сифаи хабарӣ, - қайд мекунад В. С. Расторгуева ва А. Керимова, - дар овози фаъл бевосита бо ёрии асоси замони гузаштаи феъл бо иловаи пасвандҳои феълӣ ва нишондиҳанда ифода мешавад. Дар шахси сеюми танҳо дар забони тоҷикӣ замони гузашта пасванд намегирад» [Расторгуева, Расторгуа, 1496].

Ин забоншиносон ин шаклҳои замони гузаштаро сода номидаанд, ки ин бо муқоисаи онҳо бо дигар шаклҳои замони гузашта шарҳ медиҳад. Чунин ақида дар таҳқиқоти забоншиносони дигар низ мушоҳида мешавад. Яке аз коршиносони масоили забоншиносии муқоисавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ П. Ҷамшедов мебошад, ки ҳам ин шаклро замони гузаштаи сода номида, мувофиқати онро бо шаклҳои гуногуни феълҳо дар забони англисӣ қайд мекунад. [Ҷамшедов, 1984, 74-78].

Омӯзиш ва тарҷумаи мероси эпистолярӣ аз як забон ба забони дигар бидуни дониши амиқи масъалаҳои хусусияти замон ва тобишҳои иловагии маъноии онҳо ғайриимкон аст. Бешубҳа, ҳар як маъноии грамматикӣ дар забонҳои гуногун, бахусус дар сурати мавҷуд будани аломатҳои фарқкунанда дар сохтори морфологӣ бо тарзу усулҳои гуногун ифода мешавад. Агар замони гузаштаи сода дар забони тоҷикӣ ба воситаи феълҳои сода (**simple**), сохта (**derived**), мураккаб-номӣ (**compound**) ва мураккаб-феъл (**composite**) бо иловаи пасвандҳои мувофиқ ба амал омада бошад, пас дар забони англисӣ бо ёрии феълҳои сода, ҳосила, таркибӣ ва феълҳои муқаррарӣ номунтазам дар шакли замони гузашта, баъзан бо иловаи изофӣ ва калимаҳои феълии замони гузашта **Past Indefinite Tense** сохта мешаванд: **to cut, cut, cut; to live – lived – lived, to sit down – sat down – sat down**).

Ин як далели эътирофи умум аст, ки сохти замони гузаштаи сода, аз як тараф, дар услубшиносии тобишҳои маъноӣ предмет шуда, ба ин васила семантикаи замони амалро тағйир медиҳанд; аз тарафи дигар ин замонро бо тарзу усулҳои гуногун низ ифода кардан мумкин аст. Мушоҳидаҳо нишон доданд, ки шаклҳои замони гузаштаи содаи феъл дар настри устод Айнӣ ба маъноҳои гуногун корбаст шудаанд:

Шакли зерин семантикаи амали васеъро, ки пай дар пай анҷом дода мешавад, объективизатсия мекунад:

а) амалҳои дарозмуддатеро, ки пай дар пай иҷро мешаванд, ифода мекунад:

➤ *Қоришшамба бо кӯтоҳ кардани мӯйлабаи ҳатто ба кушода гирифтани лӯнғӣ мунтазир нашуда аз ҷояш ҷаста бархост ва то аз гарданаи гирифтани лӯнғӣ дастораи ӯро аз суфача гирифта, ба сари худ гузошта, шитобкорона аз дӯкони сартарош баромад* [М.с, 88]. ~ *Without waiting for the barber, who was combing his moustaches, to take the towel off carefully, Kory-Ishkamba jumped up, grabbed his turbun from the shelf by the mirror, thrust the towel into the barber's hands, and rushed out of the shop* [D.M.L, 193-194].

Бо вучуди он ки калимаву ибораҳои замони барои сабти лаҳзаи амал кор фармуда мешаванд, ба қобилияти нопурра, вале нисбии онҳо барои муайян кардани фосилаи замони феъл таваҷҷуҳ кардан лозим аст:

➤ *Фардои он рӯзе, ки ман Қоришшамбаро дар сартарошхона дидам, пагоҳонӣ дар пайи ёфта, дида, шинос шудан бо ӯ ба кӯча баромадам: аввал лаби ҳавзи Девонбегиро*

гардиш карда баромадам... [М.с, 88]. *The next morning, I was up and out early in hopes of meeting Kory-Ishkamba: first I circled about Divon- begi Pond, ...* [D.M.L, 194].

Бояд гуфт, ки дар забоншиносии тоҷик охирин асари илмӣ эътирофшуда «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» ба шумор меравад [1985]. Дар асоси ин нашрия мо кӯшиш намудем, ки шаклҳои замони гузаштаи содаро дар заминаи тобишҳои семантикии хоси онҳо дар асоси осори Садриддин Айнӣ таҳлили муқоисавие кунем.

Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» таъкид шудааст, ки сарфи назар аз ифодаи хусусияти яквақтаи амали анҷомдошуда бо замони гузаштаи сода, дар таносуби матн маъноӣ луғавӣ феълҳо, калимаҳои, ки муносибатҳои феълро (вақт, овоз, ченак ва дараҷа) амалӣ мекунад, метавонанд тобишҳои наву иловагии маъноӣ гиранд.

1. Замони содаи гузашта маъноӣ амалӣ якдафъаинаро объективона нишон медиҳад, ки онро бо ду тарз ифода кардан мумкин аст: хусусияти якдафъаинаи амал аз маъноӣ феъл маълум аст, агарчи дар ҷумла калима ва ибораҳои, ки фосилаи замонро муайян мекунад, мавҷуд набояд хам. Ба ғайр аз ин, дар ифодаи ин тобишҳои маъноӣ ва шаклҳои замон роли асосӣ ба контекст дода мешавад. Барои намуна:

Ман нишастам [Ёд, 46]. ~ *I sat down* [R, 67].

Ҳамин тавр, амали замони гузаштаи забони тоҷикӣ ба воситаи феъли сода, дар забони англисӣ ба воситаи феъли мураккаб (феъл ва зарф) предмет мешавад, ҳарчанд чунин ҳолат барои забони тоҷикӣ хос нест. Аз ин рӯ, бартарияти равшани тарзи таҳлили ифодаи замони гузашта дар забони англисӣ вучуд дорад:

➤ *Шумо дар кучо ҳалвои равганӣ хӯрдед?* [Ёд, 22.] ~ *Where have you eaten buttery halva?* [R, 46]

Дар ин ҷо сохтори замони гузаштаи сода бо асоси замони гузашта **хӯрд** ва феъли ҷамъи шахси дуюм -якӣ ифода карда мешавад. Тарҷумон дар забони англисӣ феъли ёридоханда **have** ва пасванди **eaten**-ро истифода кардааст, ки ба ифодаи амале, ки то лаҳзаи нутқ анҷом ёфта, натиҷаи он то замони ҳозира нигоҳ дошта шудааст, ки амалро дар замони **Present Perfect Tense** ифода мекунад.

Дар забони англисӣ ҷонишини **you** шумо шакли ҷамъ аст, вале метавонад ба бисёр одамон, инчунин ба як шахс ба маъноӣ ҷонишини шахси 2-юм ишора кунад» [Қачалова, 2010, 71].

Барои намуна:

➤ *Бо ҳамин риши сафед, охир шумо маро фиреб додед, – гуфтам* [Ёд, 16]. ~ «*So you did trick me for all this beard of yours!*» [R, 41].

➤ *Ман ба пеши падарам рафтам* [Ё, 28]. ~ *So I went to my father* [R, 50].

Дар ин ҷумла замони гузаштаи сода ба воситаи асоси замони гузашта рафт ва пасванди феъли танҳои шахси якум -ам актуалӣ шудааст. Ин феъл амалро ифода мекунад, ки дар замони гузаштаи сода сурат гирифта, шахси аввалро ифода мекунад.

Тарҷумаи ҷумлаи боло бо истифода аз феъли **go** дар замони гузашта «рафт», ифодаи амале, ки дар замони гузаштаи сода (The Past Indefinite Tense) иҷро шудааст, сурат мегирад. Дар ин ҷо байни шакли маъноӣ феъли англисӣ ва замони гузаштаи забони тоҷикӣ мувофиқати комил мушоҳида мешавад.

2. Барои сабти лаҳзаи амал баъзан калимаю ибораҳои замон истифода мешаванд, вале фосилаи замони феълро на пурра, балки нисбатан муайян мекунад [ГАЗТ, 1985, 212].

Шакли зерин амали мутғасилро ифода мекунад, ки пай дар пай анҷом мешавад:

➤ *Баъд аз чанд дақиқа Маҳдуми ҳазорагӣ маро аз пеши мардикорон имо карда хезонд ва ба роҳрави ҳавлӣ бурда, ба болохонае баровард* [Мух, 45]. ~ *A few minutes later, he came back and beckoned to me from a distance. We eed a house and went upstairs* [B, 52].

Феъли мураккаби **имо карда** ҳисса, //имокунон герунд//боимо таркиб аст. Дар мисоли овардашуда нависанда пешоянди мураккаби бад аз ва ибори чанд дақиқаро барои ифодаи давраи замон истифода кардааст, вале бояд гуфт, ки феъли таркибии имо

кардан, феъли содаи хезонд ва феъли пасванди бурда, инчунин феъли ҳосилшудаи баровар замони гузаштаи содаро ифода мекунад.

Дар забони англисӣ ин маъноро бо зарфи замони ифодаи кардан мумкин аст **A few minutes later**, феълҳои асосии **come, go** дар замони гузашта **came, went**, зарфҳои бозгашт, боло, феълҳои **back, up**, иловаи суффикси **-ed beckoned, entered** амалро ифода мекунад, дар шакли замони гузаштаи **Past Indefinite Tense**.

Дар хона аз кӯрпачаҳо як суфаи бисёр хуб сохтем, – гуфт тағоиям [Ёд, 18]. ~ «We have made you a very nice sofa out of quilts», he said [R, 40].

Дар ин мисол ба феъли мустақили «сохтан» пасванди **-em** омада, ба амал семантикаи замони гузаштаи бевосита ва содаро медиҳад. Аммо дар забони англисӣ тарҷумаи он бо истифода аз феъли ёридиҳанда **have** ва пасванди **made (Present Perfect Tense)** сурат мегирад, ки синоними феъли тоҷикӣ аст.

Ҳамин тариқ, зарур аст, ки муқаррароти асосии ниҳони ин фасли тадқиқотро қайд кард: Замони гузаштаи сода дар забони тоҷикӣ аз асоси замони гузашта, феълҳои мураккаби номӣ ва мураккаб, инчунин пасвандҳои феълӣ ва предикативӣ сохта мешавад. Аммо дар забони англисӣ ифодаи замони гузаштаи сода аз забони тоҷикӣ куллан фарқ дорад.

АДАБИЁТ

1. Бархударов Л.С. Грамматика английского языка. - Москва, Высшая школа, 1965, - 467 с.
2. Беляева М.А. Грамматика английского языка. - Москва, Высшая школа, 1963, -367 с.
3. Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка. - М.: Высшая школа, 1965, -456 с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди I. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356с.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди II. – Душанбе: Дониш, 1986. – 372с.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик (Лексикология, фонетика ва морфология). -Қисми I. -Душанбе: Ирфон, 1973. -451 с.
7. Ильиш Б.А. Современный английский язык. Москва, 1948, - 238 с.
8. Качалова К. Н. Изралиевич Е. Е. - Практическая грамматика английского языка - Москва 1959. 600 с.
9. Крылова И. П., Гордан Е. М. - Грамматика английского языка Москва 1999, -569 с.
10. Расторгуева, В.С., Керимова, А.А. Система таджикского глагола// В. С. Расторгуева, А.А. Керимова. – М.: Наука, 1964. –292 с.
11. Чамшедов, П., Убайдуллоев Р., Мухторова С., Азимова М., Усмонов К. Очеркҳо оид ба типологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ. – Душанбе, 1988. С.95 - 126.
12. Санников Э. В. - Практическая грамматика английского языка -Ростов - на - дону 2001. – 467 с.
13. Айни С. Ёддоштҳо / С Айни. – Душанбе: Адиб, 1990. – Ҷ.1,2. - С. 352.
14. Perry J. The sands of Oxus (Reminiscences) / J. Perry., Lehr Rachel. – California: Mazda publisher, Costa Mesa, 1998. – 275 p.

УСУЛҲОИ ИФОДАИ ШАКЛҲОИ ЗАМОНИ ГУЗАШТАИ ОДӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур ба усулҳои ифодаи шаклҳои замони гузаштаи одӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Муаллиф оид ба усулҳои ифодаи шаклҳои замони гузаштаи одӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, таърихи омӯзиши феъл ва шаклҳои он дар забони тоҷикӣ аз лиҳози назария, маълумоти умумӣ роҷеъ ба феъл, хусусан, шаклҳои тасрифнашавандаи феъл маълумот додааст. Хулоса, муҳаққиқ усулҳои ифодаи шаклҳои замони гузаштаи одиро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо далелҳо аз маводи асарӣ тарҷумашуда нишон додааст.

КАЛИДВОЖАҲО: ифодаи шаклҳои замони гузаштаи одӣ, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, усули тарҷума, забони англисӣ, таърихи омӯзиши феъл, шаклҳои феъл дар забони тоҷикӣ, шаклҳои тасрифнашавандаи феъл.

МЕТОДЫ ВЫРАЖЕНИЯ ПРОСТОГО ПРОШЛОГО ВРЕМЕНИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Данная статья посвящена методам выражения простого прошедшего времени в таджикском и английском языках. Автор предоставляет информацию о методах выражения простого прошедшего времени в таджикском и английском языках, историю изучения глагола и его форм в таджикском языке с теоретической точки зрения, общую информацию о глаголе, в частности, инфинитивные формы глагола. В заключение исследователь показал методы выражения простого прошедшего времени в таджикском и английском языках на основе материалов переведенной работы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: выражение простого прошедшего времени, в таджикском и английском языках, метод перевода, английский язык, история изучения глагола, формы глагола в таджикском языке, инфинитивные формы глагола.

METHODS OF EXPRESSING THE SIMPLE PAST TENSE IN TAJIK AND ENGLISH

This article is devoted to methods of expressing the simple past tense in Tajik and English. The author provides information on methods of expressing the simple past tense in Tajik and English, the history of verb study and its forms in Tajik from a theoretical perspective, and general information about the verb, particularly its infinitive forms. Finally, the researcher presents methods of expressing the simple past tense in Tajik and English based on the materials of the translated work.

KEYWORDS: expressing the simple past tense in Tajik and English, translation method, English, history of verb study, verb forms in Tajik, infinitive forms.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Исматова Нилуфар Қадриддиновна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **907999515**.

Сведения об авторе: *Исматова Нилуфар Қадриддиновна* - Таджикский национальный университет, магистрант факультета языков Азии и Европы. Адрес: 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17. Телефон: **907999515**.

Information about the author: *Ismatova Nilufar Qadriddinova* - Tajik National University, master's student of Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17. Phone: **907999515**.

СОМОНАИ ҲАФТАНОМАИ “ОМЎЗГОР”: УМУМИЯТ, МАХСУСИЯТ ВА ЧОЛИБИЯТ

Тилабова И.Ч., Холов М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Маълум аст, ки инсонҳо тавассути мутолиаи рӯзнама, китоб, маҷалла, тамошои телевизион, кино, театр ва иштирок дар чорабиниҳои гуногун маълумоту иттилоотро дастрас менамоянд. Бо рушди техникаву технологияи муосир василаҳои дигари дастрасии иттилоот ба вучуд омадаанд.

Дар баробари ба манбаи иттилоот табдил ёфтани интернет воситаҳои ахбори омма низ дар фазои маҷозӣ мавқеи меҳварӣ пайдо карданд. Дар ин самт, аввалин кӯшиш таъсиси сомонаҳо дар интернет ба шумор мерафт. Вақте сомона таъсис дода мешавад, он бояд ороиши хуб дошта бошад, дар он маводе ҷой карда шавад, ки барои аудитория қобили қабул ва диққати хонандаро ба худ ҷалб карда тавонад. Барои серхонанда шудани сомона ва ҷалби обуначиёни зиёд маводи ҷолибу диққатҷалбкунанда таҳия намудан зарур аст. Дар қиёс ба журналистикаи анъанавӣ дар бештари маврид муваффақияти ВЕБ-журналистика ба шакли эҷоди хос ва жанрҳои ин навъи фаъолияти эҷодӣ вобаста мебошад.

Дар ин маврид муҳаққиқ Ф. Исмоилова қайд кардааст: “Дар замони муосир ҳеҷ кадом ВАО наметавонад бидуни истифодаи интернет фаъолияти худро пурсамар ба роҳ монад” [Исмоилова, Ф. Инъикоси масоили Тоҷикистон дар сомонаи Ал-Ахроми Миср / Журналистикаи байналхалқӣ. Қ.9. - Душанбе, 2017- с.110]

Айни ҳол аксари мардум ба интернет рӯ овардаанд ва ВАО дар интернет сомонаҳои худро таъсис додаанд. Мафҳуми сомона аслан аз калимаи англисии “Site” гирифта шуда, маънояш макони зист, ҷой ва ҷузъ мебошад.

Саҳифаҳои сомона метавонанд маҷмуи одии статикӣи файлҳо бошанд, ё тавассути барномаи махсуси компютерӣ дар сервер омода гарданд. Онҳо танҳо барои як сомонаи мушаххас ё маҳсулоти тайёре бошанд, ки барои як сомонаи мушаххас фармоиш дода шаванд. Баъзеи онҳо ба соҳиби сомона имкон медиҳанд, ки сохтор ва намоиши иттилоотро дар вебсайт танзим кунанд.

Муҳаққиқ Ҷовид Муқим дар мавриди сомона чунин мегӯяд: “Сомона ин системаи маводҳои электронӣ ё ин ки файлҳо, маълумот, кодҳои ашхоси алоҳида, ё ташкилот дар шабакаи компютерӣ зери суроғаи ягона (домен ё суроғаи IP) мебошад”. [Муқимов, Ҷ. Журналистикаи чандрасона/ Ҷ. Муқимов – Душанбе, 2019. – С. 146].

Сомонаҳои васоити ахбори омма хусусият ва характери иттилоотӣ доранд. Аудитория, яъне, истифодабарандагони ин сомонаҳо зиёданд. Сомонаҳои интернетӣ, махсусан, сомонаҳои воситаҳои ахбори омма бояд ҷалбкунанда бошанд.

Барои ҷалби бештари аудитория ба сомонаҳо дизайн нақши аввалиндарачаро мебозад. Ҳар як сомона ба худ дизайн ё тарҳрезии хос дорад. Пеш аз он ки дар мавриди дизайни сомонаҳо маълумот диҳем, аввал бояд дар бораи худӣ дизайн маълумот дошта бошем. Ба ақидаи муҳаққиқ Саъдуллоев А. “масъалаи ороиш фақат ҳамин рӯз ба арсаи ҳаёт наомадааст. Вай таърих ҳам дорад”. [Саъдуллоев, А. Саҳифабандӣ ва чопи газета / А.Саъдуллоев – Душанбе, Ирфон. 1999. – С.12]

Дизайн аз калимаи англисии “design” гирифта шуда, маънояш тарҳрезӣ кардан, тасвир намудан, инчунин, нақша, лоиҳа ва расмкашӣ мебошад. Чунончи қайд кардем, дизайн дар соҳаи журналистика асосан ба хотири ҷалби аудитория амалӣ карда мешавад.

Тарҳрезии сайт маҷмуи унсурҳои графикӣ, ҳуруфҳо ва рангҳо буда, дар сомона қорбаст мегардад. Вазифаи асосии тарҳрезии сомона муттаҳид кардани ҳама блокҳои иттилоотӣ ва эҷод кардани таассуроти ҷолиб дар хонанда аст. Сомона бояд тавре тарҳрезӣ шавад, ки диққатҷалбкунанда ва тавачҷухбарангез бошад.

Веб-дизайн як бахши таҳияи веб ва як намуди тарроҳӣ маҳсуб меёбад, ки вазифаҳои он тархрезии веб-интерфейсҳои корбар барои сомонаҳо ё барномаҳои веб маҳсуб меёбад.

Вазифаи асосии веб-дизайн ҷолибу муассир гардонидани сомонаву саҳифаҳои интернетӣ ва ё веб-барномаҳо аст. Ба ҳамин хотир, веб-дизайнерҳо бештар бо андешидани роҳҳои беҳтари пешниҳоди иттилоот ва ороиши лоиҳаҳои нави интернетӣ истифода мегарданд.

Дар мақолаи мавриди назар банду баст ва ороиши сомонаи Нашрияти рӯзномаи “Омӯзгор”-и Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлилу арзёбӣ мекунем. Нашрияти мазкур 20 июли соли 1932 таъсис ёфта, бо номҳои гуногун рӯйи чоп омадааст ва аз 28 майи соли 1989 ба “Омӯзгор” табдили ном кард. Айни замон ҳафтаномаи “Омӯзгор” дорои сомонаи расмӣ дар интернет бо суроғи <https://omuzgor-gazeta.tj/> буда, дорои 8 рубрикаи асосӣ мебошад, ки инҳоянд:

1. Асосӣ
2. Рамзҳои давлатӣ
3. Дар бораи мо
4. Аснод
5. Бахшҳо
6. Нашрия дар PDF
7. Китобхона
8. Тамос

Аксари рубрикаҳои мазкур дар таркиби худ боз зеррубрика доранд. Дар рубрикаи “Асосӣ” мавзӯҳои муҳим ва хабарҳои рӯз ҷойгир карда мешаванд. Инчунин, дар рубрикаи мазкур гӯшаҳои таҳсилоти томақтабӣ ва миёнаи умумӣ, таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ, таҳсилоти олии касбӣ ва баъдидипломӣ, илм ва инноватсия, таҳсилоти иловагӣ, мақолаҳо, идеология ва ҳештаншиносӣ ва гулистони сухан мавҷуданд.

Дар рубрикаи “Рамзҳои давлатӣ” оид ба Парчами давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Нишони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Суруди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи рамзҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” маълумот пешниҳод шудааст. Дар ин бахш расми парчам (ҳаракаткунанда) ва нишон ороиш ёфтааст.

Рубрикаи “Дар бораи мо” аз номаш бармеояд, ки дар хусуси нашрия маълумот ҷойгир шуда, аз якҷанд зеррубрика: таърихи нашрия, роҳбарият, ҳайати таҳририя, ҳайати эҷодӣ ва ҳайати техникӣ иборат аст. Қонунҳо, қарору фармонҳо, барномаҳо, дастуру низомномаҳои соҳаи маориф дар рубрикаи “Аснод”-и сомонаи мазкур пешниҳод гардидааст. Дар рубрикаи “Бахшҳо” гӯшаҳои, ки дар рубрикаи “Асосӣ” қайд намудем, оварда шуда, маводи вобаста ба гӯшаҳо нашр мегардад.

Зербахши “Таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ” дорои 10 мақола буда, ҳамаи онҳо бо худ акс доранд. Охирин матолиби нашршудаи ин бахш “Бозиҳои грамматикӣ дар дарс” ном гирифта, санаи 30.11.2023 пешниҳод шудааст (санаи мурочиат 27.05.2025). Дар ин нигошта танҳо 1 акс истифода гардидааст.

Зербахши “Идеология ва ҳештаншиносӣ” нисбат ба дигар бахшҳо фаъолтар буда, дар он маводи зиёд чоп шудааст. Зербахши “Таҳлил” ва “Хабарҳо” аз ҷиҳати пешниҳоди матолиб фаъол аст. Ҳамаи маводи ин қисмат бо худ акс доранд.

Рубрикаи “Нашрия дар PDF” шумораҳои нашрияро аз соли 2020 то соли 2025 дар шакли электронӣ (PDF) фаро гирифтааст, ки ин амал қабилӣ дастгир аст. Он нафароне, ки ба шакли ҷопии ҳафтаномаи “Омӯзгор” дастрасӣ надоранд, ё ба таври фаврӣ барояшон зарур аст, метавонанд дар шакли электронӣ (PDF) дастрас намоянд. Ҳангоми ворид шудан ба рубрикаи “Китобхона” хонанда ба сомонаи <https://bikhon.tj/> пайваست мегардад, ки он айни ҳол фаъолият надорад (санаи мурочиат 26.05.2025).

Ғайр аз ин, дар сомонаи нашрия бахши “Тамос” мавҷуд аст, ки ба хонанда имкон медиҳад, ки ба идораи нашрия дар тамос бошад. Дар ин гӯша рақами телефони кории

сармуҳаррир, чонишини сармуҳаррир, қабулгоҳ, котибот ва муҳосиботи нашрия оварда шудааст. Ҳамзамон, суроғаи почтаи электроники нашрия дарҷ гардидааст, ки хонандагон метавонанд маводу матолиби худро тавассути он ирсол кунанд. Баъд аз қисмати рубрикаҳо дар тарафи ростии экран гӯшаи “Чустуҷӯ” мавҷуд аст. Ин гӯша ба хонанда имкон медиҳад, ки маводи заруриро зуд пайдо намояд.

Ҳангоми ворид шудан ба сомона дар тарафи чапи экран саҳифаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар <https://rss>, Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, гӯшаи “Дастовардҳои мо”, “Эълонҳо”, “Шумораи охирин”, “Бистсолаи омӯзиш”, “Фурӯғи субҳи доноӣ” ва “Омори сомона” ҷойгир шудааст. Ҳангоми ворид шудан ба саҳифаи Эмомалӣ Раҳмон хонанда ба <https://rss> не, балки ба саҳифаи фејсбукӣ – <https://www.facebook.com/emomalirahmontjk> ворид мешавад.

Инчунин, агар хонанда ба гӯшаҳои “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030”, “Эълонҳо”, “Бистсолаи омӯзиш” ва “Фурӯғи субҳи доноӣ” муроҷиат намояд ба ҷуз 1 расм чизе дарёфт карда наметавонад. Хуб мешуд агар дар ин бахшҳо маводу матолиб гузошта шавад, то мазмуну муҳтаво ва рангорангии сомона таъмин гардад.

Дар гӯшаи “Дастовардҳои мо” диплому сипосномаҳои нашрияи “Омӯзгор” ҷойгиранд, ки аз фаъолияти бавусъати нашрия шаҳодат медиҳанд. Бояд қайд кард, ки таъсиси бахши “Шумораи охирин” дар сомонаи нашрия хуб буда, барои аудитория имкон медиҳад, ки наشري нави ҳафтаномаи “Омӯзгор”-ро саривақтӣ дастрас намояд. Вале ҳангоми санаи 27.05.2025 ворид шудан ба сомона дар гӯшаи мазкур шумораи №19 ҷойгир аст, дар ҳоле ки шумораи №21 ҷойгир он ба таъбир расидааст. Чунин амал боиси кам гаштани аудитория мегардад. Дар зербахши “Хабарҳо” бошад, ҳамарӯза мавод пешниҳод намешавад.

Барои эҷоди тарҳи хуб, суҳбату муошират бо хонанда ҳатмист. Вақте ки шумо ба тарҳрезии сомона шуруъ мекунед, бояд донед, ки сомона чӣ гуна сохтор дошта бошад ва аудитория онро чӣ гуна дидан меҳаҳад. Ба ақидаи муҳаққиқ Қ. Муқим, саҳифаҳои сомона бояд як хел намо дошта бошанд.

Бояд қайд, ки барои диққатҷалбкунанда шудани сомонаҳо ранг, дарозии сатр, андозаву намуди ҳуруф, андозаи матн ва расм нақши муҳим дорад. Истифодаи рангҳо дар сомона хуб мебошад. Як ҷиҳати қобили тавачҷуҳи ороиши сомона дар он аст, ки аксари рубрикаҳояш аз зербахшҳо иборат буда, масъалаҳои асосии соҳаи маорифи кишварро дар бар мегиранд.

Дар қисмати поёнии сомона суроғаи нашрияи “Омӯзгор” ва суроғаи почтаи электроники нашрия (info@omuzgor-gazeta.tj) ҷойгир мебошад. Инчунин, барои боз ҳам осонтар шудани кори аудитория суроғаи идораи нашрияи мазкур дар шакли <https://www.google.com/maps> мавҷуд аст.

Гӯшаи дигар “Шарикон” ном гирифта, дар шакли лентаи ҳаракаткунанда оид ба шарикони ҳафтаномаи “Омӯзгор” – сомонаҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон <http://president.tj>, Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон <https://maorif.tj> ва маҷаллаи “Маорифи Тоҷикистон” <https://mtojikiston.tj> маълумот медиҳад. Ҳангоми ворид шудан ба ин гӯша хонанда саҳифаи яке аз шариконро интихоб намуда, ба сомонаи расмии онҳо ворид шуда метавонад.

Дар баробари сомонаву блогҳо шабакаҳои иҷтимоӣ низ дар ҷомеа мавқеи муҳим касб кардаанд. Шоистаи таъкид аст, ки имрӯз ҷомеа ба шабакаҳои иҷтимоӣ бештар рӯ овардааст, ки таъсиси саҳифа ва дар он нашр намудани мавод шаҳодат медиҳад, ки кормандон барои ҳамқадами замон гардидани фаъолияти нашрия талош менамоянд.

Саҳифаи “facebook”-ӣ ҳафтанома бо номи “Нашрияи ҳафтаномаи “Омӯзгор”-и Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон” дар шабакаи иҷтимоии “facebook” фаъолият мекунад. Саҳифаи мазкур 12 март соли 2022 таъсис ёфта, айни замон дорои 7638

обуначӣ аст. Дар саҳифаи фејсбукии нашрия хабару мақолаҳои дар сомона ҷойдошта, инчунин, маводи саҳифаи “facebook” и Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон бознашр мешаванд.

Аслан дар саҳифа бештар нигоштаҳои калонҳаҷм пешниҳод мегарданд ва баъзан хабарҳои кӯтоҳ, аз қабилӣ “Бо чалби 2332 нафар кӯдакону наврасон басти якуми истироҳати тобистонаи хонандагони пойтахт оғоз гардид” нашр шудааст. Хабарӣ мазкур санаи 13 июни соли равон аз саҳифаи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон бознашр гардидааст.

“Аз фаъолияти китобхонаҳои мактабӣ”- чунин ном дорад маводи дигаре ки дар саҳифаи фејсбукӣ нашр шудааст. Маводи мазкур 9 июни соли ҷорӣ нашр шуда, онро Худододи Исломи - муҳбири минтақавии нашрияи “Омӯзгор” таълиф кардааст. Муаллиф оид ба вазъи китобхонаҳои вилояти Хатлон, аз ҷумла, китобхонаҳои МТМУ №2, МТМУ №10 ва МТМУ №53-и шаҳри Кӯлоб, МТМУ №1-и ноҳияи Восеъ, МТМУ №1 ва №39-и ноҳияи Муъминобод маълумот додааст. Дар он як расм истифода гардидааст. Хуб мебуд, агар расмҳои ҳамаи китобхонаҳои номбурда гузошта мешуд. Маводи мазкур ба 2 нафар писанд омада, (яъне, танҳо 2 нафар “лайк” гузоштааст) ягон шарҳ надорад.

Бояд қайд кард, ки аксари маводи дар саҳифаи нашрия ҷойдошта, дорои 1 ё 2 расм буда, матолибе, ки аз саҳифаи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон бознашр шудаанд, аз якҷанд акс иборатанд. Дар баробари ин, ҳар ҳафта нашрия дар шакли PDF дар саҳифаи **facebook** низ ҷой дода мешавад.

Ороиши сомона дар умум, хуб буда, дар оянда агар ба нашри маводи чандрасонаӣ диққат дода, маводу матолибро ҳамарӯза ба нашр расонанд, ба густариши фаъолияти он мусоидат мекунад. Инчунин, хуб мешавад агар суратгузориш ва маводи видеоӣ низ дар сомона нашр шаванд. Ин омил боис мешавад, ки ба сомонаи нашрия аудиторияи бештар ҷалб гардад. Дар зимн, саҳифаи фејсбукии нашрия нисбат ба сомонааш фаъол буда, ҳамарӯза хабару гузориш ва мақолаҳо пешниҳод мешавад.

АДАБИЁТ

1. Азимов, А. Таърихи ташаккули радиои тоҷик / А. Азимов. – Душанбе: Матбуот, 2005. – 42 с.
2. Журналистикаи байналхалқӣ-VIII (маҷмуи мақолаҳо). – Душанбе, 2017. – 140 с.
3. Журналистикаи байналхалқӣ-IX (маҷмуи мақолаҳо). – Душанбе, 2017. – 177 с.
4. Калмыков, А. А., Коханова, Л.А. Интернет-журналистика / А. А. Калмыков, Л. А. Коханова. – М., 2005, - 337 с.
5. Комилов, Ф. С. Информатика ва технологияҳои иттилоотӣ / Ф. С. Комилов. – Душанбе, 2016. – 141с.
6. Муқим Ҷ. Журналистикаи чандрасонаӣ / Ҷ. Муқим. – Душанбе, 2018. – 125с.
7. Муродов, М. Асосҳои эҷоди журналистӣ / М. Муродов. - Душанбе, 2014. – 254 с.
8. Нуралиев, А. Таърихи журналистикаи кишварҳои хориҷӣ / А. Нуралиев. – Душанбе: Сурушан, 2001. – 223 с.
9. Нуралӣзода Н. И. Нашрияи “Омӯзгор” дар низоми матбуоти соҳавии Тоҷикистон / Н. И. Нуралӣзода. – Душанбе, 2024. – 208 с.
10. Саъдуллоев, А., Гулов С. Жанрҳои журналистикаи радио Бахши 2. / А. Саъдуллоев, С. Гулов.– Душанбе: Эҷод, 2005. – 70 с.
11. Усмонов, И., Д. Давронов. Таърихи журналистикаи тоҷик / И. Усмонов, Д. Давронов. – Душанбе, 2008. – 278 с.
12. Ҳамидиён, И., Абдучалилов, Ф. Журналистикаи интернетӣ дар Тоҷикистон: ташаккул, мушкилот ва дурнамо / И. Ҳамидиён, Ф. Абдучалилов. – Душанбе, 2022. – 265 с.
13. <https://omuzgor-gazeta.tj>
14. www.wikipedia.com
15. <https://www.facebook.com>

СОМОНАИ ҲАФТАНОМАИ “ОМУЌЗГОР”: УМУМИЯТ, МАХСУСИЯТ ВА ҶОЛИБИЯТ

Дар мақолаи мавриди назар банду баст ва ороиши сомонаи Нашрияи рӯзномаи “Омӯзгор”-и Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлилу арзёбӣ мекунем. Нашрияи мазкур 20 июли соли 1932 таъсис ёфта, бо номҳои гуногун рӯйи ҷоп омадааст ва аз 28 майи соли 1989 ба “Омӯзгор” табдили ном кард. Айни замон ҳафтаномаи “Омӯзгор” сомонаи расмӣ худро дар интернет дорад, ки аз 8 рубрика иборат аст. 8

рубрикаҳои дар таркиби худ боз зеррубрика доранд, ки ҳар кадоме самти муайянеро дар худ фаро мегиранд. Дар сомонаи мавзӯҳои гуногуни оид ба соҳаи маориф аз ҷониби кормандони нашрия ва муаллифони гуногун эҷодгардида ҷой дода шудаанд.

КАЛИДВОЖАҲО: ВАО, facebook, Site, интернет, журналистика, интернет, технология, компьютер, ВЕБ, лайк, сомона, хабар.

САЙТ ЕЖЕНЕДЕЛЬНОЙ ГАЗЕТЫ «ОМУЎЗГОР»: ОБЩИЕ ЧЕРТЫ, ОСОБЕННОСТИ И ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТЬ

В данной статье проводится анализ и оценка структуры и оформления официального сайта газеты «*Омузгор*», издаваемой Министерством образования и науки Республики Таджикистан. Газета была основана 20 июля 1932 года и в разные периоды выходила под различными названиями. С 28 мая 1989 года издание носит название «*Омузгор*». В настоящее время еженедельник имеет официальный веб-сайт, состоящий из 8 основных рубрик. Каждая из этих рубрик включает в себя подрубрики, охватывающие определённые тематические направления. На сайте представлены материалы на разные темы в сфере образования, подготовленные как сотрудниками редакции, так и приглашёнными авторами.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: СМИ, Facebook, сайт, интернет, журналистика, технологии, компьютер, ВЕБ, лайк, новость.

THE WEBSITE OF THE WEEKLY NEWSPAPER “OMUZGOR”: GENERAL CHARACTERISTICS, FEATURES, AND APPEAL

This article provides an analysis and evaluation of the structure and design of the official website of *Omuzgor*, a newspaper published by the Ministry of Education and Science of the Republic of Tajikistan. The newspaper was established on July 20, 1932, and has been published under various names throughout its history. Since May 28, 1989, it has carried the name *Omuzgor*. At present, the weekly publication maintains an official website consisting of eight main sections. Each of these sections includes subcategories that cover specific thematic areas. The website features a variety of educational content prepared by both editorial staff and guest contributors.

KEYWORDS: mass media, Facebook, website, Internet, journalism, technology, computer, web, like, news.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Тилабова Ирода Ҷумабоевна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети журналистика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Телефон: +992 928277773. E-mail: t.iroda2003@gmail.com

Холов Маҳмадшариф Баҳромович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети журналистика. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: +992 981080208. E-mail: shuro.tnu@mail.ru

Сведения об авторах: *Тилабова Ирода Ҷумабоевна* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: ++992 928277773. E-mail: t.iroda2003@gmail.com

Холов Маҳмадшариф Баҳромович - Таджикский национальный университет, магистрант факультета журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рӯдакӣ, 17. Телефон: **981080208**. E-mail: shuro.tnu@mail.ru

Information about the authors: *Tilabova Iroda Jumaboevna* – Tajik National University, second-year Master’s student, Faculty of Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: +992 928277773. E-mail: t.iroda2003@gmail.com

Kholov Mahmadsarif Bahromovich - Tajik National University, master’s student of the Faculty of Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: 981080208. E-mail: shuro.tnu@mail.ru

ИҚТИСОД – ЭКОНОМИКА

НАҚШИ МОЛИЯИ КОРХОНАҲО ДАР РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИИ МИЛЛӢ

Саидзода М.Ч., Иззатуллоева М.Ф.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Рушди устувори соҳаи иҷтимоию иқтисодӣ дар ташаккули даромадҳои аҳоли ва ғанӣ гардонидани бучети давлатӣ, таъмини эҳтиёҷоти бозори дохилии мамлакат бо маҳсулоти саноати ватанӣ ва ҷалби аҳолии қобили меҳнат ба истеҳсолот нақши муайянкунандаро мебозад. Гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ тақозо мекунад, ки усулҳои хоҷагидорӣ ва системаи баҳодихии нишондиҳандаҳои фаъолияти истеҳсолию тичоратии корхонаҳо такмил дода, рафтору амалкарди онҳо дар шароити инкишофи рақобат муайян карда шавад.

Имрӯзо саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи рушд қарор гирифта, ба симои хоси миллии давлати мустақил соҳиб гардидааст.

Дар баробари ин самти молиявии корхона, яке аз қисмҳои асосии фаъолияти самаранокӣ корхона ба шумор меравад, ки пайваста эҳтиёҷ ба идоракунии ва назоратро талаб мекунад.

Идоракунии фаъолияти молиявии корхона асосан баамалбарории муносибатҳои самараноки молиявиро пешбинӣ менамояд. Муносибатҳои молиявӣ унсури муҳимми механизми бозорию хоҷагидорӣ мебошад, ки бевосита ба таъмини такрористеҳсоли васеъ нигаронида шудааст.

Тамоми равандҳои ташкил, банақшагирӣ ва идоракунии молиявиро низоми молиявии корхона дар худ таҷассум менамояд. Низоми молиявӣ на фақат дар муомилаи молу хизматҳо, балки дар ҷараёни истеҳсолот, суръати инкишоф ва тағйирёбии фаъолияти корхона таъсири калон дорад. Бинобар ин ташкили ин низоми фаъолият дар инкишофи корхона мавқеи зиёд дорад.

Фаъолияти ҳаррӯзаи истеҳсолии корхонаҳо харчи миқдори муайяни маблағҳои пулиро тақозо мекунад. Ва он дар пардохти ҳисобҳо, гирифтани қарз аз таъминкунандагони ашё, қарздиҳандагон ва додани қарз ба харидорон инчунин дар нигоҳ доштани ҳаҷми истеҳсол ба дараҷаи талаботи маҳсулот, ифода меёбад.

Айни замон ташкили самараноки фаъолияти молиявии корхона яке аз унсурҳои асосии идоракунии корхона ба ҳисоб меравад. Барои он, ки самаранокии истеҳсолот боло равад ва хавфи ба муфлисшавӣ дучор шудан рафъ карда шавад, корхона бояд таҳлили вазъи умумии молиявӣ гузаронида, захираҳои молиявиашро самаранок тақсим намояд ва корхонаро бо захираҳои молиявӣ таъмин намояд.

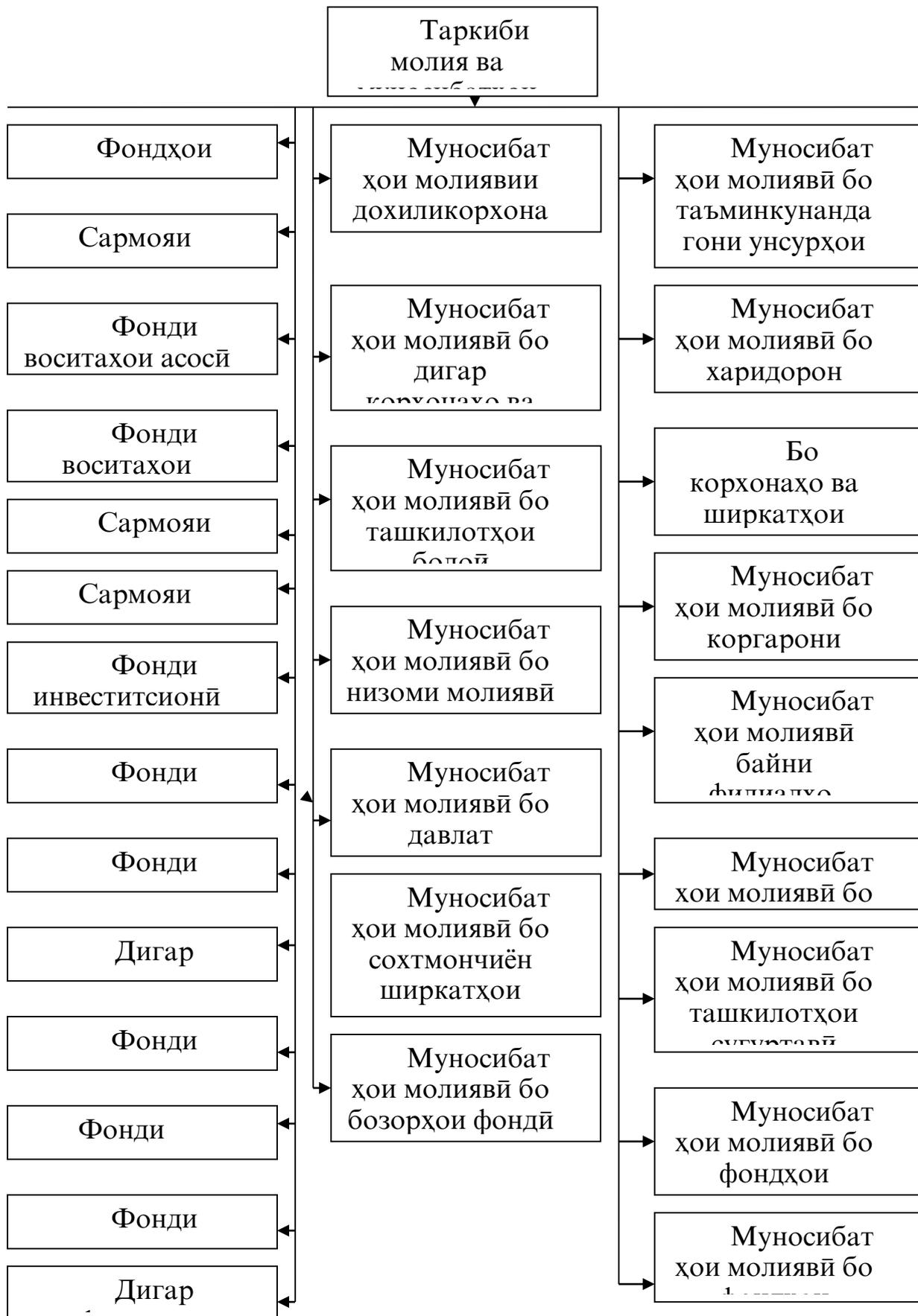
Қайд кардан зарур аст, ки шартҳои асосии рақобаттобоварии корхона ва вазъи устувори он низ аз устувори вазъи молиявӣ вобастагӣ дорад. Вазъи молиявӣ ҳолати захираҳои молиявиро инъикос намуда, истифодаи самараноки онҳоро дар ҷараёни фаъолияти истеҳсолию хоҷагидорӣ ва тичоратии корхона таъмин менамояд.

Молияи корхона – ин маҷмуи муносибатҳои иқтисодие мебошанд, ки дар ҷараёни ташаккулёбӣ, тақсимкунии ва истифодабарии даромаду пасандозҳои пулии корхонаҳо, ба амал меоянд.

Бояд қайд намуд, ки давлати соҳибистиклоли мо дар соҳаи иҷтимоию иқтисодии мамлакат дар ин давраи кӯтоҳ тавонист, ки худро ҳамчун давлати мустақил ва дорои корхонаҳои хурду бузурги истеҳсоли муарифи намояд. Оғоз аз соли 2000 бо ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ садҳо корхонаҳои хурду бузурги истеҳсоли бо технологияи баланд ва кластерҳои саноатии дорои даври пурраи истеҳсолот – бо коркарди ашёи хом то маҳсулоти тайёр таъсис ёфта, саҳми саноатро дар иқтисодиёти кишвар зиёд намуданд.

Чуноне ки дар боло қайд кардем, яке аз механизмҳои асосии корхона ин муносибатҳои молиявии корхона мебошад, ки дар расми 1 инъикоси худро ёфтаанд.

Расми 1. Молия ва муносибатҳои молиявии корхона

Вобаста ба шакли моликият корхона дар шароити худмаблағгузорӣ ва ҳисоби пурраи хоҷагӣ амал мекунад.

Пешвои миллат ҳамчунин зикр карданд: “Ҳукумати мамлакат бо истифода аз ҳамаи захираву имкониятҳои мавҷуда ҷиҳати мунтазам беҳтар гардонидани шароити зиндагии мардум нақшаҳои бузурги созандагиро роҳандозӣ карда истодааст.

Соли 2024-ум ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар ба беш аз 150 миллиард сомонӣ ва суръати рушди воқеии он ба 8,4 фоиз расонида шуд.

Қобили зикр аст, ки дар панҷ соли охир суръати рушди иқтисоди миллӣ ба ҳисоби миёна 7,7 фоизро ташкил дод.

Ҷиҳати рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар ва амалисозии лоиҳаҳои афзалиятноки сармоягузории давлатӣ, инчунин, татбиқи нақшаву барномаҳои миллӣ, соҳавӣ ва маҳаллӣ дар панҷ соли охир аз ҳисоби бучети давлат ва сармояи дохиливу хориҷӣ зиёда аз 197 миллиард сомонӣ равона карда шуд.

Дар доираи ҳадафи стратегӣ оид ба саноатикунони босуръат дар панҷ соли охир ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти саноатии кишвар аз 27 миллиард ба 53 миллиард сомонӣ расонида шуд, ки қариб ду баробар зиёд мебошад.

Дар ин давра дар мамлакат беш аз 2040 корхонаи саноатӣ ва 74 ҳазор ҷойи корӣ таъсис дода шуд.

Танҳо дар соли 2024-ум 740 коргоҳу корхонаҳои нави истеҳсолӣ бунёд гардида, дар ин бахш, дар маҷмуъ, қариб 20 ҳазор ҷойи корӣ ташкил карда шудааст. Суръати миёнасолонаи рушди соҳа дар ин давра дар сатҳи 15 фоиз таъмин гардид, ки бо дарназардошти имконияту иқтидорҳои мавҷуда барои ноил шудан ба ҳадафи саноатикунони босуръати кишвар ҳанӯз нокифоя мебошад.

Хотирнишон месозам, ки суръати рушди соҳа ҳар сол на кам аз 20 фоиз бояд таъмин карда шавад.

Бояд қайд кард, ки имрӯз сиёсати ягонаи давлат ин баланд бардоштани соҳаи саноати ватанӣ ва рушди маҳсулоти миллӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, дар корхонаҳои муосир, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ фаъолият менамояд, пайваста баҳри нав кардани номгуӣ маҳсулоти истеҳсолӣ бояд кушиш намояд. Бинобар ин, яке аз вазифаҳои муҳими корхона ин оқилона ташкил кардани корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва озмоишию конструкторӣ, дуруст ба роҳ мондани фаъолияти навоарию сармоягузорӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Ахмадов Р.Р. Социальная инфраструктура агропромышленного комплекса Таджикистан. // Вестник Санкт-Петербургского университета. Экономика. 2009. № 4. С. 191-194.
2. Алимардонов Т.А., Табаров О.С. Анализ среднемесячной заработной платы. // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2018. № 5. С. 38-44.
3. Бабаян Л.К. Формирование межрегиональных промышленных кластеров в целях экономического роста субъектов Российской Федерации // Кузнечно-штамповочное производство. Обработка материалов давлением. 2024. № 4. С. 97-105.
4. Комилов С.Дж., Алимардонов Т.А. Моделирование параметров качества жизни населения в территориальных образованиях. // Вестник Таджикского национального университета. Серия естественных наук. 2020. № 2. С. 162.
5. Клейнер Г. Б., Качалов Р. М., Нагрудная Н. Б. Синтез стратегии кластера на основе системно-интеграционной теории // Наука – Образование – Инновации. 2008. № 7. С. 9-39.
6. Колошин А., Разгуляев К., Тимофеев Ю., Русинов В. Анализ зарубежного опыта повышения отраслевой, региональной конкурентоспособности на основе развития кластеров. URL: http://politanaliz.ru/articles_695.html.
7. Комилов С.Дж., Алиева Г.Ш., Алимардонов Т.А. Основы повышения качества жизни населения и формирование среднего класса. // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2020. № 1. С. 28-36.
8. Михалев Д. А. Экономико-математическое моделирование промышленной кластеризации регионов // Современные наукоемкие технологии. Региональное приложение. Иваново, 2014. № 2 (38). С. 68-75.
9. Мирсаидов А.Б. Кластер как рыночной институт развития пространственной экономики // Экономика Таджикистан. - Душанбе, 2016. - №1. - С. 120-128.
10. Низомова Т.Д. Экономический рост и проблемы реструктуризации промышленных предприятий Таджикистана//Вестник ТГНУ.- Душанбе, 2007. - №1. - 1,0 п.л.

11. Саидова М.Ч. Хусусиятҳои рушди устувори минтақа дар доираи ташаккули иттиҳодияҳои кластерӣ. // Аҳбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ №2(259) 2020. “Дониш” – Душанбе саҳ. 87-95.
12. Саидова М.Ч. Механизми маблағгузорӣ ва рушди кластерҳои инноватсионии саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷоратии Тоҷикистон. Маҷалаи илмӣ-№2(41), 2022. –саҳ. 206-214.

НАҚШИ МОЛИЯИ КОРХОНАҲО ДАР РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИИ МИЛЛӢ

Дар мақола нақши молияи корхонаҳо дар рушди устувори иқтисодии миллӣ дида шудааст. Қайд мегардад, ки рушди соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар ташаккули даромадҳои аҳоли ва ғани гардонидани бучети давлатӣ, таъмини эҳтиёҷоти бозори дохилии мамлакат бо маҳсулоти саноати ватанӣ ва ҷалби аҳолии қобили меҳнат ба истеҳсолот нақши муайянкунандаро мебозад.

КАЛИДВОЖАҲО: соҳаи иҷтимоию иқтисодӣ, саноат, даромадҳои аҳоли, бучети давлатӣ, маҳсулоти саноати ватанӣ, истеҳсолот.

РОЛЬ КОРПОРАТИВНЫХ ФИНАНСОВ В УСТОЙЧИВОМ РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье рассматривается роль корпоративных финансов в устойчивом развитии национальной экономики. Отмечено, что развитие социально-экономических отраслей играет решающую роль в формировании доходов населения и обогащении государственного бюджета, удовлетворении потребностей внутреннего рынка страны в отечественной промышленной продукции, привлечении трудоспособного населения.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: социально экономическая отрасль, промышленность, доходы населения, государственный бюджет, отечественные промышленные товары, производство.

THE ROLE OF CORPORATE FINANCE IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

The article examines the role of corporate finance in the sustainable development of the national economy. It is noted that the development of socio-economic sectors plays a decisive role in generating income for the population and enriching the state budget, meeting the needs of the country's domestic market for domestic industrial products, and attracting the working population to production.

KEYWORDS: social economic sphere, industry, population income, state budget, domestic industrial products, production.

Маълумот дар бораи муаллифон: Саидзода Миҷгона Ҷамшед – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молия ва суғурта. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **203-30-03-03**. E-mail: saidzodamijgona91@mail.ru.

Изатуллоева Ф.М. – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми ихтисоси молия ва қарз. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **909-20-15-95**.

Сведения об авторах: Саидзода Миджгона Джамшед – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и страхования. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **203-30-03-03**. E-mail: saidzodamijgona91@mail.ru

Изатуллоева Ф.М. – Таджикский национальный университет, магистр второго курса по специальности «Финансы и кредит». **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **909-20-15-95**.

Information about the authors: Saidzoda Mijgona Jamshed – Tajik National University, C.E.S., Associate Professor of the Department of Finance and Insurance. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **203-30-03-03**. E-mail: saidzodamijgona91@mail.ru

Izatulloeva F.M. – Tajik National University, second-year master's student in Finance and Credit. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **909-20-15-95**.

МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ ХАВФ

Давлатов Н.А., Сайфуллоева Г.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мафҳуми «хавф» ҳамчун ҳамсоли фаъолияти бошуурокаи одам таърихи қадима дорад, аммо тадқиқотчиён танҳо дар охири асри XIX ва аввали асри XX ба омӯзиши назария ва амалияи он шуруъ намуданд. Дар бораи пайдоиши мафҳуми «риск» нуктаи назари гуногуни олимони мавҷуд буда, вале то ҳанӯз маълумоти аниқ оиди пайдоиш ва истифодаи ин мафҳум вучуд надорад. Як қатор тадқиқотчиён бар он ақидаанд, ки мафҳуми «риск» аз калимаҳои юнонии *risikon*, *risa* - шах, харсанг, шух, калимаи испании *risco* - шухи харсанг, калимаҳои итолявии *risiko* - хавф, хатар *risicare* – байни харсангҳо морпеч ҳаракат қардан гирифта шудааст. Идоракунии хавфҳо унсури ҷудонашавандаи ҷараёни идоракунии дар корхона ба шумор меравад. Идоракунии хавфҳо - ин ҷараёни тулониест оид ба таҳия ва татбиқи ҷорабиниҳое, ки барои муайян намудани хавфҳои имконпазир, таҳлил ва баҳодиҳии онҳо, интихоби усулҳои мувофиқи идоракунии ин хавфҳо бо мақсади паст намудани онҳо ва то ҳадди ақал расонидани зарар, равона гардидаанд. Ҳадафи асосии идоракунии хавфҳо таъмини фаъолияти самараноки корхона дар шароити номуайяни ва хавф ба шумор меравад.

Хавфҳои молиявӣ дар давраҳои муносибатҳои молиявӣ ва муносибат байни қарзгирандаю қарздиҳанда пайдо шудааст.

Сол аз сол системаи молиявӣ тараққӣ қарда истодааст, аммо масъалаи мохириона идора намудани қарзҳои молиявӣ танҳо 15-20 соли охир дар байни иштирокчиёни бозори молиявӣ ба миён омад. Муфлис шудани бонкҳо, ташкилотҳои молии алоҳида, бухронҳои молиявии давлатҳои гуногун ва ҳатто бухрони ҷаҳонӣ яке аз сабабҳои асосии омӯзиши васеи хатари молиявӣ гардид. Лекин масъала дар ҳолатҳои алоҳидае, ки ҳамчун идора намудани бесамар дар қорҷӯбаи ташкилотҳои алоҳида гирифта шудааст, маҳдуд намешавад.

Мафҳуми «хавф» ҳамчунин бо мафҳумҳои «эҳтимол» ва «номуайяни» робитаи ҷудонашаванда дорад. Воқеан хавф хосияти эҳтимолӣ дорад, зеро пешакӣ ба таври аниқ муайян қардани фарорасии ин ё он ҳодиса имконнопазир буда, вале эҳтимол наметавонад муайянқунандаи хавф бошад. Мафҳуми «номуайяни» мавҷуд набудан ва ё нокифоягии иттилоот ва муайяни, яъне боварии аниқ надоштанро оиди натиҷаи ин ё он ҳодиса инъикос менамояд. Баъзе аз иқтисодчиён (П. Самуэлсон, П. Хейне, М.Х. Мескон, М. Алберт, Ф. Хедоури ва ғайраҳо) мафҳумҳои «хавф» ва «номуайяни»-ро айни ҳамдигар мешуморанд, ки мо ба чунин ақида розӣ нестем. Зеро «хавф» ва «номуайяни» мафҳумҳоеанд, ки бо ҳам саҳт вобаста буда, вале аз ҳам фарқ мекунанд:

1. Мафҳуми «хавф» чунин ҳолатро инъикос менамояд, ки ба воситаи он миқдоран чен қардан ва баҳо додани ҳолати хавфнок имконпазир аст, яъне хавф – ин номуайянии ченшаванда ва ё муайянии эҳтимолӣ. Мафҳуми «номуайяни» инъикосқунандаи чунин ҳолат аст, ки натиҷаи ин ё он ҳодиса номуайян аст, яъне номуайяни ченшаванда аст.

2. Натиҷаи хавф муайян аст (мусбат ё манфӣ аз натиҷаи интизорӣ), натиҷаи номуайяни бошад гуногун ва ё бисёрварианти мебошад.

Номуайяни сабаб ва ё заминаи пайдоиши хавф ба шумор меравад. Ҳангом баланд будани сатҳи номуайяни сатҳи хавф низ баланд мегардад.

То ҳанӯз дар адабиёти иқтисодии хориҷӣ ва ватанӣ тафсири ба таври умум қабул ва ё эътирофшудаи мафҳуми «хавф» вучуд надорад, ки сабаби ин гуногунпахлӯӣ, мураккабӣ ва мухолифатнокии ин мафҳум ба шумор меравад. Таърифҳои гуногуни мафҳум ва моҳияти хавфро омӯхта, ҳамаи онҳоро ба ду гурӯҳи муқобил ҷудо намудан мумкин аст (ҷадвали 1).

Чадвали 1. Таснифи тафсирҳои мафҳуми «хавф»

Муаллифони тафсирҳо	Нуқтаҳои асосии тафсирҳо
В.В. Шахов, Ҷ. Милл, Н.У. Сениор, Б.Л. Райзберг, П.Г. Грабовий, Л.А. Миэрин, ва ғайраҳо	Хавф - ин хатар, эҳтимоли рух додани ҳодисаҳои нохуш, ки натиҷаи онҳо зарари модӣ ва дигар намудҳои талафот шуда метавонад.
А. Маршалл, Ф. Найт, А. Пигу, Ҷ.М. Кейнс, П. Самуэлсон, Т. Бачкай, А.П. Алгин, И.П. Морган, Р.М. Качалов, Б.С. Марашд, А.П. Градов ва ғайраҳо	Хавф - ин эҳтимоли ба вуқӯъ пайвастанӣ ҳодисаи муайяне аст, ки ба гирифтани зарар ва ё фоида оварда мерасонад

Ба андешаи мо, муайян намудани хавф ҳамчун эҳтимоли гирифтани танҳо зарар дуруст набуда, мазмуни иқтисодии мафҳуми гуногунпаҳлуви мураккаби хавфро пурра ифода карда наметавонад, зеро гирифтани натиҷаи мусбат (фоида) низ ба хавф вобаста аст.

Моҳият ва мазмуни хавфро чунин шарҳ додан мумкин аст:

- хавф хосияти эҳтимоли ва ё тасодуфӣ дошта, ҳодисаест, ки метавонад рух диҳад ё рух надиҳад;

- хавф хангоми қабули қарорҳо ба интихоби вариантҳои гуногун алоқаманд аст;

- ба вуқӯъ пайвастанӣ хавф метавонад боиси ба вучуд омадани намудҳои гуногуни зарар, аз ҷумла зарари молиявӣ, модӣ ва ғайра ва ё гирифтани натиҷаи сифр (на фоида, на зарар) гардад;

- хавф - ин эҳтимоли гирифтани натиҷаи интизорӣ, яъне мусбӣ.

Хусусиятҳои асосии хавф инҳоанд: номуайяни; гуногунварианти; зиддиятноки.

Таснифи хавфҳо

Барои таъмини таҳлил, баҳодиҳӣ ва ташкили идоракунии самараноки хавфҳо нақши муҳимро таснифи онҳо мебозад. Таснифи хавфҳо - ин тақсим ва ё ба низомдарории хавфҳои гуногун ба гурӯҳҳо ва зергурӯҳҳои муайян аз рӯи нишонаҳои мухталиф. Таснифи хавфҳо имкон медиҳад:

- чарағни муайян кардани хавфҳои ҳаммонанд ва тартиб додани номгӯи онҳоро осон гардонида шавад;

- барои интихоби мақсаднок ва ташкили самараноки низоми идоракунии хавфҳо имконият фароҳам оварда шавад.

Таснифҳои гуногуни хавфҳо, ки аз ҷониби иқтисодчиёни ватанӣ ва хориҷӣ пешниҳод шудааст омӯхтаву ҷамъбаст карда, чунин хулоса намудан мумкин аст, ки то ҳанӯз дар адабиёти иқтисодии ҷаҳонӣ таснифи ягона ва аз ҷониби умум эътирофшудаи хавфҳо мавҷуд нест, ки сабаби асосиаш инҳоанд: омилҳо ва шаклҳои гуногуни зоҳиршавии хавфҳо; шумораи хело зиёди нишонаҳо ё меъёрҳои (беш аз 40), ки аз рӯи онҳо таснифи хавфҳо гузаронида мешавад ва ғайра. Ба ақидаи баъзе аз тадқиқотчиёни хавфҳо беш аз 220 намуди хавфҳо фарқ кардан мумкин аст.

Ҷ.М. Кейнс яке аз аввалинҳо шуда ба масъалаи таснифи хавфҳо машғул шуда, се намуди хавфҳо муайян карда буд:

- хавфи соҳибкорӣ - номуайянии гирифтани даромади интизорӣ аз маблағгузорӣ;

- хавфи «қарздиҳанда» - хавфи барнагардонидани қарз, ки аз хавфи ҳуқуқӣ, яъне саркашӣ аз баргардонидани қарз ва хавфи қарзӣ ва ё нокифоягии таъминот иборат аст;

- хавфи тағйирёбии арзиши воҳиди пулӣ, яъне эҳтимоли аз даст додани маблағ дар натиҷаи тағйирёбии қурби воҳиди пули миллӣ (хавфи бозорӣ).

Агар кас ба ҷаҳони молиявӣ назар афканад, мебинад, ки арзиши активҳо ҳар сония тағйир меёбад, олотҳо бошанд торафт мукамал гашта истодаанд, сохтори портфелии сармоягузорӣ мураккаб гардида, эҳтимоли ҳар рӯз аз даст додани миллионҳо аз назар дур нест.

Институтҳои молиявии бузургтарини ҷаҳон кайҳо ба хулосае омадаанд, ки барои то дараҷае кам намудани хавфҳо бояд ҳар рӯз баҳодиҳии миқдории эҳтимолияти аз даст доданро нисбати амалиятҳои алоҳида, мизочон, шӯъбаҳо ва рафти амалиётро гузаронанд.

Категорияи “хавф ва даромадноӣ” маркази консепсияи муосири идора намудани хавфро дар бар мегирад.

Шумораи хавфҳои, ки дар ҷаҳон ба бисёр ташкилотҳо ба вучуд меояд сол аз сол афзуда истодааст. Он бо пайдоиши олотҳои молиявии нав, ки иштирокчиёни бозори молияви бештар истифода мебаранд вобастагӣ доранд.

Бояд гуфт, ки интиҳоби стратегияи идоракунии хавфҳо дар асоси якҷанд нишонаҳо, аз ҷумла ҳолати молиявии корхона, ҳадафҳои тактикӣ ва стратегияи он ва ғайра амалӣ карда мешавад. Аз ин рӯ, стратегияи интиҳобнамуда оиди идоракунии хавфҳо доимӣ набуда, бо тағйирёбии нишонаҳои мазкур, пас аз чанд сол ворид намудани тағйироту иловаҳоро талаб менамояд.

АДАБИЁТ

1. Ашӯров Н., Лалбеков И., Муомилоти пулӣ, қарз ва бонк / Н. Ашӯров, И. Лалбеков. - Душанбе – 2002. 271с.
2. Оймаҳмадов Г.Н. Молия / Г.Н. Оймаҳмадов. - Душанбе: Нодир, 2005.
3. Ҷӯроқ Алимардонов Молия (воситаи таълимӣ). - Душанбе: ҶДММ “Азия принт” 2014 – 291 саҳ.
4. Деньги. Кредит. Банки. / Под ред. Жукова Е.Ф. - М.: ЮНИТИ, 2006
5. Лапуста М.Г. Мазурина Т.Ю. Скамай Л.Г. Финансы организаций (предприятий) – М.: Инфра-М 2009.
6. Ковалева А.М. Финансы: Учеб. пособие. Учеб. пособие для вузов. Изд.5 М.: Финанс и статистика, 2007.
7. Международная финансовая система: Учеб. для вузов. Котелкин С.В. М.: Экономист, 2004.
8. Поляк Г.Б. Финансы: Учебник для вузов. Изд.3, перераб. и доп. (Золотой фонд российских учебников), ред. М.: Юнити-Дана, 200
9. Финансы / Под ред. Грязновой А.Г. – М.: Финансы и статистика, 2006.
10. Финансы. Денежное обращение. Кредит: учебник для вузов / Под ред. Проф. В.К.Сенчагов –М.: ТК Велби , Изд-во Проспект, 2004.- 720 с
11. Финансово-кредитный энциклопедический словарь / Под общ. ред. засл. деятеля науки РФ. д. э. н. проф. А.Г. Грязновой. — М.: Финансы и статистика. 2002. 1045с.
12. Ҳасанов А.Р., Мирализов А.Х., Содиков Р.Х., “Молия ва қарз (китоби дарсӣ)” Душанбе: Ирфон – 2010 – 352 саҳ.

МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ ХАВФ

Мафҳуми «хавф» ҳамчун ҳамсоли ҷаҳонӣ ба бисёр одам таърихи қадима дорад, аммо тадқиқотчиён танҳо дар охири асри XIX ва аввали асри XX ба омӯзиши назария ва амалияи он шуруъ намуданд. Дар бораи пайдоиши мафҳуми «риск» нуктаи назари гуногуни олимони мавҷуд буда, вале то ҳанӯз маълумоти аниқ оиди пайдоиш ва истифодаи ин мафҳум вучуд надорад. Як қатор тадқиқотчиён бар он ақидаанд, ки мафҳуми «риск» аз калимаҳои юнонии *risikon*, *ridsa* - шах, харсанг, шух, калимаи испаниӣ *risco* - шухи харсанг, калимаҳои италиявии *risiko* - хавф, хатар *risicare* – байни харсангҳо морпеч ҳаракат кардан гирифта шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: хавф, намудҳои хавф, таҳлили хавф, назорати хавф, муайяннамоии хавф, пешгирии хавф, хавфи бозорӣ, хавфи бонкӣ, сатҳи хавф.

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ РИСКА

Понятие «риск» как родственное сознательной деятельности человека имеет древнюю историю, однако его теория и практика начали изучаться исследователями лишь в конце XIX – начале XX веков. Существуют различные точки зрения и мнения учёных о происхождении понятия «риск», однако точных сведений о происхождении и использовании этого понятия до сих пор нет. Ряд исследователей считают, что понятие «риск» происходит от греческих слов *risikon*, *ridsa* – скала, утес, веселье, испанского слова *risco* – скальное веселье, итальянских слов *risiko* – опасность, *hazard*, *risicare* – перемещаться между скалами.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: риск, виды рисков, анализ рисков, контроль рисков, идентификация рисков, предотвращение рисков, рыночный риск, банковский риск, уровень риска.

THE CONCEPT AND NATURE OF RISK

The concept of "risk" as a conscious human activity has a long history, but its theory and practice only began to be studied by researchers in the late 19th and early 20th centuries. While scholars hold various points of view and opinions regarding the origins of the concept of "risk," precise information on its origins and usage remains lacking. Some researchers

believe that the concept of "risk" derives from the Greek words *ridsikon* and *ridsa* (rock, cliff, or fun), the Spanish word *risco* (rock fun), and the Italian words *risiko* (danger, hazard), and *risicare* (to move between rocks).

KEYWORDS: risk, types of risks, risk analysis, risk control, risk identification, risk prevention, market risk, banking risk, risk level.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Давлатов Наврӯз Амиршоевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи молия ва сӯғурта. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сайфуллоева Гулноза – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2 – юми ихтисоси 25010400 – молия ва қарз. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторах: *Давлатов Навруз Амиршоевич* – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры финансов и страхования. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Сайфуллоева Гулноза – Таджикский национальный университет, магистрант 2-го курса – специальность 25010400 – финансы и кредит. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the authors: *Davlatov Navruz Amirshoevich* – Tajik National University, Candidate of Economics, Senior Lecturer in the Department of Finance and Insurance. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

Saifulloeva Gulnoza – Tajik National University, second-year master's student – Specialty 25010400 – Finance and Credit. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

БУЧЕТИ ДАВЛАТӢ: МАФӢУМ ВА МОӢИЯТИ ИҚТИСОДИИ ОН

Абдуллоев А.Х., Нарзуллозода Ш.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Чуноне ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, дар шароити гузариш ба муносибаҳои иқтисодӣ бозори бучети давлатӣ нақшаи асосии молиявӣ, барпокунӣ ва истифодабарии фондҳои пули марказонидашудаи давлат ба шумор меравад. Қайд намудан зарур аст, ки дар сохтори низоми молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши асосиро молияи давлатӣ мебозад, ки қисми асосии онро бучети давлатӣ ташкил медиҳад. Аз ин нуктаи назар дар шароити муносибатҳои моливу пулӣ ва мавҷудияти давлат звенаи пешбари низоми молиявино бучети давлатӣ ташкил медиҳад. Бучети давлатӣ ҳамчун звенои асосӣ ва пешбари низоми молиявӣ дар он ибикос меёбад, ки агар тамоми субъектҳои хоҷагидорӣ аз як тараф супорандаи андоз ба бучети давлат бошанд, аз тарафи дигар тамоми корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо ва дар навбати аввал аҳоли гирандагони маблағ аз бучети давлат мебошанд.

Бешубҳа бучет муҳимтарин воситаи ба танзимдарории молиявӣ мебошад. **Ба танзимдарории бучет** – ин ҷараёни тақсимкунӣ ва аз нав тақсимкунии воситаҳои пулӣ байни бучетҳои зинаҳои гуногун, бо мақсади баробарсозии манбаи даромаду хароҷоти онҳо мебошад.

Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи молияи давлатӣ”: Бучети давлатӣ фонди асосии маблаҳои пулӣ, шакли ташаккул ва хароҷоти маблағҳои пули мақомоти давлатии ҷумҳуриявӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот ва фондҳои мақсадноки бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Чуноне, ки дар боло қайд гардид муҳимтарин ниҳоди давлат ин низоми бучетӣ ба шумор меравад. Дар таърихи чандинҳазорсолаи худ давлат захираҳои молиявӣ ба низоми бучетӣ сафарбаршаванда вазифаву уҳдадорихои базиммадоштаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллиро таъмин менамоянд. Пеш аз ҳама, низоми бучетӣ ба худӣ давлат имконият медиҳад, ки танзимнамоии равандҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ба манфиати аъзоёни ҷамъият амалӣ гардонда шавад. Ба андешаи мо аввалин маротиба бучет ҳамчун шакли ташкил ва сарф намудани маблағҳои пулии давлат дар Англия (сеяки охири асри XVII) ва баъд дар Фаронса (охирҳои асри XVIII) пайдо шудааст. Инҳо аввалин мамлакатҳои мебошанд, ки таҷрибаи таҳияи бучетро ҷорӣ намудаанд ва дар охири асри XIX он дар аксар мамлики ҷаҳон паҳн гардид. Вале худӣ мафҳуми “бучет” бошад калимаи англисӣ буда, маънои “халта”, “ҷузвдон”, “қиссаҷа” – ро дорад.

Дар вобаста ба ин ақидаи дигаре низ вучуд дорад, ки мафҳуми “бучет” халтаи сангин буда, дар он хазина нигоҳ дошта мешавад. Минбаъд ин мафҳум ба бучет табдил ёфта, аввалин маротиба дар Венетсия истифода шудааст. Бучет активҳои пулие мебошад, ки ба хазинаи мамлакат ворид гардида, аз ҷониби ҳукумати мамлакат тасдиқ карда мешаванд. Дигар сарчашмаҳои иқтисодӣ ва луғати иқтисодии муосир бучетро ҳамчун “сумка” – е, ки эътибори расмӣ дорад, рӯйхати эътирофшуда ё қабулшуда, ҷадвал ё ведомости даромадҳо ва хароҷотҳои ягон субъекти иқтисодӣ барои фосилаи муайяни вақт маънидод мекунад.

Пайдоиш ва таърихи бавучудоии молия аз он шаҳодат медиҳад, ки на дар ҳама давраҳои мавҷудияти давлат бучет вучуд дошт. Як мӯддати тулонӣ давлат тамоман бучет надошт. Масалан дар ҳамаи минтақаҳои Аврупо, аз он ҷумла дар Федератсияи Россия даромадҳо ҷамъоварӣ гардида, хароҷот карда мешуданд, ки дар шакли ҳукукиаш низоми даромаду хароҷот ном дошт. Бучет замоне пурра ба шакл даромад, ки давлат дар фаъолияти молиявӣ худ нақшаро – низоми даромаду хароҷотро барои давраи муайян дохил намуд. Таҷриба нишон медиҳад, ки дар Британия Кабир дар асрҳои XVI – XVII, вақте

ки палатаи обшинаҳо субсидияи шоҳонро тасдиқ менамуд, пеш аз итмоми маҷлис канслери хазинадорӣ (вазири молия) ҷузвдон мекушод, ки дар он ҳуҷҷатҳо оиди масъалаҳои дахлдор нигоҳ дошта мешуданд. Дар вобаста ба ин дигаргуниҳои таърихи дар охири асри XVII бучет гуфта, ҳуҷҷатеро дар назар доранд, ки бо қарори ҳукумат нақшаи даромаду хароҷоти давлатро дар бар мегирад. Ин ҳуҷҷатро “нақшаи пулии даромаду хароҷотҳо”, “рӯйхати даромаду хароҷот”, “нақшаи давлатӣ” низ меномиданд. *Иқтисодшиносон* - аз ин нуқтаи назари таърихи бучети давлатро бо баробари бавучудоии аввалин давлатҳо ташбеҳ медиҳанд.

Дар аввал бучети давлатӣ бо даромаду хароҷоти воситаҳои худӣ мувофиқат менамуд, ки онҳоро шоҳону амирон ихтиёрдорӣ менамуданд. Ихтиёрдорӣ намудан ва ба манфиати худ истифода бурдани даромадҳои давлат аз ҷониби шоҳону амирон боиси ба вучуд омадани норозигии мардум ва сар задани инқилобҳо гардидааст, ки мисоли ин Инқилоби Англия дар асри XVII ва Инқилоби Бузурги Фаронса дар асри XVIII мебошад, ки маҳз аз норозигии аҳоли ва аз сиёсати бучетии ҳукумат ба вучуд омадаанд. Гуфтан ҷоиз аст, ки танҳо дар давраи муосир бучети давлатӣ аз воситаҳои худии шоҳону амирон ҷудо карда шудааст, ки дар ин давра низоми даромадҳо аз манбаъҳои муайян (андозҳо, хирочҳо ва молу мулки давлатӣ) ташаккул ёфта, барои мақсадҳои муайян ва иҷрои уҳдадорихои давлат истифода бурда мешавад.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва фаъолият намудани давлат ҳамчун сохтори ягонаи идоракунии ҷамъият зарурати бучети давлатӣ бо зарурати иҷрои вазифаҳои дар назди давлат истода вобаста мебошад. Зарурат ва аҳамияти бучети ягонаи давлатӣ барои таъмини вазифаҳои зерини давлатӣ вобаста аст:

- таъмин ва рушди муътадили ҳамаи соҳаҳои истеҳсолӣ;
- дар баробари рушди соҳаҳои истеҳсолӣ, ки дар онҳо даромади миллӣ ба вучуд меояд, нигоҳдории соҳаҳои ғайриистеҳсолӣ, ҳамчун қисми зарурии такрористеҳсолкунии васеъ;
- дар вобаста ба ин таъмини тарақиёти ҳаматарафа ва муътадили ҳамаи минтақаҳои ҷумҳурӣ.

Бучети давлатӣ барои ҳар як мамлакат зарур мебошад ва онро барои қонеъгардонии талаботи онҳо бо фонди маблағҳо, барои иҷрои вазифаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат ва амалисозии сиёсати пешгирифтаи давлат ва ғайра истифода мебаранд.

Албата моҳияти ҳар як категорияи иқтисодӣ, аз ҷумла бучетро вазифаҳои ӯ баръало равшан месозад, ки он:

- **ташаккули фонди маблағи бучетӣ (даромади бучет);**
- **истифодаи фонди маблағи бучетӣ (хароҷоти бучет);**
- **вазифаи назоратӣ.**

Ба андешаи мо вазифаи якуми бучети давлатӣ даромади бучетиро, яъне сарчашмаҳои ташаккулёбии даромади бучетиро иҷро менамояд, ки он аз сарчашмаҳои пардохтҳои андозӣ, ғайриандозӣ ва грантҳо ташкил меёбад, ифода менамояд. Сохтори сарчашмаҳои даромади бучети давлатӣ доимӣ набуда, вобаста аз шароити мусоиди аниқ иқтисодии ин ё он мамлакат мебошад.

Вазифаи навбатӣ ё ин ки дуюми бучети давлатӣ дар истифодаи хароҷотҳои мақсадноки аниқ давлатӣ ифодаи худро меёбад. Давлат ҳамчун субъекти васеи хоҷагидор манфиати иқтисодии ҳамаи иштирокчиёни ҷараёни такрористеҳсолро ба инобат гирифта, хароҷоти бучети давлатӣ, тамоми иқтисодиёти мамлакатро дар бар мегирад. Яъне, мувофиқи зарурият ва талаботи иқтисодиёти мамлакат аз бучети давлатӣ маблағгузорӣ мешаванд. Вазифаҳои бучети давлатӣ, ки дар боло зикр гардидаанд, дар якҷояги вазифаи таксимикунии молияро бавучуд меоранд.

Вазифаи назоратии бучет ҳампайваст бо пайдо намудани шароит барои амалисозии назорат оиди мақсаднок истифодабарии маблағҳои бучетӣ ифода меёбад. Вазифаи назоратии маблағҳои бучетӣ инчунин дар зарурияти таъсири самарабахши давлат дар

ҳамаи чараёни иқтисодӣ ифода меёбад. Ии вазифаҳо аз органҳои молиявии давлат ва дигар раёсатҳои салоҳиятдори мақомоти Ҳокимияти давлатӣ амалӣ мегарданд.

Бинобар ин, қайд намудан зарур аст, ки истифодабарии мақсаднок, оқилона ва самараноки маблағҳои буҷетӣ дар таъмини молиякунонии хароҷотҳои соҳаҳои хоҷагии халқ аҳаммияти хоса дорад. Дар баробари ин, буҷети давлат дар чараёни такрористеҳсоли ҷамъиятӣ, яъне дар ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии мамлакат нақши халқунанда ва муҳимро мебозад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки ҳар як давлат новобаста аз сохти давлатдорӣ ба воситаи буҷети давлатӣ фонди маблағҳои буҷетиро барои молиякунонии хароҷотҳои соҳаҳои муҳими иқтисодӣ, алаҳусус дар байни соҳаҳои хоҷагии халқӣ ҷумҳурӣ даромади миллиро аз нав тақсим намуда, инкишофи иқтисодию иҷтимоии мамлакатро муътадил мунтазам таъмин менамояд.

Аз ин лиҳоз, қайд кардан лозим аст, ки қариб 40-50% даромади миллии мамлакат бо ёрии буҷет аз нав тақсим карда мешавад. Инчунин, ғайр гаштани даромади умумии буҷети давлатӣ аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои ташаккулёбӣ яке аз вазифаҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва органҳои идораи Ҳокимияти марказӣ ва маҳаллӣ ба ҳисоб рафта, ки он сабаби беҳтар шудани ҳолати молиявии давлат гашта, барои зиёд ва беҳтар гаштани молиякунонии хароҷотҳои соҳаҳои хоҷагии халқӣ ҷумҳурӣ нақши муҳим мебозад.

Иқтисодшиносон бар он назаранд, ки бо баробари афзудани даромадҳои маблағҳои буҷет, инчунин, хароҷотҳои давлат низ меафзояд. Бинобар ҳамин ҳам хароҷотҳои давлатӣ дар миқёси иқтисодӣ аҳаммияти хоса доранд, яъне бо ёрии онҳо дигаргунсозии сектори истеҳсолоти ҷамъиятӣ афзоиш ёфтани потенциалҳои илмӣ-техникии тамоми соҳаҳои иқтисодӣ қорӣ ва тақмили технологияи муосир дар соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ таъмин менамояд. Вобаста ба рушд, инкишофёбӣ ва тақмили иқтисодӣ мамлакат зарурияти афзоиши хароҷоти давлатӣ барои иҷрои вазифаҳои иҷтимоии давлатӣ ба миён меояд.

Олимони соҳаи иқтисод бар он назаранд, ки сохтори низоми буҷетӣ ва механизмҳои амалкунии он аз бисёр ҷиҳат аз низоми буҷетии дар мамлакат истифодашаванда вобаста мебошад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ моделҳои гуногуни низоми буҷетиро аз ҳамдигар фарқ мекунад. Чунин моделҳои низоми буҷетӣ бештар маъмуланд:

- **моделҳои америкони низоми буҷетӣ;**
- **моделҳои бритониёвӣ низоми буҷетӣ;**
- **моделҳои фаронсавӣ низоми буҷетӣ;**
- **моделҳои латиноамерикони низоми буҷетӣ.**

Низоми молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи муайяни муносибатҳои молиявӣ аст, ки дар чараёни он маблағҳои пулӣ ташкил ва истифода бурда мешаванд. Он дар навбати худ аз муносибатҳои молиявии зерин иборат аст:

- **низоми буҷети давлатӣ;**
- **қарзи давлатӣ;**
- **фондҳои мақсаднокӣ давлатӣ.**

Сохтори буҷети давлатӣ, ташкили системаи буҷетӣ, ин пеш аз ҳама принципҳои сохти он ба шумор меравад. Сохтори буҷет дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи принципҳои ягонагӣ, пуррагӣ, воқеӣ, ошкорбаёнӣ ва мустақилияти ҳамаи намудҳои буҷет, ки ба низоми буҷет дохил мешаванд, асос меёбад. Аз рӯи тақсими ҳокимият байни марказ ва сохторҳои маъмурию территориявӣ дар ҳамаи давлатҳо ба давлатҳои унитарӣ ва федералӣ ҷудо гардидаанд.

Дар адабиётҳои гуногун шарҳи давлатҳои унитарӣ ва федеративӣ чунин аст:

Давлатҳои унитарӣ - ин шакли сохтори давлатие мебошанд, ки дар давлат сарқонуни ягона, ҳуқуқҳои умумӣ барои ҳамаи системаҳо, мақомотҳои ҳокимиятӣ, идоракунӣ марказонида шудаанд, чараёнҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ сиёси дар давлат амал мекунанд. Низоми буҷетии давлатҳои унитарӣ аз ду сатҳ иборат мебошанд: буҷетӣ ҷумҳуриявӣ, буҷетҳои маҳаллӣ.

Давлатӣ федеративӣ - ин шакли сохтори давлатие мебошад, ки сохторҳои маъмурӣ-территориявӣ он дар доираи салоҳияти худ мустақилияти хосро доранд. Низоми бучетии давлатҳои федеративӣ аз 3 сатҳ иборат мебошанд: бучетӣ федератсия, бучетӣ субъектҳои федеративӣ ва бучетҳои маҳаллӣ. Низоми бучетӣ аз маҷмуи муносибатҳои иқтисодӣ ва меъёрҳои ҳуқуқии асосӣ ба бучетӣ ҷумҳурӣ ва бучетҳои маҳаллӣ иборат мебошад ва асосҳои сохтори бучетӣ аз рӯи сохтори давлатии ҳар як мамлакат, аз рӯи санадҳои асосии қонунгузорӣ, нақши бучет дар тақрирҳои ҳалқонии истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва ҷараёнҳои иҷтимоии он муайян карда мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Ашӯров Н., Лалбеков И., Муомилоти пулӣ, қарз ва банк / Н. Ашӯров., И. Лалбеков. - Душанбе – 2002. 271с.
2. Оймахмадов Г.Н. Молия / Г.Н. Оймахмадов. - Душанбе: Нодир, 2005.
3. Ҷӯрқ Алимардонов “Молия (воситаи таълимӣ)” Душанбе: ҚДММ “Азия принт” 2014 – 291 саҳ.
4. Ковалева А.М. Финансы: Учеб. пособие. Учеб. пособие для вузов. Изд.5 / А.М. Ковалева. - М.: Финансы и статистика, 2007.
5. Рахимов З.А., Ҷӯраев Ш.Ҷ., Ятимов Х.М. Вазоити таълимӣ аз ҷанни «Молия, муомилоти пул ва қарз» Душанбе-2006 сол.
6. Финансы / Под ред. Грязновой А.Г. – М.: Финансы и статистика, 2006.
7. Финансы. Денежное обращение. Кредит: учебник для вузов / Под ред. Проф. В.К.Сенчагов –М.: ТК Велби , Изд-во Проспект, 2004.- 720 с
8. Финансово-кредитный энциклопедический словарь / Под общ. ред. засл. деятеля науки РФ. д. э. н. проф. А.Г. Грязновой. — М.: Финансы и статистика. 2002. 1045с.
9. Ҳасанов А.Р., Миразизов А.Х., Содиков Р.Х., “Молия ва қарз (китоби дарсӣ)” Душанбе: Ирфон – 2010 – 352 саҳ.

БУЧЕТИ ДАВЛАТӢ: МАҶҶУМ ВА МОҶИЯТИ ИҚТИСОДИИ ОН

Дар мақолаи мазкур мавзӯи маҷҷум ва моҷияти иқтисодии бучети давлатӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллифон қайд кардаанд, ки ҷуноне ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, дар шароити гузариш ба муносибаҳои иқтисодӣ бозори бучети давлатӣ нақшаи асосии молиявӣ, барпоқунӣ ва истифодабарии фондҳои пули марказонидашудаи давлат ба шумор меравад. Қайд намудан зарур аст, ки дар сохтори низоми молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши асосиро молияи давлатӣ мебошад, ки қисми асосии онро бучети давлатӣ ташкил медиҳад.

КАЛИДВОЖАҶО: бучети давлатӣ, бучет, молия, маблағҳои пулӣ, бучети маҳаллӣ, таҳияи бучет, луғати иқтисодӣ, даромад, хароҷот.

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ БЮДЖЕТ: ЕГО ЗНАЧЕНИЕ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ

В данной статье рассматривается концепция и экономическая сущность государственного бюджета. Авторы отмечают, что, как показывает мировой опыт, в условиях перехода к рыночным экономическим отношениям государственный бюджет является основным финансовым планом, созданием и использованием централизованных государственных денежно-кредитных фондов. Важно отметить, что в структуре финансовой системы Республики Таджикистан ведущую роль играют государственные финансы, основной частью которых является государственный бюджет.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: государственный бюджет, бюджет, финансы, денежно-кредитные фонды, местный бюджет, бюджетное планирование, экономическая лексика, доходы, расходы.

STATE BUDGET: ITS SIGNIFICANCE AND ECONOMIC ESSENCE

This article examines the concept and economic essence of the state budget. The authors note that, as international experience shows, in the context of the transition to market economic relations, the state budget is the primary financial plan, the creation and use of centralized state monetary funds. It is important to note that public finances, the main component of which is the state budget, play a leading role in the structure of the financial system of the Republic of Tajikistan.

KEYWORDS: state budget, budget, finances, monetary funds, local budget, budget planning, economic vocabulary, revenues, expenditures.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Абдуллоев Абдурасул Халифаевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.и., дотсенти кафедраи молия ва сугурта. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Нарзуллозода Шухратҷон Анварҷон – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми ихтисоси 25010400 – молия ва қарз. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторах: *Абдуллоев Абдурасул Халифаевич* – Таджикский национальный университет, к.э.н., доцент кафедры финансов и страхования. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Нарзуллозода Шухратджон Анваржон – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса, специальность 25010400 – финансы и кредит. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the authors: *Abdulloev Abdurasul Khalifaevich* – Tajik National University, C.E.S., Associate Professor, Department of Finance and Insurance. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17.

Narzullozoda Shukhratjon Anvarjon – Tajik National University, second-year master's student, specialty 25010400 – Finance and Credit. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17.

АҲАММИЯТ ВА ЗАРУРИЯТИ САРМОЯ ВА САРМОЯГУЗОРӢ

Шамсуллоева С.А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар зери мафҳуми сармоягузорӣ арзишҳои молиявӣ, молӣ, маънавие, ки ба объекти фаъолияти соҳибкорӣ ва ё ин ки дигар намуди фаъолиятҳо бо мақсади ба даст овардани фоида, ё ин ки ноил гардидан ба ягон натиҷаи иҷтимоӣ-экологӣ гузошта шудааст, фаҳмида мешаванд. Мафҳуми инвеститсия (аз лот. Investio“ мепӯшонам, таъмин мекунам) маънои гузоштани сармоя ба соҳаҳои иқтисод дар дохили кишвар ва берун аз онро мефаҳмонад. Як гардиши сармоя аз лаҳзаи гузориши он то гирифтани фоида, ё ин ки натиҷаи иҷтимоӣ даври инвеститсионӣ номида мешавад. Маҷмуи амалиётҳои таҷрибавии шахсони ҳуқуқӣ, шаҳрвандон ва давлат доир ба амалигардонии сармоягузорӣ ҳамчун фаъолияти сармоягузорӣ тавсиф меёбад. Бояд қайд намуд, ки мафҳуми «Маблағгузорӣ» ба мафҳуми «Сармоягузорӣ» қариб монанд буда, мафҳуми «Сармоягузорӣ» нисбат ба мафҳуми «Маблағгузорӣ» доираи васеътарро дар бар мегирад.

Маблағгузорӣ - маблагҳои пулиро меноманд, ки мувофиқи қонун ба объекти фаъолияти соҳибкорӣ ва дигар намуди фаъолият бо мақсади гирифтани фоида ва ё дигар наъми даромад равона карда мешаванд.

Сармоягузорӣ - бошад, на фақат таъминоти маблагӣ, балки метавонад, инчунин таъминнамоӣ бо таҷҳизоту технология бо дар назардошти риояи қонунҳои давлатӣ воридкунанда бошад. Дар Қонуни ҚТ «Дар бораи сармоягузорӣ» омадааст:

«Сармоягузорӣ ҳама гуна шаклҳои ҳуқуқи молу мулкӣ (ба истисноии молу мулке, ки ба истифодабарии шахсӣ ва ё бо фаъолияти фурӯши мол бе коркарди он алоқаманд аст), бо шумули маблаг, қоғазҳои қиматнок, таҷҳизоти истеҳсолию-технологӣ ва натиҷаи фаъолияти зехнӣ, ки ба сармоягузор аз рӯи ҳуқуқи моликият мансубанд ва аз тарафи ӯ ба объектҳои фаъолияти сармоягузорӣ бо мақсади гирифтани фоида ва ё расидан ба натиҷаи дигари назарраси фойданок гузошта шудаанд».

Вобаста ба иштирок дар сармоягузорӣ, сармоягузориҳои мустақим ва ғайримустақимро чудо мекунанд.

Таҳти мафҳуми сармоягузориҳои мустақим иштироки бевоситаи сармоягузор, дар интиҳоби объекти сармоягузорӣ ва гузориши маблагҳо фаҳмида мешаванд. Сармоягузориҳои мустақимро асосан сармоягузориҳои тайёрии комил дошта, ки маълумоти дақиқро оид ба объекти сармоягузорӣ доранд, амалӣ мегарданд.

Дар зери мафҳуми сармоягузориҳои ғайримустақим, сармоягузорӣ ба воситаи шахсони дигар (миёнаравҳои инвеститсионӣ ё молиявӣ) амалӣ карда мешаванд.

Объекти фаъолияти сармоягузориҳо фондҳои асосии азнавташқилшуда ва модерникунонидашуда, воситаҳои гардон, воситаҳои пулӣ, қоғазҳои қиматнок, арзиҳои зехнӣ ва маҳсулоти илмӣ-техникӣ ташкил медиҳанд.

Ҳар як сармоягузор объекти ҳуқуқи моликият мебошад, он (объект) метавонад моликияти дигар давлат (давлати хориҷа) ва ё моликияти шахсони воқеқӣ ва ҳуқуқӣ (сармоягузориҳои хусусӣ) бошанд, ки қонунгузориҳои он давлат фаъолияти онро (сармоягузориҳо) дар онҳо манъ накардааст.

Муҳити сармоягузорӣ - ин маҷмуи соҳаҳои иқтисодӣ ва маҳсулот, ки нақши сармояро мебозад, фаҳмида мешавад. Ба муҳити сармоягузорӣ дохил мешаванд:

- муҳити сармоя ба сохтмони асосӣ. Он фаъолияти фармоишгарон ва таъмингаронро муттаҳид мекунад;

- муҳити инвеститсионие, ки маҳсулоти илмӣ-техникӣ арзишҳои зехнӣро ба вуҷуд меорад;

- муҳити чараёни сармояи молиявӣ ;

- муҳити амалигардони хукукҳои молу мулкии субъектон;

Ба сифати субъектони фаъолияти сармоягузори сармоягузoron (фармоишгарон), истифодабарандагони объект, таъминкунандагони арзишҳои модӣ, бонкҳо, ширкатҳои инвеститсионӣ, шахрвандони кишвар, шахрвандони хориҷа доништа мешаванд. Вобаста ба субъектон фаъолияти сармоягузори таксим мешаванд:

- сармоягузориҳои давлатӣ (тариқи бучет, фондҳои ғайрибучетӣ, воситаҳои қарзӣ; ғайр аз он корхонаҳои давлатӣ, хусусӣ ва ташкилотҳои қарзӣ);

- сармоягузориҳои шахрвандон;

- сармоягузориҳои корхонаҳои ғайридавлатӣ;

- сармоягузориҳои хориҷӣ;

- сармоягузориҳои муштарак.

Фаъолияти сармоягузори даромад ё фоида меорад. Бинобар он, созишномаҳои сармоягузори байналхалқӣ дар баробари сармоягузори ва даромад, махсусан, фоида ё ҳиссаи фоида, дивидендҳо, фоизҳо, мукофотҳои литсензионӣ ва дигарҳо, пардохт барои ёриҳои техникӣ ва хизматҳои техникӣ ва ғайраҳо диққати махсус дода мешавад.

Мувофиқи моҳияти содироти сармояи хориҷӣ, сармояи хориҷиро ба сармояи қарзӣ ва соҳибкорӣ чудо мекунанд.

Сармояи қарзӣ - ин маблағҳои мебошанд, ки дар шакли қарзу кредитҳои давлатӣ пешниҳод карда мешаванд.

Сармояи соҳибкорӣ - бошад, ин маблағҳои мебошад, ки танҳо аз тарафи соҳибкорон пешниҳод карда мешавад ва мақсади асосии он ба даст овардани фоида аст.

Вобаста ба объектҳои гузориши маблағҳо, сармоягузори ҳақиқӣ ва молиявӣ ва интеллектуалӣ (маънавӣ)-ро аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Сармоягузори ҳақиқӣ - ин маблағгузори ба дороиҳои воқеӣ (истеҳсолот) мебошад. Аз ҷумла сармоягузори ба саноат, хоҷагии қишлоқ, сохтмон, маориф, тандурустӣ ва ғайраҳо.

Сармоягузори молиявӣ - ин маблағгузори ба қоғазҳои қиматнок (аксияҳо, векселҳо, облигатсияҳо ва ғайра) маблағгузори ҳадафноки бонкӣ, депозитҳо ва ғайра фаҳмидан мумкин аст.

Сармоягузори интелектуалӣ (маънавӣ) - ин гузориши маблағҳо ба потенциали эҷодии одамон ва гузориши объектҳои хусусии маънавӣ мебошад, ки мақсади ниҳонии он расидан ба натоиҷи пешбинишуда мебошад.

Сармоягузориҳо дар асоси лоиҳаҳо амалӣ гардонидан мешаванд. Лоиҳаи сармоягузори дар доираи худ нақшаи комплекси тадбирҳо, иқдомот дорои сохтмони асосӣ, хариди технология, хариди таҷҳизот, тайёрии кадрҳо ва ғайра, ки модерниқунонӣ (васеъқунӣ)-и истеҳсолоти амалқунанда ва хизматрасониҳо бо мақсади гирифтани натиҷаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ мебошад, фаро мегирад.

Аз рӯйи характери иштирок дар сармоягузори сармоягузориҳо ба мустақим, ғайримустақим ва партфелӣ чудо мекунанд.

Таҳти мафҳуми сармоягузори мустақим иштироки бевоситаи сармоягузор, дар интиҳоби объекти сармоягузори ва гузориши маблағҳо фаҳмида мешавад. Сармоягузориҳои мустақимро асосан сармоягузори тайёрии комилдошта, ки маълумоти дақиқро оид ба объекти сармоягузори доранд, амалӣ мегардонанд. Сармоягузориҳои мустақим одатан сармоягузори ба ягон навъи дороиҳои бозоргири модӣ ба монанди замин, таҷҳизот, заводҳо равона карда мешавад, фаҳмида мешавад.

Дар зери мафҳуми сармоягузори ғайримустақим, сармоягузори ба воситаи шахсони дигар (миёнаравҳои инвеститсионӣ ё молиявӣ) амалӣ карда мешавад. Аксари миёнаравҳои инвеститсионӣ ё молиявӣ қоғазҳои қиматнок бароварда, ба мизочони худ ҳамчун сармоя пешниҳод менамоянд, ки на он қадар ба ҷомеа муфид аст. Дар навбати худ миёнаравҳо ин маблағҳо ба объектҳои, ки самарай зиёд дода метавонанд, мегузоранд.

Сармоягузориҳои портфелӣ - ин гузориши сармоя ба қоғазҳои қиматнок мебошад. Маблағҳои барои барориши қоғазҳои қиматнок (саҳмияҳо, вомбаргҳо ва ғайра)

равонашудаи ширкатҳои хусусӣ ва давлатӣ, инчунин, амонатҳои гузоштаи корхонаҳо, дар бонкҳо сармоягузорӣ шуда метавонанд.

Сармоягузориҳо дар истехсолоти фондҳои асосӣ ин гузориши сармоя ба маънои маҳдуд фаҳмида мешавад, чунки ин танҳо яке аз намудҳои захираҳои инвестиционии ба ташкилкунии нави мучаҳҳазгардонии техникӣ, таъмиру таҷдид ва васеъкунии муайяни фондҳои истехсолӣ ва ғайриистехсолии амалкунанда (бино, таҷҳизот, дастгоҳ, воситаҳои нақлиёт, камуникатсия ва ғайраҳо) мебошад. Сармоягузориҳо ба ғайр аз фондҳои асосӣ метавонанд ба фондҳои гардон, активҳои гуногуни молиявӣ ва намудҳои гуногуни активҳои ғайримодӣ гузошта шаванд.

Гузориши сармоя аз рӯи вазифа, соҳа ва аз рӯи самт равонашуда характери истехсолӣ, сохтори технологӣ ва сарчашмаҳои молиявӣ чудо мешаванд. Вобаста аз рӯи вазифа сармоягузориҳо ба объектҳои истехсолӣ ва ғайриистехсолӣ равонашуда чудо мекунанд.

Сохтори соҳавӣ аз рӯи тақсимоли сармоягузорӣ байни соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат тавсиф меёбад. Он аҳамияти махсуси гузариш ба муносибатҳои бозориҳо дар шароити мукамалгардонии сохтори иқтисодӣ талаб мекунад. Сохтори ҳудудӣ таносуби сармоягузориҳо ба минтақаҳои кишвар тавсиф медиҳад.

Сохтори технологӣ ин таносуби гузориши сармоя ба корҳои сохтмонӣ насбӣ, мучаҳҳазгардонӣ, муҳайёсозӣ бо асбобу лавозимоти муассиса, корҳои ҷустуҷӯӣ-лоиҳавӣ ва хароҷотҳо барои корҳои мустаҳкамнамоӣ мебошад.

Сохтори истехсолӣ тақсимоли сармоягузориҳо байни намудҳои гуногуни истехсолоти фондҳои асосии истехсолӣ барои таъмиру таҷдид васеъкунӣ, мучаҳҳазгардонии корхонаҳои амалкунанда, сохтмони нав тавсиф медиҳад.

Дар банақшагирии директивӣ ҳаҷм ва сохтори сармоягузорӣ аз марказ ташкил карда мешуд. Дар шароити бозорӣ идоракунандаи ҳаҷм ва сохтори сармоягузорӣ ин бозор мебошад. Дар навбати худ бояд қайд намуд, ки сармоягузорӣ дар соҳаҳои алоҳидаи иқтисодӣ ва доираҳои иҷтимоӣ (инфраструктура, илм, экология ва ғайра) аз тарафи давлат идора карда мешавад. Фаъолияти инвестиционӣ маҷмӯи амалҳои воқеии шахрвандон, шахсони ҳуқуқӣ ва давлатҳо дар мавриди ғуруши инвестицияҳои худ мебошанд.

Фаъолияти ҳамаи соҳаҳои иқтисодӣ, истехсолию хоҷагидорӣ корхона ва ё ташкилоти алоҳида бо сармоягузорӣ саҳт алоқаманд аст ва вобастагии муҳим дорад.

Комилан равшан аст, ки интиҳоби роҳҳо ва тарзҳои истехсол намудани ҳар қадом мол ба пуррагӣ аз маблағгузориҳои сармоявӣ вобаста аст. Бо мақсади минбаъд афзун намудани маблағҳои пулӣ ва сармояҳои дигар ба амалигардонии ҳаргуна лоиҳаҳои иқтисодӣ гузоштани онҳо сармоягузорӣ ва ҳуди маблағҳои гузоштро сармояҳо ном бурдан мумкин аст.

Шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ, аз ҷумла шахсони хориҷӣ, ҳамчунин давлатҳо ва ташкилотҳои байналхалқӣ, ки ба амал барорандаи маблағгузориҳои сармоявӣ ҳастанд, ҳамчун *сармоягузор* баромад мекунанд.

Ба даст овардани даромад, фоидаи маблағҳо асоси иқтисодии сармоягузорӣ мебошад. Ба сармояҳо танҳо ҳамон маблағҳое дахл доранд, ки мақсадашон ба даст овардани фоида, афзун намудани ҳаҷмҳо ва маблағҳои асосӣ мебошад.

Мафҳуми «сармояҳо» бо мафҳуми «маблағгузориҳои асосӣ» монанд карда мешавад.

Маблағҳои асосӣ сарфи назар аз он, ки ҳангоми ташкил намудани корхонаҳои молистехсолкунанда қисми асосии маблағгузориҳои сармоягузориҳо ташкил кунанд ҳам, танҳо як қисми маблағгузориҳои сармоягузорӣ мебошанд.

Дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодӣ миллӣ, пеш аз ҳама фондҳои асосӣ ва воситаҳои гардони аз нав бавучудовардашудаю нав кардашудаи истехсолӣ ва ғайриистехсолӣ *объектҳои фаъолияти сармоягузорӣ* мебошанд. Қисми асосии сармояҳои маблағтаркибдихандаи иқтисодӣ миллӣ маҳз ба ҳамин чо сафарбар карда мешавад.

сооружения, сооружения, сооружения, сооружения и т. д.). Помимо основных средств, инвестиции могут производиться в оборотный капитал, различные финансовые активы и различные виды нематериальных активов. Отчетность о капитале разбита по функциям, отраслям и направлениям производства, производственной структуре, технологиям и финансовым ресурсам. В зависимости от должности инвестиции распределяются по производственным и непроизводственным объектам. Отраслевая структура характеризуется распределением инвестиций между секторами экономики. Особого внимания требует переход к рыночным отношениям в контексте совершенствования структуры экономики. Территориальная структура описывает соотношение инвестиций к регионам страны.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: инвестиции, иностранные инвестиции, государственные инвестиции, текущие инвестиции, финансовая отчетность, иностранная валюта, национальная валюта.

IMPORTANCE AND NEED FOR CAPITAL AND INVESTMENT

Investments are financial, material, moral values imposed on an object of entrepreneurial or other activity in order to make a profit or achieve any socio-ecological result. The concept of investment (from lat. Investio "I cover, I provide) means investing in sectors of the economy within the country and abroad. Investments in the production of fixed assets This statement of capital is understood in a narrow sense, since it is only one of the types of investment resources for the organization of new technical equipment, repair and expansion of certain production and non-production assets, equipment, facilities, buildings, equipment, facilities, equipment, facilities, constructions, etc.). In addition to fixed assets, investments can be made in working capital, various financial assets and various types of intangible assets. Capital reporting is broken down by functions, industries and areas of production, production structure, technologies and financial resources. Depending on the position, investments are distributed between production and non-production facilities. The sectoral structure is characterized by the distribution of investments between sectors of the economy. The transition to market relations in the context of improving the structure of the economy requires special attention. Territorial structure describes the ratio of investments to the regions of the country.

KEYWORDS: investments, foreign investments, government investments, current investments, financial statements, foreign currency, national currency.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шамсуллоева Сабрина Абдусатторовна* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2-юми факултети молиявию иқтисодӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ -17. E-mail: sabrinajonshamsulloeva@gmail.com Телефон: (+992)-888-114-836.

Сведения об авторе: *Шамсуллоева Сабрина Абдусатторовна* — Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса финансово-экономического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки-17. E-mail: sabrinajonshamsulloeva@gmail.com Телефон: (+992)-888-114-836.

Information about the author: *Shamsulloyeva Sabrina Abdusattorovna* — Tajik National University, 2nd-year Master's student of Faculty of Finance and Economics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Street 17. E-mail: sabrinajonshamsulloeva@gmail.com Phone: (+992)-888-114-836.

ТАҲЛИЛИ ВАЪИ ИМРЎЗАИ БОЗОРИ КОҒАЗҲОИ ҚИМАТНОК ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Аминӣн Ф.Ф.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бозори коғазҳои қиматнок дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун як унсур муҳими низоми молиявии кишвар ба ҳисоб меравад. Ин бозор имконият медиҳад, ки давлат ва ширкатҳо маблағгузориҳои лозимаро ҷалб намоянд ва сармоягузoron тавонанд дороиҳои боэътимодно интиҳоб кунанд. Таҳлили ваъи имрӯзаи ин бозор барои фаҳмидани равандҳои иқтисодӣ ва имкониятҳои сармоягузорӣ муҳим аст [1, с.3].

Танзими ҳуқуқии бозор. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бозори коғазҳои қиматнок» муносибатҳоро дар раванди барориш, паҳнкунӣ, гардиш ва пардохти коғазҳои қиматноки эмиссионӣ танзим мекунад. Ин қонун мақсади асосии худро таъмини амали беҳавф, кушода ва самараноки бозори коғазҳои қиматнок, ҳифзи ҳуқуқи сармоягузoron ва дорандагони коғазҳои қиматнок, ва рақобати боинсофонаи иштирокчиёни бозор муайян мекунад.

Ваъи имрӯзаи бозор. Тибқи иттилои Вазорати молия ва Бонки миллии Тоҷикистон, дар соли 2024 дар шаҳри Душанбе муаррифии шартҳои барориш ва ҷойгиркунии вомбаргҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардид. Мақсади асосии ин чорабинӣ рушд ва тақвияти ҳамкориҳои мутақобилан судманди иқтисодӣ, инчунин фароҳам овардани шароити мусоид барои сармоягузoron ҷиҳати шиносӣ бо воситаҳои молиявӣ - коғазҳои қиматноки давлатӣ буд.

Омилҳои рушди бозор. Барои рушди бозор таъмини инфрасохтори муносири ҷавобгӯ ба стандартҳои байналмилалӣ зарур аст. Барои рушди бозори коғазҳои қиматнок, як қатор омилҳои муҳим мебошанд:

- Ислоҳоти меъёрии ҳуқуқӣ: Қабули қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор барои танзими муносибатҳо дар бозор муҳим мебошад.
- Фаъолияти бонизоми ҷамъиятҳои саҳомӣ: Фаъолияти бонизоми ҷамъиятҳои саҳомӣ барои рушди бозори коғазҳои қиматнок аҳамияти калон дорад.

Ваъи имрӯзаи бозори коғазҳои қиматнок дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки бо вучуди баъзе мушкилот, иқдоми муҳим барои рушди ин бозор амалӣ шуда истодаанд. Барои ноил шудан ба рушди устувор ва самараноки бозор, зарур аст, ки омилҳои зикршударо ба назар гирифта, ислоҳоти зарурӣ амалӣ гардонидани шаванд [2., №11].

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бозори коғазҳои қиматнок” қабул гардидааст, ки қонуни мазкур муносибатҳоеро, ки дар раванди барориш, паҳнкунӣ, гардиш ва пардохти коғазҳои қиматноки эмиссионӣ, новобаста аз шакли ташкили ҳуқуқии эмитент, хусусияти таъсисдиҳӣ ва фаъолияти субъектҳои бозори коғазҳои қиматнок ба вучуд меоянд, танзим намуда, тартиби танзим ва назоратро дар бозори коғазҳои қиматнок бо мақсади таъмини амали беҳавф, кушода ва самараноки бозори коғазҳои қиматнок, ҳифзи ҳуқуқи сармоягузoron ва дорандагони коғазҳои қиматнок, рақобати боинсофонаи иштирокчиёни бозори коғазҳои қиматнок муайян менамояд.[3, с.1].

Дар тадқиқотҳои худ, А.Смит бештар ба нишонаҳои, ки шакли зоҳирии пулро ҳангоми додани қарз ифода мекунад, вале онҳо аз пулҳои ҳақиқӣ фарқ карда, барои қарз пешниҳод мешаванд, чунин қайд менамояд, ки: “қариб ҳамаи ғоизҳои қарзҳои пешниҳодшаванда ба воситаи пулҳои коғазӣ, тиллоӣ ва ё нуқрагӣ пешниҳод мегарданд, аммо қарздиҳанда ба ҷӣ эҳтиёҷ дорад, ки қарзи додашуда ба воситаи пулҳои коғазӣ пешниҳод мегардад, вале ин коғазҳо пул нестанд, балки арзиши пулӣ аст” [4, с. 130].

Назари рушди бозори коғазҳои қиматнок дар қорҳои таҳқиқоти К. Маркс дар охири XIX намудор шуд. Вай аввалин шуда сабабҳои пайдоиш ва хатарҳои бухрон

соли 1847-ро таҳқиқ намуда, дар ин робита чанд пешниҳод дар бораи бозори қоғазҳои қиматнок (бозори сармоя) ба миён гузошт. Маркс аввалин шуда ба маъзари назарияи рушди бозори қоғазҳои қиматнок диққат дод ва ба чунин хулосаҳо омад, ки: қоғазҳои қиматнок — ин сармояи воқеӣ нест, онҳо арзиши воқеӣ надоранд, балки танҳо шакли сармоя мебошанд [5 с. 414].

Ба андешаи О.И. Дегтярева, Н.М. Коршунова ва Е.Ф. Жукова: "Дар бозори қоғазҳои қиматнок, ба монанди бозорҳои молӣ, фурӯшандагон ва харидорони муайян бо мақсадҳои мушаххас амал мекунанд" [6, с. 16].

Танзими ҳуқуқии бозори қоғазҳои қиматнок

1. Қоғазҳои қиматнок ҳамчун тарзи пардохти қарзи дохили давлатӣ

2. Бозори қоғазҳои қиматнок

Қоғазҳои қиматнок ҳамчун тарзи пардохти қарзи дохили давлатӣ

Қарзи дохилии давлатӣ, ки аз тарафи ҳама гуна давлат ҳам карда мешавад, бо ёрии воситаи махсуси молиявӣ – қоғазҳои қиматноки давлатӣ хизмат расонида мешавад.

Қоғазҳои қиматнок ҳуҷҷате мебошад, ки бо риояи шакли муқарраргардида ва реквизитҳои ҳатмӣ ҳуқуқи молу мулкiero тасдиқ менамояд, ки татбиқи ӯ гузашт кардани онҳо танҳо дар сурати нишон додани он имконпазир аст [7, м157].

Бозори қоғазҳои қиматноки давлатӣ барои сохтори иқтисодии мамлакат бо иқтисоди бозорӣ хеле ҳам муҳим аст: ҳамчун механизми ҷалб намудани захираҳои сармоявии дохилӣ ва хориҷӣ дар иқтисодиёти давлат, вай самти судманд ва боэътимоди гузоштани маблағҳои пулии сармоядоронро ифода менамояд.

Сатҳи даромадноки дар бозори қоғазҳои қиматноки давлатӣ мавҷудбуда, чораи ба худ хоси самаранокии амалиётҳо бо механизми молиявӣ мебошад.

Имрӯз бозори қоғазҳои қиматнок дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз дар марҳилаи рушд қарор дорад. Гарчанде ки қадамҳои аввалин дар ташаккули инфрасохтори ин бозор гузошта шудаанд, вале он ҳанӯз ҳам фаъол ва васеъпахн нест. Сабабҳои асосии ин ҳолат набудани савияи баланди маърифатнокии молиявии аҳоли, кам будани ширкатҳои саҳҳомии фаъол, инчунин, дастрас набудани маълумот дар бораи имкониятҳои сармоягузорӣ ба воситаи ин бозор мебошанд.

Бо вучуди ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди бозори қоғазҳои қиматнок қадамҳои мусбат гузошта истодааст, аз ҷумла такмили заминаи қонунгузорӣ, таъсиси бозори фондӣ ва ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ. Барои беҳтар шудани вазъ, зарур аст, ки корҳои фаҳмондадиҳӣ, такмили ихтисос оид ба соҳаи муайян ва омӯзиши зиёд шаванд ва фазои сармоягузорӣ беҳтар шавад.

Дар маҷмуъ, бозори қоғазҳои қиматнок дар Тоҷикистон дорои имкониятҳои хуби рушд аст, вале барои истифодаи пурраи онҳо зарурати ислоҳот ва рушди устувор вучуд дорад.

АДАБИЁТ

1. majmilli.tj+3Нашрияи расмии Ҷумҳурии Тоҷикистон+3Ховар+3
 2. Муҳаммадзоиршо Шарифзода, "Ҷумҳурият" **Санаи нашр:** 15.01.2024 **№:** 11
 3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи бозори қоғазҳои қиматнок (Ахбори маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2011, №6, мод. 456; с. 2014, №3, мод. 151; с. 2015, №11, мод. 976; с. 2016, №11, мод. 889
 4. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. –Л.: Лениздат, 1935. Қисми I, сах.-130.
 5. Маркс Карл. Сармоя. Ҷилди сеюм. Қисмҳои якум ва дуум. Тарҷумаи И.И.Степанов Скворцов. – М.: Нашриёти адабиёти сиёсӣ. 1955. 932 с.
 6. «Бозори қоғазҳои қиматнок ва кори биржа: Дарсномаи барои донишгоҳҳо / Зери таҳрири проф. О.И. Дегтярева, проф. Н.М. Коршунов, проф. Е.Ф. Жуков». М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. 501 саҳифа.
 7. Қонуни 1 м. 157 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон
- Сомонаҳои иҷтимоӣ:
Рынок ценных бумаг – на [http:// www.TYO.op.jp](http://www.TYO.op.jp)
Мировой рынок ценных бумаг – на [http:// www.rosfinconsulting.ru](http://www.rosfinconsulting.ru)
[http:// www.Google.ru](http://www.Google.ru)
majmilli.tj+3Нашрияи расмии Ҷумҳурии Тоҷикистон+3Ховар+3 2н

ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ ИМРӮЗАИ БОЗОРИ ҚОҒАЗҶОИ ҚИМАТНОҚ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақолаи мазкур ба омӯзиши вазъ ва имкониятҳои рушди бозори қоғазҳои қиматнок дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Муаллиф нишон медиҳад, ки ин бозор яке аз унсурҳои муҳими иқтисоди миллӣ буда, барои ҷалби сармоя ва рушди фаъолияти молиявии давлат ва бахши хусусӣ аҳамияти калон дорад. Дар мақола таъкид шудааст, ки бо вучуди қадамҳои аввалин дар ташаккули ин бозор, он ҳанӯз дар марҳилаи ибтидоии рушд қарор дорад. Сабабҳои ин ҳолат — нокифоя будани иттилоот, савияи пасти маърифатнокии молиявии аҳоли ва фаъолияти маҳдуди ширкатҳои сахҳомӣ арзёбӣ мегарданд. Муаллиф, инчунин, ба қонунгузори соҳавӣ ва нақши давлат дар танзими бозор ишора намуда, як қатор омилҳои зарурӣ барои рушди минбаъдаи бозорро ном мебарад, аз ҷумла: ислоҳоти ҳуқуқӣ, тақмили инфрасохтор ва қорҳои фаҳмондадиҳӣ миёни аҳоли. Хулосаи асосии мақола дар он аст, ки бозори қоғазҳои қиматнок дар Тоҷикистон дорои имкониятҳои хуби рушд мебошад, аммо барои амалӣ шудани онҳо, зарур аст, ки чораҳои иловагӣ амалӣ шаванд. Мақола метавонад барои донишҷӯён, муҳаққиқон ва мутахассисони соҳаи иқтисод манфиатовар бошад.

КАЛИДВОЖАҶО: қоғазҳои қиматнок, Сармоягузори Қонуни “Дар бораи бозори қоғазҳои қиматнок”, ҷалби сармоятанзими ҳуқуқӣ, иқтисоди молиявӣ, ҷамъиятҳои сахҳомӣ, маъруфияти молиявӣ, қарзи дохилии давлатӣ, эмиссия, инфрасохтори молиявӣ, рушди бозори молиявӣ, сармояи дохилӣ ва хориҷӣ, хатар ва даромаднокӣ

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ РЫНКА ЦЕННЫХ БУМАГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматривается текущее состояние и перспективы развития рынка ценных бумаг в Республике Таджикистан. Автор подчёркивает, что этот рынок является одним из важных элементов национальной экономики, способствующим привлечению инвестиций и развитию финансовой деятельности как со стороны государства, так и частного сектора. В статье отмечается, что, несмотря на сделанные первые шаги по формированию этого рынка, он всё ещё находится на начальной стадии развития. Основными причинами такой ситуации считаются недостаток информации, низкий уровень финансовой грамотности населения, а также ограниченная деятельность акционерных обществ. Автор также указывает на роль отраслевого законодательства и государства в регулировании рынка, выделяя ряд необходимых условий для его дальнейшего развития, таких как: правовые реформы, развитие инфраструктуры и проведение информационно-разъяснительной работы среди населения. Основной вывод статьи заключается в том, что рынок ценных бумаг в Таджикистане обладает хорошим потенциалом для развития, однако для его эффективной реализации необходимо проведение дополнительных реформ и комплексных мер. Статья может быть полезной для студентов, исследователей и специалистов в сфере экономики.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: ценные бумаги, инвестиции, Закон «О рынке ценных бумаг», привлечение капитала, правовое регулирование, финансовая система, акционерные общества, финансовая грамотность, внутренний государственный долг, эмиссия, финансовая инфраструктура, развитие финансового рынка, внутренние и внешние инвестиции, риски и доходность.

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF THE SECURITIES MARKET IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article explores the current state and development prospects of the securities market in the Republic of Tajikistan. The author emphasizes that this market is one of the key elements of the national economy, playing a vital role in attracting investment and promoting financial activity within both the public and private sectors. The article notes that, despite the initial steps taken toward the formation of this market, it remains in an early stage of development. The main reasons for this are identified as a lack of information, low levels of financial literacy among the population, and limited activity from joint-stock companies. The author also highlights the importance of sectoral legislation and the government's role in regulating the market, outlining several essential factors for its further development, including legal reforms, infrastructure improvement, and public awareness campaigns. The main conclusion of the article is that Tajikistan's securities market has strong potential for growth, but realizing this potential requires the implementation of additional reforms and practical measures. This article may be of interest to students, researchers, and professionals in the field of economics.

KEYWORDS: securities, investment, Law “On the Securities Market,” capital attraction, legal regulation, financial system, joint-stock companies, financial literacy, domestic public debt, issuance, financial infrastructure, financial market development, domestic and foreign investment, risk and profitability.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Алишиён Фирӯза Фарҳодзода* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти иқтисоди молия ва қарз, кафедраи молия ва сугурта. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ -17. E-mail: farhodzodafiruza@gmail.com Телефон: (+992) 111-88-77-78.

Сведения об авторе: *Аминийн Фируза Фарходзода* — Таджикский национальный университет, магистрант по специальности «Финансы и кредит», кафедра финансов и страхования. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: farhodzodafiruza@gmail.com Телефон: (+992) 111-88-77-78.

Information about the author: *Aminiyon Firuza Farhodzoda* – Tajik National University, master's student in Finance and Credit, Department of Finance and Insurance. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. E-mail: farhodzodafiruza@gmail.com Phone: (+992) 111-88-77-78.

ҲУҚУҚ – ПРАВО

ҲУҚУҚИ МОЛИКИЯТИ ЗЕҲНӢ

Акбарова З. Б.

Донишгоҳи милии Тоҷикистон

Мувофиқи Конститутсияи ҚТ сарватҳои фарҳангӣ ва маънавиро давлат ҳифз менамояд ва моликияти зеҳнӣ дар ҳимояи қонун қарор дорад (м. 40). Муқаррароти конститутсионии мазкур дар қонунгузори соҳавии ҚТ, алалхусус қонунгузори маданӣ инъикос ва инкишоф дода шудааст. Кодекси маданӣ дар низоми муносибатҳои, ки қонунгузори маданӣ танзим менамояд, ҳуқуқ ба натиҷаҳои фаъолияти зеҳнӣро махсус муқаррар намуда, дар низоми объектҳои ҳуқуқи маданӣ, натиҷаҳои фаъолияти зеҳнӣро мустақиман муқаррар кардааст. Ҳамзамон, бо мақсади таъмини муқаррароти ҳуқуқи асосӣ, дар қонунгузори маданӣ ҚТ натиҷаҳои фаъолияти зеҳнӣ бо мафҳуми умумӣ «моликияти зеҳнӣ» ифода мешавад. Моҳияти моликияти зеҳнӣ ба таври умумӣ дар КМ муқаррар гардида, тибқи он дар ҳолатҳо ва мувофиқи тартиби муқаррарнамудаи КМ ва қонунҳои дигар, ҳуқуқи истисноии шахрванд ё шахси ҳуқуқӣ ба натиҷаҳои ба таври воқеӣ зоҳиргардидаи фаъолияти зеҳнӣ ва воситаҳои ба он баробаршудаи фардиқунонии шахси ҳуқуқӣ, молҳои шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ, корҳои иҷрокарда ё хизматҳои онҳо (номи фирмавӣ, тамғаи молӣ, тамғаи хизматрасонӣ ва ғайра) эътироф карда мешаванд.

Моҳияти моликияти зеҳнӣ ба таври умумӣ дар КМ муқаррар гардида, тибқи он дар ҳолатҳо ва мувофиқи тартиби муқаррарнамудаи КМ ва қонунҳои дигар, ҳуқуқи истисноии шахрванд ё шахси ҳуқуқӣ ба натиҷаҳои ба таври воқеӣ зоҳиргардидаи фаъолияти зеҳнӣ ва воситаҳои ба он ба робаршудаи фардиқунонии шахси ҳуқуқӣ, молҳои шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ, корҳои иҷрокарда ё хизматҳои онҳо (номи фирмавӣ, тамғаи молӣ, тамғаи хизматрасонӣ ва ғайра) эътироф карда мешаванд. Мафҳуми моликияти зеҳнӣ дар КМ муқаррар гардидааст. Мувофиқи он, моликияти зеҳнӣ ин ҳуқуқҳои амволӣ ва (ё) ғайриамволии шахсӣ нисбат ба натиҷаҳои фаъолияти зеҳнӣ, воситаҳои фардиқунонии иштирокчиёни муомилоти маданӣ, фардиқунонии маҳсулот, корҳо ё хизматрасониҳо (воситаҳои фардиқунонӣ) ва объектҳои дигари ба онҳо баробаркардашуда мебошанд. Бо назардошти мафҳум ва тавзеҳоти овардашуда, натиҷаи фаъолияти зеҳнӣ ва моликияти зеҳнӣ ҳаммаъно пазируфта шудаанд. Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ мафҳуми назариявии моликияти зеҳнӣ низ пешниҳод шудааст. Масалан, ба андешаи В.О. Калитин моликияти зеҳнӣ гуфта ҳуқуқи истисноиро ба объектҳои ғайримодӣ мефаҳманд, ки арзиши иқтисодӣ дошта, бо назардошти маҳдудиятҳои ба хотири ҳифзи ҳуқуқҳои шахсии офарандагони чунин неъматҳо ва манфиатҳои оммавӣ муқарраршуда, озодона бегона карда мешаванд. Дар робита ба чунин мафҳуми пешниҳодшуда, муҳаққиқ моликияти зеҳнӣро маҷмуи ҳуқуқҳои амволӣ меҳисобад.

Ба ақидаи А.П. Сергеев таҳти мафҳуми моликияти зеҳнӣ маҷмуи ҳуқуқҳои истисноӣ ба натиҷаҳои фаъолияти зеҳнӣ, пеш аз ҳама эҷодӣ, инчунин объектҳои ба онҳо баробаршуда фаҳмида мешавад, ки хусусияти шахсӣ ва амволӣ дошта, номгӯи мушаххаси онҳоро қонунгузори ҳар як давлат дар шакли алоҳида муайян менамояд. Моликияти зеҳнӣ натиҷаи фаъолияти зеҳнии инсон мебошад, ки ба монанди меҳнати ҷисмонӣ ӯ, намуди фаъолияти меҳнатӣ, хизматӣ ва ғайра. Дар натиҷаи фаъолияти зеҳнӣ ҷаҳонбинии шахсии офарандаи асар ё дигар натиҷаи зеҳнӣ ифодаи худро меёбад. Бинобар ин, моликияти зеҳнӣ маҳсули навгонии эҷодӣ мебошад ва дар натиҷаи истифодаи он қаноатмандии маънавӣ ва истеъмолии офаранда ва истифодабарандагони онро таъмин карда мешавад.

Моликияти зеҳнӣ ҳамчун натиҷаи фаъолияти зеҳнӣ дар қиёс бо дигар объектҳои ҳуқуқи маданӣ нисбатан дертар бо танзими ҳуқуқӣ воридшуда, ҳифзи ҳуқуқи он таърихи бештар аз 200 сола дорад. Дар низоми ҳуқуқи инкишоффтаи рими қадим натиҷаи

фаъолияти зехнӣ боиси ба вучуд омадани ҳуқуқи субъективи офарандаи маҳсули зехнӣ нагардида ва мавриди ҳифзи ҳуқуқӣ қарор намегирифт. Аз ин лиҳоз, ҳақ ба ҷониби В.А. Дозортсев ҳаст, ки ин муҳлатро дар қиёс бо таърихи 3000 солаи низоми ҳуқуқӣ ба «сини кӯдаки дар ҷараёни инкишоф буда» шабоҳат медиҳад. То замони муқаррар гардидани ҳифзи ҳуқуқи натиҷаҳои фаъолияти зехнӣ, манфиатҳои эҷодкор, сараввал, тавассути маҳкумкунии ҷамъиятии асардуздон ва баъдан дар шакли ба муаллифон додани имтиёзу афзалиятҳои ҳокимияти шохӣ таъмин мегардиданд. Чунин афзалиятҳои ҳокимияти шохӣ аввалин маротиба дар Итолиё, Британияи Кабир ва Фаронса дода шудаанд, ки манфиатҳои муаллифони навоариҳои техникӣ, китобфурушон, инчунин истехсоли инҳисории молро таъмин менамуданд. Аввалин маротиба дар сатҳи қонун ҳуқуқи муаллиф ба натиҷаи фаъолияти эҷодӣ дар Британияи Кабир аз ҷониби давлат ҳифз карда шуд. Нахустин қонун бо номи «Вазъи инҳисориҳо» ба ҳуқуқи патентӣ дахл дошта, соли 1623 дар даврони ҳукмронии шох Яков Стюарт қабул гардида буд. Дар ин санади таърихӣ, ҳуқуқи истисноӣ ба ҳар нафари эҷодкор, новобаста ба иродаи шох, муқаррар гардида, имконияти дар давоми 14 сол аз имтиёзҳо ва бартариятҳои чунин навоари истифода намудани муаллиф таъмин гардида буд. Баъдтар, соли 1710 нахустин қонуни ба ҳуқуқи муаллифӣ вобаста, ки «Вазъи Малика Анна» ном дошт, қабул гардид. Санади мазкур, ҳуқуқи истисноии офарандаи асарро барои наشري он таъмин намуд. Аммо санадҳои ишорашуда ҳокимияти мутлақи муаллифро ба натиҷаи фаъолияти эҷодии худ пурра таъмин карда натавонистанд. Дар ташаккулёбии моликияти зехнӣ нақши назарияҳои гуногуни ҳуқуқ ба натиҷаҳои фаъолияти зехнӣ, ки дар давраҳои таърихии муайян пешниҳод шуда буданд, таъсирбахш мебошад. Ҳуқуқи муаллиф ҳамчун ҳуқуқи моликият ба асар эътироф шуд. Олимони маъруф Иеринг, Дернбург, Пује ва Питан чунин андешаро ҷонибдорӣ намуданд, ки дар Фаронса тарафдорони зиёд пайдо намуд. Аммо ҳуқуқи муаллифӣ ҷабҳаи маънавӣ низ дошт ва мавриди тадқиқоти муҳаққиқон гардида буд. Аз ин лиҳоз, дар як вақт бо назарияи проприетарии ҳуқуқи муаллифӣ, назарияи ҳуқуқи муаллифии шахсӣ низ инкишоф ёфт (Кант, Гирке, Берто, Блюнчли, Гарайс). Зери эродҳо ба назарияҳои баёнгардида, назарияи ҳуқуқи молумулкӣ ба объекти ғайримодӣ, ки бо ҳуқуқҳои шахсӣ алоқаманданд (назарияи «ду ҳуқуқ») ба миён омад ва инкишоф ёфт (Колер, Пикар, Регелсбергер, Клостерман). Намояндагони он ҳуқуқи амволии муаллифро махсус ҳисобида ва ба ҳуқуқи моликият ба ашё шабоҳат медоданд. Ҳамин тариқ, бо назардошти гуфтаҳои боло, мафҳуми ҳуқуқи моликияти зехнӣро ба маънои субъективӣ ва объективӣ муайян намудан мумкин аст. Ба маънои субъективӣ, таҳти ҳуқуқи моликияти зехнӣ, ҳуқуқи истисноӣ ба натиҷаҳои фаъолияти зехнӣ, воситаҳои фардиқунонӣ ё дигар объектҳои ба онҳо баробар, ки аз ҳуқуқҳои амволӣ ва шахсии ғайриамволӣ иборат аст. Фаҳмида мешавад. Ба маънои объективӣ, ҳуқуқи моликияти зехнӣ, зерсоҳаи ҳуқуқи гражданиро мемунад, ки аз маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқӣ иборат буда, асосҳои ба вучуд омадан, тағйир ёфтани, катъ гардидани, тартиби ба амал баровардан ва ҳифзи ҳуқуқи субъективӣ ба натиҷаи фаъолияти зехнӣро танзим менамояд. Ҳуқуқи моликияти зехнӣ ҳамчун ҳуқуқи субъективӣ табиатан мутлақ, истисноӣ, муҳлатнок буда, макони амалаш маҳдуд аст. Мувофиқи м. 1126 ҚМ ба сифати объектҳои ҳуқуқи моликияти зехнӣ эътироф мешаванд: 1) натиҷаҳои фаъолияти эҷодии зехнӣ: асарҳои илмӣ, санъат ва адабиёт, аз ҷумла барномаҳои барои МЭҲ, барномаҳои компютерӣ ва маҷмуи маълумот; иҷро намудан, фонограммаҳо, ташкили намоиши эфирӣ ё намоиши кабелӣ; ихтироот, моделҳои муфид, намунаҳои саноатӣ; дастовардҳои селексионӣ; топологияҳои микросхемаҳои интегралӣ; маълумоти дорои сирри хизматӣ ё тижоратӣ; 2) воситаҳои фардиқунонии иштирокчиёни муомилаҳои маданӣ, молҳо, корҳо ва хизматрасониҳо: номи фирмавӣ; тамғаи молӣ ва тамғаи хизматрасонӣ; номи маҳалли истехсоли мол ва нишондоди истехсолӣ; 3) натиҷаҳои дигари фаъолияти зехнӣ ва воситаҳои фардиқунонии ба онҳо баробаркардашуда, ки мутобиқи қонунҳо ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътироф намудаи ҚТ ҳифз карда мешаванд. Ҳамин тариқ, ҳуқуқи моликияти зехнӣ ва ҳуқуқи моликият ба ашё танҳо шабоҳати зоҳирӣ дошта, объектҳои

фарққунанда буда ва мазмунан мустақиланд. Аз ин лиҳоз, дар КМ пешбинӣ шудааст, ки ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ ба ҳуқуқи моликият ё ҳуқуқи ашъӣ, дигар ба ҳомили модӣ, ки дар он объекти моликияти зеҳнӣ таҷассум ёфтааст, вобаста намебошад. Аз ҷониби молик ё ҳар як шахси дигар ба амал баровардани ҳуқуқ нисбат ба ҳомили модӣ, ки дар он объекти моликияти зеҳнӣ таҷассум ёфтааст, набояд ҳуқуқ ва манфиатҳои субъектони ҳуқуқи амволӣ ва ҳуқуқи ғайриамволиро ба ҳаргуна объект, ки қонун ҳифз менамояд, вайрон намояд. Ҳамзамон, бояд қайд намуд, ки мазмуни муносири ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ бо назарияи моликияти зеҳнии охири асри XVIII алоқамандӣ надорад. Аз ин лиҳоз, барои дар қонун гузорию ҶТ истифода намудани истилоҳи шинохтаи “ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ” монеаҳо ҷой надоранд. Ҷанбаҳои азбарқунӣ, таълим ва ҳимояи он бояд доимо такмил дода шаванд.

Ҳуқуқҳои муаллиф - ин маҷмуи ҳуқуқҳои мебошад, ки ба шахсият ё гурӯҳи шахсоне дода мешаванд, ки асари зеҳнӣ ё эҷодӣ офаридаанд. Ин ҳуқуқҳо муаллифро муҳофизат мекунанд ва ба ӯ имконият медиҳанд, ки аз асари худ ҳам ҳимоя кунад ва ҳам манфиати модӣ ба даст орад.

Дар назарияи ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ, натиҷаҳои ҳифзшавандаи фаъолияти зеҳниро бо падидаҳои алоҳидаи он мавриди омӯзиш қарор медиҳанд. Дар робита ба ин, мафҳуми ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ нисбат ба падидаҳои он хислати умумиро дорад. Дар таърихи пайдоиши худ, ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ ҳамчун ҳуқуқи моликияти адабӣ ва бадеӣ инчунин ҳуқуқи моликияти саноатӣ (ҳуқуқи патентӣ ва ҳуқуқ ба воситаҳои фаридикунонӣ, ки ба он наздикӣ доранд) маълум буд. Инкишофи минбаъдаи фаъолияти зеҳнӣ боиси ба вучуд омадани дигар натиҷаҳо гардиданд, ки ҳифзи ҳуқуқи онҳо тибқи ҳуқуқи моликияти адабӣ ва бадеӣ, инчунин ҳуқуқи моликияти саноатӣ ғайриимкон буд. Ба сифати ин гуна натиҷаҳо, топологияҳои микросхемаҳои интегралӣ, сирри тичоратӣ, дастовардҳои селекционӣ. пешниҳодҳои ратсионализаторӣ, сомона, домен, блог, реклама ва монанди инҳоро номбар намудан мумкин аст. Чунин натиҷаҳои фаъолияти зеҳнӣ бо қоидаҳои махсус танзим ва ҳифз гардида, ҳамчун падидаҳои ғайрианъанавии ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ инкишоф меёбанд. Унвони шартии «ғайрианъанавӣ» ба натиҷаҳои ишорашудаи фаъолияти зеҳнӣ, бо мақсади тавофут гузоштан аз объектҳои анъанавии моликияти зеҳнӣ, яъне ҳуқуқи моликияти адабӣ ва бадеӣ, инчунин ҳуқуқи моликияти саноатӣ истифода мешавад. Дар замони муосир, ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ ҳамчун зерсоҳаи ҳуқуқи маданӣ бо назардошти умумияти як қатор объектҳои он ва низоми сарчашмаҳои ҳуқуқи ба ин объектҳо вобаста, ба чор падидаи нисбатан мустақил тасниф карда шудааст: ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он, ҳуқуқи патентӣ, ҳуқуқ ба востҳои фардикунонии иштирокчиёни муомилоти маданӣ, моратори хизматрасониҳо, ҳуқуқ ба объектҳои ғайрианъанавии моликияти зеҳнӣ. Бояд қайд намуд, ки ба алоқамандӣ ва мавҷудияти як қатор қоидаҳои умумии ба ин падидаҳо хос нигоҳ нокарда, ҳар яке аз онҳо хусусиятҳо, вазифаҳо ва принципҳои худро доранд. Падидаи ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он, зерпадидаҳои ҳуқуқи муаллифӣ ва ҳуқуқҳои вобастаро, ки бинобар алоқамандӣ ва вобастагии зерпадидаи дуюм аз яқум, инчунин бо қонуни ягона танзим гардидани муносибатҳои мазкур муттаҳид шудааснд, дар бар мегирад.

Падидаи мазкур муносибатҳоеро, ки вобаста ба офаридан ва истифодабарии асарҳо (ҳуқуқи муаллиф), иҷро, истеҳсоли фонограмаҳо, барномаҳои ташкилотҳои паҳши эфирӣ ва кабелӣ (ҳуқуқҳои вобаста) ба миён меоянд, танзим менамоянд.

Ҳулоса, ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ (ҲМЗ) ба як системаи ҳуқуқӣ марбут аст, ки ҳадафи он ҳифз ва расмикунонии ҳуқуқи эҷодкорон, навоарон ва муаллифони асарҳои эҷодӣ мебошад. Истифодаи ин ҳуқуқҳо ба навъҳои гуногун фарогир аст, ки ҳар яке бо хосиятҳои, ки дар худ доранд, дастрасӣ ва истифодаи эҷодиёти зеҳнии муаллифонро муайян мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Калягин В.О. Интеллектуальная собственность (исключительные права): учебник для вузов / В.О. Калягин. - М., 2000.- С. 11;
2. Гражданское право: учебник. Т. 3.// под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. -М., 2000.- С. 91;
3. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права / И.А. Покровский. - М., 1998.- С. 133;

4. Дозорцев В.А. Доклад на международной научно-теоретической конференции // Проблемы интеллектуальной собственности в ГК России: Материалы междунаучно-теорет. конф.- М. ИМПЕ, 26 марта 1999г. //Труды по интеллектуальной собственности. – М., 1999. – Т.1. – С.7;
5. Флейшиц Е.А. Личные права в гражданском праве Союза ССР и капиталистических стран Ученые труды. Выпуск 6. Юридическое издательство НКЮ СССР.- М., 1941- С. 153-160;
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он”;
7. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.
8. Луткова, О. В. Интеллектуальная собственность в международном частном праве. Учебник [Текст] / О. В. Луткова, Б. А. Шахназаров, Л. В. Терентьева. – Москва, 2023. – 272 с.

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИ МОЛИКИЯТИ ЗЕҲНӢ ДАР ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСИӢ

Дар мақолаи худ мо танзими ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ хусусиро мавриди баррасӣ қарор додаем, зеро ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ дар микёси ҷаҳонӣ, рушди технологӣ, фарҳангӣ ва иқтисодӣ ҳарчи бештар ба ҳифзи ҳуқуқи ихтироъкорон, нависандагон, рассомон ва ширкатҳо вобаста аст ва аҳамияти бузург дорад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ, масъалаи танзими ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ яке аз самтҳои муҳимтарин дар муносибатҳои ҳуқуқии байналмилалӣ мебошад.

КАЛИДВОЖАҲО: танзим, ҳуқуқ, моликият, зеҳн, фарҳанг, иқтисод, байналмилалӣ.

РЕГУЛИРОВАНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В МЕЖДУНАРОДНОМ ЧАСТНОМ ПРАВЕ

В своей статье мы рассмотрели регулирование интеллектуальной собственности в международном частном праве, поскольку интеллектуальная собственность на глобальном уровне играет важную роль. Развитие технологий, культуры и экономики все больше зависит от защиты прав изобретателей, писателей, художников и компаний. В условиях глобализации вопрос регулирования интеллектуальной собственности в международном частном праве становится одним из важнейших направлений в международных правовых отношениях.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: регулирование, право, собственность, интеллект, культура, экономика, международный.

REGULATION OF INTELLECTUAL PROPERTY IN PRIVATE INTERNATIONAL LAW

In our article, we examined the regulation of intellectual property in international private law, as intellectual property plays a crucial role on a global scale. The development of technology, culture, and the economy increasingly depends on the protection of the rights of inventors, writers, artists, and companies. In the context of globalization, the issue of regulating intellectual property in international private law has become one of the most important areas in international legal relations.

KEYWORDS: regulation, law, property, intelligence, culture, economy, international.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Акбарова Замира Бахтиёрвна*- Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** [+992] 900921282. **E-mail:** zamira.akbarova.@icloud.com.

Сведения об авторе: *Акбарова Замира* - Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** [+992] 900921282. **E-mail:** zamira.akbarova.@icloud.com.

Information about the author: *Akbarova Zamira* - Tajik National University, master's student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** [+992] 900921282. **E-mail:** zamira.akbarova.@icloud.com.

МАВҚЕИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ОБӢ ДАР НИЗОМИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Баҳриддинова М. Ш.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Обҳои дохилии баҳрӣ қисми ҳудуди давлати соҳилӣ мебошанд ва ҳокимияти он бар онҳо таъсир мерасонад. Ба онҳо обҳои бандаргоҳҳо, халиҷҳо, бухтҳо, лиманҳо, губҳо, инчунин обҳои, ки дар тарафи соҳил аз хатҳои ибтидоии баҳри ҳудудӣ ҷой доранд ва ҳамчунин обҳои ба номи таърихӣ маълум дохил мешаванд.

Ҳудуди берунии обҳои дохилии баҳрӣ дар бандаргоҳҳо хати рост мебошад, ки таъсисоти бандаргоҳиеро, ки бештар ба баҳр баромада истодаанд, пайваस्त мекунад.

Халиҷ - ин қуркунии хуб ифодашудаи соҳил мебошад, ки ба хушкӣ ба чунон андоза фуру мебарояд, ки обҳои аз ҷониби он маҳдудшударо дар бар мегирад ва чизе бештар аз хамида шудани одии соҳил ташкил медиҳад. Агар паҳноии даромади халиҷ ҳангоми баландтарин қазр аз 24 майли баҳрӣ камтар бошад, пас тамоми халиҷ ба обҳои дохилии баҳрии давлати соҳилӣ тааллуқ дорад. Вақте ки даромади халиҷ аз 24 майл зиёд мешавад, пас ҳудуди берунии обҳои дохилии баҳрӣ хати рости 24-майла хоҳад буд, ки дар дохили халиҷ ба тавре кашида мешавад, то ки бо он ба обҳои дохилии баҳрӣ фазои обии имконпазири калони халиҷ ихтисос дода шавад. Ин қоида ба халиҷҳои татбиқ намешавад, ки даромади онҳо гарчанде аз 24 майл зиёд аст, аммо тамоми обҳои онҳо аз ҷиҳати таърихӣ обҳои дохилии баҳрии давлатҳои соҳилии дахлдор ҳисоб мешаванд (масалан, халиҷи Петри Бузург - 102 майл, халиҷи Гудзон - тақрибан 50 майл).

Давлати соҳилӣ бар асоси ҳокимияте, ки бар обҳои дохилии баҳрӣ истифода мебарад, режими ҳуқуқи онҳоро муайян мекунад. Хусусан, он тартиби дохил шудани киштиҳои хориҷиро ба обҳои дохилии баҳрии худ муқаррар мекунад.

Киштиҳои хориҷӣ дар обҳои дохилии баҳрӣ қонунҳо ва дигар қоидаҳои давлати соҳилиро дар он чизе, ки ба назорати гумрукӣ, беҳдоштӣ ва муҳоҷирати он, амнияти киштиронӣ, муҳофизати муҳити зист алоқаманд аст, риоя мекунад. Моҳигирӣ ва саноат танҳо бо иҷозати давлати соҳилӣ имконпазир мебошанд. Бар киштиҳои тиҷоратии хориҷие, ки дар обҳои дохилии баҳрӣ қарор доранд, юрисдиксияи (ҷиноятӣ, граждонӣ, маъмурий) давлати соҳилӣ татбиқ мешавад.

Мақомоти судии давлати соҳилӣ ҳақ доранд, ки даъвоҳои граждонии марбут ба киштиҳои тиҷоратии хориҷие, ки дар обҳои дохилии баҳрии он қарор дорад, баррасӣ кунанд. Барои таъмини даъвоҳо ё қарорҳо мақомоти салоҳиятдори давлати соҳилӣ метавонанд киштиҳои тиҷоратии хориҷиро бозгиранд ва боздошт кунанд. Дар амал давлати соҳилӣ аз баррасии даъвоҳо нисбат ба киштиҳои тиҷоратии хориҷие, ки дар обҳои дохилии баҳрии он қарор дорад, имтино мекунад, агар онҳо ҳеч таври ба ин давлат, шахсони ҷисмонӣ ё ҳуқуқи он алоқа надошта бошанд.

Киштиҳои тиҷоратии хориҷӣ дар бандаргоҳҳо меҳманданд ки меъёрҳо ва дастурҳои маъмуриеро, ки аз ҷониби мақомоти давлати соҳилӣ муқаррар карда шудаанд, риоя кунанд. Хусусан, ин ба ҳуқуқҳои мақомоти маҳаллӣ дар амалӣ кардани назорати беҳдоштӣ, гумрукӣ, муҳоҷиратӣ, тартиби раҳ додани хориҷиҳо ба ҳудуди худ, масъалаҳои амнияти киштиҳо ва муҳофизати ҳаёти одамон марбут аст. Вайрон кардани қоидаҳои муқаррар шуда тадбирҳои маҷбурунии маъмуриро ба бор меоварад, ки ин дар баъзе созишномаҳои байналмилалӣ низ пешбинӣ шудааст.

Баҳри ҳудудӣ (обҳои ҳудудӣ) - ин камарбанди баҳрӣ мебошад, ки ба соҳил ё ба обҳои дохилии баҳри (ва/ё архипелагӣ) давлат ҳамҷавор аст ва ҳокимияти он ба он васеъ мешавад. Ҳокимият бо назардошти меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ амалӣ мешавад. Ҳудуди берунии

бахри худудӣ худуди баҳрии давлат мебошад. Дар якҷоягӣ бо истилоҳи "бахри худудӣ", ки ҳоло дар конвенсияҳо мустаҳкам карда шудааст, истилоҳи "обҳои худудӣ" низ истифода мешавад. Дар баъзе давлатҳо обҳои худудӣ, инчунин, обҳои дохилии баҳриро низ маъно мекунад ва аз ин рӯ истифодаи истилоҳи конвенсионалии "бахри худудӣ" беҳтар мебошад.

Рад кардани даъвоҳо ба фазоҳои баҳрӣ ва маҳдуд кардани ҳокимияти давлати соҳилӣ бо камарбанди баҳрӣ масъалаи паҳноии баҳри худудиро пеш гузошт. Қонунгузориҳои миллӣ ва амалияи шартномавии байналмилалӣ (асосан дучониба) дар асрҳои миёна паҳноии баҳри худудиро бо ҳадди намоён будан аз соҳил ё дурии тир задани батареяҳои соҳилӣ алоқа меоданд. Дар соли 1783 бори аввал дар мукотиботи расмӣ паҳноии як лига баҳрӣ (3 майли баҳрӣ) зикр шуд, ки ба дурдарёии артилерияи соҳилии он вақт мувофиқат мекард. Аммо паҳноии семайлаи баҳри худудӣ ҳечгоҳ аз ҷониби ҳамаи давлатҳо ҳатмӣ эътироф карда нашуд.

Ҳамин тавр, дар бораи эътирофи ин паҳноии баҳри худудӣ Русия ҳечгоҳ изҳор надида. Давомнок масъалаи паҳноии баҳри худудӣ бо сабаби фарқиятҳои назаррас дар мавқеъҳо ва амалияи давлатҳо ҳалли худро наёфт. Ва танҳо Конвенсияи соли 1982 муқаррар дошт, ки давлат ҳуқуқ дорад, ки худаш паҳноии баҳри худудии худро дар худуди 12 майли баҳрӣ таъин кунад. Дар Федератсияи Русия паҳноии 12-майлаи баҳри худудӣ муқаррар карда шудааст.

Шумориши паҳноии баҳри худудӣ аз хати баландтарини ҷазр дар канори соҳил, аз хатҳои рости ибтидоӣ дар он ҷойҳое, ки хати соҳилӣ амиқ бурида ё печопеч аст ё дар канори соҳил ва дар наздикии бевосита ба он силсилаи ҷазираҳо вучуд дорад (ин хатҳои рост нуқтаҳои мувофиқро пайваст мекунад ва онҳо набояд аз самти умумии соҳил манҳариф шаванд); аз худуди берунии обҳои дохилӣ, аз хатҳои ибтидоии архипелагӣ сурат мегирад.

Режими байналмилалӣ-ҳуқуқии баҳри худудӣ бо Конвенсияи Женеваӣ дар бораи баҳри худудӣ ва минтақаи ҳамҷавори соли 1958 ва Конвенсияи СММ дар бораи ҳуқуқи баҳрии соли 1982 муқаррар карда шудааст. Асоси режими ҳуқуқии баҳри худудӣ ҳокимияти давлати соҳилӣ мебошад, ки ба фазои ҳавоии болои баҳри худудӣ, ба қабр ва зерзамини охири низ васеъ мешавад. Дар ин режими ҳуқуқии баҳри худудӣ ба режими ҳуқуқии обҳои дохилии баҳрӣ монанд аст. Фарқиятҳо аз истисноҳои ҳокимияти давлати соҳилӣ нисбат ба баҳри худудӣ иборат аст, ки аз ҷониби ҳуқуқи байналмилалӣ муқаррар карда шудаанд.

Яке аз истисноҳои асосӣ ҳуқуқи гузарши осоишта мебошад, ки ин гузариши киштиҳои ҳамаи давлатҳо тавассути баҳри худудӣ бо мақсади аз он гузаштан, ба обҳои дохилӣ даромадан ё аз онҳо баромадан фаҳмида мешавад. Гузар бояд бефосила ва тез бошад, лекин истодан ё ба лангар нишастан ҷоиш аст, вақте ки онҳо барои шароити киштиронӣ дар ин минтақа одӣ ҳастанд ё натиҷаи қувваи ғолиб ё офат буда ё вақте ки лозим меояд ба осебдидагон ё дар хатар қарордоштагон кумак карда шавад. Зердарёгӣҳо дар баҳри худудӣ бояд дар вазъияти болои об ҳаракат кунанд.

Давлати соҳилӣ метавонад бо мулоҳизаҳои амниятӣ ва бе таъбиз нисбат ба парчам барои давраи муайян ҳуқуқи гузари осоиштаро дар ин ё он ноҳияҳои баҳри худудии худ таваккуф диҳад ва дар вақташ дар бораи ин эълон кунад.

Осоишта он гузаре номида мешавад, ки бо он осоиштагӣ, тартиботи хуб ё амниятӣ давлати соҳилӣ вайрон намешавад.

Давлати соҳилӣ ҳеҷ чора дар амалӣ кардани юрисдиксияи ҷиноятӣ намегирад, агар ҷиноят дар борти киштии хориҷӣ то дохил шудани он ба баҳри худудӣ содир шуда бошад ва агар ҷунин киштӣ қасд дошта бошад, ки баҳри худудиро бе дохил шудан ба обҳои дохилии баҳрии ин давлати соҳилӣ гузарад.

Ҳар як давлат ҳуқуқ дорад, ки киштиҳо зери парчами он дар баҳри кушод шино кунанд. Киштиҳо миллияти он давлатеро доранд, ки зери парчами он онҳо ҳуқуқ доранд шино кунанд. Шартҳои пешкаши ҳуқуқи шинокунӣ зери парчами давлати муайян, инчунин тартиби сабт ва пешкаши миллияти худ ба киштӣ, ҳуди давлат муайян мекунад. Аммо Конвенсияҳо талаб мекунад, ки байни киштӣ ва давлат алоқаи воқеӣ мавҷуд бошад,

хусусан, давлат бояд дар масъалаҳои маъмурӣ, техникӣ ва иҷтимоӣ юрисдиксия ва назоратро самаранок амалӣ кунад. Киштиҳо бояд танҳо зерӣ парчами як давлат шино кунанд ва ҳангоми шино ё истодан ҳангоми ворид шудан ба бандаргоҳ онро тағйир дода наметавонанд, магар ҳолатҳои интиқоли ҳуқуқи моликият ё тағйирӣ сабт.

Барои пешбурди устувори ҳуқуқи байналмилалӣ обӣ ва ҳалли мушкилот, ки дар ин соҳа вучуд доранд, зарур аст, ки кишварҳо ва ташкилотҳои байналмилалӣ қадамҳои амалӣ ва самарабахшро амал кунанд. Яке аз роҳҳои муҳими пешбурди ҳуқуқи байналмилалӣ обӣ таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ мебошад. Инчунин, таъмини ҳамоҳангии бештар байни давлатҳо ва татбиқи қонунҳои байналмилалӣ обӣ барои ҳалли баҳсҳо низ аз аҳамияти калон дорад. Ин раванд метавонад ба тақвияти масъулият ва адолатмандии истифодабарӣ мусоидат кунад ва боиси кам шудани муқовимоти байнидавлатӣ гардад.

Ҳуқуқи байналмилалӣ обӣ ҳамчун як соҳаи стратегӣ дар низоми ҳуқуқи байналмилалӣ нақши муҳим мебозад. Ин соҳа на танҳо барои таъмини истифодаи бомасъулият ва адолатмандонаи захираҳои обӣ муҳим аст, балки барои ҳифзи муҳити зист ва пешгирии зарарҳои экосистемавӣ низ аҳамияти калон дорад. Дар замони муосир, ки пешрафти технологӣ ва афзоиши аҳоли ба таври шиддатнок ба масъалаҳои захираҳои табиӣ муҳити зист таъсир мерасонанд, ҳуқуқи байналмилалӣ обӣ бояд ба тағйиротҳои зарурӣ ҷавоб гирад.

Яке аз ҷиҳатҳои муҳими ҳуқуқи байналмилалӣ обӣ ин таъсири он ба сиёсати байналмилалӣ мебошад. Захираҳои обӣ ҳамчун як захираи стратегӣ барои рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ кишварҳо маҳсуб меёбад. Ин захираҳо метавонанд сабаби ҳамкорӣ ва пешбурди муносибатҳои байнидавлатӣ бошанд, аммо ҳамчунин метавонанд боиси муқовимоти ҷиддӣ шаванд, агар ба таври муносиб ва бомасъулият истифода нашаванд. Масалан, истифодаи захираҳои обии интиқоли об байни кишварҳои дучониба метавонад боиси мувозинат ва ҳамкориҳои сиёсӣ гардад, агар ки ҳуқуқи байналмилалӣ дар ин раванд дуруст танзим нашуд.

Бояд қайд кард, ки ҳуқуқи байналмилалӣ обӣ на танҳо барои давлатҳо, балки барои ҷомеаҳо ва шахрвандони байналмилалӣ низ аҳамияти калон дорад.

Муаммоҳои муосири ҳуқуқи байналмилалӣ обӣ метавонанд ба таври зерин тавсиф карда шаванд. Аввалан, тағйирёбии иқлим метавонад ба васеъ шудани бедорӣ обӣ оварда расонад, ки ин ба талабот барои таҳкими ҳуқуқи байналмилалӣ обӣ ва рушди механизмҳои нави назоратӣ мусоидат мекунад. Масалан, камшавии қудрати обӣ дар низомҳои обии рӯ ба рӯи кишварҳои гуногун метавонад боиси муқовимати байнидавлатӣ гардад. Илова бар ин, афзоиши аҳоли ва талаботи зиёд барои истифодаи захираҳои обӣ метавонанд ба пешгирии қардани бедорӣ обӣ ва таҳкими механизмҳои коркардии ҳуқуқи байналмилалӣ обӣ мусоидат кунанд.

Ҳуқуқи байналмилалӣ обӣ, инчунин, метавонад ба рушди устувори иқтисодӣ мусоидат кунад. Танзими бомасъулият ва одилонаи захираҳои обӣ метавонад ба рушди соҳаҳои иқтисодӣ, масалан, кишоварзӣ, саноат ва энергетика мусоидат кунад. Инчунин, таҳкими ҳуқуқи байналмилалӣ обӣ метавонад ба бехтар намудани муносибатҳои иқтисодии байнидавлатӣ мусоидат кунад, ки дар натиҷа ба рушди иқтисодии устувори кишварҳо мусоидат мекунад.

Дар натиҷа, ҳуқуқи байналмилалӣ обӣ на танҳо барои таъмини истифодаи одилонаи захираҳои обӣ муҳим аст, балки барои ҳифзи муҳити зист ва пешгирии зарарҳо низ нақши муҳим дорад. Барои пешбурди устувори ин соҳа ва ҳалли мушкилоти муосир, бояд ба таҳкими механизмҳои ҳуқуқӣ, мониторинг ва ҳамкориҳои байналмилалӣ диққати ҷиддӣ дода шавад. Инчунин, рушди технологияи назоратӣ ва навоариҳои методҳо барои пешгирии зарарҳо метавонад ба ҳалли мушкилоти муҳталиф дар соҳаи истифодаи захираҳои обӣ мусоидат кунад. Ин раванд метавонад ба рушди устувори ҳуқуқи байналмилалӣ обӣ мусоидат кунад ва боиси бехтар шудани муҳити зист ва муҳити иҷтимоӣ гардад.

1. Боголюбов С.А. Актуальные проблемы экологического права / С.А. Боголюбов. - М.: Юрайт, 2020. - 498 с.
2. Воронцова А.А. Международное водное право / А.А. Воронцова. - М.: Проспект, 2019. - 365 с.
3. McCaffrey S.C. The Law of International Watercourses. - Oxford University Press, 2019. - 594 p.
4. Rahaman M.M. Principles of International Water Law: Creating Effective Transboundary Water Resources Management // International Journal of Sustainable Society. - 2019. - Vol. 1, No. 3. - P. 207-223.
5. Vinogradov S. International Water Law: Concepts, Evolution and Development // Water Resources Development. - 2020. - Vol. 36, No. 2. - P. 347-365.
6. Brown M.L. International Water Law and Policy. - Cambridge University Press, 2021. - 320 p.
7. Bunn C. Hydro Diplomacy: Managing the Global Water Crisis. - Palgrave Macmillan, 2022. - 280 p.
8. Tusher M. Water Resources Law and Policy. - Springer, 2023. - 450 p.
9. Gupta V.K., Hamdani S.A. Law of International Watercourses. - Kluwer Law International, 2020. - 500 p.
10. Sofronoff A. The Dynamics of International Water Law. - Routledge, 2021. - 350 p.

МАВКЕИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ОБӢ ДАР НИЗОМИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Ҳуқуқи байналмилалӣ обӣ ҳамчун як соҳаи мустақил дар низоми ҳуқуқи байналмилалӣ аҳамияти қиддӣ дорад. Дар ин мақола мавқеи ҳуқуқи байналмилалӣ обӣ дар системаи ҳуқуқи байналмилалӣ таҳлил карда мешавад. Манбаъҳои ҳуқуқӣ, принсипҳо ва таъсири ҳуқуқи байналмилалӣ обӣ ба истифодаи захираҳои обӣ баррасӣ мешаванд. Мушкилоти муосир, аз ҷумла тағйирёбии иқлим ва афзоиши аҳоли, ки ба захираҳои обӣ таъсир мерасонанд, низ ба назар гирифта мешаванд. Дар хулоса, таҳкими механизмҳои ҳуқуқӣ барои ҳалли мушкилоти глобалӣ марбут ба захираҳои обӣ зарурӣ дорад.

КАЛИДВОЖАҲО: ҳуқуқи байналмилалӣ, ҳуқуқи обӣ, захираҳои обӣ, низоми ҳуқуқӣ, муҳити зист, танзими захираҳо, мушаммоҳои глобалӣ, тағйирёбии иқлим, афзоиши аҳоли, мувофиқатҳои байналмилалӣ.

МЕСТО МЕЖДУНАРОДНОГО ВОДНОГО ПРАВА В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

Международное водное право как самостоятельная отрасль в системе международного права имеет существенное значение. В данной статье анализируется место международного водного права в системе международного права. Рассматриваются правовые источники, принципы и влияние международного водного права на использование водных ресурсов. Также рассматриваются современные проблемы, включая изменение климата и рост населения, влияющие на водные ресурсы. В заключение подчеркивается необходимость совершенствования правовых механизмов для решения глобальных проблем, связанных с водными ресурсами.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: международное право, водное право, водные ресурсы, правовая система, охрана окружающей среды, регулирование ресурсов, глобальные проблемы, изменение климата, рост населения, международное сотрудничество.

THE POSITION OF INTERNATIONAL WATER LAW WITHIN THE FRAMEWORK OF INTERNATIONAL LAW

International water law, as an independent branch within the international legal system, holds significant importance. This article analyzes the position of international water law within the framework of international law. It examines the legal sources, principles, and the impact of international water law on the utilization of water resources. Additionally, contemporary issues such as climate change and population growth, which affect water resources, are addressed. In conclusion, the necessity of strengthening legal mechanisms to resolve global challenges related to water resources is emphasized.

KEYWORDS: International law, water law, water resources, legal system, environmental protection, resource regulation, global issues, climate change, population growth, international cooperation

Маълумот дар бораи муаллиф: *Бахриддинова Манижа Шофёҷоновна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. **Телефон:** [+992] 800190180. **E-mail:** bahriddinovamanizha@gmail.com.

Сведения об авторе: *Бахриддинова Манижа* – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** [+992] 800190180. **E-mail:** bahriddinovamanizha@gmail.com.

Information about the author: *Bahriddinova Manizha* – Tajik National University, master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** [+992] 800190180. **Email:** bahriddinovamanizha@gmail.com.

МАҚОМИ ҲАМОҲАНГСОЗИ ПАЛАТАҲОИ МАҶЛИСИ ОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР АМАЛИСОЗИИ ФАЪОЛИЯТИ ПАЛАТА

Низомов М.С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Парламент ҳар як кишвари демократиро намояндагӣ мекунад ва фаъолияти босамари он на танҳо аз ихтисос ва масъулияти вакилону сенаторон, балки аз самаранокии сохтору механизмҳои дарунпарлумонӣ вобаста мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин сохторҳо – Шурои палатаҳо – нақши калидиро дар ҳамоҳангсозӣ, банақшагирӣ ва мурағабсозии равандҳои қонунгузорӣ иҷро менамоянд.

Мавқеи Шууроҳои палатаҳои Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақомоти ҳамоҳангсоз ва раҳнамо дар сохтори парламентаризми миллии дар шароити муосир аҳаммияти калидӣ касб намудааст. Дар шароити тақвияти мақоми парламент ҳамчун яке аз сутунҳои асосии ҳокимияти давлатӣ ва бо дарназардошти зарурати баланд бардоштани сифати қонунгузорӣ, тартиб ва самарабахшии фаъолияти дохилии парламент, зарурати омӯзиш ва таҳлили амиқи нақши ин мақомоти дохилпарлумонӣ ҳарчӣ бештар эҳсос мегардад.

Аз як тараф, парламенти ду-палатагӣ сохтори мураккаби идоракуниро дар худ таҷассум мекунад, ки бе вучуд ва фаъолияти мувофиқашудаи шууроҳо фаъолияти муназзам ва натиҷабашро номумкин месозад. Аз тарафи дигар, бо назардошти он ки Шууроҳо ҳамчун муҳаррики асосии танзими равандҳои қонунгузорӣ, баррасии ташаббусҳои қонунгузорӣ, таъмини ҳамоҳангии кумитаҳо ва комиссияҳо, инчунин ҳамкорӣ бо субъектҳои ташаббускори қонунгузорӣ амал мекунанд, омӯзиши фаъолияти онҳо барои беҳсозии тамоми механизмҳои идоракунии қонунбарорӣ аҳаммияти илмию амалӣ дорад.

Илова бар ин, мавқеи Шууроҳо дар таҳияи рӯзнома, назорати иҷроии буҷаи давлатӣ, созмон додани шундаҳои парламентӣ, иштироқи фаъол дар муносибатҳои байналмилалӣ ва раванди қабули қарорҳои муҳим таъмини шаффофият ва таҳкими масъулияти парламентаризмо амалӣ менамояд.

Ҳамчунин, таъмини иҷроии ҳукуку манфиатҳои намояндагии вакилон, баррасии масъалаҳои ахлоқӣ ва дахлнопазирии онҳо тавассути шууроҳо, ин мақомотро ба яке аз пояҳои устувори амнияти ҳукукии парлумон табдил медиҳад.

Маҷлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчун мақоми олии намояндагӣ ва қонунгузори кишвар, сохтори дупалатагӣ дорад – Маҷлиси миллии (палатаи болоӣ) ва Маҷлиси намояндагон (палатаи поёнӣ). Ин сохтор бо назардошти таҷрибаи давлатҳои дигар ва шароити махсуси Тоҷикистон тарҳрезӣ гардидааст. Аммо танҳо бо вучуди ду палата будан, муваффақият дар фаъолияти парлумон кафолат дода намешавад. Барои ноил шудан ба ҳадафҳои сиёсӣ ҳукукии худ, ҳар як палата бояд фаъолияти дохилиашро низ самаранок ба роҳ монад.

Дар ин замина, таъсиси мақомоти ҳамоҳангсозанда – Шуурои палата – зарурате шудааст, ки барои банақшагирӣ, муайянсозии масъалаҳои муҳимми рӯзнома, ҳамкорӣ бо кумитаҳо, комиссияҳо ва гурӯҳҳои корӣ, инчунин барои баррасии пешакии лоиҳаҳои қонунгузорӣ хидмат мекунад.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо тағйироти соли 1999) муайян мекунад, ки ҳар як палата мустақилона мақомоти дохилиашро ташкил медиҳад (м. 53). Дар баробари ин, Конститутсия номи мақомоти ҳамоҳангсозандаро нишон намедиҳад. Ин ҳолигӣ тавассути Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи Маҷлиси Оли» ва Низомномаҳои дохилии ҳар палата пурра мегардад. Маҳз дар ин санадҳо муқаррар мегардад, ки чунин мақомоти дохилӣ Шуурои Маҷлиси миллии ва Шуурои Маҷлиси намояндагон мебошанд.

Мувофиқи қонун, шууроҳо ҳамчун мақомоти коллегиялӣ амал карда, ба худ палата ҳисоботдиҳанда мебошанд ва бо тартиби муқарраршуда метавонанд иваз карда шаванд. Ба

хайати Шурои ҳар палата роҳбарияти палата (раис, муовинҳо) ва раисони кумитаҳо дохил мешаванд. Дар Маҷлиси намояндагон, ғайр аз инҳо, вакилон низ метавонанд интиҳоб шаванд, ки нишондиҳандаи чандандешӣ ва муҳити демократист.

Мақом ва ваколатҳои Шурои палатаҳо;

- Шурои ҳар палата дар вазифаҳои гуногун нақши калидӣ мебозад. Аз ҷумла:
- Ташкили кори ҷаласаҳои навбатӣ ва ғайринавбатӣ;
- Тасдиқи рӯзномаи ҷаласаҳо;
- Роҳандозии санҷишҳои ҳуқуқӣ, забонӣ ва зиддикоррупсионии лоиҳаҳо;
- Назорати амалишавии қарорҳои қаблӣ;
- Назорати иҷроии буҷаи давлатӣ (тавассути шунидани ҳисоботи вазорату кумитаҳо);
- Баррасии масъалаҳои дахлнопазирии вакил;
- Пешниҳодҳо оид ба ҷоизаҳо ва унвонҳо барои кормандони Аппарат ва худи

вакилон;

- Ҷамоҳангсозии робитаҳои байналмилалӣ.

Шуроҳо вазифаҳои мазкурро тавассути қабули қарорҳои муштарак, бо раъйи аксарияти аъзои худ иҷро менамоянд. Ин шакли коллегиялӣ муҳимияти хоси мақомоти намояндагиро инъикос мекунад.

Хусусияти асосии фаъолияти Шурои Маҷлиси намояндагон дар он аст, ки тамоми марҳилаҳои муҳими раванди қонунбарорӣ аз зери назорати он мегузарад. Аз қабули лоиҳаи қонун то ирсолӣ он ба Президенти кишвар, Шуро нақши ҷамоҳангсоз ва қарорсозро мебозад. Он дар интиҳоби кумитаи масъул, муайян кардани муҳлати таҳияи хулосаҳо, ташкили шунидани хулосаҳо ва пешниҳодҳо, инчунин дар таҳияи хулосаҳои ниҳонӣ ҳам кумак мерасонад.

Агар Маҷлиси миллӣ лоиҳаи қонунро рад намояд, Шуро онро ба кумитаи масъул мефиристад. Ин кумита метавонад қонунро бо тағйиру иловаҳо бознигарӣ намояд, ки дар натиҷа он дигар на ҳамчун қонун, балки ҳамчун лоиҳаи нав баррасӣ мешавад.

Шурои Маҷлиси намояндагон, инчунин, масъули ташкили сафарҳои расмӣ парламентӣ, муносибатҳои байнипарлумонӣ ва намояндагии Тоҷикистон дар ташкилотҳои байналмилалӣ мебошад. Он ҳайат ва мандати комиссияҳои байнипарлумониро муайян мекунад ва тартиботи сафари вакилонро ба хориҷ аз кишвар танзим менамояд. Ин ваколатҳо нишон медиҳанд, ки Шуро вазифаҳои сиёсӣ дипломатиро низ ба уҳда дорад.

Ҷамоҳангсозии фаъолияти дохилии парламент бидуни мавҷудияти Шурои палатаҳо ғайриимкон аст. Шуроҳо механизми муассир ва зарурии ташкили парламони муосири Тоҷикистон маҳсуб мешаванд. Онҳо на танҳо нақши танзимгар ва ташаббускорро дар раванди қонунбарорӣ мебозанд, балки ба сифати органҳои асосии банақшагирии сиёсӣ дохилипарлумонӣ хидмат мекунанд.

Дар шароити рушди институтҳои демократӣ ва баланд шудани нақши парламент дар идоракунии давлатӣ, зарурати тавсеаи ваколат, таҷдиди назар дар механизми фаъолияти шуроҳо ва мутобиқ сохтани онҳо ба талаботи муосири ҳуқуқии кишвар ба таври ҷиддӣ ба миён омадааст. Нақши онҳо дар оянда метавонад боз ҳам қавитар гардад ва ба самаранокии баланди фаъолияти Маҷлиси Оли мусоидат намояд.

Мавзуи таҳлили мақоми Шурои палатаҳои Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дорой аҳамияти назариявӣ барои фаҳмиши сохторҳои ташкилӣ-ҳуқуқии парламент ва аҳамияти амалӣ барои беҳсозии механизмҳои идоракунии қонунгузорӣ, ҷамоҳангсозии фаъолият ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти қонунбарории давлат мебошад.

Мавзуи таҳлили мақоми Шурои палатаҳои Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи рушди институтҳои давлатдорӣ муосир аҳамияти калидӣ ва бисёрҷанба дорад. Дар заминаи сиёсати ҳуқуқбунёд ва парламентгароии Тоҷикистон, ҳар як унсур ташкилию институтсионӣ, ки дар раванди қабули қарорҳои муҳимми давлатӣ ва қонунгузорӣ ширкат меварзад, бояд ба таври амиқ омӯхта шавад. Яке аз ҷунин унсурҳои муҳимми

сохтори парламон, бешубҳа, Шурои палатаҳо мебошад, ки ҳамчун механизми муҳимми ҳамоҳангсозии фаъолияти дохилии парламент хизмат мекунад.

Аз ҷиҳати назариявӣ, омӯзиши мақоми Шурои палатаҳо барои фаҳмидани табиати ташкилӣ-ҳуқуқии парламон, системаи идоракунии дохилӣ ва принципҳои фаъолияти муассисаҳои намояндагӣ дар сатҳи олии замина фароҳам меорад. Парламентҳо, махсусан дар шакли ду-палатагӣ, ба ҳамоҳангсозӣ ва ҳамкориҳои зичи дохилӣ эҳтиёҷ доранд. Бе вучуди чунин шуроҳо, ки фаъолияти кумитаҳо, комиссияҳо ва ҷаласаҳои ҳамоҳанг менамоянд, имкони самаранок амалӣ гардидани вазифаҳои конститутсионии парламон хеле маҳдуд хоҳад буд. Аз ҳамин лиҳоз, мақоми шуроҳо ҳамчун звеноҳои калидии худидоракунии палатаҳо ва таҷассуми принсипи коллегиялӣ дар фаъолияти қонунбарорӣ фаҳмиши амиқро тақозо мекунад.

Аз ҷиҳати амалӣ, фаъолияти Шурои палатаҳо бевосита ба сифати равандҳои қонунгузорӣ ва суботи сохторӣ таъсир мерасонад. Масъалаи баррасии пешакии лоиҳаҳои қонун, назорати сифати ҳуқуқии онҳо, таъини муҳлат ва тартиби муҳокима, муайян кардани кумитаи масъул ва ташкили баррасии байниидоравӣ — ҳамаи ин аз салоҳияти Шурои палатаҳо вобаста аст. Дар сурати набудани як механизми муассир ва марказонидашудаи ҳамоҳангсоз, фаъолияти парламент ба шакли пароканда, ташаббусҳои беназорат ва таъхирҳои маъмурӣ мубаддал мешавад.

Инчунин, нақши шуроҳо дар робитаҳои байнипарламонӣ ва байналмилалӣ низ муҳим аст. Онҳо на танҳо ҳайати комиссияҳо ва гурӯҳҳои байнипарламониро тасдиқ мекунанд, балки дар муайян кардани мандатҳо ва самти фаъолияти онҳо низ саҳм мегиранд. Дар ҷаҳони муосир, ки дипломатияи парламонӣ нақши рӯзафзун мебозад, таҳкими ин ваколатҳо ва таҳқиқи самаравӣ он ба тадқиқоти илмӣ сиёсӣ ва ҳуқуқӣ замина мегузорад.

Мавзуи мавриди таҳқиқ ҳамчунин дар муносибати таҷрибаҳои муқоисавӣ бо кишварҳои дигар низ аҳамияти илмӣ касб мекунад. Дар аксари давлатҳои ду-палатагӣ ӯ президентӣ низ мақомоти дохилипарламонӣ ба мисли бюро, президиум, раёсат, ӯ шуро амал мекунанд. Омӯзиши таҷрибаи ин кишварҳо ва муқоисаи онҳо бо модели тоҷикистонӣ имкон медиҳад, ки дар самти беҳсозии фаъолияти шуроҳои палатаҳо дар Тоҷикистон роҳҳои муассир тарҳрезӣ шаванд.

Аз лиҳози ҳамгирии илм бо амал, таҳлили фаъолияти шуроҳо имкон медиҳад, ки тавсияҳои мушаххас барои рушди институти парламент, баланд бардоштани сифати қонунбарорӣ, назорати самараноки иҷроии қонунҳо ва таҳкими робита бо мақомоти иҷроияи пешниҳод гардад. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар ҳолатҳои зиёде маҳз фаъолияти пурмаҳсули шурои палатаҳо садди таъхир ва ихтилофҳои байнипалагӣ мегардад.

Ҳамин тариқ, мавзуи таҳлили мақоми Шурои палатаҳои Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои аҳамияти илмӣ, амалӣ ва институционалӣ мебошад. Он на танҳо барои таҳкими системаи ҳуқуқии кишвар ва фаъолияти парламон нақши калидӣ мебозад, балки ба сифати платформа барои рушди таҷрибаи ҳуқуқии миллӣ дар соҳаи ташкили қонунгузорӣ хизмат менамояд. Мутолиаи мақоми шуроҳо ҳамчун воситаи ташкилотӣ-ҳуқуқии танзими равандҳои қонунгузорӣ имкон медиҳад, ки таҳлилҳои назариявӣ бо таҷрибаи амалии идоракунии ҳокимияти намояндагӣ ҳамгиро шаванд.

АДАБИЁТ

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 2016.
2. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон». – Душанбе: Маҷлиси Олии ҶТ, 2023.
3. Имомов А. Ҳуқуқи конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон: Китоби дарсӣ. – Душанбе: Ирфон, 2020. – 432 с.
4. Сатторов А. Ташкил ва фаъолияти мақомоти олии намояндагӣ ва қонунбарор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / А. Сатторов. – Душанбе: Матбаа, 2018. – 284 с.
5. Абдуллоев С. Ҳуқуқи парламентӣ ва рушди он дар Тоҷикистон. // Ҳуқуқ ва ҷомеа. – 2022. – №4. – С. 17–25.

6. Боқизода Ҳ. Шаклҳои ҳамоҳангсозии фаъолияти палатаҳои парламон. // Илм ва ҳуқуқ. – Душанбе, 2023. – №2(14). – С. 45–51.
7. Саидов А. Парлумон ва асосҳои ҳуқуқи фаъолияти он дар низоми давлатдорӣ Тоҷикистон. – Душанбе: Маркази тадқиқоти ҳуқуқӣ, 2017. – 176 с.
8. Давлатов Ш. Мақоми Шурои палатаҳо дар низоми фаъолияти Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Паёми Донишгоҳи милли. – 2021. – №1. – С. 33–39.

МАҚОМИ ҲАМОҲАНГСОЗИИ ПАЛАТАҲОИ МАҶЛИСИ ОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР АМАЛИСОЗИИ ФАЪОЛИЯТИ ПАЛАТА

Мақолаи мазкур ба таҳлили мақоми Шурои палатаҳои Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун сохторҳои ҳамоҳангсоз ва танзимкунандаи фаъолияти дохилии палатаҳо бахшида шудааст. Муаллиф нақши калидии ин шуруҳоро дар банақшагирии корҳои қонунгузорӣ, таъмини ҳамоҳангии байникомиссионӣ, таҳияи рӯзнама ва назорати чараёни муҳокимавӣ нишон медиҳад. Дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва таҷрибаи амалии парламонӣ нишон дода мешавад, ки фаъолияти муассири шуруҳо заминаи зарурӣ барои амалӣ шудани низоми духизбии парламон ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти қонунбарор мебошад.

КАЛИДВОЖАҲО: Маҷлиси Олӣ, Шурои палатаҳо, ҳамоҳангсозӣ, фаъолияти парламонӣ, ташкили қонунбарорӣ.

КООРДИНАЦИОННАЯ РОЛЬ ПАЛАТ МАДЖЛИСИ ОЛИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПАЛАТЫ

Данная статья посвящена анализу координационной роли Советов палат Маджлиси Оли Республики Таджикистан как внутрипарламентских органов, обеспечивающих согласованность и планомерность законодательной деятельности. Автор подчеркивает важность этих органов в формировании повестки дня, координации между комитетами, а также в обеспечении эффективности парламентского контроля. На основе нормативно-правовых актов и парламентской практики показано, что деятельность Советов палат способствует стабильному функционированию двухпалатной системы и повышению качества законодательного процесса.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Маджлиси Оли, Советы палат, координация, парламентская деятельность, законодательный процесс.

THE COORDINATION FUNCTION OF THE CHAMBERS OF THE MAJLISI OLI OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN ENSURING PARLIAMENTARY OPERATIONS

This article analyzes the coordinating role of the Councils of Chambers of the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan as intraparlimentary bodies ensuring the effective organization and regulation of legislative activity. The author highlights the strategic importance of these councils in agenda setting, inter-committee coordination, and oversight of parliamentary procedures. Based on legal frameworks and practical experience, it is shown that the councils play a vital role in supporting the bicameral structure and enhancing legislative efficiency.

KEYWORDS: Majlisi Oli, Councils of Chambers, coordination, parliamentary activity, lawmaking process.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Низомов Мубориз Самандарович* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **937576868**.

Сведения об авторе: *Низомов Мубориз Самандарович* - Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **937576868**.

Information about the author: *Nizomov Muboriz Samandarovich* - Tajik National University, master's student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **937576868**.

ТАҲЛИЛИ РОҲҶОИ ЗИЁД НАМУДАНИ ТАЪИНИ ҶАЗОИ ҶАРИМА

Юнусова Р.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таҳлили қонунгузорию ҷиноятию муосири кишварҳои мухталиф барои хулосагирӣ дар фаъолияти ҷаҳонӣ оид ба се тарзи гуногуни муайянсозии воҳиди ҷенаки ҷунин намуди ҷазо, ба монанди ҷарима, асос фароҳам меорад.

Тарзи якум бо он ифода меёбад, ки дар қонунҳои ҷиноятӣ ҷарима ҳамчун намуди ҷазо бо воҳиди асъори миллии кишвари мувофиқ муайян мегардад. Масалан, бо ин тарз ҳаҷми ҷаримаҳо дар Швейтсария муайян карда мешавад ва тибқи модаи 48 КҶ он дар ҳолати муқаррар нагардидани маблағи дигар мутобиқи қонун, ҳаҷми ҷарима 40000 франкро ташкил медиҳад. Бо воҳиди пулии милли ҳаҷми ҷарима дар аксар кишварҳои Аврупо, инчунин дар Британияи Кабир, ки ба унвони «минтақаҳои евро» шомиланд, муайян карда мешавад.

Тарзи дуюм бо он шарҳ меёбад, ки ҳаҷми ҷарима дар қонунгузорию ҷиноятӣ на бо асъори милли, балки бо истифодаи воҳиди муайяни шартии ҳисобӣ муқаррар мегардад. Зимнан, дар доираи ҷунин тарзи муайянсозии ҳаҷми ҷарима ду самти мустақилро ҷудо намудан мумкин аст. Самти якум дар он аст, ки воҳиди шартии ҳисобӣ дар қонунгузорию ҷиноятӣ новобаста ба ҳаҷми даромади шахси содиркунандаи ҷиноят истифода бурда мешавад. Масалан, дар Ҷумҳурии Беларус ҷаримаҳо дар доираи «бузургии заминавӣ», ки ҳаҷми он тибқи қонуни махсус муайян карда мешавад, таъйин мегардад. Дар КҶ Латвия, КҶ Ҷумҳурии Қирғизистон ва қонунҳои ҷиноятию дигар кишварҳои ҷарима вобаста ба музди меҳнати ҳадди ақал, ки мутобиқи қонунгузорию давлат муқаррар гардидааст, таъйин карда мешавад. Дар КҶ Литва ҷарима вобаста ба ҳадди ақали рӯзгузаронӣ ҳисоб карда мешавад. Самти дуюм бо он тавсиф меёбад, ки воҳиди шартии ҳисобии дар қонунгузорию ҷиноятӣ барои муайянсозии ҳаҷми ҷарима истифодашаванда бо ҳаҷми даромади шахсе, ки ба ҷазо мувофиқ маҳкум мегардад, вобастагӣ дорад. Масалан, дар КҶ Испания ҷарима вобаста ба музди меҳнати маҳкумшуда муайян карда мешавад. Ҳаҷми ҳадди ақали ҷарима музди меҳнатро дар панҷ рӯз, ҳадди ниҳой бошад - дар ду солро ташкил медиҳад. Бо ҷунин роҳ ҳаҷми ҷарима дар модаи 33 КҶ Лаҳистон низ муайян карда мешавад.

Ниҳоят, тарзи сеюми муайянсозии ҳаҷми ҷарима дар қонунгузорию ҷиноятӣ – ин муқаррар намудани он дар ҳаҷми мувофиқ ба ҳаҷми дараҷаи зарари молу мулкӣ дар натиҷаи ҷиноят расонидашуда мебошад. Дар шакли маҳдуд тарзи мазкур, дар замони худ, дар КҶ ҚТ аз соли 1961 истифода бурда мешуд, ки тибқи модаи 97¹ он барои рабудани амволи давлатӣ ё коллективӣ бо роҳи дуздӣ, тасарруф, сарфи беҳуда, суистифода аз мақоми хизматӣ ва ё бори аввал содир намудани қаллобӣ ё дар ҳаҷми начандон зиёд содиршуда, дар сурати аз рӯйи шарту далелҳои парванда ва шахсияти гунаҳкор зарурат надоштани татбиқи дигар намуди ҷазо, ҷарима дар ҳаҷми то арзиши секаратаи амволи рабудашуда таъйин карда мешуд. Ҳамзамон, бояд қайд кард, ки андешаи зам намудани ҷарима ба маблағи зарари дар натиҷаи ҷиноят расонидашуда дар сатҳи муайян дастгирии худро дар адабиёти илмӣ пайдо намудааст.

Дар замони имрӯза тибқи модаи 49 КҶ ҚТ андозаи ҷарима аз рӯйи нишондиҳанда барои ҳисобҳо, ки дар вақти содир шудани ҷиноят амал мекард, таъйин карда мешавад. Худи мафҳуми «нишондиҳанда барои ҳисобҳо» дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нишондиҳанда барои ҳисобҳо» аз 5 январи соли 2008 № 350 баён карда шудааст. Модаи 1 қонуни мазкур муайян менамояд, ки «нишондиҳанда барои ҳисобҳо маблағи пулие мебошад, ки ҳар сол дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли дахлдор муқаррар гардида, барои ҳисоб кардани андозҳо, бочҳо, дигар пардохтҳои ҳатмӣ ва ҷазоҳои ҷаримавӣ, инчунин барои ҳисоб

кардани ин ё он бузургии арзиши ҳадди ниҳой (поёнӣ ё болоӣ), кумакпулиҳо ва иловапулиҳои иҷтимоӣ мутобиқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ карда мешавад. Ҳар сол муқаррар намудани нишондиҳанда барои ҳисобҳо дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Бюҷети давлатӣ барои соли дахлдор бояд ҳамчун қоида бо дарназардошти сатҳи беқурбшавӣ, ки барои соли дахлдор пешбинӣ карда мешавад, сурат гирад». Мутобиқи модаи 23 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 ноябри соли 2016, № 1377 «Дар бораи Бюҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2017» ҳаҷми нишондиҳанда барои ҳисобҳо – 50 сомонӣ муқаррар карда шудааст.

Аз тарафи қонунгузор истифода бурдани нишондиҳанда барои ҳисобҳо суолеро ба миён меорад, ки судҳо чӣ гуна бояд ҷаримаро муайян намоянд: бо ҳамон нишондиҳанда барои ҳисобҳо ё тариқи воситаи пулии милли? Ба андешаи Л.Л. Кругликов ва А.Л. Светинович «мувофиқи ҳукми суд ҳаҷми ҷарима дар ҳамаи ҳолатҳо бояд бо маблағи пулии устувор зикр гардад, то ки ба дарки гуногуни он ҳангоми иҷрои ҳукм ё дар вақти баррасии он роҳ дода нашавад». Чунин мулоҳиза зиддиятро ба миён намеорад, вале қабл аз зикр намудани ҳаҷми ҷарима бо маблағи пулии устувор, суд дар ҳукмнома бояд ҳаҷми онро бо нишондиҳанда барои ҳисобҳо, ки аз ҷониби қонунгузор истифода бурда мешавад, нишон диҳад ва баъдан ҷаримаро ба маблағи пулии устувор гузаронад. Ҳамин тариқ, на танҳо мувофиқати расмӣ байни ҳукм ва қонун, балки дараҷанокии муайяни андозаи ҷарима низ таъмин мегардад. Зимнан, қонунгузор метавонад ба эҳтимоли таъин гаштани ҷарима танҳо дар андозаи дараҷанокӣ ба миқдори муайяни нишондиҳанда барои ҳисобҳо роҳ диҳад.

Вале судҳо на ҳар вақт ҷаримаро бо маблағи пулии устувор муайян менамоянд: дар баъзе мавридҳо ҷарима дар андозаи дараҷанокии нишондиҳанда барои ҳисобҳо муқаррар карда мешавад. Чунинчӣ, тибқи маълумотҳои натиҷагирии фаъолияти судӣ, ки аз тарафи мо гузаронида шуд, аз 124 ҳолати таъин гаштани ҷарима ҳамчун намуди асосии ҷазо судҳо дар 112 ҳолат аввал онро дар андозаи дараҷанокии нишондиҳанда барои ҳисобҳо муайян карда, баъдан ба пули сомонӣ гузарониданд. Дар дигар 8 ҳолат ҳангоми таъин гаштани ҷарима судҳо танҳо ҳаҷми дараҷанокии нишондиҳанда барои ҳисобҳо зикр намуданд.

Дар маҷмӯъ, чунин тарзи меъёри КҶ ҚТ дар истифодаи амалӣ дуруст ҳисобида мешавад. Лекин, дар он баъзе камбудҳои хос ниҳон шудаанд. Якум, зиёдшавии минбаъдаи ҳаҷми нишондиҳанда барои ҳисобҳо, ки дар қонунгузорию бучавӣ бидуни баҳисобгирии талаботи қонунгузорию ҷиноятӣ амалӣ мегардад, на танҳо ба тадриҷан баланд шудани ҳаҷми ҷарима, балки ба мушкilotҳои вобаста ба амалкунии қонунгузорию ҷиноятӣ оварда мерасонад. Дуюм, баландшавии ҳаҷми нишондиҳанда барои ҳисобҳо чун категорияи ҳуқуқи бучавӣ, бе назардошти истифодаи он дар ҳуқуқи ҷиноятӣ, метавонад боиси ихтиёран ва аз ҳад зиёд вусъат ёфтани санксияҳо гардад. Сеюм, аз нигоҳи мо, дар шароити кунунӣ аллакай он сабабҳое, ки дар замони худ қонунгузорро ҷиҳати гузаштани қисмати муайянсозии ҳаҷми ҷарима аз асъори милли ба воҳиди шартӣ водор карданд, арзи вучуд надоранд. Имрӯз дар ҚТ сатҳи таваррум пешбинишаванда буда, пули сомонӣ нисбатан устувор мебошад. Бинобар ин, дар марҳилаи имрӯза ба қонунгузорию ҷиноятии ҚТ муайян намудани андозаи ҷарима бо нишондиҳанда барои ҳисобҳо зарурат надорад. Маҳз бо ҳамин сабаб, аз нигоҳи мо, бояд ислоҳоти дахлдори муқаррароти КҶ ҚТ оид ба ҷарима ҳамчун намуди ҷазо гузаронида шуда, ҳаҷми ин ҷазо на бо нишондиҳанда барои ҳисобҳо, балки бо асъори милли муайян карда шавад.

Чуноне маълум аст, ин роҳро қонунгузорию Россия сипарӣ намудааст. Тибқи қонуни Федератсияи Россия аз 8 декабри соли 2003 ба КҶ ФР тағйиротҳои назаррас ворид карда шуданд. Тағйиротҳо дар он низ ифода меёфтанд, ки ҳаҷми ҷаримаҳо на бо ҳаҷми ҳадди ақали музди меҳнат (тавре, ки пештар буд), балки бо воҳиди пулии русӣ, яъне рубли русӣ, муайян карда шуд. Новобаста аз он, ки қисми зиёди криминалистони Россия муқаррароти алоҳидаи ин қонунро танқидпазир дарк намуданд, ҳамон талаботҳои мансуб ба муайянсозии ҳаҷми ҷарима бо асъори миллии Россия дар умум ба таври мусбат қабул карда шуданд. Инак, бо назардошти таҷрибаи мусбати қонунгузорию Федератсияи Россия, ки

системаи ҳуқуқиаш бо системаи ҳуқуқи Тоҷикистон хусусиятҳои зиёди умумӣ дорад, чунин меҳисобем, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ замони гузаштан ба тарзи ҳуқуқию анъанавии муайян намудани ҳаҷми ҷарима бо маблағи пулии устувор расидааст.

Ҳаҷми ҳадди ақал ва ҳадди ниҳоии ҷарима.

Мутобиқи қ.2 модаи 49 КҶ ҚТ андозаи ҳадди ақали ҷарима ба андозаи сад ва ҳадди ниҳоии он ба андозаи то *бисту як ҳазору нуҳсад* нишондиханда барои ҳисобҳо муқаррар шудааст. Танҳо муқаррарсозии андозаи ҳадди ақали ҷарима талаботи мутлақ маҳсуб буда, ба ҳар сурат дар санксияи модаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинӣ карда намешавад ва судҳо сарфи назар аз шарту ҳолатҳо ҳаҷми камтари ҷаримаро таъйин карда наметавонанд. Дар хусуси андозаи ҳадди ниҳоии ҷарима бояд қайд намуд, ки барои маҷмуи ҷиноятҳо ва ҳукмҳо оид ба содир намудани ҷиноятҳои тибқи қ.6 ва (ё) қ.7 модаи 49 КҶ ҚТ пешбинишуда, ҳадди ниҳой набояд аз панҷ ҳазор нишондиханда барои ҳисобҳо, ки дар вақти содир шудани ҷиноят амал мекард, зиёд бошад.

Тибқи КҶ ҚТ ва бо назардошти муқаррароти модаи 23 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2017», андозаи ҳадди ақали ҷарима 5000 сомонӣ ва ҳадди ниҳой – 1 095 000 сомони ро ташкил медиҳад, аз рӯи маҷмуи ҷиноятҳо ва ҳукмҳо бошад оид ба содир намудани ҷиноятҳои тибқи қ.6 ва (ё) қ.7 модаи 49 КҶ ҚТ пешбинишуда, андозаи ҷарима наметавонад аз панҷ ҳазор нишондиханда барои ҳисобҳо зиёдтар бошад, яъне аз 250 000 сомонӣ. Ҳамаи гуфтаҳои дар боло зикршуда суолро дар бораи асоснокии чунин ҳаҷми ҳадди ақал ва ҳадди ниҳоии ҷарима ва эҳтимоли зарурати ворид намудани ислоҳот ба миён меоранд.

АДАБИЁТ

1. Кузнецова Н. Мнение ученых о реформе УК (или qui prodest?) // Уголовное право. – 2004. – № 1.
2. Минская В. С. Применение штрафа за хищение социалистического имущества // XXVII Съезд КПСС и укрепление законности и правопорядка. – М.: ИГП АН СССР, 1987.С.155; Каким быть уголовному законодательству: Обзор откликов // Социалистическая законность. – 1987. – № 11.С.48; Цветинович А. Л. Дополнительные наказания: функции, система, виды. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, Куйбышевский филиал, 1989.С.146.
3. О внесении изменений и дополнений в Уголовный кодекс Российской Федерации: Федеральный закон от 8
4. Уголовное право России. Часть Общая: Учебник для вузов / Р. Р. Галиакбаров, И. Я. Козаченко, Ю. А. Красиков и др. Отв. ред. Л. Л. Кругликов. – М.: БЕК, 1999.С.357.
5. Уголовный кодекс Испании / Перевод с исп. В. П. Зыряновой и Л. Г. Шнайдер. Под ред. и с предисл. Кузнецовой Н. Ф., Ф. М. Решетникова. – М.: ЗЕРЦАЛО, 1998.С.26.
6. Уголовный кодекс Республики Польша / Пер. с польск. Д. А. Барилевич и др.; Адапт. пер. и науч. ред. Саркисова Э. А., А. И. Лукашев; Под общ. ред. Н. Ф. Кузнецовой. – Минск: Тесей, 1998. -С.16.
7. Уголовный кодекс Швейцарии / Пер. с нем. и предисл. А. В. Серебрянниковой. Науч. ред. Н. Ф. Кузнецова, – М.: Зерцало, 2000. -С.24.

ТАҲЛИЛИ РОҲҲОИ ЗИЁД НАМУДАНИ ТАЪИНИ ҶАЗОИ ҶАРИМА

Дар мақолаи мазкур асосан масъалаҳои таҳлили роҳҳои зиёд намудани таъини ҷазои ҷарима баррасӣ карда шудаанд. Дар асоси гуфтаҳои боло, аз тарафи муаллиф мафҳуми зерини ҷарима ҳамчун ҷазои ҷиноятӣ мувофиқи Кодекси ҷиноятӣ ҳолоамалкунандаи Тоҷикистон оварда шудааст: ҷарима – ин ҷораи маҷбуркунии мебошад, ки аз тарафи давлат бо ҳукми суд нисбати шахси гунаҳгор эътирофшуда таъин мегардад, ва он аз маҳдуд сохтани ҳуқуқҳои молу мулкӣ ӯ оиди маблағи муайяни пулӣ мувофиқи Кодекси Ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, мебошад.

КАЛИДВОЖАҲО: ҷарима, ҷазо, мафҳуми ҷарима, моҳияти ҷарима, маблағи пулии ситонидашаванда, ҷораи маҷбурсозии давлатӣ.

АНАЛИЗ СПОСОБОВ УВЕЛИЧЕНИЯ НАЗНАЧЕНИЕ НАКАЗАНИЯ В ВИДЕ ШТРАФА

В данной статье в основном были рассмотрены вопросы относительно анализ способов увеличения назначения наказания в виде штрафа. Исходя из изложенного, автором дается следующее доктринальное определение понятия штрафа как вида уголовного наказания по действующему УК РТ: штраф - это мера принуждения, применяемая от имени государства по приговору суда к лицу, признанному виновным в совершении

преступления, и заключается в предусмотренном Уголовным кодексом РТ ограничении его права собственности на определенную сумму денежных средств.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: штраф, наказание, понятие штрафа, сущность штрафа, денежное взыскание, мера государственного принуждения.

ANALYSIS OF WAYS TO INCREASE THE APPOINTMENT OF PUNISHMENT IN THE FORM OF A FINE

This article mainly discussed issues concerning the concept and spirit of the penalty as a criminal punishment. Based on the above, the author gives the following definition of doctrinal penalty as a form of criminal punishment under the current Criminal Code: Penalty - this coercive measure is applied on behalf of the State by a court sentence a person found guilty of an offense and is prescribed by the Criminal Code limiting its ownership of a certain amount of money.

KEYWORDS: fine, penalty, fine concept, the essence of fine, monetary penalty, a measure of state coercion.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Юнусова Робия Мухиддиновна* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **987-19-45-19**.

Сведения об авторе: *Юнусова Робия Мухиддиновна* - Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **987-19-45-19**.

Information about the author: *Yunusova Robiya Mukhiddinovna* - Tajik National University, master's student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **987-19-45-19**.

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ САВДОИ ЭЛЕКТРОНӢ

Шоираи Ф.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар солҳои 90-ум падидаи нав дар соҳаи мурочиат инкишофи тичорати электронӣ (e-commerce) буд, ки ба истифодаи интернет ва дигар воситаҳои алоқаи электронӣ барои бастанӣ аҳдҳои савдо ва савдои чакана асос гузошт. Дар айни замон миёни олимони ва мутахассисон ақидаи ягона оиди он, ки кадом соҳаи фаъолияти инсонро ба мафҳуми «тиҷорати электронӣ» ҷойгир намудан мумкин аст, вучуд надорад. Аз ин лиҳоз, барои бисёртар фаҳмидани имкониятҳои тичорати электронӣ, бояд ҳуди мафҳуми «тиҷорати электронӣ» -ро муайян кунем. Аммо аз рӯи мафҳумҳои маълумгашта тичорати электронӣ чунин мафҳум дорад: тичорати электронӣ (e-commerce) – ин мубодилаи мол ва хизмат дар асоси пояи мавҷудбудаи алоқа бо ёрии воситаҳои электроникии коммуникатсия, миёни шарикони тичоратӣ мебошад. Инчунин, мафҳуми ба ҳам монанди «тиҷорати электронӣ» ва «савдои электронӣ» мавҷуд аст, лекин баъзе олимони миёни ин ду мафҳум фарқиат гузоштаанд. Мутобиқи боби 1 модаи 1 қисми 8 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи савдои электронӣ; **савдои электронӣ** - фаъолияти соҳибкорӣ оид ба хариду фурӯши мол, кор ва хизматрасонӣ, ки бо истифодаи шабакаҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва расмиёти электронӣ амалӣ мегардад. Дар баъзе аз нашрияҳо ин мафҳумҳоро ҳамчун пешбурди савдои электронӣ ва ё ҳамчун соҳаи фаъолияти корӣ мефаҳманд, ки муомилоти ҳуҷҷатҳо, низомии пардохти электронӣ ва савдои электрониро дар бар мегирад. Тичорати электронӣ имконияти ба амал баровардани харид, фурӯш, хизматрасонӣ, гузарондани чорабиниҳои маркетингиро ба воситаи шабакаҳои компютерӣ медиҳад, яъне доираи васеи фаъолнокии кориро, ки ба воситаи воситаҳои электронӣ (гирифтани супориш ба воситаи низомии мубодилаи иттилои электронӣ; барои ба амал баровардани трансаксии Интернет, телефаксҳо ва почта, ки ҳисоббаробаркуниҳои банкоматӣю смарти-картиро зуд ва осон мегардонад) ба амал бароварда мешавад, муттаҳид мекунад. Ҳамаи ин фаъолнокии кориро аз «бозор ҳамчун ҷой» ба «бозор ҳамчун макон» мекӯчонад. Тамоми ширкатҳои истеҳсолӣ ё корхонаҳо, ки ё савдо мекунанд ё ягон хизмат мерасонанд, метавонанд дар веб-алоқа ҳам бомуваффақият амал намоянд. Тичорати электронӣ - ин на танҳо мағозаи электроникии дар намуди сомона таъсисдодашуда мебошад, балки ин тичорате мебошад, ки ҳама он унсурҳои дар бозор мавҷудбударо дар бар мегирад. Ин намуди фаъолият, ҳамчун гузарондани тадқиқотҳои маркетингӣ, муайян намудани имконият ва шарикон, нигоҳ доштани робита бо молрасон ва истеъмолкунандагон, ташкили муомилоти ҳуҷҷатӣ ва ғайра, инчунин ба соҳаи фарогирандаи мафҳуми «тиҷорати электронӣ» дохил мешаванд. Ҳамин тавр, тичорати электронӣ мафҳуми комплексиро ифода мекунад ва мубодилаи маълумотро ҳамчун яке аз таркибҳои дарбар мегирад.

Тичорати электронӣ дар асоси се технологияи асосӣ ташкил мешавад:

- имконияти молрасон ба ҷойгиркунии маълумоти кофӣ дар бораи мол ва хизматҳои худ ба шабакаи интернет ва гирифтани супориш ба онҳо ба воситаи электронӣ;
- имконияти доштани дастрасии харидор ба сомонаи ширкати молрасон ва супориш намудани мол ва хизматрасонӣ бо тариқи онлайн;
- низомии пардохти электронӣ.

Ба гуфтаҳои боло такая намуда, аломатҳои зерини тичорати электрониро ҷудо намудан мумкин аст:

- факти ба амал баровардани амалиёт бо роҳи элетронӣ, яъне бо истифодаи шабакаи компютерӣ;
- паҳн намудани ҳуқуқи моликият ба дороии истеҳсолшуда ё харидашуда, ҳам анъанавӣ ва ҳам нав (масалан иттилоот дар намуди электронӣ);

- нишондихандаҳои молиётҳои якранги ба амал баровардашуда, ки метавонад ба таври объективӣ бо провайдер чен карда шавад ва аз ҷониби аудиторони мустақил тасдиқ шудааст (масалан бо log-файл);

- кор кардан бо дорой ба мақсади серхаридор намудан он, ки ҳам доройҳои модӣ (шайъӣ) ва ҳам доройҳоро дар шакли электронӣ (сканеркунӣ) дар бар бар мегирад;

- ҳолатҳои амалинамоии дорой, аз он ҷумла ба воситаи электронӣ (интиқоли маълумот бо шабакаҳо);

- мавҷуд будани кӯшиши гирифтани фоида ё ба шакли анъанавӣ ё ба истифодаи технологияи замонавӣ (бо ёрии низоми пардохти электронӣ ё бо «пулҳои рақамӣ»).

Иштирокчиёни савдои электронӣ

1) фурӯшандагони мол, кор ва хизматрасонӣ;

2) харидорони мол, кор ва хизматрасонӣ;

3) миёнаравони иттилоотӣ ва миёнаравони дигар.

1. Ба фурӯшандагон шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ, ки фаъолиятро оид ба фурӯши мол, кор ва хизматрасонӣ амалӣ менамоянд, мансубанд.

2. Ба харидорон, ба истиснои ҳолатҳои пешбиниамудаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи савдои электронӣ, шахсони воқеӣ, ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ мансубанд.

3. Миёнарави иттилоотӣ ва миёнаравони дигар дар савдои электронӣ инҳо мебошанд:

1) таҳвилгарони хизматрасониҳои пардохтӣ ва операторони низоми пардохтиё, ки барои таъмини дастрасӣ ба хизматрасониҳои пардохтӣ ва ташкили ҳисоббаробаркуниҳо байни иштирокчиёни савдои электронӣ хизмат мерасонанд;

2) ташкилкунандагони савдо, озмун ва музоадаҳо;

3) ташкилотҳои, ки хизматрасонии дигарро барои таъмин ва дастгирии расмиёти электронӣ хангоми тартиб ва анҷом додани аҳдҳои электронӣ амалӣ менамоянд;

4) операторон ва таҳвилгарони хизматрасонии алоқа, ки барои муомилоти ҳуҷжатҳои электронии иштирокчиёни савдои электронӣ хизмат мерасонанд.

5. Шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ, ки савдои электрониро амалӣ менамоянд, бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайди давлатӣ гирифта мешаванд.

6. Шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ, ки савдои электрониро амалӣ менамоянд, дар фаъолияти худ бояд талаботи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти муқовимат ба қонунигардонии (расмикунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда, маблағгузори терроризм ва маблағгузори паҳнкунии силоҳи қатли омури намоянд.

Шахсоне, ки савдои электрониро амалӣ менамоянд ва ба доираи номуайяни шахсон оферта ё даъват барои пешниҳоди оферта мефиристанд, ӯҳдадоранд бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи худ иттилоот пешниҳод намоянд.

Иттилоот дар бораи фурӯшандагони мол, кор ва хизматрасонӣ, ки савдои электрониро амалӣ менамоянд, маълумоти ҳатмии зеринро дар бар мегирад:

1) номи пурраи шахси ҳуқуқӣ бо нишон додани шакли ташкилию ҳуқуқии он, насаб, ном ва номи падари соҳибкори инфиродӣ;

2) макони ҷойгиршавӣ ва маълумот дар бораи бақайдгирии давлатии шахси ҳуқуқӣ ё соҳибкори инфиродӣ, рақами мушаххаси андозсупоранда, суроғи электронӣ, суроғи почтавӣ, рақами телефон, инчунин номи сомона, агар мавҷуд бошад;

3) номгӯи мол, кор ё хизматрасонии пешниҳодшаванда ё фармоишшаванда ва шартҳои пешниҳоди онҳо;

4) оммафаҳм пешбинӣ намудани иттилоот оид ба шартҳои тахфиф, тухфа ва дигар имтиёзҳо, ки ба харидорон пешниҳод мегарданд;

5) тартиби ҳисоббаробаркунӣ ва шаклҳои истифодашавандаи ҳисоббаробаркунӣҳои ғайринақдӣ, аз ҷумла тартиби бозпас гардондани маблағ;

б) мушаххасоти бонкӣ;

7) ташкили расонидани мол, кор ва хизматрасонӣ

Иттилоот дар бораи харидор иборат аст, аз:

1) номи пурраи шахси ҳуқуқӣ бо нишон додани шакли ташкилию ҳуқуқии он, насаб, ном ва номи падари соҳибкори инфиродӣ ё шахси воқеӣ;

2) макони ҷойгиршавӣ ва маълумот дар бораи бақайдгирии давлатии шахси ҳуқуқӣ ё соҳибкори инфиродӣ, рақами мушаххаси андозсупоранда, мушаххасоти бонкӣ, суроғаи электронӣ, суроғаи почтавӣ, рақами телефон, инчунин номи сомона, агар мавҷуд бошад;

3) дигар иттилооте, ки барои бақайдгирӣ ва анҷом додани аҳдҳои электронӣ зарур аст.

Иттилоот оид ба маълумоти шахсии харидорони мол, кор ва хизматрасонӣ дар савдои электронӣ танҳо он маълумотеро дар бар мегирад, ки бе он фурӯшанда наметавонад аҳдро ба расмият дарорад ва ўҳдадорихои худро доир ба аҳди электронии мазкур иҷро намояд. (**аҳди электронӣ** - амалҳои иштирокчиёни савдои электронӣ, ки ба муқаррар намудан, тағйир додан ё қатъ кардани ҳуқуқи ўҳдадорихои онҳо равона гардида, тавассути шабакаҳои иттилоотию коммуникатсионӣ анҷом дода мешаванд).

Иттилоот дар бораи оператори савдои электронӣ аз инҳо иборат аст:

1) тартиби дастрасӣ ва пайвастшавӣ ба шабака;

2) тартиби бақайдгирии иштирокчӣ;

3) қоидаҳои пешниҳоди хизматрасонии алоқа, дастрасӣ ва пайвастшавӣ.

Иттилоот дар бораи таҳвилгари хизматрасонӣҳои пардохтӣ ва ё оператори низоми пардохтӣ, ба ғайр аз маълумоте, ки дар қисми 2 модаи мазкур пешбинӣ шудааст, инҳоро дар бар мегирад:

1) номгӯи хизматрасонии молиявӣ ва шартҳои пешниҳоди он;

2) маблағи ҳаққи хизмате, ки харидорони мол, кор ва хизматрасонӣ пардохт менамоянд;

3) тартиби пешниҳоди иддао, аз ҷумла иттилооте, ки барои тамос бо таҳвилгари хизматрасонӣҳои пардохтӣ ва оператори низоми пардохтӣ зарур мебошад.

Иттилоот дар бораи ташкилкунандагони савдои электронӣ, озмунҳо ё музоядаҳо инҳо дар бар мегирад:

1) қоидаҳои баргузори озмун, савдо ва музоядаҳо;

2) тартиби бақайдгирии иштирокчиён.

Иттилоот дар бораи ташкилотҳое, ки ба тарафҳои аҳд оид ба таъмини расмиёти электронӣ хизмат мерасонанд, ба ғайр аз маълумоте, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи савдои электронӣ пешбинӣ шудааст, тартиб ва қоидаҳои истифодабарии хизматрасонӣҳоро дар бар мегирад. Дар ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирокчиёни савдои электронӣ бояд иттилоотро дар бораи иҷозатнома, ҳуҷҷати иҷозатдиҳӣ ё шаҳодатномаи сертификатсияи мол, кор ва хизматрасонӣ пешниҳод намоянд. Шахсоне, ки савдои электрониро амалӣ менамоянд, дар бораи мол, кор ва хизматрасонӣ, нарх, шартҳои ба даст овардан, муҳлат ва ҳолати бозпас гардондани онҳо бояд иттилооти зарурӣ ва бозътимод пешниҳод намоянд, ки имконияти интихоби дурусти онро таъмин созад. Фурӯшанда дар савдои электронӣ тибқи дархости мақоми ваколатдори давлатӣ иттилооти дахлдорро пешниҳод менамояд.

Мавзуи савдо (хизмат) – объекти ҷисмонӣ ё файли компютери арзишнок мебошад, ки барои ба кампютери ҷудоғона гирифтани Интернет дастрас мебошад. Турҳо, хизматҳо, чиптаҳои ҳавопаймоӣ ва роҳи оҳан (аз он ҷумла электронӣ) ва дигар хизматҳо. Мағоза – Интернет майдони электронии савдо ба шахси ҳуқуқӣ тааллуқ дошта мебошад, ки суроғаи почтавӣ, почтаи электронӣ ва телефонаш ба ҳамагон маълум (ба ҳама дастрас) мебошад. Дар мағоза – Интернет инҳо пешниҳод мешаванд: а) ашёи савдо дар намуди номгӯ, нарх, сурат ва маълумоти онҳо; б) хизматҳои интерактивӣ, ки ба харидор имконияти супориш

намудани ашъи савдоро таъмин мекунад; в) маълумот оид ба қоидаҳои пардохт бирои харид ва молсупорӣ ба харидор. Фаъолияти мағоза – Интернет бо қонунгузори амалкунандаи мамлакате, ки шахси ҳуқуқии молик дар онҳо ба қайд гирифта шудааст, муқаррар карда мешавад.

Дар айни ҳол пешбурди тиҷорати электронӣ ба якҷанд самт тақсим мешавад, ки асосиаш инҳо мебошанд:

тиҷорат - тиҷорат (business-to-business, B2B); тиҷорат – истеъмолкунанда (business-to-consumer ё business-to-client B2C);

истеъмолкунанда - истеъмолкунанда (consumer-to-consumer C2C ё peer-to-peer P2P); баъзан вақт инчунин муносибати мутақобилаи тиҷорат ва истеъмолкунандаро бо мақомотҳои давлатӣ ва дигар мақомотҳои танзимкунанда баррасӣ мекунад; тиҷорат — маъмурият (business-to-administration, B2A); истеъмолкунанда - маъмурият (consumer-to-administration C2A).

Ҳамин тавр, аз инҳо мушкилтар ҳам ифода карда мешавад, масалан, фаъолияти Интернет – провайдер: тиҷорат (истеҳсолкунандаи мол/хизмат) - тиҷорат (провайдер) - истеъмолкунанда (business-business-consumer, B2B2C) ва ғайра. Тамоюли ҷолибтар дар инкишофи низоми тиҷорати электронӣ дар ҷаҳон ин дар асоси онҳо развёртывание коркунии низоми тиҷоратии кооперативиро ба ҷадвали «business-to-business». Самти мазкур дар солҳои наздик мумкин аст пешраванда гардад, – ки дар натиҷаи он шумораи истифодабарандагони шахсии Интернет (ва мувофиқан интернетии потенциали истифодабарандагон) дар ҷаҳон аз он ҷумла дар мамлакатҳои тараққикарда афзоиш ёфт. Барои истифодабарии мақсаднок чунин олотҳо ба монанди э-мағоза, паҳн намудани рекламаи онлайнӣ, иштирок дар форумҳо, Интернет – ҷаласа, гӯшаи эълонҳо, Web-ҷомеа ва почтаи электронӣ истифода мешавад. Асоси амалкунии низоми тиҷорати электрониро мағозаҳои электронӣ ташкил медиҳад. Мағозаҳои электронӣ намоёндагии коммерсантро дар шабакаи Интернет дар асоси таъсис додани web-сервер баромадкунандаро ифода мекунад. Мақсади асосии таъсис додани чунин корхонаҳо дар таъмини фуруши мол ва хизматрасонӣ ба дигар истифодабарандагони шабакаи Интернет ифода меёбад. Бешубҳа, қувваи пешбарандаи э - тиҷорат ин реклама мебошад.

Истеҳсолкунандагон метавонанд рекламаи онлайниро бо се тарз ҷойгир кунанд:

- 1) дар фаслҳои махсуси мавзӯӣ, ки хизмати онлайнӣ тиҷоратиро пешниҳод мекунад;
- 2) барои истифодаи тиҷорати Интернет-ҷаласа таъиншуда;

3) пардохти эълони рекламаи онлайнӣ, ки дар монитори истифодабаранда, ки хизмати иттилоотии онлайнӣ ё Web-сайтро мушоҳида мекунад. Инҳо баннерҳо, равшанаҳо, реклама дар намуди эълонҳои дар экран ҳаракаткунанда ва «шлагбаумҳо» (эълонҳои, ки дар вақти коркунии истифодабаранда бо сайт ба ҷашм мерасад) дохил мешавад. Аҳамияти асосӣ дар инкишофи тиҷорати электронӣ ба почтаи электронӣ дода мешавад. Э-почта шабакаи мақсадноке мебошад, ки ба воситаи он ширкат метавонад бевосита бо истеъмолкунандагони болаёқат ва ҳақиқӣ комуникатсия гузаронад.

Ширкат метавонад ба харидор ва муштариён тариқи э-почта саволҳо, шикоят ва пешниҳод равон кунад, ки кормандони шуъбаи хизматрасонии харидор метавонанд осон ва зуд ба онҳо ҷавоб гардонанд. Бисёр ширкатҳо дар асоси маълумоти бо ин шабакаи гирифташуда, рӯйхати Интернет-хабарнигоронро тартиб медиҳад ва бо э-почта ба муштариён маълумоти маркетингӣ, пешниҳодҳои махсус, намудҳои гуногуни хотиррасониҳо ва эълонҳо оид ба ҷорабиниҳои мушаххас равон мекунад. Соҳаи татбиқи низоми тиҷорати электронӣ гуногунҷабҳаанд. Онҳо ба худ доираи васеи амалиётҳои корӣ ва аҳдхоро дарбар мегиранд, аз қабилӣ: муқарар намудани робита миёни муштарии потенциалӣ ва молрасон; мубодилаи электронии маълумотҳои зарурӣ; бевосита ба амал баровардани санади фуруши мол ва хизматрасонӣ; пардохти электронии харид ва ғ. Ба фаъолият, ки дар онҳо тиҷорати электронӣ гузаронида мешавад инҳо дохил мешаванд: маркетинги электронӣ (Интернет-маркетинг); маблағгузорӣ намудани таъсиси мағозаҳои

электронӣ, инчунин суғурта намудани онҳо; амалиёти тиҷоратӣ, ки супориш, қабул ва пардохти молро дарбар гирад; якҷоя бо якчанд ширкат коркард намудани молу хизматрасонии нав; ташкили паҳнкунии маҳсулоти дар якҷоягӣ истехсолнамуда; гузарондани баҳисобгирии муҳосибӣ; ҳалли масъалаҳои баҳснок. Чи тавре ки алақай дар боло зикр гардида буд, Интернет ба истифодабарандагони худ имконият дод, ки онҳо дар як вақти камтарин бо тамоми курраи замин дар алоқа бошанд.

Се шакли мавҷудияти ширкат дар макони электронӣ вучуд дорад:

1. Харидани ҷой дар шуъбаи онлайнӣ тиҷоратӣ, масалан ширкати савдои чакана J. C. Penney (www.jcpenney.com) ҷойро America Online и Prodigy ба иҷора гирифтааст. Одатан чунин шуъба худ саҳифаи э-мағозаи ширкат-муштарино коркард мекунад, ширкат бошад пардохти солоноро бо фоиз аз ҳаҷми э-фурӯш ба амал мебарорад.

2. Фурӯш ба воситаи сомонаи ширкати дигар. Ширкати Amazon.com. (www.amazon.com) ин намуди нави маркетингро ҷорӣ намуда ба истехсолкунандагон ва миёнаравҳо имконият дод, ки онҳо молҳои худро дар zShop – фасли махсус таъсисдодашудаи сомонаи Amazon.com дод. Бо пардохт намудани \$10 дар як моҳ ва фоизи наонқадар калон аз ҳаҷми фурӯш бо ин шабака, ҳар як ширкат ҳатто ширкатҳои рақобаткунанда дар баробари 12 млн муштариён ба Amazon.com дастрасӣ пайдо мекунад.

3. Таъсис додани Web-сомонаи хусусӣ. Асос барои пеш бурдани тиҷорат дар замони имрӯза ин Web-сомона, чи корпоративӣ ва чи сомонаи ташкилоти бегонаи миёнаравӣ мебошад. Таъсис додани сомонаи корпоративӣ муаммои калон нест, лекин муҳим мебошад, ки аз ҳалли дурусти он амалкунии бомуваффақияти тамоми низоми тиҷорати электронӣ вобаста аст. Дар Web- сомонаи корпоративӣ метавонад маълумотро оид ба таърих, миссия ва фалсафаи ширкат, маҳсулот, хизматрасонӣ ва макони ҷойгиршавии он пешниҳод намояд. Масалан, сомонаи ширкати McDonald's (www.mcdonalds.com) ба ширкатҳои нав барои пешравиашон ёрӣ мерасонад, ба истифодабарандагон барои ёфтани тарабхонаи наздиктарин ёрӣ мерасонад, имичи ширкатро ба вучуд меорад. Web-сомонаи маркетингӣ пеш аз ҳама барои ҳавасмандгардонии харидорон ва истеъмолкунандагон, барои ба даст овардани мол ё расидан ба мақсадҳои маркетингӣ таъин шудааст. Масалан, сомонаи ширкати Garden (www.garden.com) барои таъсис додани боғи зебои хусусӣ лоиҳаҳо пешниҳод менамояд. Тиҷорати электронӣ метавонад дар сатҳҳои зерин ба амал бароварда шавад: миллӣ ва байналмиллалӣ. Асоси фарқияти амалиётҳои корӣ дар ин сатҳҳо ин на таркибҳои техникаю технологӣ, балки қонунгузорӣ мебошад. Дар сатҳи байналмиллалӣ амалӣ сохтани низоми тиҷорати электронӣ мураккабтар аст. Ин аз истифодаи омилҳои зерин вобаста аст: истифодаи низоми гуногуни андозбандӣ, бочҳои гумрукӣ, ба имзо расондани созишномаҳо миёни давлатҳои гуногун, фарқият дар қоидаҳои бонкии татбиқшаванда. Низоми амалкунии тиҷорати электронӣ дар сатҳи миллӣ асосан бо намояндагӣ дар шабакаҳо, реклама алоқаманд аст. Ба «пешгӯиҳо»-и зиёд нигоҳ накарда, гуфтан лозим аст, ки ин пешгӯиҳо дар вақтҳои охир мувофиқ намегирад.

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 06.11.1994 (26.09.1999, 22.06.2003 ва 22.05.2016 бо тариқи раъйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд).
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи савдои электрони Бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 октябри соли 2022, № 869 қабул карда шуд Бо қарори Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 декабри соли 2022, № 338 ҷонибдорӣ карда шуд.
3. Қоидаи пешниҳод намудани хизматрасонии интернетӣ дар ҳудуди ҚТ аз 8 августи соли 2001, №389.
4. Фармони Президенти ҚТ «Дар бораи чораҳо оид ба таъмини дастрасӣ ба шабакаи иттилоотии ҷаҳонӣ» аз 16 сентябри соли 1999, №1347.
5. Қонуни ҚТ «Дар бораи иттилоот» аз 10 май соли 2002, №55.

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ САВДОИ ЭЛЕКТРОНИ

Дар мақолаи мазкур суҳан дар бораи асосҳои танзими ҳуқуқи соҳибкори савдои электронӣ дар асоси патент ва шаҳодатнома фаъолияткунанда меравад. Таҳлили қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва

давлатҳои хориҷӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки баъзе масъалаҳои соҳибкории ва савдои электронӣ, иттилоот, имзои электронии рақамӣ, алоқаи рақамӣ ва ғайра танзим гардида, дар баъзе ҳолатҳо мушкилотҳо ҷой дорад. Аз ин лиҳоз барои бисёртар фаҳмидани имкониятҳои тиҷорати электронӣ, бояд ҳуди мафҳуми «тиҷорати электронӣ» -ро муайян кунем. Аммо аз рӯи мафҳумҳои маълумгашта тиҷорати электронӣ чунин мафҳум дорад: тиҷорати электронӣ (e-commerce) – ин мубодилаи мол ва хизмат дар асоси пояи мавҷудбудаи алоқа бо ёрии воситаҳои электронии коммуникатсия, миёни шарикони тиҷоратӣ мебошад. Инчунин мафҳуми ба ҳам монанди «тиҷорати электронӣ» ва «савдои электронӣ» мавҷуд аст, лекин баъзе олимони миёни ин ду мафҳум фарқият гузоштаанд. Мутобиқи боби 1 модаи 1 қисми 8 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи савдои электронӣ; савдои электронӣ - фаъолияти соҳибкорӣ оид ба хариду фурӯши мол, кор ва хизматрасонӣ, ки бо истифодаи шабакаҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва расмиёти электронӣ амалӣ мегардад.

КАЛИДВОЖАҲО: савдои электронӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, шарикони тиҷоратӣ, хариду фурӯши мол.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЭЛЕКТРОННОЙ ТОРГОВЛИ

В данной статье речь идет об основах правового регулирования предпринимателя электронной торговли на основе действующего патента и сертификата. Анализ законодательства Республики Таджикистан и зарубежных государств показывает, что некоторые вопросы электронного предпринимательства и торговли, информации, электронной цифровой подписи, цифровой связи и т. д. регулируются, а в некоторых случаях возникают проблемы. В связи с этим, чтобы лучше понять возможности электронной коммерции, мы должны определить само понятие «электронная коммерция». Однако под электронной коммерцией понимается следующее: электронная коммерция (e-commerce) – это обмен товарами и услугами на существующей основе связи с помощью электронных средств связи между деловыми партнерами. Существуют также такие синонимы, как «электронная коммерция» и «электронная коммерция», но некоторые ученые проводят различие между этими двумя понятиями. В соответствии с главой 1 статьи 1 части 8 Закона Республики Таджикистан Об электронной торговле; электронная торговля-предпринимательская деятельность по покупке и продаже товаров, работ и услуг, осуществляемая с использованием информационных и коммуникационных сетей и электронных процедур.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: электронная торговля, предпринимательская деятельность, деловые партнеры, купля-продажа товаров.

LEGAL REGULATION OF AN E-COMMERCE

This article deals with the basics of legal regulation of an e-commerce entrepreneur based on a valid patent and certificate. An analysis of the legislation of the Republic of Tajikistan and foreign countries shows that some issues of electronic entrepreneurship and trade, information, electronic digital signatures, digital communications, etc. are regulated, and in some cases problems arise. Currently, there is no consensus among scientists and specialists on which sphere of human activity can be attributed to the concept of "electronic commerce". However, e-commerce is understood as follows: e-commerce is the exchange of goods and services on an existing basis of communication using electronic means of communication between business partners. There are also synonyms such as "e-commerce" and "e-commerce," but some scholars distinguish between the two concepts. In accordance with chapter 1 of Article 1 of Part 8 of the Law of the Republic of Tajikistan on Electronic Commerce; electronic commerce is an entrepreneurial activity for the purchase and sale of goods, works and services carried out using information and communication networks and electronic procedures.

KEYWORDS: e-commerce, business activities, business partners, purchase and sale of goods.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шоираи Файзали* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. Телефон: **981-21-48-31**.

Сведения об авторе: *Шоираи Файзали* - Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **981-21-48-31**.

Information about the author: *Shoirai Fayzali* - Tajik National University, master's student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **981-21-48-31**.

СОВРЕМЕННАЯ СУДЕБНАЯ СИСТЕМА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Абдуллозода А.

Таджикский национальный университет

Реализацией судебной власти в Республике Таджикистан занимается специально созданная система судов, которая представляет собой установленную в Конституции и конституционных законах совокупность судов всех видов и уровней, сформированных в целях осуществления судебной власти. Суды в судебной системе, как правило, различаются между собой компетенцией, объемом и кругом полномочий.

В Конституции и действующем законодательстве Республики Таджикистан (далее «РТ») так же как и в законодательстве стран дальнего и ближнего зарубежья, не закреплено понятие «судебная система». Обычно это понятие сводится только к перечислению судов различных уровней, которые существуют в том или ином государстве. В общем виде под судебной системой обычно понимается совокупность судов того или иного государства, их соподчиненность между собой.

Одно из прав гражданина РТ это право на защиту в суде. И чтобы грамотно им пользоваться, каждому важно разобраться, как работает суд. В РТ судебная – это совокупность судов, действующих на территории страны. Все виды судов РТ имеют общие цели и организованы на одних и тех же принципах.

В этой связи, целесообразно отметить, что судебная система РТ, как и судебная система постсоветских стран, состоит из трех самостоятельных и независимых подсистем: Конституционный суд, суды общей юрисдикции и экономические суды. Деятельность этих судов, их структура, принимаемые нормативно-правовые акты, подведомственность дел и регулирующие их деятельность процессуальные законы отличаются друг от друга, тем самым эти суды имеют свои задачи и цели. Смысл понятия «система», которое применяется в законодательстве Республики Таджикистан этот аспект не учитывает, так как определяет судебную систему как совокупность государственных органов.

В вопросе формирования судебной системы в РТ произошли коренные изменения, то есть практически полный отход от советской судебной системы и формирование ее практически с нуля. В этой связи трудно согласится с мнением И.Р. Шодиева, который утверждает о преемственности современной таджикской судебной системы, существовавшей до этого советской судебной системы. Возможно о частичной преемственности можно вести речь в отношении судов общей юрисдикции, однако относительно Конституционного, военных судов и экономических судов об этом речи быть не может. Эти суды сформировались уже в период независимости РТ. В некоторых странах, например, в Туркменистане старая модель судостроительства, существовавшая до обретения независимости, сохранилась в наибольшей степени, количество нововведений здесь достаточно мало. В других странах реформы идут быстрее: например, в Республике Казахстан судебная система восприняла некоторые европейские черты, сохраняя вместе с тем элементы традиционной для региона системы и одновременно приобретая особенные национальные черты. Схожая позиция высказана и В.В.Ершовым и Н.А. Петуховым в контексте не только центрально-азиатских, а всех постсоветских государств. В частности, они отмечают, что «анализ судебных систем государств, образовавшихся на постсоветском пространстве, показывает, что первоначально в большинстве этих государств судебные системы были схожие поскольку они как и в Российской Федерации (далее «РФ») строились на основе законодательства о судостроительстве СССР. В последующем судебные системы стран на постсоветском пространстве, как и судебная система РФ, претерпели значительные изменения, которые были связаны с закреплением в конституциях этих стран принципов правового государства и перехода на демократические начала. Отказавшись от

прежних моделей судоустройства эти страны стали создавать новые. В некоторых странах они еще не получили своего завершения.

В соответствии со статьей 84 Конституции РТ Судебная система в Республики Таджикистан состоит из Конституционного суда, Верховного Суда, Высшего экономического суда, Военного суда, суда Горно-Бадахшанской автономной области, областных судов, суда города Душанбе, городских и районных судов, Экономического суда Горно-Бадахшанской автономной области, экономических судов областей и города Душанбе.

На должность судьи Верховного Суда, Высшего экономического суда, Суда Горно-Бадахшанской автономной области, судов областей и города Душанбе избирается или назначается лицо, не моложе 30 лет, имеющее только гражданство РТ, высшее юридическое образование, владеющее государственным языком, и имеющее стаж работы в качестве судьи не менее 5 лет.

На должность судьи судов городов и районов, военных судов гарнизонов, Экономического суда Горно-Бадахшанской автономной области, экономических судов областей и города Душанбе назначается лицо, имеющее только гражданство РТ не моложе 25 лет, высшее юридическое образование, владеющее государственным языком и имеющее профессиональный стаж работы не менее 3 лет.

Предельный возраст пребывания в должности судьи для женщин – 58, а для мужчин – 63 лет.

Срок полномочия судей 10 лет.

В соответствии с Конституцией РТ судебным органом конституционного контроля, самостоятельно и независимо осуществляющим судебную власть посредством конституционного судопроизводства, является Конституционный Суд Республики Таджикистан.

Конституционный суд РТ является новейшим политико-правовым институтом, создание которого впервые законодательство закрепила Конституция РТ 1994 г. С учреждением Конституционного суда в системе органов верховной власти РТ появился новый орган по защите Конституции – Основного Закона государства, имеющий особый статус и предназначением. О важности места Конституционного суда в деле защиты конституционных установлений отмечается и зарубежными исследователями. В этой связи Н.В. Витруком подчеркивает, что «специфическим средством охраны и защиты Конституции служит Конституционный контроль как специфическая функция компетентных органов публичной власти по обеспечению верховенства и высшей юридической силы конституции в системе источников права, ее прямого, непосредственного действия в деятельности субъектов общественных отношений на всей территории государства». Поддерживая эту позицию А.А. Клишас отмечает, что «конституционный суд обеспечивает юридическое верховенство норм Конституции в системе правовых актов и тем самым обеспечивает неуклонное выполнение конституционных положений всеми субъектами конституционного права».

Конституционный Суд РТ занимает особое положение в системе судебной власти в РТ. Следует отметить, что в конституциях некоторых стран СНГ и Балтии (Латвии, Казахстана, Молдовы, Украины) важность института специализированного органа конституционного контроля подтверждена отдельной главой о Конституционном суде. В Конституциях же других стран СНГ, и в Республике Таджикистан в том числе правовое положение Конституционного суда закреплено в главах конституции, которые называются «Судебная власть», «Суд», «Суд и правосудие».

Дальнейшая регламентация правового положения Конституционного суда осуществляется Конституционным законом РТ «О Конституционном суде РТ». В соответствии с указанными положениями Конституционный суд РТ является независимым органом судебной власти по конституционному надзору, учрежденным в целях обеспечения верховенства и непосредственного действия норм Конституции РТ.

Конституционный суд состоит из 7 человек, один из которых является представителем Горно-Бадахшанской автономной области. На должность судьи Конституционного суда избирается лицо не моложе 30 лет, имеющее только гражданство РТ, высшее юридическое образование и профессиональный стаж работы не менее 7 лет. Предельный возраст деятельности в должности судьи Конституционного суда устанавливается конституционным законом. Лицо, впервые избранное на должность судьи Конституционного суда, приносит присягу на сессии Маджлиси милли⁶.

В компетенции Конституционного суда входят:

- определение соответствия законов, совместных нормативных правовых актов Маджлиси милли и Маджлиси намояндагон, нормативных правовых актов Маджлиси мили, Маджлиси намояндагон, Президента, Правительства, Верховного суда, Высшего экономического суда и других государственных и общественных органов, а также не вступивших в законную силу договоров Таджикистана Конституции;

- разрешение споров между государственными органами относительно их компетенции;

- исполнение других полномочий, определяемых Конституцией и законами.

Акты Конституционного суда являются окончательными.

Высшим судебным органом по гражданским, уголовным, административным и иным делам, подсудным судам общей юрисдикции, осуществляющим в предусмотренном законом процессуальных формах судебный надзор за их деятельностью и дающим разъяснения по вопросам судебной практики, является Верховный суд Республики Таджикистан.

Анализируя нормы действующего законодательства стран СНГ об организации и деятельности судебной власти, судоустройство и судебной системы, и специальной литературы, посвященной вопросам судоустройства и судебной системы можно констатировать, что судьи, для которых Верховный Суд считается высшим органом, относятся к судам общей юрисдикции. Мы считаем, что суды, которые организационно входят в подчинение Верховного суда Республики Таджикистан являются судами общей юрисдикции. Изложенное позволяет утверждать, что судами общей юрисдикции следует понимать в себя районные и городские суды, суд Горно-Бадахшанской автономной области, суды областей и города Душанбе и Верховный Суд Республики Таджикистан рассматривающие гражданские, семейные, уголовные дела, дела об административных правонарушениях и иные дела, подсудные этим судам. Хотя военные суды считаются специализированными, однако по совокупности объема компетенции, за исключением субъекта правоотношений, они тоже относятся к судам общей юрисдикции. Все суды общей юрисдикции в своей деятельности руководствуются Конституцией Республики Таджикистан, международно-правовыми актами, призванными Таджикистаном, конституционными законами, законами и иными нормативными правовыми актами Республики Таджикистан.

Согласно статьи 16 Конституционного закона Республики Таджикистан «О судах Республики Таджикистан»:

1. Судьи Верховного Суда и Высшего экономического суда Республики Таджикистан избираются Маджлиси милли Маджлиси Оли Республики Таджикистан по представлению Президента Республики Таджикистан.

2. Судьи Суда Горно-Бадахшанской автономной области, судов областей, города Душанбе, военных судов гарнизонов, судов городов и районов по представлению Председателя Верховного Суда Республики Таджикистан, Экономического суда Горно-Бадахшанской автономной области, экономических судов областей и города Душанбе назначаются Президентом Республики Таджикистан по представлению Председателя Высшего экономического Суда Республики Таджикистан.

По основаниям, предусмотренным частью 1 статьи 18 Конституционного Закона Республики Таджикистан «О судах Республики Таджикистан», судьи Верховного Суда, Высшего экономического суда отзываются и освобождаются от должности Маджлиси милли Маджлиси Оли Республики Таджикистан по представлению Президента Республики Таджикистан, а судьи

Суда Горно-Бадахшанской автономной области, судов областей, города Душанбе, военных судов гарнизонов, судов городов и районов по представлению Председателя Верховного Суда Республики Таджикистан, Экономического суда Горно-Бадахшанской автономной области, экономических судов областей, города Душанбе – Президентом Республики Таджикистан по представлению Председателя Высшего экономического Суда Республики Таджикистан.

Компетенции Верховного Суда Республики Таджикистан перечислены в статье 22 Конституционного Закона Республики Таджикистан «О судах Республики Таджикистан» согласно которому Верховный Суд РТ:

- рассматривает дела в первой инстанции в кассационном и надзорном порядке, в пределах своей компетенции;

- рассматривает представление Председателя Верховного Суда Республики Таджикистан, заключение Генерального прокурора Республики Таджикистан и его заместителей о необходимости возобновления производства по делам ввиду вновь открывшихся обстоятельств;

- рассматривает заявление сторон, прокурора, других, участвующих в деле лиц, о пересмотре по вновь открывшимся в обстоятельства принятого им, вступившего в законную силу, решения или определения, а также судебных актов судов кассационной или надзорной инстанции, на основании которых изменено решение суда первой инстанции или принято новое решение;

- обращается в Конституционный суд Республики Таджикистан в связи с соответствием примененных или подлежащих применению в рассматриваемом деле закона и других нормативных правовых актов Конституции Республики Таджикистан;

- обобщает судебную практику, дает руководящие разъяснения по применению законов и других нормативных правовых актов Республики Таджикистан;

- анализирует судебную статистику Верховного Суда Республики Таджикистан, Суда Горно-Бадахшанской автономной области, судов областей, города Душанбе, военных судов гарнизонов, судов городов и районов;

- разрешает, в пределах своей компетенции, вопросы, вытекающие из международных договоров, признанных Таджикистаном;

- разрабатывает и представляет в соответствующие органы предложения по совершенствованию законов и других нормативных правовых актов Республики Таджикистан;

- представляет предложения по совершенствованию судебной системы и способствованию укреплению независимости судов;

- рассматривает вопросы кадрового, финансового, организационного и материально-технического обеспечения нижестоящих судов;

- осуществляет другие полномочия, предусмотренные Конституцией Республики Таджикистан и другими нормативными правовыми актами Республики Таджикистан.

Высший экономический суд Республики Таджикистан считается высшим судебным органом по разрешению экономических споров, других дел, связанных с предпринимательской и иной экономической деятельностью, а также иных дел, рассмотренных экономическими судами, и осуществляет судебный надзор за деятельностью Экономического суда Горно-Бадахшанской автономной области экономических судов областей и города Душанбе по экономическим делам, подсудным этим судам, несет ответственность за организацию работы Высшего экономического суда Республики Таджикистан, Экономического суда Горно-Бадахшанской автономной области, экономических судов областей и города Душанбе, их материально-техническое обеспечение, подбор и подготовку кандидатов на должность судьи, повышение квалификации судей и работников аппарата судов, представление об избрании, назначении, отзыве и освобождении от должности судей, организацию квалификационных экзаменов и исполнение других полномочий, предусмотренных законодательством Республики Таджикистан.

Согласно части 2 статьи 84 Конституции РТ Высший экономический суд, как и другие суды, входящие в судебную систему, осуществляет судебную власть в Таджикистане. Вместе с тем Конституция Республики Таджикистан содержит нормы, определяющие основные начала

деятельности экономических судов, порядок избрания и назначения их судей и их правового положения. В Конституции Республики Таджикистан закреплена норма, имеющая прямое отношение и к экономическим судам, которая предусматривает гарантии судебной защиты (ст.19).

Военные суды Республики Таджикистан осуществляют правосудие в Министерстве обороны Республики Таджикистан, Национальной гвардии Республики Таджикистан, Государственном комитете национальной безопасности Республики Таджикистан, Главном управлении пограничных войск Государственного комитета национальной безопасности Республики Таджикистан, Комитете по чрезвычайным ситуациям и гражданской обороне при Правительстве Республики Таджикистан, Внутренних войсках Министерства внутренних дел Республики Таджикистан, Конвойной бригаде Главного управления исполнения уголовных наказаний Министерства юстиции РТ, Агентстве по обеспечению специальным имуществом при Правительстве РТ, предприятиях, учреждениях, других организациях Вооруженных сил РТ и всех воинских частях.

В систему военных судов входят военная коллегия Верховного суда Республики Таджикистан и военные суды гарнизонов.

Следует отметить, что для осуществления судебной власти в Вооруженных Силах в 1993 году постановлением Президиума Верховного Совета образованы Военная коллегия Верховного суда Республики Таджикистан, и в июне 1994 года – военные суды гарнизонов. Военная коллегия Верховного суда является непосредственной верховной судебной инстанцией для военных судов гарнизонов.

Суд Горно-Бадахшанской автономной области, суды областей и города Душанбе, как часть судебной системы РТ:

- рассматривают гражданские, семейные, уголовные дела и дела об административных правонарушениях в первой инстанции и обеспечивают в соответствии с законодательством Республики Таджикистан исполнение принятых судебных актов;

- рассматривают в кассационной и надзорной инстанциях гражданские, семейные, уголовные дела и дела об административных правонарушениях;

- рассматривают представление Председателя Верховного Суда Республики Таджикистан или заключение прокурора о необходимости возобновления производства по уголовным и административным делам ввиду вновь открывшихся обстоятельств;

- осуществляют другие полномочия, предусмотренные законодательством РТ.

Суд Горно-Бадахшанской автономной области, суды областей, города Душанбе вправе обратиться в Конституционный суд РТ по соответствию примененных или подлежащих применению в рассматриваемом деле закона и других нормативных актов Конституции Республики Таджикистан.

Суды городов и районов образуются на территории городов и районов со стороны Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан и состоят из председателя суда, судей и народных заседателей. В судах городов и районов, где осуществляет деятельность пять и более судей, устанавливается должность заместителя председателя суда, а в судах, состоящих из семи и более судей, также устанавливается должность первого заместителя председателя суда. Председателей, первых заместителей и заместителей председателей судов городов и районов назначает и освобождает Президент Республики Таджикистан по представлению Председателя Верховного суда Республики Таджикистан.

Количество судей для суда городов и районов устанавливает Президент Республики Таджикистан по представлению Председателя Верховного Суда Республики Таджикистан.

Суды городов и районов рассматривают гражданские, семейные, уголовные дела и дела об административных правонарушениях, ходатайства и представления, отнесенные в соответствии с законодательством Республики Таджикистан к их подсудности, и обеспечивают в соответствии с законодательством Республики Таджикистан исполнение принятых судебных актов.

Суды городов и районов вправе обратиться в Конституционный суд Республики Таджикистан по соответствию примененных или подлежащих применению в рассматриваемом деле закона и других нормативных правовых актов Конституции РТ.

Таким образом, сделан вывод о том, что эффективная и независимая судебная власть является необходимым условием построения правового государства и обеспечения справедливости в обществе. Особое внимание уделено роли суда в защите прав и свобод личности, а также проблемам современной судебной системы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гафуров, Х.М. Судебная система Республики Таджикистан (сравнительно-правовое исследование). {Текст}: дис. ... канд.юрид.наук. 12.00.11./ Х.М.Гафуров. – М.,2006. – 198с.
2. Закон Украины от 7 февраля 2002 г. № 3018-III «О судоустройстве Украины» // Информационный сервер Верховного Суда Украины // [http //www. Scourt.gov.ua/](http://www.scourt.gov.ua/). Дата обращения: 31.10.2025
3. Холиков, К.Н. Конституционный суд Республики Таджикистан: статус, организация и деятельность. {Текст} / К.Н. Холиков. – М.: Изд-во Московского ун-та, 2009. – 272 с.
4. Витрук, Н.В. Конституционное правосудие. Судебно-конституционное право и процесс. Учеб. Пособие. {Текст} / Н.В. Витрук. – М.: Норма: ИНФА-М, 2010.
5. Клишас, А.А. Конституционный контроль и конституционное правосудие зарубежных стран. Сравнительно-правовое исследование. {Текст} / А.А. Клишас. – М.2015. – 560 с.8. Ализода, З. Эволюция института парламента в республике Таджикистан. {Текст} / З. Ализода. – Душанбе: ТНУ, 2013. – 206 с.
6. Конституция Таджикской Советской Социалистической Республики – Душанбе: Ирфон, 1989 г

СИСТЕМАИ МУОСИРИ СУДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола моҳияти суд ҳамчун мақомоти давлатӣ, ҷойгоҳи он дар низоми ҳокимият, принципҳои фаъолияти суд ва намудҳои асосии муҳофизатбаррасӣ қарда шудааст. Таваҷҷуҳи махсус ба нақши суд дар ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои шахс, инчунин, мушкилоти низоми судии муосир дода шудааст. Хулоса қарда шуд, ки фаъолияти самаранок ва мустақили суд ҳамчун шарт зарурӣ барои сохтани давлати ҳуқуқӣ ва таъмини адолат дар ҷомеа мебошад.

КАЛИДВОЖАҲО: суд, низоми судӣ, адолат, амалиёти судӣ.

СОВРЕМЕННАЯ СУДЕБНАЯ СИСТЕМА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматривается сущность суда как государственного органа, его место в системе власти, принципы деятельности и основные виды судопроизводства. Особое внимание уделено роли суда в защите прав и свобод личности, а также проблемам современной судебной системы. Сделан вывод о том, что эффективная и независимая судебная власть является необходимым условием построения правового государства и обеспечения справедливости в обществе.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: суд, судебная система, правосудие, судебная практика.

MODERN JUDICIAL SYSTEM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article examines the essence of the court as a state institution, its role within the system of government, the principles of its activity, and the main types of judicial proceedings. Special attention is given to the court's role in protecting individual rights and freedoms, as well as the challenges of the modern judicial system. It is concluded that an effective and independent judiciary is a necessary condition for building a rule-of-law state and ensuring justice in society.

KEYWORDS: court, judicial system, justice, judicial practice.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдуллозода Амина* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2-юми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. Телефон: (+992) 918-37-37-73.

Сведения об авторе: *Абдуллозода Амина* – Таджикский национальный университет, магистр 2 курса факультета юриспруденции. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992)918-37-37-73.

Information about author: *Abdullozoda Amina* – Tajik National University second – year master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 918-37-37-73.

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ МУНОСИБАТҲОИ ИҚТИСОДИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР СОҲАИ САВДО

Саидмуродов Ш.Х.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таърихи муносибатҳои ҳуқуқи байналмилалӣ доимияти ҳамкориҳои гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоиро дар соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва дигар ҷанбаҳо нишон медиҳад ва ин ҳамкорӣ таъминкунандаи мубодилаи байни давлатҳо ва шаҳрвандон маҳсуб меёбад. Шаҳрвандон ва давлатҳо манфиатдоранд ҳамаи равандҳое, ки аз доираи сарҳадҳои давлатӣ берун мераванд, инчунин ҳамкорӣ ва баҳсхое, ки ба миён меоянд, тибқи қоидаҳои муайян амалӣ гарданд. Дар ҳалли чунин мушкилот танзими муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад. Ин раванд ба афзоиши робитаҳо ва вобастагии тарафайни ниҳодҳои ҳуқуқии ҷаҳони муосир, шиддат гирифтани ҷолишҳои глобалии тамаддуни инсонӣ марбут аст.

Дар ин асно, Пешвои миллат дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ барои соли 2024 иброз доштанд, ки “Тоҷикистон ҳамкориҳои созанда ва қобили дурнаморо дар доираи созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ, аз ҷумла Созмони Милали Муттаҳид, созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ ва шарикони рушд густариш медиҳад» [1, 10].

Дар ин росто, кишвари мо робитаҳои худро бо Созмони ҳамкориҳои Шанхай, Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Созмони Аҳдномаи амниятӣ дастҷамъӣ, Созмони ҳамкориҳои исломӣ, Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ ва дигар сохторҳои марбут ба равобити бисёрҷониба вусъат бахшида, ҷиҳати идомаи иштироки фаъол дар равандҳои ҷаҳонӣ ва қолабҳои гуногуни байналмилалӣ талош меварзад [1, 11].

Дар шароити кунунӣ зарурати воқуниши ҳуқуқии динамикӣ, мунтазам, ба таҳқиқоти илмӣ асосёфта ва фаҳмиши плюралистии ҳуқуқ ба рӯйдодҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, фарҳангӣ ва ҳуқуқӣ дар сатҳи миллий ва байналмилалӣ дар доираи сиёсати ҳуқуқии байналмилалӣ ба вучуд меояд [3, 74].

Дар радифи ин гуфтаҳо яке аз мисолҳои барҷаста дар ин самт Палатаи байналмилалӣ савдо (ПБС) мебошад, ки ҳамчун Созмони умумиҷаҳонӣ соҳибкорон амал мекунад ва ягона ниҳоди намоёндагист, ки ҳуқуқ дорад аз номи ширкатҳои дорои фаъолияти гуногун дар саросари ҷаҳон баромад намояд. ПБС ханӯз соли 1919 таъсис ёфтааст. **Палатаи байналмилалӣ савдо** (ПБС) ниҳодест, ки ифодакунандаи ғояҳои тичорати байналмилалӣ буда, аз иқтисоди ҷаҳонӣ ҷимоя мекунад. Онро ҳамчун як омили калидӣ мешиносанд, ки метавонад ба рушди иқтисодӣ, эҷоди ҷойҳои корӣ ва шукуфои мусоидат кунад ва ҳамин тариқ, амалӣ гардидани ҳуқуқҳои иқтисодии инсонро таъмин намояд [2, 137].

Имрӯзҳо ба ин ташкилот шумораи бузурги ширкатҳо ва ассотсиатсияҳои зиёда аз 130 кишвар шомиланд. Кумитаҳои миллий фаъолияти худро бо аъзои худ ба тавре ба роҳ мемонанд, ки масъалаҳои соҳибкориро дар ҳар як кишвари алоҳида ба назар гиранд ва мавқеи соҳибкорони ин кишварро, ки аз ҷониби ПБС ташаккул ёфтааст, ба ҳукуматҳои кишварҳо расонанд.

ПБС ба ташаккули низоми гуногунмаънии савдои байналмилалӣ ва сармоягузорӣ, инчунин ба ҳамкориҳои иқтисодҳои бозорӣ мусоидат менамояд. Боварии қавии созмон ба он асос ёфтааст, ки савдо “қувваи ҳаракатдиҳандаи” расидан ба сулҳ ва шукуфоии халқҳо ва давлатҳост — ақидае, ки ханӯз дар оғози садаи гузашта, хангоми таъсиси ин ташкилот ба миён омада буд.

Азбаски асосгузори ПБС иштирокчиёни мустақими тичорати байналмилалӣ мебошанд, ин ташкилот қобилияти баланди касбӣ ва таҷрибаи нодир дар таҳияи қоидаҳои танзими фаъолияти тичорати байналмилалӣ дорост. Ин қоидаҳо ҳатмӣ нестанд, аммо дар шумораи зиёди аҳдномаҳо васеъ истифода мешаванд ва ба пойгоҳи қонунии савдои байналмилалӣ муосир табдил ёфтаанд. Манфиатдори кишварҳои зиёд аз фаъолияти

Палатаи байналмилалии савдо боис гардид, ки ин ташкилот мақоми машваратии асосии СММ ва инчунин мақоми агентии махсусгардонидашударо соҳиб гардад.

Намунаи равшани фаъолияти Палатаи байналмилалии савдо (ПБС) таҳияи шартномаи намунавии хариду фурӯш мебошад, ки фаъолияти соҳибкории хурду миёнаро ба таври назаррас сода мекунад. Чунин намуди созишномаҳо аҳаммияти хосса доранд, зеро яке аз бахшҳои асосӣ ва босуръат рушдбандаи иқтисоди ҷаҳониरो фаро мегиранд. Онҳо, масалан, ҳангоми анҷом додани аҳдҳои тиҷоратӣ (фурӯшҳои яклухт, фурӯш байни тоҷирон ё тибқи формати «бизнес ба бизнес») оид ба маҳсулоти тайёр истифода мешаванд. Ба чунин молҳо метавон таҷҳизоти электронӣ, воситаҳо ва асбобҳо, матоъ, либос ва пойафзол, мебел, маҳсулоти идорӣ ва ғайраро шомил намуд.

Новобаста аз он ки чунин шартномаҳои хариду фурӯш дорои доираи васеи истифода мебошанд, онҳоро бояд аз дигар аҳдҳои байналмилалии тиҷоратӣ фарқ кард. Ба чунин аҳдҳо, масалан, шартномаҳо бо молҳои бозори ашёи хом ва молҳои кишоварзиву ашёи хом (гандум, маъдан, маҳсулоти хӯрокворӣ, кимиёвӣ ва ғайра) ё фурӯши мустақим ба истеъмолкунандагон шомил мешаванд, ки метавонанд ба онҳо қоидаҳо ва маҳдудиятҳои махсуси тиҷоратӣ татбиқ шаванд.

Бо мақсади пешгирии ихтилофҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ дар соҳаи татбиқи ҳуқуқҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, дар сохтори ПБС кумитаҳои миллий бо сатҳи байналмилалӣ интихоб мешаванд, ки бо ПБС доир ба тамоми масъалаҳои марбут ба тиҷорат ҳамкорӣ менамоянд. Иқтисодиётҳои миллий имрӯз он қадар ба ҳам вобаста шудаанд, ки қарорҳои ҳуқуматӣ дар сатҳи байналмилалӣ назар ба замонҳои гузашта таъсири амиқтар доранд.

Палатаи байналмилалии савдо (ПБС) ҳамеша дар иҷрои ваколати Намояндаи махсуси Дабири кулли СММ оид ба масъалаи ҳуқуқи инсон ва корпоратсияҳои фаромиллӣ дастгирии доимӣ мерасонад. Ин дастгирӣ дар таҳияи маводи сершуморе ифода меёбад, ки назари ҷомеаи соҳибкориро нисбат ба кӯшишҳои Намояндаи махсус дар самти муайянсозии стандартҳои масъулияти корпоративӣ, аз ҷумла дар соҳаи ҳуқуқи инсон, инъикос менамоянд.

Намунаи чунин мавод санаде мебошад, ки оид ба нақши тиҷорат дар минтақаҳои дорои “идоракунии заиф” таҳия гардидааст. Ин ҳуҷҷат бо ҳамкории Палатаи байналмилалии савдо, Созмони байналмилалии кордиҳандагон ва Кумитаи машваратии тиҷорату саноатии Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд (ОЕСД) омода шудааст [2, 211].

Дар солҳои охир, Намояндаи махсус ва аъзои гурӯҳи ӯ пайваستا ба ҷаласаҳои мақомоти қорӣ Палатаи байналмилалии савдо оид ба масъалаҳои масъулияти корпоративӣ ва ҳамкорӣ даъват мегарданд, то масъалаҳоро баррасӣ ва муҳокима намоянд.

ПБС, ҳамчунин, дар машваратҳои бисёрҷониба, ки аз ҷониби Идораи Комиссари олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон ташкил карда мешаванд, иштирок менамояд. Яке аз самтҳои ҳамкории муштараки ПБС ва СММ назорати риояи ҳуқуқи озодиҳои инсон аз ҷониби корпоратсияҳои фаромиллӣ мебошад.

Фаъолияти корпоратсияҳои фаромиллӣ (КФМ) метавонад зери назорати Созмони Милали Муттаҳид қарор гирад, зеро СММ тарҳи конвенсияи «Меъёрҳои масъулияти корпоратсияҳои фаромиллӣ»-ро қабул кардааст. Ин санад ба тиҷорати бузург ҳамон уҳдадорихоеро воғузур мекунад, ки барои давлатҳо низ пешбинӣ шудаанд. Корпоратсияҳои фаромиллӣ уҳдадоранд, ки аз вайрон кардани меъёрҳои экологӣ, ифлос кардани муҳити зист ва нақзи ҳуқуқи инсон худдорӣ намоянд, принципҳои «бозии одилона»-ро дар соҳаҳои тиҷорат, маркетинг, реклама ва дигар фаъолиятҳо риоя кунанд, ба истеъмолкунандагон «бехатарӣ ва сифати баланди маҳсулот ва хизматрасониҳои пешниҳодкардаашон»-ро таъмин намоянд ва барои кормандон - «шароити қорӣ бехатар ва солим» ва «музд, ки сатҳи шоистаи зиндагиро барои онҳо ва хонаводаашон фароҳам меорад» муҳайё созанд.

Палатаи байналмилалии савдо (ПБС) пешниҳод намуд, ки ба корпоратсияҳо амалҳои марбут ба «Ҷиноятҳо бар зидди инсоният, наслкушӣ, шиканча, меҳнати иҷборӣ» ва дигар

қонуншиканиҳои ҳуқуқи байналмилалии башардӯстона манъ карда шавад. Инчунин, онҳо бояд назорат кунанд, ки маҳсулоти истеҳсолкардашон аз ҷониби қонуншиканон ва поймолкунандагони ҳуқуқи инсон истифода нашавад. Ба корпоратсияҳо қатъиян манъ аст, ки ришва диҳанд, онро гиранд ва талаб намоянд, ки ин қисми муҳимми стратегияи зиддикоррупсионии фаъолияти онҳо мебошад [2, 239].

Тибқи талошҳои муштараки СММ ва ПБС, корпоратсияҳо бояд низомномаҳои дохилии худро ҷиддан ислоҳ намоянд ва талош кунанд, ки ҳамаи зерпудратчиён, таъминкунандагон, шарикони соҳа ва дистрибьюторҳои онҳо низ меъёрҳои СММ-ро риоя кунанд. Корпоратсияҳо вазифадоранд, ки дар бораи иҷрои ин қоидаҳо ба СММ мунтазам ҳисобот пешниҳод намоянд ва ташкилотҳо — фаъолияти онҳоро дар ҳамкорӣ бо «дигар мақомоти байналмилалӣ ва миллӣ» пайваста назорат кунанд.

Гурӯҳи махсуси корӣ вазифадор шудааст, ки «аз ҳукуматҳо, гурӯҳҳо ва шахсони алоҳида иттилоот дар бораи эҳтимолияти таъсири манфии корпоратсияҳои фаромиллӣ ва дигар ширкатҳо ба риояи ҳуқуқи инсон қабул намояд». На танҳо СММ, балки ҳукуматҳои миллӣ низ вазифадор мешаванд, ки аз ширкатҳо риояи меъёрҳои байналмилалиро талаб намоянд ва барои ин бояд «сохторҳои ҳуқуқӣ ва маъмурии заруриро таъсис ва тақвият диҳанд».

Ин созишнома 9 принсипи асосиро дар бар мегирад, ба монанди принсипи ҳифзи ҳуқуқи инсон ва муҳити зист, меъёрҳои меҳнат ва ғайра. Палатаи байналмилалии савдо ин созишномаи СММ-ро ҷонибдорӣ мекунад ва ҳадафу вазифаҳои онро миёни аъзои худ таблиғ мекунад. Бо вучуди ин, бисёре аз корпоратсияҳои фаромиллӣ (КФМ) бо эҳтиёт ва бидуни хоҳиш чорабиниҳои гаронбаҳоро анҷом медиҳанд, ки барои мутобиқати фаъолият ба соҳаи ҳифзи ҳуқуқи инсон заруранд. Онҳо метарсанд, ки рақибони онҳо чунин тадбирҳоро риоя нахоҳанд кард, ки дар натиҷа метавонад ҳам ба мақом ва ҳам ба вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии корпоратсияҳо, ки талаботи СММ-ро иҷро мекунад, таъсири манфӣ расонад. Аммо бо ҷорӣ шудани механизми мониторинги байналмилалӣ чунин нигарониҳо коҳиш меёбанд.

Дар баробари ин, муҳолифони ин созишнома низ ҳастанд, ки ба ақидаи онҳо, ин санад ва лоиҳаи умумии СММ хусусиятҳои миллии пешбурди тичоратро ба ҳисоб намегиранд. Дар воқеият, қисми муайяни ширкатҳо, ки сиёсаташон бар асоси иҷроӣ қатъиян қонунҳо, анъанаҳои иқтисодӣ ва таърихиву фарҳангии кишвари худ асос ёфтааст, ногузир бо ихтилофоти байни меъёрҳои СММ ва қонунгузориҳои миллии рӯбарӯ мешаванд.

Дар ин замина, масъалаи наздиксозии (унификатсияи) муносибатҳои ҳуқуқии байнидавлатӣ аҳаммияти махсус пайдо мекунад, ки онро олимони соҳаи назарияи ҳуқуқ меомӯзанд. Бо назардошти фарқиятҳои системаҳои ҳуқуқии муосир ва ҳаҷми васеи қонунгузориҳои онҳо, таъсиси меъёрҳои ягонаи ҳуқуқи байналмилалӣ кори хеле мураккаб ба назар мерасад.

Шумораи зиёди ташкилотҳои байналмилалӣ дар соҳаи танзим, масалан, ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ (Конфронсҳои Ҳага, Созмони Умумиҷаҳонии Савдо, Маркази Ҳамоҳангсозии СММ оид ба савдо ва рушди иқтисодӣ — ЮНКТАД, Комиссияи СММ оид ба ҳуқуқи тичорати байналмилалӣ — ЮНСИТРАЛ, Палатаи байналмилалии савдо (ПБС), ки мо онро баррасӣ мекунем, ва дигарон) кӯшиш мекунанд, ки хусусиятҳои қонунгузориҳои миллӣ ба назар гирифта шаванд. Онҳо дар ҳолатҳои баҳснок усули танзими коллизии баҳсҳои ҳуқуқиро истифода мебаранд, ки дар он меъёрҳои модӣ ҳукмфармо ҳастанд ва усули коллизии ҳамчун механизми иловагӣ барои пур кардани ҳолигии ҳуқуқӣ истифода мешавад. Аммо, ҳатто дар ин ҷо низ ихтилофоти зиёд ба назар мерасанд [4, 186].

Дар ин маъно, унификатсияи ҳуқуқ ҳамчун яке аз соҳаҳои ташаккули қонунҷодкунии байналмилалӣ, ки дар тамоми бахшҳои ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ зарур мебошад, бояд дар ду сатҳ амалӣ гардад — сатҳи минтақавӣ ва сатҳи умумибашарӣ.

Тавре зикр гардид, нақши муҳимро дар равандҳои унификатсионӣ ПБС иҷро мекунад, ки маҷмуаҳои қоидаҳои систематиконидашуда ва урфу одатҳои тичоратиро нашр

менамояд, ки дар тули беш аз сад соли таърихи муносибатҳои хусусии байналмилалӣ ташаккул ёфтаанд.

Равандҳои гармонизатсия, яъне ҳаммонандкунии низомҳои ҳуқуқии алоҳидаи миллӣ, бар хилофи унификатсия, ҳамчун роҳи муассиртар ба назар мерасанд, бахусус бо назардошти зарурати муқаррар кардани уҳдадорихои байналмилалӣ. Аммо дар ҳар ду ҳолат, фаъолияти ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ то ҳол дорои холигиҳои зиёд ва ихтилофоти муайян мебошад. Коллизияҳо тавассути системаи мақомоти байналмилалӣ (Маркази байналмилалӣ оид ба ҳалли баҳсҳои сармоягузорӣ, Суди ҳақамии ПБС ва ғайра) танзим карда мешаванд.

Соҳаи муҳимтарини унификатсия ва ҳамроҳангсозии муносибатҳои ҳуқуқии миллӣ ва байнидавлатӣ бо набудани қонунгузории «фаромиллӣ» мураккаб мегардад. Ин ҳолат имконият медиҳад, ки танзими чунин муносибатҳо пеш аз ҳама дар асоси созишномаҳои байни давлатҳо, бо дарназардошти хусусиятҳои ҳар як низоми ҳуқуқии иштирокчиёни муносибатҳои тичоратӣ сурат гирад [3, 395].

Дар ин маъно, истифодаи таҷриба ва амалияи этнометодологӣ дар шинохти муҳтавои муносибатҳои байналмилалии ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва ғайра, ба олимони назариявӣ ва мутахассисони соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ имкон медиҳад, ки низоми чорабиниҳоро асоснок намоянд, ки ба пешгирии аксари ҳолатҳои баҳснок ва низоӣ мусоидат мекунад.

Масъалаҳои «беғонашавии ҳуқуқӣ», ки на танҳо бо ихтилофоти қонунгузории миллӣ, балки бо ихтилофоти сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии дигар низ вобастаанд, бояд аз ҷониби ҳамаи аъзоёни муносибатҳои хусусии байналмилалӣ ба назар гирифта шаванд. Рақобати софдилона дар савдо бояд ба он мусоидат кунад, ки як қатор ташкилотҳо (ё давлатҳо) дар мавқеи канорагирӣ (маргиналӣ) қарор нагиранд ва дигарон мавқеи ҳукмронро ишғол накунад.

Тадқиқоти хусусияти каузалии рафтори маргиналӣ, механизмҳои деформатсионии шуури ҳуқуқии маргиналӣ ва бисёр ҷанбаҳои дигар, ки дар доираи ин назария омӯзиш меёбанд, бояд ба пешгирии қонуншиканиҳо, аз ҷумла содиршавии ҷиноятҳо дар соҳаи муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ, мусоидат намоянд.

Ҳамин тавр, масъалаҳои танзими ҳуқуқии муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ яке аз муҳимтарин соҳаҳои омӯзиш барои ҳам назарияи умумии ҳуқуқ ва ҳам ҳуқуқи байналмилалӣ ба шумор меравад. Аз муваффақияти тадқиқоти доктриналӣ то ҷо рушди иқтисоди кишварҳое вобаста аст, ки ҳамкориҳои байналмилалиро дар асоси ҳуқуқ ташкил медиҳанд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ 28.12.2024
2. Ғаниев Т. Б. Менеджмент. Муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ Китоби 12. Душанбе «Ирфон»- 2018с. С. 345
3. Лазарев В. В. Теория государства и права: учебник 4-е изд.,- М.: Издательство Юрайт, 2011. С.634.
4. Хасбулатова Р. И. Международная торговля: учебник для бакалавриата и магистратуры — М.: Издательство Юрайт, 2014. С.489.

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ МУНОСИБАТҲОИ ИҚТИСОДИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР СОҲАИ САВДО

Мақолаи мазкур ба масъалаҳои танзими ҳуқуқии байналмилалии муносибатҳои иқтисодӣ бахшида шудааст. Муаллиф тавачҷуҳи хосро ба фаъолияти ташкилотҳои байналмилалӣ дар соҳаи савдо равона мекунад, ки вазифаи асосии онҳо рушди раванди ҳамгирии муносибатҳои ҳуқуқии иқтисодии байналмилалӣ мебошад, ки бар асоси эҳтиром ва риояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ташкил ёфтаанд.

КАЛИДВОЖАҲО: муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ, танзими ҳуқуқӣ, танзими муносибатҳои иқтисодӣ, Палатаи байналмилалии савдо, СММ, корпоратсияҳои фаромиллӣ, ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ, савдои байналмилалӣ.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В СФЕРЕ ТОРГОВЛИ

В статье рассматриваются вопросы международно – правового регулирования экономических отношений. Внимание автора акцентируется на деятельности международных организаций в сфере торговли, основной задачей которых является развитие процессов интеграции международных экономических правовых отношений, основанных на уважении и соблюдении прав и свобод человека.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: международные экономические отношения, правовое регулирование, регулирование экономических отношений, Международная торговая палата, ООН, транснациональные корпорации, международное частное право, международная торговля

LEGAL REGULATION OF INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS IN THE SPHERE OF TRADE

The article deals with general theoretical issues of international legal regulation of economic relations. The author focuses on the activities of international organizations in the field of trade whose main task is to develop the processes of integration of international economic legal relations based on respect for and observance of human rights and freedoms.

KEYWORDS: International economic relations, legal regulation, regulation of economic relations, International Chamber of Commerce, UN, transnational corporations, private international law, international trade.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Саидмуродов Шаҳзод* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: [+992] 933-07-77-98. E-mail: shahzodjon0711@gmail.com.

Сведения об авторе: *Саидмуродов Шахзод* – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: [+992] 933-07-77-98. E-mail: shahzodjon0711@gmail.com.

Information about the author: *Saidmurodov Shahzod* – Tajik National University, master`s student of Faculty of law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone number: [+992] 933-07-77-98. E-mail: shahzodjon0711@gmail.com.

САНАДҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ҲАМЧУН ЧАҲОРЧӢБАИ АМАЛИШАВИИ МУҲОЧИРАТИ МЕҲНАТӢ ДАР ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Ҳафизода Н.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муҳочирати меҳнатӣ яке аз равандҳои муҳимми иҷтимоӣ ва иқтисодии асри XXI маҳсуб мешавад, ки тақдири миллионҳо инсонро дар саросари ҷаҳон тағйир медиҳад. Сабабҳои аслии муҳочирати меҳнатӣ паст будани сатҳи зиндагӣ, набудани ҷойҳои корӣ, бесуботии иқтисодӣ ва умед ба беҳбудӣ шароити зиндагӣ дар кишвари дигар мебошанд. Омӯхтани таҷрибаи кишварҳои гуногун дар соҳаи танзими муҳочирати меҳнатӣ имконият медиҳад, ки сиёсати босамар ва инсонмеҳварро дар ин самт таҳия ва татбиқ намоем.

Муҳочирати меҳнатӣ раванDEST, ки дар натиҷаи он шахсони қобили меҳнат барои пайдо кардани шугли мувофиқ ба кишварҳои дигар кӯч мебаранд. Он метавонад муваққатӣ ё доимӣ бошад ва аксаран ба кишварҳои рушдёфта равона мегардад. Ин раванд ҳам барои кишвари фиристанда ва ҳам барои кишвари қабулкунанда паёмдҳои мусбат ва манфӣ дорад. Муҳочирон ба иқтисодиёти кишварҳои қабулкунанда саҳм гузошта, бо маблағҳои интиқоли ба иқтисодиёти кишварҳои худ кумак мерасонанд.

Дар замони муосир муҳочирати меҳнатӣ яке аз ҷаҳонишавандатарин ва мураккабтарин падидаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ гардидааст. Ин фаъолияти инсонӣ, бо талаботи бозори меҳнати глобалӣ, тафовути имкониятҳои иқтисодӣ, ривочи коммуникатсионӣ ва ҳаракати одамон ба амал омада, нақши муҳимро дар рушди кишварҳои фиристанда ва қабулкунанда бозида истодааст. Аммо, паси ин ҳама омилҳо, масъалаҳои ҳуқуқии амиқ, аз ҷумла ҳифзи ҳуқуқи меҳнатию иҷтимоии муҳочирони меҳнатӣ, таъмини амнияти инсонӣ, мубориза бо муҳочирати ғайриқонунӣ ва ҳамгирии иҷтимоӣ пинҳон аст.

Муҳочирати меҳнатӣ ба яке аз масъалаҳои муҳимми глобалӣ табдил ёфтааст, ки дар баробари паёмдҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, ҳамзамон дорои муаммоҳои ҳуқуқиест, ки татбиқи ҳуқуқи инсон, кафолати шароити меҳнати одилона ва муносибатҳои байнидавлатиро ба миён меорад. Дар ин замина, ҳуқуқи байналмилалӣ нақши калидӣ мебозад, зеро он ҷаҳорчӯбаи ҳуқуқии муътабарро барои Ҳимоя ва танзими ҳуқуқи манфиатҳои муҳочирони меҳнатӣ дар сатҳи фаромиллӣ муайян мекунад.

Муҳочирати меҳнатӣ — ин ҳаракати фаромарзии шахсони қобили меҳнат бо ҳадафи пайдо кардани шугли муваққатӣ ё доимӣ дар кишвари дигар мебошад. Ҳуқуқи байналмилалӣ ин равандро тавассути маҷмӯи санадҳо, конвенсияҳо ва механизмҳои назоратӣ танзим менамояд, ки барои давлатҳо уҳдадорӣ ва барои муҳочирон — ҳуқуқи кафолатҳоро муайян мекунад.

Ҷаҳорчӯбаи амалишавии муҳочирати меҳнатӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ аз чанд санади муҳимми байналмилалӣ иборат аст:

1. Конвенсияи байналмилалӣ оид ба Ҳимояи ҳуқуқи ҳамаи коргарони муҳочир ва аъзои оилаи онҳо (1990)

2. Ин Конвенсия аз ҷониби СММ қабул шуда, муҳимтарин санад дар соҳаи муҳочирати меҳнатӣ ба шумор меравад. Он на танҳо ҳуқуқи муҳочиронро Ҳимоя мекунад, балки давлатҳоро уҳдадор менамояд, ки нисбати онҳо муносибати инсондӯстона ва ҳуқуқмеҳвар дошта бошанд. Мутобиқи модаҳои он, муҳочирони меҳнатӣ бояд аз ҳуқуқ ба музди муносиб, шароити кори бехатар, дастрасӣ ба адолати судӣ ва иттиҳодияҳои касбӣ бархурдор бошанд. Конвенсияи мазкур ҳуқуқҳои ибтидоии инсонӣ, ҳуқуқҳои меҳнатӣ ва иҷтимоиро дар бар мегирад. Гарчанде ки кишварҳои асосии гиранда (ба монанди кишварҳои Аврупои Ғарбӣ ва Амрикои Шимолӣ) онро тасдиқ накарда бошанд ҳам, он ба ҳайси меъёри муҳимми байналмилалӣ хидмат мекунад.

Конвенсия аз преамбула, 45 мода дар чор қисм ва иқдомҳои ниҳой иборат мебошад. Мазмуни асосии онро метавон чунин маънидод намуд:

1. Ҳуқуқҳои умумии инсон бояд барои ҳамаи муҳоҷирон таъмин карда шаванд.

Конвенсия таъкид мекунад, ки тамоми коргарони муҳоҷир, новобаста аз вазъи қонунии будубоши онҳо, дорои ҳуқуқҳои инсонӣ мебошанд. Аз ҷумла:

Ҳуқуқ ба зиндагӣ ва амният (модаи 9);

Озодӣ аз шиканҷа ва муносибати ғайриинсонӣ (модаи 10);

Баробарӣ дар назди қонун (модаи 18);

Ҳуқуқ ба музди одилона, истироҳат ва шароити муносиби меҳнат (модаи 25);

Ҳуқуқ ба дастрасӣ ба хизматрасониҳои тиббӣ ва маориф (модаҳои 28–30).

2. Ҳуқуқҳои махсуси коргарони муҳоҷир риоя ва таъмин карда шаванд. Қисме аз ин ҳуқуқҳо ба он муҳоҷироне дахл доранд, ки расман иҷозати қору иқомат доранд. Онҳо метавонанд:

Дар иттиҳодияҳои меҳнатӣ ширкат намоянд (модаи 26);

Дастрасӣ ба суду адвокат дошта бошанд (модаи 83);

Барои аъзои оила ҳуқуқ ба якҷояи оилавӣ таъмин шавад (модаи 44).

3. Давлатҳое, ки ҷузъи Конвенсияи мазкуранд, дорои як қатор уҳдадориҳои мегарданд. Давлатҳое, ки Конвенсияро ба тасвиб расондаанд, вазифадоранд:

Қонунгузориҳои миллиро мутобиқи он танзим намоянд;

Механизмҳои назорати дохилидавлатиро таъсис диҳанд;

Барномаву тадбирҳои таълимӣ ва иттилоотиро ҷиҳати огоҳсозии муҳоҷирон амалӣ созанд;

Ҷилавгирӣ аз истисмор, корфармоии ғайриқонунӣ ва харидуфурӯши инсонро таъмин намоянд.

Ба таври муҳимтарин ҷанбаҳои мусбии Конвенсия дар муқоиса бо санадҳои пешинаш, метавон ин нуқтаҳоро қайд кард:

Баррасии муҳоҷир на танҳо ҳамчун қувваи корӣ, балки ҳамчун шахси дорои ҳуқуқи инсон;

Ба назар гирифтани аъзои оилаи муҳоҷир, ки дар аксар ҳолатҳо низ ба мушкилот дучор мешаванд;

Эътирофи ҳуқуқҳо барои муҳоҷирони бидуни ҳуҷжат (undocumented migrants) дар доираи ҳуқуқҳои асосии инсонӣ;

Талаб кардани механизмҳои ҳамкории байнидавлатӣ барои ҳалли муноқишаҳо ва танзими қонунӣ.

То соли 2024 беш аз 50 кишвар ин Конвенсияро тасвиб кардаанд, вале аксари кишварҳои асосии қабулкунандаи муҳоҷирони меҳнатӣ — ба мисли ИМА, Русия, кишварҳои Араб ва баъзе кишварҳои аврупоӣ — онро ҳанӯз ба тасвиб нарасондаанд. Ин боиси он мегардад, ки бисёр муҳоҷирон дар кишварҳои қабулкунанда аз муҳофизати ҳуқуқи маҳруманд. Аз тарафи дигар, баъзе кишварҳо имкониятҳои техникӣ ва молиявӣ барои иҷрои ҳамаи уҳдадориҳои Конвенсияро надоранд.

Тоҷикистон яке аз кишварҳои асосии содиркунандаи қувваи корӣ мебошад, аммо то ҳол Конвенсияи мазкурро тасвиб накардааст. Бо назардошти ҳаҷми зиёди муҳоҷирони меҳнатӣ, тасвиби Конвенсия барои Тоҷикистон дорои аҳамияти ҳаёти мебошад, зеро:

Имконият медиҳад, ки дифои ҳуқуқи шахрвандон дар хориҷ тақвият ёбад;

Ҳамкории ҳуқуқӣ бо кишварҳои қабулкунанда беҳтар гардад;

Вобастагии муҳоҷирон аз ҳолатҳои ғайриқонунии меҳнат коҳиш ёбад;

Рушди қонунгузориҳои дохилӣ бо стандартҳои байналмилалӣ ҳамроҳанг гардад. Конвенсияи байналмилалӣ оид ба ҳимояи ҳуқуқи ҳамаи коргарони муҳоҷир ва аъзои оилаи онҳо аз соли 1990 яке аз муҳимтарин санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад, ки ба танзим ва ҳимояи ҳуқуқҳои коргарони муҳоҷир ва аъзои оилаи онҳо бахшида шудааст. Он ҷаҳорҷӯбаи муътадил ва инсондӯстонаи муносибат бо муҳоҷиронро муайян менамояд.

Барои давлатҳои фиристандаи муҳоҷирон, ба монанди Тоҷикистон, тасвиби ин Конвенсия ва тадбиқи он метавонад ба таҳкими дифоӣ ҳуқуқи шахрвандон дар хорич, беҳтарсозии сиёсати муҳоҷират ва рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ кумак намояд.

2. Конвенсияҳои Созмони Байналмилалӣ Меҳнат (СБМ)

Конвенсияҳои СБМ санадҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ мебошанд, ки ба тасвиби ихтиёрии давлатҳои аъзо вобастаанд. Пас аз тасвиб, онҳо барои кишвари тасвибкунанда аҳамияти ҳатмӣ пайдо карда, бояд ба қонунгузории миллӣ ворид ва татбиқ гарданд. Ин конвенсияҳо стандартҳои ҳадди ақали ҳуқуқи меҳнатиро муайян менамоянд ва иҷрои онҳо аз ҷониби СБМ ва кумитаҳои назоратии он пайгирӣ карда мешавад. Конвенсияҳои СБМ зиёда аз 190 номгӯ доранд ва метавонанд ба гурӯҳҳои зерин тақсим шаванд:

1. Конвенсияҳои асосӣ (Core Conventions) - ҳашт конвенсия мебошанд, ки ҳамчун меъёрҳои бунёдии ҳуқуқи меҳнатӣ шинохта шудаанд:

Конвенсия №29 оид ба меҳнати иҷборӣ (аз соли 1930);

Конвенсия №87 оид ба озодии иттиҳодияҳо ва муҳофизати ҳуқуқи иттиҳодиясозӣ (аз соли 1948);

Конвенсия №98 оид ба ҳуқуқ ба созишҳои дастаҷамъона (аз соли 1949);

Конвенсия №100 оид ба музди баробари мардону занон барои кори арзишнок (аз соли 1951);

Конвенсия №105 оид ба манъи меҳнати маҷбурӣ (аз соли 1957);

Конвенсия №111 оид ба таъбиз дар соҳаи шуғл ва касб (аз соли 1958);

Конвенсия №138 оид ба синни ҳадди ақали шуғл (аз соли 1973);

Конвенсия №182 оид ба шаклҳои бадтарини меҳнати кӯдакон (аз соли 1999).

Ин конвенсияҳо меъёрҳои умумибашарино дар бораи ҳимояи шаъну шарафи корманд, баробарӣ ва озодии касбӣ таъмин менамоянд.

2. Конвенсияҳои маъмурӣ ва фаннӣ - гурӯҳи конвенсияҳои, ки ба масъалаҳои мушаххаси шароити меҳнат, вақти кор, музди меҳнат, ҳифзи меҳнат, меҳнати занон ва кӯдакон, ҳифзи иҷтимоӣ ва таъмини иҷтимоӣ дахл доранд. Ба монанди:

Конвенсия №1 (аз соли 1919) — дар бораи вақти кор дар саноат;

Конвенсия №14 — дар бораи рухсатии пардохтшаванда;

Конвенсия №81 — оид ба нозироти меҳнат;

Конвенсия №122 — дар бораи сиёсати шуғли пурра ва озодона.

3. Конвенсияҳо дар бораи муҳоҷирати меҳнатӣ, ки ба мавзуи муҳоҷирати меҳнатӣ бахшида шудаанд. Мисоли ин, конвенсияҳои мазкур шуда метавонанд:

Конвенсия №97 (1949) — дар бораи муҳоҷирати меҳнатӣ;

Конвенсия №143 (1975) — дар бораи муҳоҷирати ғайриқонунӣ ва таъмини ҳуқуқҳои муҳоҷирони меҳнатӣ.

Конвенсияҳои СБМ барои ҳифзи ҳуқуқҳои меҳнати кормандон дар сатҳи байналмилалӣ заминаи устувор фароҳам меоранд. Онҳо кафолат медиҳанд, ки:

1. Ҳеҷ як корманди набояд ба меҳнати маҷбурӣ чалб карда шавад;

2. Таъбиз дар ҷойи кор манъ гардад;

3. Мардону занон барои кори баробар музди якхела гиранд;

4. Кӯдакон дар муҳити хатарнок ва номатлуб кор нақунанд;

5. Муҳоҷирони меҳнатӣ аз ҳимояи ҳуқуқӣ бархурдор бошанд;

6. Иттиҳодияҳои касбӣ озодона фаъолият кунанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аъзои Созмони Байналмилалӣ Меҳнат аз соли 1993 мебошад ва то имрӯз якчанд конвенсияи муҳими СБМ-ро тасвиб намудааст, аз ҷумла:

Конвенсияҳои №29 ва №105 оид ба меҳнати иҷборӣ;

Конвенсия №182 оид ба меҳнати кӯдакон;

Конвенсияҳои №100 ва №111 оид ба музди баробар ва манъи таъбиз;

Конвенсия №122 дар бораи сиёсати шуғл.

Вале боз ҳам зарурати васеъ намудани тасвиби конвенсияҳои дигар, махсусан дар баҳши муҳочирати меҳнатӣ, эҳсос мешавад. Ин тадбир метавонад ба беҳтар шудани шароити кории муҳочирони тоҷик дар хориҷ ва ҳамзамон, рушди бозори меҳнати дохилӣ кумак намояд.

Конвенсияҳои Созмони Байналмилалӣ Меҳнат воситаи муассири таъмини ҳуқуқҳои меҳнатӣ дар сатҳи байналмилалӣ буда, онҳо давлатҳоро водор мекунад, ки баробарии меҳнатӣ, шароити инсонӣ ва муносибати одилона бо кормандонро риоя намоянд. Барои Тоҷикистон, ба ҳайси кишвари содиркунандаи нерӯи корӣ, муҳим аст, ки минбаъд низ ба тасвиби конвенсияҳои нав ва татбиқи воқеии онҳо тавачҷуҳи ҷиддӣ зоҳир кунад. Танҳо дар ин сурат метавон ба ҳадафи «меҳнати шоиста барои ҳама» ноил гашт.

3. Эъломияҳои умумии ҳуқуқи башар ва дигар санадҳои ҳуқуқи инсон

Эъломияи умумии ҳуқуқи башар, ки соли 1948 аз ҷониби Маҷмааи Умумии СММ қабул шудааст, аввалин санади байналмилалӣ мебошад, ки арзиши умумибашарии ҳуқуқҳои инсонро эътироф мекунад. Бо вучуди он ки эъломия табиати ҳатмӣ надорад, ба сифати манбаи ҳуқуқи фарогир эътироф шудааст ва дар ташаккули тамоми низоми ҳуқуқи байналмилалӣ инсон саҳми бузург гузоштааст.

Як қатор модаҳои Эъломия ба муҳочирати меҳнатӣ иртиботи бевосита доранд:

Модаи 13 — ҳар шахс ҳуқуқ дорад озодона кишварро тарк намояд ва ба он баргардад;

Модаи 23 — ҳар шахс ҳуқуқ ба меҳнат, интихоби озоди касб, шароити одилонаи меҳнат ва музди одилонаро дорад;

Модаи 25 — ҳуқуқ ба сатҳи зиндагии муносиб, аз ҷумла барои таъмини ғизо, сару либос, тиб ва манзил;

Модаи 2 — эътирофи баробарии ҳуқуқҳо, новобаста аз миллат, нажод, ҷинс ё мақоми иҷтимоӣ.

Ин модаҳо бунёди ҳуқуқии муҳочиронро ҳатто дар шароити набудани мақоми ҳуқуқии расмӣ муайян менамоянд.

Дар қатори Эъломияи умумии ҳуқуқи башар, якчанд созишномаҳои байналмилалӣ мавҷуданд, ки ба муҳочирати меҳнатӣ ҳамчун ҷузъи низоми умумии ҳимояи ҳуқуқи инсон дахл доранд:

1. Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ (1966)

Ин санад ҳуқуқ ба меҳнатро ҳамчун ҳуқуқи асосии инсон эътироф намуда, таъмини шароити беҳатару солими меҳнат, музди одилона, соатҳои муайяни кор ва ҳуқуқ ба истироҳатро фаро мегирад. Ҳамзамон, паймони мазкур масъаларо дар заминаи баробарии мардону занон ва муҳофизати иҷтимоӣ низ баррасӣ мекунад.

2. Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ (1966). Модаҳои марбут ба озодии ҳаракат, ҳуқуқ ба адолати судӣ, ҳуқуқ ба амният ва озодӣ, ки дар ин паймон бевосита дарҷ шудаанд — махсусан дар ҳолатҳои, ки муҳочирони меҳнатӣ ба ихроҷ ё боздошт дучор мегарданд — дорои аҳамияти бузург мебошанд.

3. Конвенсияи байналмилалӣ оид ба ҳимояи ҳуқуқи ҳамаи коргарони муҳочир ва аъзои оилаи онҳо (1990). Бо вучуди муқаррароти возеҳ ва умумибашарӣ, татбиқи амалии ин ҳуқуқҳо дар сатҳи ҷаҳонӣ бо мушкилотҳои зерин рӯбарӯст:

Набудани иродаи сиёсӣ ва ҳуқуқии баъзе кишварҳо;

Сифати пасти механизмҳои назорат;

Афзоиши муҳочирати ғайриқонунӣ ва корфармоии пинҳонӣ;

Мавҷудияти таъбиз ва муносибати ғайриинсонӣ дар кишварҳои қабулкунанда.

Бо вучуди ин, раванди афзоиши тавачҷуҳи байналмилалӣ ба ҳуқуқи муҳочирон ва таҳкими ниҳодҳои ҳуқуқи инсон умед ба беҳтаршавии вазъи меҳнатӣ.

Эъломияҳои умумии ҳуқуқи башар ва дигар санадҳои байналмилалӣ ҳуқуқи инсон на танҳо арзишҳои умумибашариро ифода менамоянд, балки ҳамчун асоси ҳуқуқии муҳофизати ҳуқуқи муҳочирони меҳнатӣ хидмат мекунад. Онҳо на танҳо принципҳои умумиро муайян месозанд, балки кишварҳоро водор мекунад, ки дар сатҳи миллӣ чораҳои

мушаххас андешанд. Дар шароити афзоиши муҳочирати меҳнатӣ, таъмини татбиқи ин чаҳорчӯбаҳо метавонад омили асосии ҳифзи шаъну шарафи инсонии муҳочирон ва суботи иҷтимоиву иқтисодӣ гардад.

Чаҳорчӯбаи амалишавии муҳочирати меҳнатӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ як низоми ҳамаҷониба ва ҳамгирост, ки тавассути он муҳочирон ҳамчун шахсони соҳибҳуқуқ шинохта мешаванд. Барои татбиқи босамари ин ҳуқуқҳо зарур аст, ки ҳам давлатҳои қабулкунанда ва ҳам фиристанда масъулияти худро доништа, ба хотири таъмини адолати иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ҳамкорӣ намоянд. Ҳамин тавр, муҳочирати меҳнатӣ метавонад на як фоҷиа, балки як имконият барои рушди умумичаҳонӣ гардад.

Чумхурии

Тоҷикистон ҳамчун яке аз кишварҳои содиркунандаи неруи корӣ бояд санадҳои байналмилалӣ ва таҷрибаи кишварҳои қабулкунандаро амиқ омӯхта, дар сиёсати худ татбиқ намояд. Ба нуқтаҳои зерин, хусусан, бояд диққати хосса дода шавад:

- Танзими ҳуқуқии муҳочирати меҳнатӣ бояд рушд ёбад;
- Кӯшиши бастании шартномаҳои дучонибаи муҳочиратӣ бо кишварҳои асосии қабулкунанда;
- Баланд бардоштани сатҳи маълумотнокии ҳуқуқии муҳочирон тавассути марказҳои машваратӣ;
- Таҳкими дифои ҳуқуқии шаҳрвандон дар хориҷ, махсусан тавассути намояндагҳои дипломатӣ.

Омӯхтани таҷрибаи кишварҳои гуногун метавонад ба таҳкими сиёсати дохилии Тоҷикистон дар ин самт кумак расонад. Ҳамзамон, зарур аст, ки дифои ҳуқуқҳои муҳочирон дар маркази таваҷҷуҳи давлат ва ҷомеа қарор дошта бошад, то ки муҳочират воситаи рушди шахсӣ ва иқтисодӣ гардад, на фоҷиаи иҷтимоӣ.

АДАБИЁТ

1. Кодиркулов Х.Р. Проблемы правового регулирования трудовых отношений в международном частном праве / Х.Р. Кодиркулов. – Душанбе, 2004. – с. 97 – 127.
2. Бекашев Д.К., Иванов Д.В. Международно-правовое регулирование вынужденной и трудовой миграции / Д.К. Бекашев, Д.В. Иванов. - Москва: Проспект, 2014. – 297 с.
3. Очередыко В.П., Малышев Е.А. Административно-правовое регулирование внешней трудовой миграции: опыт сравнительно-правового анализа / В.П. Очередыко, Е.А. Малышев. Москва: Наука, 2022. – 158 с.
4. Международная комиссия юристов. Миграция и международное право в области прав человека // Практическое руководство. – М., 2016. – 52 с.
6. Попова С.М., Яник А.А. Эффективность регулирования трудовой иммиграции: подходы и методы оценки / С.М. Попова, А.А. Яник. – М., 2022. – 164 с.
7. Бекашев Д.К., Иванов Д.В. Международно-правовое регулирование вынужденной и трудовой миграции / Д.К. Бекашев, Д.В. Иванов. Москва: Проспект, 2014. – 240 с.
8. Четвериков А.О. Европейское миграционное право / А.О. Четвериков. - Москва: Юристъ, 2020. – 182 с.
9. Гончарова И.Н. Международно-правовые стандарты в области трудовой миграции и права человека / И.Н. Гончарова. - Москва: Издательский дом НИУ ВШЭ, 2018. – 368 с.
10. Международная организация труда (МОТ). Основы регулирования и современные вызовы трудовой миграции. - Женева: МОТ, 2021. – 122 с.
11. Прудникова Т.А. Международно-правовое регулирование трудовой миграции / Т.А. Прудникова. - Москва: Юридическая литература, 2016. – 376 с.
12. Силантьева В.А. Правовые основы регулирования миграционных процессов: национальный и международный аспекты / В.А. Силантьева. - Нижний Новгород: Нижегородский университет, 2022. – 64 с.
13. Загорец Н.Н. Регулирование трудовой миграции в странах СНГ: правовое сотрудничество и практика / Н.Н. Загорец. - Минск: Белорусский государственный университет, 2020. – 273 с.
14. ООН. Международная конвенция о защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей (1990 г.). - Женева: Управление Верховного комиссара ООН по правам человека, 2018. – 123 с.
15. Международная организация труда. Международные стандарты в области трудовой миграции. - Женева: МОТ, 2022. – 78 с.

САНАДҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ҲАМЧУН ЧАҲОРЧӢБАИ АМАЛИШАВИИ МУҲОЧИРАТИ МЕҲНАТӢ ДАР ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили мақоми санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ҳамчун асоси ҳуқуқии танзими муҳоҷират ва махсусан муҳоҷирати меҳнатӣ бахшида шудааст. Дар мақола тавачҷуҳ ба аҳамияти Эъломияи умумии ҳуқуқи башар, Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, Конвенсияҳои Созмони Байналмилалӣи Меҳнат ва дигар санадҳои муҳимми байналмилалӣ равона шудааст, ки ин заминаи ҳуқуқӣ ва ахлоқиро барои ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои муҳоҷирони меҳнатӣ фароҳам меорад. Дар мақола, ҳамчунин, масъалаи татбиқи ин санадҳо дар амалияи давлатҳои қабулкунанда ва кишварҳои ирсолкунандаи муҳоҷирон муҳокима мешавад.

КАЛИДВОЖАҲО: ҳуқуқи байналмилалӣ, муҳоҷирати меҳнатӣ, санадҳои байналмилалӣ, ҳуқуқи инсон, муҳоҷир, Созмони Байналмилалӣи Меҳнат, муҳоҷират.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ДОКУМЕНТЫ КАК РАМКА РЕАЛИЗАЦИИ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

Данная статья посвящена анализу роли международных правовых актов в качестве правовой основы регулирования миграции, в особенности — трудовой миграции. В работе акцент сделан на значении Всеобщей декларации прав человека, Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах, Конвенций Международной организации труда и других ключевых международных документов, создающих правовую и этическую базу для защиты прав и интересов трудовых мигрантов. В статье также рассматривается вопрос реализации указанных документов на практике в принимающих и отправляющих государствах.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: международное право, трудовая миграция, международные документы, права человека, мигрант, Международная организация труда, миграция.

INTERNATIONAL INSTRUMENTS AS A FRAMEWORK FOR THE IMPLEMENTATION OF LABOUR MIGRATION IN INTERNATIONAL LAW

This article is dedicated to analyzing the role of international legal instruments as the legal foundation for the regulation of migration, particularly labor migration. The article highlights the significance of the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the Conventions of the International Labor Organization, and other key international documents that provide a legal and moral basis for the protection of the rights and interests of labor migrants. The article also discusses the implementation of these instruments in the practice of receiving and sending states.

KEYWORDS: international law, labor migration, international instruments, human rights, migrant, International labor organization, migration.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳафиззода Насиба* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: [+992] 915-04-06-30. E-mail: nassihafiz13@gmail.com.

Сведения об авторе: *Хафиззода Насиба* – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: [+992] 915-04-06-30. E-mail: nassihafiz13@gmail.com.

Information about the author: *Hafizzoda Nasiba* – Tajik National University, master's student at the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave, 17. Phone: [+992] 915-04-06-30. E-mail: nassihafiz13@gmail.com.

МАФҲУМ ВА АЛОМАТҲОИ ШАРИКӢ ДАР ЧИНОЯТ

Давлатов М.С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Иштироки ду ва зиёда ашхос дар содиркунии чиноят аломати шуморавии шарикӣ ба ҳисоб меравад. Аломати мазкур танҳо он вақт ҷой дорад, ки шахсоне, дар шарикӣ чиноят содир мекунад, дорои ҳамаи аломатҳо субъекти чиноят бошанд, яъне мукаллаф ба синну соли ҷавобгарии чиноятӣ расида бошанд (м.м.22-24 КҶ). Ҳангоме ки агар чунин шахс ба ин талабот ҷавоб надиҳад, он гоҳ чинояти содиршуда чун чинояти чун чинояти шарикӣ содиршуда ҳисоб намешавад, бо сабаби он, ки онҳо дар чунин ҳолат ҳамчун олоти чиноят баромад мекунад.

Мақсад ва ангезаи ҳаракатҳои шарикон барои бандубаст кардани чиноят низ аҳамият доранд ва вобаста аст аз он, ки онҳо ба сифати аломатҳои ҳатмии таркиби чиноят баромад мекунад, ё не. Мисол, барои он, ки шарикони чиноят барои одамкушӣ бо нияти ғаразнок ба ҷавобгарӣ кашида шаванд, бояд ки ҳамаи онҳо ҷой доштани чунин ниятро донанд ва бо назардошти он дар содир кардани чунин иштирок намоянд. Агар иштирокчиёни чиноят дар бораи мақсад ва ангезае, ки мувофиқи иҷрокунанда амал мекард, надонанд, он гоҳ ҳаракатҳои онҳо мувофиқи мақсад ва ангезаи шахсиашон бандубаст карда мешавад. Мисол, иҷрокунандаи чиноятро бо нияти ғаразнок содир мекунад (б.«и» қ.2 м.104 КҶ), бошад, мувофиқи ангезаи хусумати динӣ амал мекунад (б.«м» қ.2 м.104 КҶ).

Иштироки якҷоя дар содиркунии чунин аломатест, ки он имконият медиҳад то ки шарикиро аз ҳаракатҳои якҷанд нафар, ки ба як оқибати чиноятӣ оварда мерасонад, лекин шарикиро ташкил намедиҳад, фарқ намоем. Мисол, шахсе бо мақсади дуздӣ дари хонаро мешиканад, лекин дар зинапоёи хона овози одамонро шунида, ғайб мезанад. Лекин дигар шахс, ки баъд аз он ба дароадгоҳи бино ворид мегардад, дари кушодаи хонаро дида, ба он медарояд ва ашёҳои қиматро медуздад. Ба вучуди он, ки ҳаракатҳои шахси яқум барои аз ҷониби шахси дуюм содир намудани чинояти дуздӣ шароити мувофиқ муҳайё намуд, онҳо шарикӣ дар чиноятро ташкил намедиҳанд. Чунки аломати якҷоя содир намудани чиноят дар ин ҳаракатҳо дида намешаванд.

Якҷоя – ин аломати сифатии шарикӣ ба ҳисоб рафта, маъноҳои зеринро дорад:

а) ҳаракати якнафар (шарик) барои амалӣ намудани ҳаракати дигар шарикӣ чиноят шартӣ зарурӣ мебошад, яъне, ҳаракати як шахс барои содир намудани чиноят аз ҷониби дигар шахс шароити муайян муҳайё месозад;

б) ҳаракатҳои онҳо якдигарро пурра намуда, ба оқибатҳои ягонаи чиноятӣ оварда мерасонад;

в) оқибатҳои ягонаи чиноятӣ дар натиҷаи кӯшиши ҳамаи шарикони чиноят ба миён меояд;

г) байни ҳаракати ҳар як шарикони чиноят ва оқибати хавфноки бамиёномада алоқаи ягонаи сабабӣ ҷой дорад.

Умуман, якҷоя содир намудани чиноят дар шакли ҳаракатҳои фаъолона ифода мегардад. Лекин он инчунин, дар шакли беҳаракатӣ низ метавонад ифода гардад. Мисол, посбон (қалавур) бо маслиҳати пешакӣ дарҳои амборро кушода меравад, ки он барои содир намудани дуздӣ шароити муҳайё месозад.

Иштироки якҷояи қасдона дар содир кардани чиноят аломати субъективии шарикиро ташкил дода, аз унсурҳои зерин иборат аст:

а) ҳар як иштирокчиӣ (шарикӣ) чиноят ба ҷамъият хавфнок будани кирдори худро дарк менамояд;

б) ҳар як иштирокчиӣ чиноят ба ҷамъият хавфнок будани кирдори дигар шариконро дарк менамояд ва дар бораи хусусияти чинояти содиршуда истода маълумот дорад.

в) ҳар як шарикӣ чиноят имконият ва ё ногузори фаро расидани оқибатҳои ба ҷамъият хавфнокро пешбинӣ мекунад;

г) ҳар як шарикӣ чиноят меҳодад, ки чунин оқибатҳо ба вуқӯ оянд ва ё дидаю доништа ба он оқибатҳо роҳ меҳодад (ин дар ҳолати содир намудани чиноятҳое, ки таркибашон модӣ мебошад), ё ин ки хоҳони дар якҷоягӣ содир намудани чунин ҳаракатҳоро дорад (ин дар ҳолати содир намудани чиноятҳое, ки таркибашон расмӣ мебошад).

Мувофиқи қонун, шарикони чиноят, инчунин, бояд ҳамаи аломатҳои кирдори худро, ки дараҷаи хавфнокии онро баланд мекунад, низ дарк намояд. Мисол, агар шарикони чиноят дарк намоянд, ки одамро ба тарзи «ба ҳаёти мардуми зиёд хавфнок» - буда кушта истодаанд, он гоҳ, кирдори онҳоро бо б. «ж» м.104 КҶ бандубаст кардан мумкин нест.

Тарафи объективии иҷроқунанда дар чиноят метавонад ҳам дар ҳаракат ва ҳам дар беҳаракатӣ истифода гардад. Тарафи субъективӣ дар шакли қасд (чи қасд бевосита ва чи қасди бавосита) баромад мекунад. Субъект-шахси воқеии муқаллафи ба синну соли муайян расида мебошад.

Шарикӣ дар чиноятҳои беэҳтиётӣ ҷой дошта наметавонад, яъне, агар оқибатҳои хавфноки ҷамъиятӣ дар натиҷаи кирдори беэҳтиётӣ якҷанд шахс ба миён оянд, дар ин ҳолат, шарикӣ ҷой надорад. Мисол, муштари илтимос намояд, ки ронанда тезтар ронад, ки дар натиҷа ронанда ба садама дучор мегардад, ки боиси ба миён омадани марги шахс мегардад. Дар ин ҳолат, ба ҷавобгарии чиноятӣ танҳо ронанда кашида мешавад.

Вобаста ба аломатҳои шарикӣ дар чиноят фикру ақидаҳои олимони гуногун мебошад.

Шарикӣ дар чиноят ду гурӯҳ аломатҳоро доро аст: аломатҳои объективӣ ва аломатҳои субъективӣ.

Ба аломатҳои объективии шарикӣ дар чиноят дохил мешаванд:

а) иштироки ду ва зиёда ашхос дар содиркунии чиноят;

б) иштироки якҷоя дар содиркунии чиноят;

Ба аломатҳои субъективии шарикӣ дар чиноят дохил мешаванд:

а) иштироки якҷоя қасдона дар содир кардани чиноят;

б) иштироки якҷоя дар содир намудани чинояти қасдона;

Иҷроқунанда шахсе эътироф мешавад, ки бевосита чиноятро содир намудааст ё якҷоя бо шахси дигар (ҳамчироқунанда) бевосита дар содир намудани он иштирок кардааст, инчунин, шахсе, ки бо роҳи истифодаи ашхоси дигаре, ки мувофиқи қонун ба ҷавобгарии чиноятӣ кашида намешавад, чиноят содир кардааст.

Ташкилқунанда шахсе эътироф мешавад, ки чиноятро ташкил ё ба иҷрои он роҳбарӣ карда бошад, инчунин, шахсе, ки гурӯҳи муташаккил ё иттиҳоди чиноятиро (ташкilotи чиноятиро) таъсис дода ё ба он роҳбарӣ кардааст.

Таҳриққунанда шахсе эътироф мешавад, ки шахси дигарро бо роҳи бағадарорӣ, порадиҳӣ (харидан), таҳдид ё ба тариқи дигар ба содир кардани чиноят моил кардааст.

Ёрдамчи шахсе эътироф мешавад, ки бо маслиҳату дастур, додани маълумот, восита ё олотӣ содир кардани чиноят ё рафъи монеаҳо ба содир намудани чиноят мусоидат кардааст, инчунин шахсе, ки пинҳон кардани чинояткор, восита ё олотӣ содир кардани чиноят, осори чиноят ё ашёи бо роҳи чиноят ба даст омадаро пешакӣ ваъда додаст, ҳамчунин шахсе, ки дар хусуси соҳиб шудан ё ба соҳибияти каси дигар додани чунин ашёро чунин пешакӣ ваъда додаст.

Дар КҶ махсусан қайд шудааст, ки шарикӣ танҳо дар содир намудани чиноятҳои қасдона ҷой дошта метавонад. Ин чунин маъно дорад, ки шарикӣ ҷой надорад дар ҳолатҳое, ки агар кирдори қасдонаи як шахс барои аз ҷониби шахси дигар содир намудани чинояти беэҳтиётӣ мусоидат карда бошад. Мисол, шахс яроқи бо тир пурбударо ба шахси дигар ҳамчун яроқи бетирбуда (холостой) пешниҳод намуда, хоҳиш мекунад, ки ба тарафи ягон шахс бо мақсади тарсонидан онро холӣ намояд. Дар сурати амалӣ гардидани чунин кирдор ва ба вуқӯ омадани марги ҷабрдида, шахси яқум барои одамкушӣ ба ҷавобгарӣ кашида мешавад (ҳамчун иҷроқунандаи бавосита), шахси дуҷум бошад, вобаста аз ҳолати

кор, барои беэҳтиётӣ расонидани зарар ба ҷавобгарӣ кашида мешавад ва ё бо сабаби ҷой доштани тасодуф (м.31 КҶ) умуман ба ҷавобгарӣ кашида намешавад.

Дар ин қисмати мода Кодекси ҷинойтӣ намудҳои (ҳайати) пурраи шариконро дар ҷинойт муқаррар кардааст: ташкилкунанда, таҳриkkунанда, ёрдамчӣ ва иҷрокунанда. Дар қисмати мазкури КҶ ҚТ тарафи объективии иҷрокунанда ҳамчун иштирокчии фаъоли шарикӣ дар ҷинойт муқаррар шудааст: а) иҷрокунанда нафаре шуда метавонад, ки бевосита ҷинойти ба нақша гирифташударо худаш иҷро кардааст; б) иҷрокунанда нафаре шуда метавонад, ки якҷоя бо дигарон ҷинойтро содир кардаат, ки дар ин сурат, чун ҳамичрокунанда баромад менамояд; в) иҷрокунанда нафаре шуда метавонад, ки ашхоси дигарро, ки субъекти ҷинойт намебошанд (ноболиғ, дорои касалии руҳӣ), дар содиркунии ҷинойт истифода бурдааст. Дар ҳолати охирон, чи хеле ки дида мешавад, шахс бевосита иҷрокунандаи ҷинойт нест ва нафароне истифода мешаванд, ки онҳоро ба ҷавобгариӣ ҷинойтӣ низ кашидан мумкин нест. Бинобар ин, қонунгузор ҷалкунандаи онҳоро чун иҷрокунандаи бавосита эътироф менамояд ва ҷавобгариро дар ин намуд пешбинӣ менамояд, чунки онҳо дар дасти иҷрокунанда ҳамчун олоти ҷинойт баромад мекунад. Дар ҷунин маврид, агар ба ғайри онҳо дигар иштирокчиён мавҷуд набошанд, бандубасти ҷинойт чун шарикӣ мумкин нест.

Қасди якҷоя дар натиҷаи маслиҳати шифоҳӣ (даҳонӣ) ё хаттӣ ва ҳатто бо роҳи ҳаракатҳои конклюдентӣ (ишоравӣ) ба миён меояд. Барои шарикӣ шарт нест, ки ҳамаи шахсони дар ҷинойт иштироккунанда, маслиҳати пешақи дошта бошанд. Мисол, иҷрокунанда бояд донад, ки ба ӯ ақалан як нафар шахс ёрдам дода истодааст. Вале ҳар як дигар шарикӣ ҷинойт бояд дар бораи мақсади ҷинойткоронаи иҷрокунанда маълумат дошта бошад ва бошуурона ба ӯ дар содир кардани ҷинойт кӯмак мерасонад.

Ташкилкунанда тибқи модаи мазкур дар чор шакл, вобаста ба тарафи объективии кирдораш, баромад менамояд: а) шахсе, ки содиршавии ҷинойтро ташкил кардааст, ба нақша гирифтааст ва нақшаҳоро (роҳҳоро) байни шарикон тақсим кардааст; б) шахсе, ки содиршавии ҷинойтро роҳбарӣ кардааст, яъне, раванди содиршавии ҷинойтро дар ҳолатҳои зарурӣ, тағйири нақшаҳо, тақсими вазифаҳоро ҳангоми содиршавии ҷинойт ба уҳда дошт; в) шахсе, ки гурӯҳи муташаккил ё иттиҳоди ҷинойтӣ (ташкилотӣ ҷинойтӣ) таъсис додааст; г) шахсе, ки ба гурӯҳи муташаккил ва ё иттиҳоди ҷинойтӣ (ташкилотӣ ҷинойтӣ) роҳбарӣ кардааст. Мумкин аст, ки онро дигаре таъсис додаст, вале айни ҳол ӯ роҳбарӣ намудааст.

Ташкилкунанда, таҳриkkунанда ва ёрдамчӣ дар баробари иҷрокунанда шарикони ҷинойт эътироф мешаванд.

Ҳамчунин, шарикӣ ҷой надорад дар акси ҳол, яъне, агар кирдори беэҳтиётнаи як шахс барои аз ҷониби шахси дигар содир намудани ҷинойти қасдона мусоидат кунад.

Ба мафҳуми шарикӣ дар ҷинойт дар КҶ модаи мустақил бахшида шудааст. Бо ин роҳ қонунгузор аҳамияти ба танзимдарории ҳуқуқии институти мазкурро дар мубориза бар зидди ҷинойткорӣ қайд мекунад. Аз таърифи мафҳуми шарикӣ ҷинойт, ки м.35 КҶ дода шудааст, аломатҳои зерини объективӣ ва субобъективии онро ҷудо кардан мумкин аст.

Ёрдамчӣ, вобаста ба мазмунаш ва тарзи расонидани кумак ба иҷрокунанда, ду намуд мешавад: ёрдамчии ҷисмонӣ ва ёрдамчии ақлонӣ (зеёнӣ). Дар ёрдамчии ҷисмонӣ ёрӣ тавассути васоити модӣ ва кӯмакҳои воқеии оқибати ҷисмонидошта расонида мешавад. Мисол, ёрдамчӣ барои иҷрокунанда воситаи ҷинойт ва ё олоти ҷинойтро муҳайё менамояд ё монеаҳои ҷинойтро бартараф месозад. Дар ёрдамчии ақлонӣ (зеёнӣ) бошад, ёрӣ дар шакли маслиҳатдиҳӣ, маълумотдиҳӣ, ваъдадиҳӣ оид ба пинҳон кардани ҷинойткор, воситаи ҷинойт, оқибатҳои ҷинойт ва ғайра ифода мегардад, ки ба содиркунии ҷинойт мусоидат мекунад. Бояд дар қард, ки маслиҳати ёрдамчӣ аз маслиҳатҳои таҳриkkунанда фарқ мекунад. Агар маслиҳати таҳриkkунанда баро ҷалби субъект ба содиркунии ҷинойт равона шуда бошад ва ё мусоидат кунад, маслиҳати ёрдамчӣ ба шахсе нигаронида шудааст, ки вай аллақай меҳода ҷинойт содир кунад ва мақсади ёрдамчӣ кумак намудан ба он, ки ҷинойт осон ва бедушворӣ содир шавад. Дар фаъолияти ёрдамчӣ ваъдае, ки пешақӣ дода шудааст,

он нақши муҳим бозӣ мекунад, на иҷроиши он. Иҷро шудан ва ё нашудани ваъда ба бандубасти ҷиноят таъсир намерасонад. Вале мумкин аст, ки ҳангоми таъини ҷазо ба инобат гирифта шавад.

Тарафи объективӣ дар шакли ҳаракати фаъол баромад менамояд. Тарафи субъективӣ – қасди бевосита, субъект шахси воқеии мукаллафи ба синну соли муайян расида мебошад.

Тарафи объективии таҳрикунанда ин ҳаракатест, ки шахси дигарро ба содиркунии ҷиноят моил менамояд. Мақсади ин ҳаракат содир намудани ҷиноят аз ҷониби шахси иҷрокунанда мебошад. Ҳаракати таҳрикунанда дар бағадарорӣ, яъне, дили шахсро пур карда, зарурати содир намудани ҷиноятро чун амали ногузир дар психикаи ӯ ҷой кардан, ришва дода, ӯро ба содиркунии ҷиноят моил намудан ва ё бо воситаи таҳдид иҷрокунандаро ба содиркунии ҷиноят ҳидоят намудан ифода мегардад. Аммо бояд қайд намуд, ки чунин амалиёти таҳдидкунанда маҳдуд нест, мумкин аст, ки ӯ боз аз дигар воситаҳои далолаткунӣ истифода намояд, ки ба инобат гирифтани онҳо шарт аст.

Тарафи субъективии таҳрикунанда дар қасди бевосита ифода мегардад. Ангезаи таҳрикунанда ҳангоми ба ҷавобгарӣ кашидани ӯ ба инобат гирифта намешавад.

Аз мазмуни қисми 5 модаи мазкур бармеояд, ки ҳаракати ёрдамчӣ ба се гурӯҳи асосии ҳаракатҳо равона шудааст: а) шахсе, ки маслиҳат медиҳад, дастур медиҳад, маълумот пешниҳод менамояд, восита ё алоти ҷиноят муҳайё менамояд ва барои баргараф кардани монеъаҳо кӯшиш намуда, ба содиркунии ҷиноят мусоидат мекунад; б) шахсе, ки фаъолияти пинҳон намудани ҷинояткор, восита ва олоти ҷиноят, осори ҷиноят ва ё ашёи бо роҳи ҷиноят бадастомадаро пешакӣ ваъда медиҳад; в) шахсе, ки ваъда додаст то ашёи бо роҳи ҷиноят бадастомадаро дар ихтиёраш нигоҳ дорад ва ё ба ихтиёри шахси дигар супорад. Аломатҳои тарафи объективии ёрдамчӣ дар қонун пурра нишон дода шудааст.

Ҳаракати таҳдидкунанда одатан тарафи объективии ҷиноятро ташкил намедиҳад, зеро агар он тарафи объективии ҷиноятро ташкил кунад, он гоҳ ӯ иҷрокунанда мешавад. Бинобар ин, ҳаракатҳои таҳрикунанда танҳо бо ҷалб (моил) намудани одамон ба содир намудани ҷиноят маҳдуд мегардад, к ибо роҳҳои гуногун амалӣ мегардад, мисол, бо роҳҳои таърифкунӣ, маҷбуркунӣ, ҳавасмандгардонӣ, ришвадиҳӣ, ваъдадиҳӣ ва ғайра. Дар ҳолатҳои ҷудоғона ҳаракатҳои таҳрикунанда бинобар ба ҷамъият хавфнокии кирдораш чун таркиби ҷинояти ҷудоғонаи хотимаёфта эътирф мешавад (мисол, м.м. 165, 166, 189, 369 КҶ).

Тарафи объективии кирдори ёрдамчӣ дар шакли ҳаракат ва ё беҳаракатӣ ифода мегардад. Тарафи субъективӣ–қасд мебошад. Субъект-шахси шахси воқеии мукаллаф ва ба синну соли муайянрасида баромад мекунад.

АДАБИЁТ

1. Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – (таҳрири соли 1998). – Душанбе, 2019.
2. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – (таҳрири соли 1994). – Душанбе, 2024
3. Тафсир ба Кодекси Ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, Глобус. 2006. С.83
4. Комментарий к уголовному Кодексу Российской Федерации. Под ред. В.М. Лебедева и Ю.И. Скуратова. М. 2002.С.95
5. Бурчак Ф.Г.Соучастие в преступление: социальные, криминологические и правовые проблемы. Киев, 1986.С.35

МАҲҶУМ ВА АЛОМАТҲОИ ШАРИКӢ ДАР ҶИНОЯТ

Мақолаи мазкур ба яке аз масоили мубрами замони муосир бахшида шудааст. Дар он аломатҳо ва намудҳои шарикӣ дар ҷиноят бо назардошти назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва таҷрибаи судӣ баррасӣ гардида, фикру ақидаҳои олимони хоричӣ ва ватанӣ вобаста ба шарикӣ дар ҷиноят дар мақолаи мазкур пешбинӣ шудаанд. Инчунин, дар мақола масъалаҳои мубрам вобаста ба муайян намудани шарикӣ дар ҷиноят таҳлил гардидааст. Дар натиҷа вобаста ба таҳлили шарикӣ дар ҷиноят пешниҳодҳои илмию назариявӣ пешбини шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: Конститутсия, Кодекси ҷиноятӣ, шарикӣ дар ҷиноят, ташкилкунанда, таҳдидкунанда, ёрдамчӣ, иҷрокунанда, ангеза, яқоя.

ПОНЯТИЕ И ПРИЗНАКИ СОУЧАСТИЯ В ПРЕСТУПЛЕНИИ

Данная статья посвящена одной из актуальных проблем современности. В ней рассматриваются признаки и виды соучастия в преступлении с учетом теории уголовного права и судебной практики, излагаются мнения зарубежных и отечественных ученых относительно соучастия в преступлении, изложенные в данной статье. Кроме того, в статье анализируются актуальные вопросы, связанные с определением соучастника в преступлении. Результат зависит от анализа партнером предусмотренных в уголовном деле научно-теоретических предложений.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Конституция, Уголовный кодекс, соучастие в преступлении, организатор, угроза, помощник, исполнитель, мотив, вместе.

THE CONCEPT AND SIGNS OF COMPLICITY IN A CRIME

This article is devoted to one of the urgent problems of our time. It examines the signs and types of complicity in a crime, taking into account the theory of criminal law and judicial practice, and presents the opinions of foreign and domestic scientists regarding complicity in a crime outlined in this article. In addition, the article analyzes topical issues related to the definition of an accomplice in a crime. The result depends on the partner's analysis of the scientific and theoretical proposals provided for in the criminal case.

KEYWORDS: Constitution, Criminal Code, complicity in a crime, the organizer, the threat, the assistant, the executor, the motive - all this is combined.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Давлатов Муслиҳиддин Самариддинович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 171-21-21-21. E-mail: musliddindavlatov98@gmail.com.

Сведения об авторе: *Давлатов Муслиҳиддин Самариддинович* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 171-21-21-21. E-mail: musliddindavlatov98@gmail.com.

Information about the author: *Davlatov Muslihiddin Samariddinovich* – Tajik National University, master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17, Phone: (+992) 171-21-21-21. E-mail: musliddindavlatov98@gmail.com.

ТАРАФИ ОБЪЕКТИВИИ ҚАСДАН РАСОНИДАНИ ЗАРАРИ МИЁНА БА САЛОМАТИ

Гулмаҳмадзода С.М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз унсури дигари ҳатмии таркиби ҷинойт ин тарафи объективи ҷинойт мебошад. Тарафи берунии ҷинойтро тарафи объективи ҷинойт меномад. Аз ин, рӯ тарафи объективи ҷинойти қасдан расонидани зарари миёна ба саломатӣ ин амали зоҳирии кирдори ба ҷамъият хавфнокест, ки ба объекти аз ҷониби қонун ҳифзшаванда саломатии инсон таҷовуз мекунад ва дар натиҷаи ин таҷовуз ба ин объект зарар мерасад.

Тарафи объективӣ аз кирдор (ҳаракат ё беҳаракатӣ), оқибати ба ҷамъият хавфнок ва аз робитаи сабабӣ миёни кирдор ва оқибати ба ҷамъият хавфнок иборат аст. Ҷой, вақт, тарз, олот ва ва воситаи содиркунии ҷинойт аломатҳои иловагии тарафи объективи қасдан расонидани зарари миёна ба саломатӣ мебошанд.

Ҳамаи аломатҳои тарафи объективӣ барои муайян кардани воқеаи мушаххас, мавҷуд будан ё набудани кирдори ба ҷамъият хавфнок, барои дуруст банду баст кардани ҷинойти мазкур ва таъини ҷазои одилона аҳамияти калон дорад.

Тарафи объективи қасдан расонидани зарар ба саломатӣ дар диспозитсияи модаи 111 Кодекси ҷинойтӣ чунин ифода ёфтааст: - қасдан расонидани зарари миёна ба саломатӣ, ки барои ҳаёт хавфнок набуда ва оқибатҳои дар модаи 110 ҳамин Кодекс пешбинишударо ба миён наовардааст, вале боиси харобшавии тулонии саломатӣ ё ба таври устувору назаррас аз даст додани камтар аз сеяки қобилияти умумии меҳнатӣ шудааст. Оқибатҳои дар модаи 110 ҳамин ҚЧ ҚТ пешбинишуда инҳоянд: боиси нобино, гунг, кар шудан ё талаф додани ягон узви бадан гардидааст ё аз кор мондани ин узв, қатъ гардидани ҳомиладорӣ ё дар бадсуратии ислохнопазири рӯй ифода ёфтааст, инчунин расонидани зарари дигар ба саломатӣ, ки барои ҳаёт хавфнок мебошад ё боиси харобшавии зиёди саломатии марбут бо аз даст додани на камтар аз сеяки қобилияти умумии меҳнатӣ гардидааст ё гунаҳгор баръало медонист, ки он боиси пурра аз даст додани қобилияти меҳнатии касбӣ ё бемории руҳӣ, нашъамандӣ ва ё токсикомания мегардад. Ҳолатҳои дар боло зикршуда имкон медиҳад, ки қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатиро аз қасдан расонидани зарари миёна ба саломатӣ фарқ намоем.

Тарафи объективи ин ҷинойт аз ҳаракатҳое иборат аст, ки ба расонидани зарари миёна ба саломатӣ равона карда шудаанд. Барои муайян намудани тарафи объективи ин ҷинойт муайян намудани а) кирдори хавфноки ҷамъиятӣ, б) фарорасии оқибат - зарари миёна ба саломатӣ ва в) алоқаи сабабӣ байни кирдор ва оқибати фарорасида зарур аст.

Кирдори хавфноки ҷамъиятӣ. Кирдори ба ҷамъият хавфнок аксаран дар шакли ҳаракати ғайриқонунӣ буданаш лозим. Дуюм ба майли худ содир шуда бошад. Сеюм, ҳаракат ба ҷамъият хавфнок бошад.

Хавфнокии ҷамъиятӣ - ин аломати модии ҷинойт буда, моҳияти иҷтимоии онро нишон медиҳад. Моҳияти ҷинойт бошад дар он ифода мегардад, ки дар натиҷаи содир кардани кирдори барои ҷамъият хавфнок ба шахсият, ҷамъият ва давлат зарар расонида мешавад, ё хавфи расонидани чунин зарар ҷой дорад. Хавфнокии кирдори содиршуда дар он дида мешавад, ки ин кирдор ба объектҳои дар қисми якуми модаи 2 ҚЧ ҚТ номбаршуда зарар мерасонад. Дараҷаи хавфнокии ҷинойтҳои гуногун ҳар хел буда, аз арзишҳои бо ҚЧ ҚТ ҳифзшаванда вобаста аст. Масалан, инсон ва ҳуқуқи озодиҳои ӯ арзиши олии буда, ҷинойтҳои муқобили шахсият дорои дараҷаи баланди хавфнокӣ мебошанд.

Фарорасии оқибат - зарари миёна ба саломатӣ. Дар натиҷаи содиршавии ҳамаи ҷинойтҳои ягон оқибат рӯй медиҳад. Ин маънои онро дорад, ки ҷинойт бе оқибат намешавад. Оқибати ҷинойти дар модаи 111 ҚЧ ҚТ пешбинӣ шуда чунин мебошад. Яъне,

кирдор боиси расонидани зарари миёна ба саломатӣ, ки барои ҳаёт хавфнок нест ва оқибатҳои дар модаи 110 ҳамин Кодекс пешбинишударо ба миён наовардааст, вале боиси харобшавии тулонии саломатӣ ё ба таври устувору назаррас аз даст додани камтар аз сеяки қобилияти меҳнатӣ шудааст, гардида бошад. Дар тафсири КҶ ҚТ оқибати ин ҷинойт чунин шарҳ дода шудааст:

- Зарари миёна ба саломатӣ зарарест, ки боиси харобшавии тулонии саломатӣ ё ба таври устувору назаррас аз даст додани камтар аз сеяки қобилияти меҳнатӣ гаштааст.
- Харобшавии тулонии саломатӣ дар ҳолате ҷой дошта метавонанд, ки дар натиҷаи зарар шахс қобилияти меҳнати худро зиёда аз се ҳафта (21 рӯз) гум карда бошад.
- Ба таври устувору назаррас аз даст додани қобилияти меҳнатӣ бошад, дар вақте ҷой дорад, ки шахс аз 10 то 30 фоизи қобилияти меҳнати худро гум карда бошад.

Ҳамчун ҷинойт бо таркиби модӣ қасдан расонидани зарари миёна ба саломатӣ ба монанди дигар ҷинойтҳои муқобили саломатӣ, пас аз фаро расидани оқибат, яъне зарар ба саломатӣ хотимаёфта ба шумор меравад. Ҳангоми ба миён наомадани оқибат кирдор ҳамчун суйиқасд баҳо дода мешавад. Сӯиқасди ҷинойт ҳаракати (беҳаракатии) қасдонаи шахс мебошад, ки бевосита ба содир кардани ҷинойт равона гардидааст, агар зимнан ҷинойт бо сабабҳои аз ин шахс вобаста набуда то ба охир расонида нашуда бошад (қ.3.м.32 КҶ ҚТ).

Алоқаи сабабӣ байни кирдор ва оқибати фарорасида. Ягон оқибат бе сабаби воқеӣ рӯй намерид. Оқибати ҷинойт ҳам дар натиҷаи ягон ҳаракат ё беҳаракатии ҷинойткорона рӯй медиҳад. Агар байни кирдор ва оқибати бамиеномада робитаи сабабӣ ҷой надошта бошад, ашхоси гумонбаршударо дар содир намудани ҷинойт ба ҷавобгарӣ кашидан мумкин нест. Аз ин лиҳоз, барои шахси гумонбаршударо ба ҷавобгари ҷинойтӣ кашидан ва кирдори онро ба ягон модаи (модаҳои) КҶ ҚТ банду баст намудан ҷой доштани алоқаи сабабӣ дар байни кирдору оқибат ҳатман муайян кардан лозим аст.

Мувофиқи таълимоти диалектикаи материалистӣ ҳамаи ҳодисаву ҷараёнҳои олам байни худ робита доранд. Қоидаҳои асосии ин таълимот аз инҳо иборатанд, ки илми ҳуқуқи ҷинойтӣ онҳоро эътироф намудааст ва ба онҳо така менамояд:

1. Робитаи сабабӣ тавсифи воқеӣ дорад. Барои ҳамин ҳамчун объекти даркшаванда аст;

2. Барои муайян намудани робитаи сабабӣ объекти даркшаванда аз дигар воқеаю ҷараёнҳо ҷудо карда омӯхта мешавад;

3. Робитаи сабабӣ - ин ҷараёни якҷоя амалкунанда ду ҳодисаи мустақил мебошад, ки яке аз онҳоро сабаб (боис) ва дигарашро оқибат меноманд;

Барои дар кирдори содиршударо оқибати мушаххасро эътироф кардан панҷ шартҳои асосии зерин бояд ҷой дошта бошад:

Якум, кирдор (ҳаракат ё беҳаракатӣ) аз нуқтаи назари вақту масофа пеш аз оқибат содир шуда бошад;

Дуюм, кирдор бояд шароити ҳатмии фаро расидани оқибатро дошта бошад, ки бе ин кирдор руҳ додани ин оқибат имконнопазир бошад;

Сеюм, оқибати зарарноки фарорасида оқибати аз тарафи шахси пешбиниамудаи субъекти кирдори содиршуда бошад;

Чорум, кирдори содиршуда сабаби бевосиати оқибати фаро расида бояд бошад;

Панҷум, оқибати фаро расида натиҷаи ҳатмии кирдори содиршуда бошад.

Мувофиқи андешаҳои олимони соҳаи илми криминология ва назарияи ҳуқуқи ҷинойтӣ робитаи сабабӣ - ин чунин муносибати байни ҳодисаҳои мебошад, ки ҳангоми он ҳодисаҳо ё якҷанд ҳодисаҳои ба ҳам алоқаманд яъне сабабҳо ҳодисаи дигареро ба амал меоранд, яъне натиҷаи кирдор ба вучуд меояд.

Қасдан расонидани зарари миёна ба саломатӣ аз руи конструксияи тарафи объективиаш ба таркиби модӣ шомил аст. Аз ин рӯ, робитаи сабабӣ миёни кирдори барои ҷамъият хавфнок ва оқибати барои ҷамъият хавфнок аломати ҳатмии тарафи объективии

ин чинойт доништа мешавад. Муайян намудани робитаи сабабӣ байни кирдори ба чамъият хавфнок ва оқибати он ва муқаррар намудани фаро расидан ё нарасидани оқибати чинойт барои дуруст баҳо додан ба кирдори содиршуда ва ба ҷавобгарии чинойтӣ кашидани ашхоси чинойти қасдан расонидани зарари миёна ба саломатиرو содиркунанда хеле муҳим мебошад.

Аломатҳои факултативии тарафи объективии чинойт. Тарафи объективии чинойт дар қатори оқибати барои чамъият хавфнок бо худ чунин аломатҳои факултативӣ ба монанди тарз, олот, восита, ҷой, вақт ва вазъияти содиршавии чинойтро дар бар мегирад. Тарзи содиркунии чинойт тарзу усулро тавсиф медиҳанд, ки муайянкунандаи шакли кирдори чинойтианд. Олоти содиркунии чинойт ин предметҳои мебошанд, ки барои ноил шудан ба натиҷаҳои чинойткорона истифода мекунад. Қонунгузор ба сифати олот дохил мекунонад: силоҳ ё предмете, ки ба сифати силоҳ истифодашаванда, воситаҳои тарканда, воситаҳои оташангез, сарчашмаҳои хатари баланд дошта ва ғайра. Гарчанде дар модаи 111 КҶ ҚТ ба воситаи силоҳ содир кардани ин чинойт пешбинӣ нашуда бошад ҳам аммо мувофиқи банди “л” қисми 1 модаи 62 ҳамин Кодекс “содир намудани чинойт нисбати шахсон бо истифодаи силоҳи оташфишон, лавозимоти ҷангӣ, техникаи ҳарбӣ, модаҳои тарканда, воситаҳои таркиш ё воситаҳои ба он монанд, воситаҳои техникӣ махсус тайёркардашуда, модаҳои захрнок ва радиоактивӣ, дорувор ва дигар воситаҳои химиявӣ дорусозӣ ё бо усули барои ҷомеа хавфнок” ҳамчун ҳолати вазнинкунанда баромад менамояд ва суд ҳангоми таъини ҷазо ҳатман ба инобат мегирад.

Ҷойи содиршавии чинойт ин ҳудуди муайянест, ки қонуни чинойтии кирдори чинойтиро бо он алоқаманд мекунад. Ҳангоми баҳо додан ба чинойти пешбининамудаи м. 111 КҶ ҚТ ба ҷои содиршавии он низ аҳамият додан лозим аст. Чунки агар кирдор бо дағалона вайрон кардани тартиботи чамъиятӣ содир шуда бошад ва беҳтиромӣ нисбат ба чамъият зоҳир гардад, дар ин ҳолат кирдорро мувофиқи банди «а» қисми 2 м. 237 КҶ ҚТ банду баст карда мешавад. Маълум аст, ки дар модаи 14 КҶ ҚТ принсипи ҳудудии амали қонуни чинойтӣ пешбинӣ шудааст: “Шахсе, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон чинойт содир намудааст, мутобиқи ҳамин Кодекс ба ҷавобгарӣ кашида мешавад, агар тибқи санадҳои ҳуқуқии байналмиллалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, тартиби дигар муқаррар нашуда бошад” яъне, бо қонуни чинойтӣ, ки дар ҷои чинойт содиршуда амал мекунад. Ҳамчунин, ин кирдорҳо дар асоси қ. 2. м. 14 КҶ дар ҳудуди ҚТ содиршуда эътироф карда мешавад:

а) дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон шуруъ шудааст ё идома ёфтааст ва ё ба итмом расонида шудааст;

б) берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон содир шудааст, вале оқибати чинойт дар ҳудуди он фаро расидааст;

в) дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон содир шудааст, вале оқибати чинойт берун аз ҳудуди он фаро расидааст;

г) дар шарикӣ бо шахсоне содир шудааст, ки фаъолияти чинойткоронаи худро дар ҳудуди давлати дигар ба амал баровардааст.

Дар назарияи илми ҳуқуқи чинойтӣ аз рӯйи ин масъала ақидаҳои муҳолифи ҳамдигар мавҷуданд. Қисме аз олимоне, ки нуқтаи назари муҳолифдоранд бар он ақидаанд, ки маҳали содиршавии чинойт ҷое мебошад, ки дар он ҷой барои содиршавии чинойт тайёрӣ дида шудааст ё суиқасди чинойт анҷом дода шудааст ё чинойт ба итмом расидааст.

Шахсоне, ки дар киштии обӣ ё ҳавопаймои қонунан таҳти парчам ё аломатҳои шиносии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар обҳои кушод ё фазои ҳавой берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаракаткунанда чинойт содир карда бошад, мутобиқи ҳамин Кодекс ба ҷавобгарии чинойтӣ кашида мешавад, агар дар санадҳои ҳуқуқии байналмиллалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад. Шахсе, ки дар киштии ҳарбии обӣ ё ҳавопаймои ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон новобаста аз маҳалли воқеъбудаи онҳо ин чинойтро содир кардааст, ҳамчунин мутобиқи ҳамин Кодекс ба

чавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад. Вақти содиршавии ҷиноят - ин муҳлати муайяност, ки дар ҷараёни он кирдор ҷиноят дониста мешавад. Вақти содир кардани ҷиноят дар баъзе ҳолатҳо ба дараҷаи хавфнокии ҷиноят таъсир расонида дар баъзе ҳолатҳо ба банду бастии ҷинояти содиршуда бевосита таъсир мекунад. Дар ҷинояти қасдан расонидани зарари миёна саломати қатъи назар шабона содир мешавад ё рӯзона бо модаи 111 ҚҶ ҚТ банду баст карда мешавад, вобаста ба ҳолатҳои қор бо бандҳо ва қисмҳои он. Лекин ҳангоми таъини ҷазо аз ҷониби суд дар вақти шабона ё рӯзона содир шудани ҷиноят мумкин ба назар гирифта мешавад. Вазъияти содиршавии ҷиноят ин маҷмуи шароитҳост, ки қонун содиркунии ҷиноятро бо он пайваста медонад, масалан, батартибҳои оммавӣ. Дар банди “д” қисми 2 модаи 111 ҚҶ ҚТ содир намудани қасдан расонидани зарари миёна ба саломати “дар ҷараёни бетартибҳои оммавӣ” пешбинӣ шудааст, ки ин ҳолат ба квалифкатсияи ҷиноят беаҳаммият буда наметавонад. Ин чунин маъно дорад, ки агар қасдан расонидани зарари миёна ба саломати дар ҷараёни бетартибҳои оммавӣ сурат гирад пас кирдор бо банди “д” қисми 2 модаи 111 ҚҶ ҚТ баҳо дода мешавад.

АДАБИЁТ

1. Ҳуқуқи ҷиноятӣ. Қисми умумӣ. Душанбе -2011, сах.102
2. Ковалёв М.И. Масъалаи омӯзиши тарафи объективии таркиби ҷиноят. Москва. С.1999. Саҳ. 78.
3. Тафсири ба Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Муҳаррири масъул, Ҳ.Ҳ.Шарипов. Душанбе. Глобус. 2006. - сах.236
4. Ҳуқуқи ҷиноятӣ. Қисми умумӣ. Душанбе -2011, сах.108

ТАРАФИ ОБЪЕКТИВИИ ҚАСДАН РАСОНИДАНИ ЗАРАРИ МИЁНА БА САЛОМАТИ

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи тарафи объективии қасдан расонидани зарари миёна ба саломати меравад. Тарафи объективии қасдан расонидани зарари миёна ба саломати аввалин пажӯҳише мебошад, ки дар асоси таҳқиқоти олимони ватанӣ ва хориҷӣ ва дастовардҳои илми ҳуқуқшиносии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқи баррасӣ гардида, дар робита ба он фикрҳои муаллифони иброд гардидааст.

КАЛИДВОЖАҲО: қонуни ҷиноятӣ, ҷиноят, қасдан расонидани зарари миёна ба саломати, таркиби ҷиноят, тарафи объективии ҷиноят.

ОБЪЕКТИВНАЯ СТОРОНА УМЫШЛЕННОЕ ПРИЧИНЕНИЕ ВРЕДА ЗДОРОВЬЮ СРЕДНЕЙ ТЯЖЕСТИ

В данной статье речь идет о объективной стороне умышленного причинения средней тяжести вреда здоровью. Тема объективной стороны умышленного причинения средней тяжести вреда здоровью является первым исследованием, которое исследовано и обсуждено на основе исследований отечественных и зарубежных ученых и достижений юридической науки Республики Таджикистан, а также идеи авторов выражены в данной статье.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: уголовное закон, преступление, умышленное причинение вреда здоровью средней тяжести, состав преступления, объективная сторона преступления.

OBJECTIVE SIDE INTENTIONAL CAUSING OF HARM TO HEALTH OF MODERATE SEVERITY

This article deals with the objective side of intentional infliction of moderate harm to health. The topic of the objective side of intentional infliction of moderate harm to health is the first study that has been researched and discussed based on the research of domestic and foreign scientists and the achievements of legal science in the Republic of Tajikistan, and the authors' ideas are expressed in this article.

KEYWORDS: criminal law, crime, intentional infliction of moderate bodily harm, elements of the crime, objective side of the crime.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Гулмаҳмадзода Саодат Мирзохон* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **000-44-40-98**.

Сведения об авторе: *Гулмаҳмадзода Саодат Мирзохон* – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **000-44-40-98**.

Information about the author: *Gulmakhmadzoda Saodat Mirzokhon* – Tajik National University, master's student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **000-44-40-98**.

МЕХАНИЗМҲОИ АСОСИИ ТАҶЗИЯИ ҲОКИМИЯТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Назаров Ф.Р.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Принсипи таҷзияи ҳокимият яке аз рӯкнҳои бунёдии давлати ҳуқуқбунёд ва низоми конституционии муосир ба ҳисоб меравад. Ин принсип кафолати воқеии пешгирӣ аз мутамарказшавии ҳокимиятро фароҳам меорад, ҳифзи озодиҳои шахсӣ ва таъмини тавозуни сиёсиро дар ҷомеа таъмин менамояд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон принсипи таҷзияи ҳокимият аз рӯзиҳои нахустини истиқлолият ҳамчун арзиши конституционӣ пазируфта шуда, дар модаи 9 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 муқаррар гардидааст. Бо вучуди ин, татбиқи амалии он ҳанӯз дар ҷараёни ташаккул ва такмил қарор дорад, чунки амалӣ сохтани принсипи таҷзияи ҳокимият танҳо бо зина ба зина такмили низоми давлатдорӣ имконпазир аст.

Дар механизми амалишавии принсипи мазкур ҳокимияти давлатӣ бо ниҳодҳои худ мавқеи муҳимтаринро ишғол менамояд ва мақомот вазифадоранд, ки рушди эволюционии ҷомеаро дар шароити тағйироти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ таъмин кунанд. Дар ин раванд, фаъолияти мақомоти давлатӣ бо принсипи таҷзияи ҳокимият тавозуни амалкунандаи шохаҳои қонунгузор, иҷроия ва судиро таъмин менамояд, ки он худ омилҳои асосии пешгирӣ аз мутамарказшавии ҳокимият ва таъмини ҳуқуқи озодиҳои шахрвандон мебошад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ мафҳуми «механизми давлатӣ» васеъ истифода мешавад ва олимони соҳаи давлатшиносӣ ҳанӯз аз солҳои 50-уми асри гузашта ба таҳлили он шуруъ карда буданд. Масъалаҳои ташкил ва фаъолияти механизми давлатӣ, принсипҳои он, ҳамчунин, муносибатҳои байни ҷузъҳои он ҳамеша дар маркази таваҷҷуҳи илмӣ қарор доштанд ва то ҳол аҳамияти худ ва ҷойгоҳи калидии худро дар таҳқиқоти муосири давлатшиносӣ нигоҳ доштаанд. Омӯхтани механизми давлатӣ имкон медиҳад, ки на танҳо сохторҳои давлатӣ ва вазифаҳои онҳо муайян гардад, балки низоми ҳамоҳанг ва ҳамкориҳои байни шохаҳои ҳокимият, ки асоси татбиқи принсипи таҷзияи ҳокимият ба шумор меравад, таҳлил ва такмил дода шавад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ ва давлатшиносӣ аксар вақт мафҳуми «механизми давлатӣ» бо мафҳуми «дастгоҳи давлатӣ» дар маънои васеъ ҳаммаъно дониста мешуд, ки ҳамаи намудҳои мақомоти давлатиро фаро мегирад.

Дар ин замина, М.И. Байтин бар он ақида ҳаст, ки мафҳуми «дастгоҳи давлатӣ» дар маънои васеъ ба мафҳуми «механизми давлатӣ» баробар аст. Ба андешаи ӯ, ин ду мафҳум бо ҳам зич вобастаанд. Дар ин замина, мафҳуми «дастгоҳи давлатӣ», ки дар маънои васеъ ҳамчун маҷмуи ҳамаи мақомоти давлатӣ истифода мешавад, бо мафҳуми «механизми давлатӣ» мутобиқат дорад, яъне бо он ҳаммаъно аст. Дар маънои тангтар бошад, «дастгоҳи давлатӣ» ҳамчун дастгоҳи идоракунии давлатӣ фаҳмида мешавад. Пайравони фаҳмиши васеи мафҳуми механизми давлатӣ ба таркиби он на танҳо дастгоҳи давлатиро, балки қисмҳои дигарро низ, аз ҷумла сохторҳои қудратиро ворид мекунанд. Аз ҷумла, М.И. Байтин механизми давлатиро ҳамчун низоми мақомоти давлатӣ муайян мекунад, ки он бо принсипҳои ягонаи дар қонун мустаҳкамшуда ва дар асоси принсипи таҷзияи ҳокимият бунёд ёфта, дорои заминаҳои модии зарурӣ мебошад, тавассути он вазифаҳо ва функсияҳои давлат амалӣ мегарданд. Дар ин таъриф зеро «заминаҳои модӣ» сохторҳои қудратӣ ва мақомоти давлат фаҳмида мешаванд (артиш, милитсия, ҳадамоти махсус ва ғ.).

Ба андешаи В.В. Лазарев, ба механизми давлат мақомоти қонунгузор, мақомоти иҷроия, мақомоти судӣ ва дигар сохторҳо, ҳамчунин сохторҳои қудратие, ки дар ҳолатҳои зарурӣ ҷораҳои маҷбуриро татбиқ мекунанд (артиш, қўшунҳои дохилӣ, махбасҳо ва ғ.), дохил мешаванд. Ҳамин тавр, ба назари В.В. Лазарев, вазифаи асосии

механизми давлатӣ дар идоракунии ҷомеа тавассути сохторҳо ва мақомоти дахлдор ифода меёбад.

Ин гуна таъриф барои механизми давлати шуравӣ хос буд, яъне механизми давлатро танҳо ҳамчун низоми мақомоти давлатӣ меомӯхтанд, бе таҳлили функсияҳо, унсурҳо ва робитаҳои байни онҳо.

Дар назарияҳои муосир, мафҳуми механизми давлат на дар ҳолати статика (яъне танҳо низоми мақомоти давлатӣ), балки дар ҳолати динамика (фаъолият – маҷмуи омилҳо, ниҳодҳо ва воситаҳои, ки амалқарди қисмҳои давлатро дар ҳамбастагӣ таъмин мекунанд) омӯхта мешавад.

Хусусан, В.В. Гибов бар он аст, ки «механизми давлат танҳо низоми мақомоти давлатӣ нест, балки маҷмуи роҳҳо, усулҳо ва воситаҳои ҳамкорию муносибатҳои байни онҳо мебошад, яъне низоми мақомоти давлатро дар ҳолати ҳаракат ва фаъолияти пайваста, на дар ҳолати оромӣ бояд дид».

Ба гуфтаи В.С. Нерсисянтс, истилоҳи «механизм» ҳамеша дорои маънои хос ва боркунии функционалӣ аст. Ӯ мафҳуми «механизм»-ро ҳамчун хусусияти функционалии объект мефаҳмад. Аз ин рӯ, ин истилоҳро на барои тавсифи сохтори мақомоти ҳокимияти давлатӣ, балки барои фаҳмидани хусусияти функционалии қисмҳо ва зернизомҳои дастгоҳи давлатӣ истифода бояд кард.

Ҳамин тавр, баррасии «механизми давлат» дар ҳолати динамика имкон медиҳад, ки ин мафҳумро на ҳамчун маҷмуи мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва ташкилотҳои давлатӣ, балки ҳамчун ҳамкорӣ ва фаъолияти низоми онҳо дар самти амалӣ кардани вазифаҳо ва функсияҳои давлат дарк намоем. Ба назари мо, маҳз мавҷудияти вазифаҳо, функсияҳо ва шаклҳои амалӣ намудани онҳо истифодаи истилоҳи «механизми давлат»-ро асоснок месозад. Барои тавсифи хусусиятҳои сохтори мақомоти ҳокимияти давлатӣ бошад, дар илми ҳуқуқ мафҳуми «дастгоҳи давлат» истифода мешавад.

Бо така ба гуфтаҳои боло, чунин таърифи мафҳуми «механизми давлат»-ро пешниҳод менамоем: механизми давлат – ин фаъолияти ҳамоҳангшуда ва ҳамкорию низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва ташкилотҳои давлатӣ мебошад, ки мутобиқи ваколатҳои худ ба иҷрои вазифаҳо ва функсияҳои давлат мусоидат мекунанд, яъне татбиқи принсипи таҷзияи ҳокимиятро таъмин менамоянд.

Ҳамин тавр, ба андешаи мо, принсипи таҷзияи ҳокимият пояи асосии амалишавии механизми ҳокимияти давлатӣ ба ҳисоб меравад.

Дар ҳар як давлати демократӣ механизми миллии татбиқи ин принцип мавҷуд аст, ки он ба шароити сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоии кишвар мутобиқ карда мешавад. Фарқият миёни шаклҳои муосири идоракунии маҳз дар асоси таҳлили муносибатҳои байни мақомоти олии давлатӣ муайян мегардад. Дар илми ҳуқуқи конституционӣ ҳамаи шаклҳои ташкили ҳокимияти давлатӣ, вобаста ба навъи идоракунии, ба чанд модели типологӣ тақсим карда мешаванд. Ҳадафи чунин тасниф он аст, ки робитаи мантиқӣ ва сохтори байни тақсими конституционии ваколатҳои мақомоти давлатӣ ва шакли идоракунии дохилии давлат нишон дода шавад.

Аз ҷумла, Энтин Л.М. принсипи таҷзияи ҳокимиятро дар ҷумҳуриҳои президентӣ, монархияҳои парлумонӣ ва ҷумҳуриҳои парлумонӣ, дар кишварҳои дорои шакли омехтаи идоракунии ва дар кишварҳои рӯ ба инкишоф баррасӣ мекунад.

Мавқеи монандро Лузин В.В. низ ифода кардааст, ки таҳқиқоти муқоисавӣ оид ба принсипи таҷзияи ҳокимият дар механизми давлатҳои ИМА, Британияи Кабир ва Фаронса анҷом дода, се моделро ҷудо менамояд: модели президентӣ (мисоли ИМА), модели парлумонӣ (мисоли Британияи Кабир) ва модели нимпрезидентӣ (мисоли Фаронса). Дар асл, дар шароити конституционализм, ҳар як модели таҷзияи ҳокимият бо шакли муайяни идоракунии конституционӣ муттаҳид мегардад.

Мукамалтарин таҷассуми принсипи таҷзияи ҳокимият дар шакли идоракунии ҷумҳуриявӣ президентӣ таҷассум ёфтааст. Дар чунин шакл низоми мувозинати байни

шоҳаҳои ҳокимият бо дақиқӣ ва низоммандӣ амалӣ мегардад. Намунаи классикӣ ва комили ин шакл – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико мебошад, ки дар он ҳокимияти қонунгузорӣ ба парлумони думаком – Сенат ва Палатаи намояндагон, ҳокимияти иҷроия ба Президент ва ҳокимияти судӣ ба Суди Олӣ ва судҳои поёни тааллуқ дорад. Ин тақсимои низомманд имконият фароҳам меорад, ки ҳокимият дар дасти як ниҳод мутамарказ нашавад ва ҳар як шоҳа дар доираи ваколатҳои худ мустақилона, вале ҳамроҳанг амал кунад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз таҷрибаи муосири давлатҳои демократӣ баҳра гирифта, механизми монанди татбиқи принсипи таҷзияи ҳокимиятро интиҳоб намудааст. Дар ин низом ҳокимияти қонунгузор ва мақомоти намояндагӣ ба Маҷлиси Олӣ вогузор шудааст, ҳокимияти иҷроия тавассути Президент ва Ҳукумат амалӣ мегардад, ва ҳокимияти судӣ бошад аз ҷониби судҳои тавассути муҳофизатҳои конституционӣ, граждонӣ (маданӣ), маъмурӣ ва ҷиноятӣ татбиқ мешавад. Барои модели конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор аломатҳои хос хосанд, ки моҳияти низоми президентиро муайян месозанд: Президент тавассути интиҳоботи умумӣ, озод ва мустақим интиҳоб мегардад, ки ба ӯ мақоми баландтарин намояндагии халқро мебахшад; Президент сарвари давлат ва намояндаи олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар дохили кишвар ва дар арсаи байналмилалӣ мебошад; ба зиммаи Президент иҷроия як қатор вазифаҳои калидӣ, аз ҷумла таъмини амалисозии Конститутсия, таҳкими ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, инчунин ҳифзи соҳибхотӣ, истиқлолият ва яқпорчагии давлат гузошта шудааст.

Ҳокимияти давлатӣ дар Тоҷикистон як низоми ҳамгиро, вале аз нигоҳи функционалӣ ҷудо мебошад. Ҳамаи шоҳаҳои ҳокимият дар доираи ваколатҳои худ амал мекунанд ва ҳар яке усул ва шаклҳои хоси фаъолияти худро дорад. Парламент, ки ваколати қонунгузорию иҷро мекунад, ҳақ надорад ба соҳаи идоракунии иҷроия даҳлат намояд. Ҳамзамон, мақомоти иҷроия низ уҳдадоранд, ки аз даҳлат ба фаъолияти ҳокимияти судӣ худдорӣ намоянд. Ин низоми тақсимои вазифаҳо ва маҳдудиятҳои мутақобила асоси ҳуқуқи таъмини мувозинат, устуворӣ ва масъулияти қонунӣ дар фаъолияти давлат ба ҳисоб меравад.

Дар ҷунин ҳолат, хеле табиӣ аст, ки байни шоҳаҳои гуногуни ҳокимияти давлатӣ дар бораи як масъала нуқтаи назари гуногун, ихтилоф ва ҳатто муҳолифатҳо ба миён оянд. Бо вучуди ин, набояд фарқияти мавқеъҳои шоҳаҳои ҳокимиятро ҳамчун падидаи манфӣ ё омили ноустувории фаъолияти низоми давлатӣ арзёбӣ кард.

Бо вучуди ин, барои муқоламаи созандаи шоҳаҳои ҳокимият зарур аст, ки механизми мавҷуд бошад, ки фарқиятҳои мавқеъ ва назари онҳоро ба низоӣ табдил надиҳад ва фаъолияти мақомоти давлатиро фалаҷ насозад. Ин механизм бояд ба таъмин намудани ҳамроҳангӣ ва ҳамкорӣ тамоми мақомоти ҳокимият нигаронда шавад.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши муҳим ва калидиро дар таъмини таҷзияи ҳокимият ба зиммаи Президенти кишвар мегузорад. Мувофиқи модаҳои асосии он, Президент на танҳо сарвари давлат, балки унсури марказии низоми сиёсӣ ва ҳуқуқи кишвар мебошад, ки фаъолияти худро дар ҳамкорӣ ва ҳамроҳангӣ бо дигар шоҳаҳои ҳокимият – қонунгузор, иҷроия ва судӣ – анҷом медиҳад. Ин ҳамкорӣ характери мутаваззин ва ҳамдигарпуркунанда дошта, ба пойдоии низоми давлатдорӣ ва татбиқи принсипи конституционии таҷзияи ҳокимият мусоидат мекунад.

Тавре ки муҳаққиқон А.М. Диноршоев ва С.М. Сулаймонзода зикр менамоянд, дар модели мавҷудаи таҷзияи ҳокимият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши низомсоз ва ҳамроҳангсоз ба зиммаи Президент гузошта шудааст. Ин нақш дар он зоҳир мегардад, ки Президент ба сифати кафили Конститутсия ва таъмини фаъолияти мутаносиби тамоми шоҳаҳои ҳокимият амал менамояд. Ӯ дорои салоҳиятест, ки имкон медиҳад миёни шоҳаҳои ҳокимият тавозуни функционалӣ ва ҳамроҳангӣ таъмин карда шавад. Ҳамин тариқ, дар таҷрибаи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон Президент на танҳо ҷузъи ҳокимияти иҷроия, балки унсури марказии тамоми низоми давлатдорӣ мебошад, ки самтҳои асосии

сиёсати дохилӣ ва хориҷиро муайян намуда, фаъолияти мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдорро ба самти ягонаи давлатӣ раҳнамун месозад.

Ҳамин тавр, принсипи таҷзияи ҳокимият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф шуда, ба таври конституционӣ мустақкам гардидааст ва дар сохтору фаъолияти ниҳодҳои давлатӣ татбиқи воқеӣ меёбад. Ташаккули ин механизм яке аз омилҳои муҳими кафолати рушди устувори давлатдорӣ ва таҳкими демократияи миллӣ ба шумор меравад, зеро таҷзияи ҳокимият имконият фароҳам меорад, ки фаъолияти давлат дар асоси қонун, масъулият ва мувозинати манфиатҳо ба роҳ монда шавад.

Дар маънои умумӣ, фаъолияти низоми боздорӣ ва мувозинат раванDEST, ки ҳамоҳангсозии мавқеъҳо, назорати тарафайн ва ҷустуҷӯи роҳҳои мутаваззини ҳалли масъалаҳоро таъмин менамояд. Ҳадафи он пешгирии тамаркузи аз ҳад зиёди ҳокимият дар дасти як мақом ва, дар айни замон, таъмини ҳамкориҳои судманд миёни шоҳаҳои қонунгузор, иҷроия ва судӣ мебошад. Ин низом, тибқи табиати худ, ба таҳкими қонуният, болоравии масъулияти мақомоти давлатӣ ва пойдории асосҳои ҳуқуқии давлат мусоидат менамояд.

Барои самаранок фаъолият намудани чунин низом, мавҷудияти механизми ҳуқуқии дақиқ ва илмӣ асоснок зарур аст, ки тамоми марҳилаҳои раванди қонунгузорию танзим намуда, ҳамзамон фаъолияти дохилии мақомоти ҳокимиятро дар самти татбиқи салоҳиятҳои худ ҳамоҳанг месозад. Танҳо дар ин сурат таҷзияи ҳокимият метавонад на ҳамчун принсипи эълоншуда, балки ҳамчун воқеияти амалкунандаи конституционӣ арзи вучуд намояд.

Дар анҷом бояд таъкид кард, ки шакли идоракунии давлатӣ – ин ифодаи сохтор ва принсипи ташкили мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ мебошад, ки тартиби ташаккули онҳо, тақсими ваколатҳо ва тарзи ҳамкориҳои байни онҳоро муайян мекунад. Маҳз тавассути ин шакли идоракунии равшан мегардад, ки мақомоти олии давлат чӣ гуна ташкил меёбанд, сохтори онҳо аз кадом унсурҳо иборат аст, принсипи ҳамкориҳои байни онҳо чист ва чӣ гуна муносибатҳои мутақобила миёни ҳокимияти давлатӣ ва шаҳрвандон ба роҳ монда шудааст. Аз сатҳи мукаммалии чунин сохтор вобаста аст, ки то кадом андоза давлат метавонад ҳифзи ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои шаҳрвандони худро таъмин намояд.

АДАБИЁТ

1. Байтин М.И. Механизм современного Российского государства // Правоведение. 1996. № 3. С.4-5
2. Теория государства и права. /Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. М., 2000. С. 102.
3. Общая теория права и государства. /Под ред. В.В. Лазарева. М. 1994. С.38.
4. Гибов В.В. Сыскная полиция в механизме Российского государства (теоретический и историко – правовой аспект): Дис. канд. юрид. наук. СПб., 1998. С. 20
5. Нерсисянц В.С. Теория государства и права. М., 2000. С.567
6. Энтин Л.М. Разделение властей: опыт современных государств. М., 1995. С. 32
7. Лузин В.В. Принцип разделения властей как основа конституционализма. Н. Новгород, 1997. С.7.
8. Диноршоев А.М. Моделҳои таҷзияи ҳокимияти давлатӣ ҳамчун асоси ташкили мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷаҳон: таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқӣ / А.М. Диноршоев, М.С. Сулаймонзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – № 3. – С. 225-231.
9. Новицкая Т. Отдельные аспекты принципа разделения властей в Российской Федерации// Право и жизнь. Электронная версия журнала

МЕХАНИЗМҲОИ АСОСИИ ТАҶЗИЯИ ҲОКИМИЯТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба таҳлили назариявӣ ва ҳуқуқии принсипи таҷзияи ҳокимият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Муаллиф хусусиятҳои асосии низоми идоракунии ҷумҳурий-президентиро баррасӣ намуда, нақши Президент, Маҷлиси Олӣ, Ҳукумат ва судҳоро дар татбиқи мувозинати шоҳаҳои ҳокимият тавзеҳ медиҳад. Дар мақола, инчунин, фаъолияти низоми боздорӣ ва мувозинат ҳамчун унсурҳои муҳими демократияи конституционӣ шарҳ дода мешавад. Хулоса бар он аст, ки таҷзияи ҳокимият дар Тоҷикистон ҳамчун кафолати рушди демократӣ ва таъмини қонуният нақши калидӣ мебозад.

КАЛИДВОЖАҲО: таҷзияи ҳокимият, Президент, Маҷлиси Олӣ, Ҳукумат, суд, боздорӣ ва мувозинат, Конститутсия, давлатдорӣ, демократия.

ОСНОВНЫЕ МЕХАНИЗМЫ РАЗДЕЛЕНИЯ ВЛАСТЕЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Статья посвящена теоретико-правовому анализу принципа разделения властей в Республике Таджикистан. Автор рассматривает основные особенности республиканско-президентской формы правления, раскрывает роль Президента, Маджлиси Оли, Правительства и судебных органов в реализации механизма сдержек и противовесов. Особое внимание уделяется функционированию системы взаимного контроля как важного элемента конституционной демократии. Делается вывод о том, что принцип разделения властей в Таджикистане является одним из ключевых факторов обеспечения законности и устойчивого демократического развития.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: разделение властей, Президент, Маджлиси Оли, Правительство, суд, сдержки и противовесы, Конституция, государственное управление, демократия.

THE MAIN MECHANISMS OF SEPARATION OF POWERS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article is devoted to a theoretical and legal analysis of the principle of separation of powers in the Republic of Tajikistan. The author examines the main features of the republican-presidential system of government and explains the role of the President, the Majlisi Oli, the Government, and the judiciary in ensuring the system of checks and balances. Special attention is given to the functioning of mutual control as an essential element of constitutional democracy. The paper concludes that the separation of powers in Tajikistan serves as a key guarantee for the rule of law and the sustainable development of democracy.

KEYWORDS: separation of powers, President, Majlisi Oli, Government, judiciary, checks and balances, Constitution, governance, democracy.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Назаров Фирдавс* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2 – юми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **100525555**.

Сведения об авторе: *Назаров Фирдавс* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **100525555**.

Information about the author: *Nazarov Firdavs* – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **100525555**.

МАҲҶУМ ВА ПРЕДМЕТИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ГУМРУКӢ

Давлатшоев Х.
Донишҳои миллии Тоҷикистон

Ҳуқуқи байналмилалии гумрукӣ аз маҷмуи меъёрҳо ва принципҳо иборат аст, ки ҳамоҳангсоз ва танзимгари муносибатҳои гумрукии кишварҳои чомеаи ҷаҳони дар бахши таъмини беҳатариву истиқлолияти иқтисодӣ ва робитаи хоҷагии ҷаҳони мебошад.

Самтҳои асосии танзими муносибатҳои байналмилалии гумрукӣ инҳоянд:

- Унификатсия ва баҳогузори гумруки;
- Баҳогузори мол, баҳри ситонидани пардохт;
- Унификатсияи қоидаҳои гумрукӣ ва ба расмиятдарории гумруки;

Моҳияти ҳуқуқи байналмилалии гумрукӣ дарбаргирандаи ду масоил мебошад [1,22-31]:

Аввало, ҳуқуқи байналмилалии гумрукии умумӣ – ба ин гурӯҳ чунин санадҳои байналмилалии характери универсалии дошта дохиланд:

- Конвенсияи байналмилалӣ оид ба кумаки мутақобилаи маъмурӣ, дар пешгирӣ, тафтиш ва катъи ҳуқуқвайронкуниҳои гумрукӣ (09.06.1977);
- Конвенсия дар бораи маводҳои мадхушкунанда (21.02.1971);
- Конвенсия оид ба маводҳои нашъаовар (30.08.1961);
- Конвенсияи Вена дар бораи муносибатҳои дипломатӣ ва консулӣ (1961-1963);

Баъдан, меъёрҳои локалии ҳуқуқи байналмилалии гумрукӣ – ба ин гурӯҳ санадҳои байналмилалие, ки характери минтақавӣ доранд, дохил мебошанд:

- Созишнома дар бораи транзит (08.02.1992);
- Созишнома дар бораи принципҳои сиёсати гумрукӣ (13.08.1992);
- Созишнома дар бораи таъсиси минтақаҳои савдои озод (15.04.1994).

Дар бахши фаъолияти гумрукӣ, чунин намуди шартномаҳои дутарафа баста мешаванд:

1. Созишнома оид ба мубориза алайҳи қочоқ ва вайрон кардани қоидаҳои гумрукӣ;
2. Созишнома дар бораи эътирофи ҳуччатҳои гумрукии тарафайн ва таъминоти гумрукӣ;
3. Созишнома дар бораи ҳамкориҳо ва кумаки тарафайн дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ.

Шартномаҳои байналмилалӣ дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ чунин масъалаҳоро дар худ дарҷ менамоянд:

- муқаррар кардани самтҳои умумии ҳамкориҳои гумрукӣ;
- муқаррар кардани қоидаҳои ягонаи барасмиятдарории гумрукӣ ва унификатсияи ҳуччатҳои гумруки;
- муқаррар кардани намуд, шакл ва методҳои назорати гумрукӣ;
- муқаррар кардани номгӯи молҳои, ки вориду содири онҳо манъ аст;
- муқаррар кардани ҳамкориҳои мақомоти гумрукӣ оид ба ёриҳои ҳуқуқӣ;
- унификатсияи имтиёзҳои гумрукӣ.

Мақсади ҳуқуқи байналмилалии гумрукӣ – таъмини беҳатарии иқтисодӣ ва ҳифзи истиқлолияти иқтисодии давлат мебошад.

Беҳатарии иқтисодӣ – ин кафолати вазъи иқтисодии кишвар аз ҳама гуна таҳдиду таъсиррасониҳои дохилию беруна фаҳмида мешавад.

Истиқлолияти иқтисодӣ – ин озодии давлат дар интихоби шакл ва роҳҳои нигоҳдошт ва ҳифзи иқтисоди миллию фаъолияти иқтисодии беруна аз ҳама гуна даҳлатҳои давлатҳои хориҷӣ.

Баҳри истиқлолияти иқтисодӣ, ҳар як давлат бояд чунин тадбирҳоро андешад:

- ҳимояи иқтисодии Миллӣ аз моли хориҷӣ;
- ташкили иқтисодии ҳифзи сарҳадҳои давлатӣ бо мақсади дар ҳаёт татбиқ кардани сиёсати иқтисодии берунаи давлат;
- назорат ба амалиётҳои вориду содир кардани корхонаҳои тичоративу хориҷӣ;
- назорат ба интиқоли молу воситаҳои нақлиёт;
- ташкили ҳама гуна назорати гумрукӣ;
- ташкили низоми анбори гумрукӣ ва табдилдиҳии онҳо;
- ташкили омори гумрукӣ.

Объекти ҳуқуқи байналмилалӣ гумрукӣ – муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодии давлат, ки ба эҳтироми истиқлолияти иқтисодӣ равона шудааст, мебошанд.

Вазиҳои ҳуқуқи байналмилалӣ гумрукӣ иборат аз инҳо мебошанд:

- таъмини бехатарии иқтисоди байналмилалӣ ва риояи ҷудонопазир будани ҳуқуқи соҳибхитӣҳои давлатҳо дар интихоби низоми иқтисодиву гумрукӣ;
- озодии робитаи байнидавлатӣ аз ҳама гуна амалҳои ғайриқонунӣ;
- роҳ надодани тадбирҳои сиёсӣ;
- бартараф кардани муносибатҳои ғайриҳуқуқии иқтисодӣ;
- мусоидат ба инкишофи муносибатҳо, мусоидат ба бозсозии муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ дар асоси эҳтироми истиқлолияти давлатию иқтисодӣ, баробарҳуқуқӣ ва манфиатнокии тарафайн, ташкили шароити мусоид дар инкишофи ҳамкориҳо байни давлатҳо дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ [2,136].

Ҳуқуқи байналмилалӣ гумрукӣ соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ оммавӣ мебошад ва робитаи ногусастани он дар мазмунаш ифода мегардад, ки ҳарду ба танзими муносибатҳои байналмилалӣ, инкишофи ҳамкориҳои байналмилалӣ, таъмини сулҳ ва амнияти байналмилалӣ нигаронида шудааст, яъне мақсади ҳуқуқи байналмилалӣ гумрукӣ чузъи мақсади ҳуқуқи байналмилалӣ оммавӣ аст.

Воқеан низоми ҳуқуқи байналмилалӣ гумрукӣ гуногунҷанба мебошад ва он аз предмет, сарчашма, субъект, таърихи пайдоиш ва тамоюли инкишофи ҳуқуқи байналмилалӣ гумрукӣ ва дигар масоилҳоро дар баҳши фаъолияти гумрукӣ дарбар мегирад.

Предмети ҳуқуқи байналмилалӣ гумрукӣ танзимкунандаи гурӯҳи муносибатҳои байналмилалӣ дар баҳши фаъолияти гумрукӣ мебошад. Предмети ҳуқуқи байналмилалӣ гумрукӣ чунин гурӯҳи муносибатҳои байналмилалиро танзим мекунад [3,43]:

- муносибатҳои байни давлатҳоро дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ;
- муносибати байни давлат ва ташкилотҳои байналмилалиро дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ;
- муносибати байни ташкилотҳои байналмилалиро дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ.

Ҳамин тариқ, предмети ҳуқуқи байналмилалӣ гумрукӣ муносибатҳои байналмилалӣ гуногунҷанбаро дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ танзим мекунад ва ҳамчун соҳаи мустақили ҳуқуқи байналмилалӣ оммавӣ мебошад.

Аз моҳи декабри соли 1991 Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари дигар ҷумҳуриҳои собиқи иттифоқӣ ба татбиқи тадбирҳои қатъӣ дар бобати таҳкими истиқлолият ва мустақилияти сиёсӣ иқтисодии ҷумҳурӣ оғоз намуд.

Ҳолатҳои объективӣ парокандашавии ИҶШС собиқ ҷумҳуриҳои иттифоқиро водор сохтанд, ки стратегияи худро дар соҳаи сиёсати иқтисодии дохилӣ ва хориҷӣ мустақилона муайян намоянд.

Вале қарорҳо бидуни ба ҳисоб гирифтани омилҳои объективӣ тақсмоти меҳнат ва бе дарназардошти он ҳолате қабул мешуданд, ки баъзе ҷумҳуриҳои иттифоқии ИҶШС аз

18 то 25 фоизи маҳсулоти заруриро аз хориҷ меоварданд ва баъзеи дигарашон аз 30 то 80 фоизи талаботашонро нисбати захираҳои энергетикӣ ва молҳои саноатию озуқаворӣ аз ҳисоби воридот таъмин мекарданд.

Бо дарназардошти ҳолати иқтисодии бамиёномада давлатҳои аъзои ИДМ ба хулоса омаданд, ки робитаҳои иқтисодии қаблан дар ИЧШС ҷойдоштаро бояд дар доираи ИДМ барқарор намуд.

Натиҷаҳои ҳафт соли истиқлолият ва соҳибхитиёриро дар соҳаи ҳамкориҳои байналхалқии кишварҳои ИДМ арзёбӣ намуда, бояд тазаққур дод, ки дар ҳалли масъалаҳои тичоратӣ ва гумрукӣ тадбирҳои зерин нақши муҳим доранд:

- бунёди қаламрав ё худ худуди ягонаи гумрукӣ дар сурати "шаффоф" будани сарҳадот дар ИДМ,
- таъсиси мақоми муштараки ҳамоҳангсозии хадамоти гумрукии кишварҳои ИДМ;
- мутобиқи принципҳои қабулшудаи байналхалқӣ якнавохт сохтани асноди қонунию меъёрӣ дар соҳаи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ва фаъолияти гумрукӣ;
- ташкили ҳамкорӣ дар фаъолияти хадамоти гумруки ИДМ ва кишварҳои хориҷаи дур;
- робитаи наздик бо созмонҳои байналхалқии тичоратӣ ва гумрукӣ [4,18].

Бо мақсади вусъат ва таҳкими интегратсияи байналхалқии иқтисодӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон муносиби меъёрҳои ҳуқуқи байналхалқӣ иттиҳодҳои гумрукӣ ва минтақаҳои савдои озод таъсис дода, доир ба масъалаҳои гумрукӣ созишномаҳо мебандад.

Кӯшиши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳамкориҳои васеи байналхалқӣ дар модаи 2 Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 ноябри соли 1995 инъикос ёфтааст. Дар он чунин омадааст: «Ҷумҳурии Тоҷикистон барои иштироки фаълоне дар ҳамкориҳои байналхалқӣ дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ кӯшиш мекунад. Фаъолияти гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба самтҳои ҳамоҳангсозӣ ва мувофиқаткунӣ бо меъёру таҷрибаи маъмули байналхалқӣ инкишоф меёбад» [5,400].

Ворид шудан ба ҷомеаи ҷаҳонӣ қоидаю хусусиятҳои худро дорад. Фавран таҳия намудани заминаи қонунгузорӣ ва меъёрии танзимкунандаи иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар созмонҳои байналхалқӣ лозим буд.

Аз тарафи дигар, барои чунин ҷумҳурӣ ба монанди Тоҷикистон, ки сарватҳои зиёд дошта, сарватҳояш дар солҳои ҳокимияти шуравӣ тадқиқ ва барои наслҳои оянда захира шудаанд, дар қанор мондан ва ин сарватҳоро бо ёрии таҷрибаи байналхалқӣ ба нафъи миллат ва аҳли башар истифода накардан ҷиноят нисбати халқамон мебуд.

Ҳамин тариқ, нуқоти иброзгардидаи иштироки фаълонеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо кишварҳои ИДМ доир ба масъалаҳои гумрукӣ ва дохилшавии он ба созмонҳои байналхалқии тичоратию гумрукӣ, инчунин барқарор намудани равишҳои муфиди тарафайнро бевосита бо хадамоти гумрукии кишварҳои хориҷаи дур тақозо мекунад.

Ба ақидаи мо, бо дарназардошти таҷрибаи кишварҳои дигар барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ду шакли ҳамкорӣ - минтақавӣ ва умумиҷаҳониро пешбинӣ кардан мумкин аст.

Ҳамкориҳои минтақавӣ байналхалқии Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба масъалаҳои гумрукӣ бо кишварҳои ИДМ ва умумиҷаҳонӣ (глобалӣ), инчунин ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо созмонҳои байналхалқии иқтисодӣ, тичоратӣ, гумрукӣ ва хадамоти гумруки кишварҳои хориҷаи дур дар бар мегирад.

Кумитаи гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, сиёсати гумрукии давлатро дар амал татбиқ намуда, мунтазам ҷиҳати вусъат бахшидан ва тақмил додани тичорати хориҷӣ тадбирҳо меандешад. Тибқи маълумоти омори гумрукӣ соли 1997 муомилоти савдои хориҷии ҷумҳурӣ (бидуни ба ҳисоб гирифтани савдои номуташаккил) 1226,6 миллион доллари америкоӣ, аз ҷумла бо кишварҳои хориҷаи дур - 740,9 миллион доллар ва бо кишварҳои ИДМ - 525,8 миллион долларро ташкил дод, ки ин нисбат ба соли 1996 18,9% зиёдтар мебошад [6,78].

Рақамҳои дар боло овардашуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки сарфи назар аз таҷрибаи на чандон зиёди таърихӣи ҷумҳурии соҳибистиклол, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати дурусти ба ҳамкориҳои байналхалқӣ равонагардидаро бо мақсади инкишофи соҳаҳои хоҷагии халқ ва баланд бардоштани некуаҳволии халқу халқиятҳои сокини Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш гирифтааст.

Ҳамкориҳои байналхалқӣ доир ба масъалаҳои гумрукӣ дар доираи ИДМ, ба ақидаи мо, самарабахштар буда, асоси мустаҳкамаи иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ дорад.

Пас аз он, ки роҳбарони Беларус, Россия ва Украина 8 декабри соли 1991 Созишнома дар бораи таъсиси Иттиҳоди Давлатҳои Мустақилро ба имзо расониданд, ИҶШС барҳам хӯрд [7,227].

21 декабри соли 1991 дар ш. Алмаато эълония қабул гардид ва ба Созишномаи таъсиси ИДМ Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Туркманистон, Ҷумҳурии Арманистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон ҳамроҳ шуданд. Сипас, солҳои минбаъда ба ҳайати ИДМ Молдова, Ҷумҳурии Гурҷистон ва Ҷумҳурии Озарбойҷон дохил шуданд. Ҳамин тариқ, ҳоло ба ИДМ 12 ҷумҳурии Иттиҳоди собиқ дохил мешаванд.

Мақомоти олии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил Шурои роҳбарони давлатҳо ва Шурои роҳбарони Ҳукуматҳо мебошанд. 27 март соли 1992 барои таҳияи асноди умумии қонунгузорӣ, ҳамоҳангсозии фаъолияти парламентҳои давлатҳои аъзои ИДМ Ассамблеяи байнипарламентии давлатҳои аъзои ИДМ таъсис дода шуд, ки қароргоҳи он дар Санкт-Петербург мебошад.

Қиҳати баррасии масъалаҳои баҳсноки байни давлатҳои аъзои ИДМ, шарҳ ва татбиқи шартномаю созишномаҳои дар доираи ИДМ имзогардида, арзёбии ҳуқуқии муносиботи тарафайни онҳо 6 июли соли 1992 Суди иқтисодии ИДМ таъсис дода шуд.

Ғайр аз ин, тадриҷан зиёда аз 20 шуро, кумита, комиссия ва иттиҳодия доир ба масъалаҳои саноат, нақлиёти роҳи оҳан, нафту газ, авиация, ангишту металл, мошинсозӣ, робитаҳои иқтисодии хориҷӣ, комплекси агросаноатӣ ва молҳои озӯқа таъсис дода шуд.

14 майи соли 1993 Кумитаи ҳамоҳангсозию машваратдиҳӣ ва 24 сентябри соли 1993 Котиботи иҷроияи ИДМ таъсис дода шуданд, ки мақомоти ҳамоҳангсоз ва тавсиядиҳандаи Иттиҳод буда, дар шаҳри Минск қарор доранд.

Қиҳати татбиқи Созишномаи таъсиси Иттиҳоди иқтисодӣ, ки 24 сентябри соли 1993 дар шаҳри Москва ба имзо расидааст, Кумитаи байнидавлатии иқтисодии (КБИ) Иттиҳоди иқтисодӣ бо қароргоҳ дар шаҳри Москва таъсис дода шуд.

Ба ҳайати КБИ аз ҷониби ҳар кишвари аъзои ИДМ як намоёнда дохил мешавад. Коллегиаи Кумитаи байнидавлатии иқтисодӣ ташкил шудааст, ки ба фаъолияти КБИ роҳбарӣ намуда, на камтар аз як маротиба дар ҳар семоҳа ҷаласа мегузаронад.

Масъалаҳои дар КБИ баррасишаванда самти иқтисодӣ дошта, мавзӯҳои татбиқи иттиҳоди гумрукӣ ва пардохтӣ, бунёди низоми молиявию бонкӣ барои осон сохтани ҳисобу китоб дар савдои мутақобила ва ғайраро дар бар мегирад.

Сардорони давлату ҳукуматҳои Иттиҳод аз ибтидои таъсиси ИДМ зиёда аз 400 шартномаю созишномаҳо ва асноди мухталифи ҳуқуқиро доир ба фаъолияти Иттиҳод, таҳкими робитаҳои байнидавлатӣ ва таъмин ё таҳияи муносибати якхела ба проблемаҳои дар ИДМ ҷойдошта қабул карданд.

Таи ин солҳо дар натиҷаи фаъолияти Шуроҳои сардорони давлату ҳукуматҳо, Котиботи иҷроияи ИДМ, инчунин мақомоти оинномавии он асоси муайяни ҳуқуқии ҳамкорӣ дар доираи Иттиҳод бунёд карда шуд.

Доир ба масъалаҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ва фаъолияти гумрукӣ дар доираи ИДМ 10 созишномаю ҳуҷҷатҳои асосӣ, аз ҷумла созишномаю ҳуҷҷатҳои зерин қабул карда шуд:

1) Созишнома «Дар бораи тартиби транзит», ки аз ҷониби сардорони ҳукуматҳо 8 феввали соли 1992 дар Москва ба имзо расидааст;

2) Созишнома «Дар бораи принципҳои сиёсати гумрукӣ», ки аз ҷониби сардорони

ҳукуматҳо 13 март соли 1992 дар Москва ба имзо расидааст;

3) Созишнома «Дар бораи шарту механизмҳои умумии дастгирии инкишофи кооператсияи истеҳсолии корхонаҳо ва соҳаҳои давлатҳои аъзои ИДМ», ки сардорони ҳукуматҳо 23 декабри соли 1993 дар Ашқобод ба имзо расонидаанд;

4) Созишнома «Дар бораи таъсиси минтақаи савдои озод», ки аз ҷониби сардорони давлатҳо 15 апрели соли 1994 дар шаҳри Москва ба имзо расидааст;

5) Созишнома «Дар бораи ҳамкорӣ ва кумаки мутақобила дар корҳои гумрук», ки аз ҷониби сардорони ҳукуматҳо 15 апрели соли 1994 дар Москва ба имзо расидааст;

6) Созишнома «Дар бораи ҳамкориҳои хадамоти гумрукӣ дар масъалаҳои боздоштан ва баргардонидани сарватҳои фарҳангии ғайриқонунӣ ворид ва содиршаванда», ки аз ҷониби сардорони ҳукуматҳо 15 апрели соли 1994 дар шаҳри Москва ба имзо расидааст;

7) Созишнома «Дар бораи реэкспорти мол ва тартиби додани иҷозатномаҳо барои реэкспорт», ки 15 апрели соли 1994 аз ҷониби сардорони ҳукуматҳо дар шаҳри Москва имзо шудааст;

8) Усули ягонаи омили гумрукии савдои хориҷии ИДМ, ки 9 декабри соли 1994 аз ҷониби сардорони ҳукуматҳои ИДМ дар шаҳри Москва ба имзо расидааст;

9) Асосҳои қонунгузориҳои гумрукии ИДМ, ки 2 феввали соли 1995 аз ҷониби сардорони давлатҳо дар Алмаато ба имзо расидааст;

10) Созишнома «Дар бораи номгӯи ягонаи молҳои ғайриқонунӣ иқтисодии хориҷии ИДМ», ки 3 ноябри соли 1995 дар шаҳри Москва имзо гардидааст.

Созишномаҳои номбаршуда, ки дар сатҳи сардорони давлату ҳукуматҳои ИДМ имзо гардидаанд, барои нигоҳ доштан ва таҳкими фазои ягонаи иқтисодӣ, ҳаракати озоди мол ва ҳавасмандгардонии инкишофи робитаҳои иқтисодии хориҷӣ замина гузошта, чараёнҳои гумрукии дар қаламрави собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ҷойдоштаро муназзам сохтанд ва боиси умумияти муносибат дар ташкили ғайриқонунӣ ва яқнавохт сохтани қонунгузориҳои гумрукӣ ва расмиёти гумрукӣ гардиданд [8, 110].

АДАБИЁТ

1. Борисов К.Г. Международное таможенное право: Учебное пособие. – М.: РУДН, 1997. – С. 22-31.
2. Бекашев К.А., Моисеев Е.Г. Таможенное право: Учебник. – М.: Проспект, 2005. – С. 136.
3. Сандровский К.К. Международное таможенное право. Учебник. – Киев, 2003. – С.43.
4. Борисов К.Г. Международное таможенное право. Учебное пособие. М., РУДН, 2001. С.18.
5. Оймахмадов М. Асосҳои ғайриқонунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, Ирфон, 1998. С. 400.
6. Саидов Х. Формирование и развитие таможенного законодательства в советском и постсоветском пространстве. Душанбе, 2017. С.78.
7. Ҳуқуқи байналхалқӣ. Китоби дарсӣ. / Мух. Масъул профессор Менглиев Ш.М.-Душанбе, 2010. С. 227.
8. Раҷабов М.Н. Ҳуқуқи гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон. (Васоити таълимӣ). Душанбе, «Истеъдод». 2012. С. 110.

МАФҲУМ ВА ПРЕДМЕТ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ГУМРУКӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаи танзими ҳуқуқи муносибатҳои байналмилалӣ гумрукӣ дар доираи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Таҳлили масоили созишномаҳои байналмилалӣ гумрукӣ барои нигоҳ доштан ва таҳкими фазои ягонаи иқтисодӣ, ҳаракати озоди мол ва ҳавасмандгардонии инкишофи робитаҳои иқтисодии хориҷӣ гузарогида шуда, аҳамияти онҳо барои Тоҷикистон нишон дода шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: мафҳум, предмет, танзими ҳуқуқӣ, муносибатҳои байналмилали гумрук.

ПОНЯТИЕ И ПРЕДМЕТ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ТАМОЖЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ

В данной статье рассматриваются вопросы правового регулирования международных таможенных отношений в рамках Содружества Независимых Государств. Проведён анализ проблем международных таможенных соглашений, направленных на сохранение и укрепление единого экономического пространства, свободного движения товаров и стимулирование развития внешнеэкономических связей, а также показано их значение для Республики Таджикистан.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: понятие, предмет, правовое регулирование, международные таможенные отношения.

THE CONCEPT AND SUBJECT MATTER OF THE LEGAL REGULATION OF INTERNATIONAL CUSTOMS RELATIONS

This article examines the issues of legal regulation of international customs relations within the framework of the Commonwealth of Independent States. An analysis is carried out of the problems of international customs agreements aimed at preserving and strengthening a single economic space, ensuring the free movement of goods, and stimulating the development of foreign economic relations, and their significance for the Republic of Tajikistan is also demonstrated.

KEYWORDS: concept, subject matter, legal regulation, international customs relations.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Давлатшоев Хуршед* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Давлатшоев Хуршед* – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Davlatshoev Khurshed* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

СИЁСАТ – ПОЛИТИКА

РОЛЬ ДИАЛОГА И ПЕРЕГОВОРОВ В РЕШЕНИИ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ КОНФЛИКТОВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Хусаинов Б.М.

Таджикский национальный университет

Территориальные конфликты в Центральной Азии являются одной из важнейших и одновременно самых сложных проблем региона. Эта проблема не только останавливает развитие стран, но и может влиять на стабильность всего евразийского континента. Разрешение подобных конфликтов требует многослойного подхода, в том числе активного диалога и проведения переговоров между сторонами, заинтересованными в урегулировании споров.

Центральная Азия представляет собой стратегически важный регион, обладающий богатыми природными ресурсами и имеющий ключевое значение для международной торговли и энергетических потоков. Однако именно здесь находятся несколько исторически сложившихся территориальных споров между государствами, такими как Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан. Эти споры зачастую возникают из-за неопределенности границ, разных этнических и культурных особенностей, а также различных политических интересов [2].

Исторические корни конфликтов

Многие территориальные конфликты Центральной Азии имеют исторические корни, уходящие в эпоху советского правления, когда границы республик были проведены без учета этнического состава населения и природных особенностей региона. После распада Советского Союза, в условиях неразвившейся системы международных отношений и недостаточного правового регулирования, начались столкновения между соседними странами.

Одним из ярких примеров является конфликт вокруг приграничных территорий между Кыргызстаном и Таджикистаном, а также споры относительно некоторых участков границ между Казахстаном и Узбекистаном. Важной составляющей таких конфликтов является также наличие разногласий относительно использования водных ресурсов, которые являются основным объектом споров между странами, как в случае с рекой Амударья и Сырдарья.

Основным инструментом разрешения территориальных споров является диалог и переговоры, которые обеспечивают возможность взаимопонимания и поиска компромиссов. Без постоянных переговоров конфликтные ситуации могут перерасти в открытую конфронтацию, что будет иметь деструктивные последствия не только для конфликтующих сторон, но и для региона в целом. [2]

Одним из наиболее успешных примеров применения дипломатических усилий в разрешении территориальных конфликтов является активное использование международных платформ, таких как Организация Объединенных Наций (ООН), Шанхайская организация сотрудничества (ШОС) и Организация договора о коллективной безопасности (ОДКБ). Эти организации предоставляют возможность сторонам обсуждать существующие проблемы, обмениваться мнениями и искать мирные решения, избегая эскалации конфликтов.

Примером успешных переговоров между странами Центральной Азии является урегулирование спорных территориальных вопросов между Казахстаном и Узбекистаном в 2018 году. В ходе переговоров были достигнуты договоренности о демаркации границ, а также о совместной эксплуатации природных ресурсов. Важным аспектом данных переговоров является прагматизм сторон, готовность идти на уступки и искать компромиссы, что и позволило снизить напряженность. [1, с.178]

Россия и Китай, как ключевые игроки в Центральной Азии, также играют важную роль в процессе урегулирования территориальных конфликтов. Эти страны предоставляют политическую и экономическую поддержку в решении споров, активно используя свои дипломатические связи для содействия миру в регионе. Китай, в свою очередь, активно развивает инициативу "Один пояс, один путь", что способствует увеличению экономического взаимодействия и снижению политической напряженности. [3]

Стоит отметить, что несмотря на усилия, предпринимаемые для разрешения территориальных конфликтов, существует ряд проблем, которые усложняют процесс. Во-первых, это внутренние политические интересы государств, которые нередко не согласуются с решениями, найденными на международных переговорах. Во-вторых, это этнические и культурные различия между различными группами населения, проживающими в спорных территориях. Наконец, неопределенность в правовом регулировании границ, а также отсутствие взаимного доверия между странами часто становятся причиной обострения конфликтов. [4,с.45]

Перспективы урегулирования территориальных конфликтов в Центральной Азии

Для успешного разрешения территориальных споров в Центральной Азии необходимо продолжать работу по укреплению доверия между странами, используя диалог и переговоры в качестве основного инструмента. Важно также развивать правовую базу, регулиующую границы, и уделять внимание улучшению межгосударственного сотрудничества в вопросах использования водных ресурсов и защиты экологии. [6,с.18]

Вместе с этим, крайне важно развивать гражданское общество в странах региона, поскольку его активное участие может значительно облегчить процессы урегулирования конфликтов. Международные организации должны продолжать поддерживать усилия стран Центральной Азии, предоставляя экспертную помощь и создавая условия для конструктивного диалога.

Диалог и переговоры выступают ключевыми инструментами в разрешении территориальных конфликтов в Центральной Азии, поскольку они способствуют снижению напряженности и формированию взаимного доверия между соседними государствами. [3,с.23-40]

В условиях усиливающихся угроз безопасности, связанных с нестабильностью в регионе, а также учитывая сложные геополитические изменения, достижение эффективных и устойчивых решений возможно только через конструктивное взаимодействие и тесное сотрудничество стран Центральной Азии. [1,с.45-59]

Преодоление исторических и политических противоречий, корни которых лежат в советском наследии и этнических различиях, требует от государств гибкости в подходах, готовности к поиску компромиссных решений и уважения к национальным интересам друг друга. [5, с.50] Кроме того, важную роль в урегулировании территориальных споров играют международные и региональные организации, такие как Шанхайская организация сотрудничества и Организация Договора о коллективной безопасности, способствующие укреплению безопасности и стабильности на приграничных территориях. [8]

Таким образом, устойчивое разрешение территориальных конфликтов в Центральной Азии возможно лишь при комплексном подходе, сочетающем дипломатические усилия, правовые механизмы и экономическое сотрудничество, что создаст предпосылки для долгосрочного мира и развития региона.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуллаев, И. А. Исторические предпосылки территориальных споров в Центральной Азии // Международное право и региональная безопасность. – 2022. – № 3. – С. 45–59.
2. Гарбузарова Е. Центральная Азия в меняющемся мире// <https://odkb-csto.org/upload/iblock/0ec/r8jyalpvw3encjhmx1i1brqovv9hl6e1.pdf?ysclid=m7bix7628204567101>(дата обращения: 12.02.2025).
3. Иванов, С. В. Роль внешних акторов в обеспечении безопасности Центральной Азии // Международные процессы. – 2022. – № 4. – С. 23–40.

4. Лебедева М. М. Публичная дипломатия в урегулировании конфликтов // Международные процессы. 2015. Т. 13, № 4 (43). С. 45-56.
5. Назарова, Е. В. Этнический фактор в приграничных конфликтах Кыргызстана и Таджикистана // Этнополитические исследования. – 2023. – Т. 9, № 1. – С. 50–68.
6. Салимов Ф.Н. Вызовы и возможности, связанные с миграцией, для Центральной Азии // Вестник Казахского национального университета имени аль-Фараби. Серия: Международные отношения и международное право. – 2024. – Т. 105, № 1. – С. 12–20.
7. Салимов Ф.Н., Азимов А. Информационное сопровождение внешней политики (на примере Республики Таджикистан) // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук 2024. №12. -С.335-350; УДК:327(575.3)
8. Шанхайская организация сотрудничества. Доклады и аналитика 2023. – URL: [официальный сайт ШОС].

НАҚШИ МУКОЛАМА ВА ГУФТУШУНИД ДАР ҲАЛЛИ МУНОҚИШАҲОИ САРҲАДӢ ДАР ОСИЁИ МИЁНА

Мақолаи мазкур ба нақши муколама ва гуфтушунидҳо дар ҳалли низоъҳои ҳудудии Осиеи Марказӣ, ки яке аз таҳдидҳои асосии суботи минтақа боқӣ мемонад, бахшида шудааст. Муаллиф решаҳои таърихӣ ва сиёсии баҳсхоро, аз қабилӣ марзҳои номуайян, фарқиятҳои этникӣ ва рақобат барои захираҳои табирии таҳлил мекунад. Ба аҳамияти платформаҳои байналмилалӣ барои гуфтушунидҳо, ба монанди СММ, СҶШ ва СААД, инчунин, ташаббусҳои дучонибаи байни кишварҳо, ба монанди созишномаҳои байни Қазоқистон ва Ўзбекистон диққати махсус дода мешавад. Дар мақола, инчунин, нақши Русия ва Чин дар ҳалли низоъҳо, талошҳои дипломатӣ ва лоиҳаҳои иқтисодии онҳо, ки ба ҳалли осоиштаи баҳсҳо мусоидат мекунанд, таъкид карда шудааст. Аҳамияти танзими ҳуқуқӣ ва эътимоди тарафайн барои ноил шудан ба қарорҳои устувор таъкид карда мешавад. Хулоса, тавсияхоро оид ба таҳкими ҳамкорӣ ва рушди чомаи шаҳрвандӣ дар Осиеи Марказӣ ҳамчун омил мусоидат ба ҳалли осоиштаи масъалаҳои ҳудудӣ дар бар мегирад.

КАЛИДВОЖАҲО: Осиеи Марказӣ, баҳсҳои ҳудудӣ, низоъҳо, муколама, ҳалли масъала, баҳсҳо, СММ, СҶШ, СААД.

РОЛЬ ДИАЛОГА И ПЕРЕГОВОРОВ В РЕШЕНИИ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ КОНФЛИКТОВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Данная статья посвящается роли диалога и переговоров в разрешении территориальных конфликтов Центральной Азии, которые остаются одной из главных угроз стабильности региона. Автор анализирует исторические и политические корни споров, такие как неопределенные границы, этнические различия и конкуренция за природные ресурсы. Особое внимание уделено важности международных платформ для переговоров, таких как ООН, ШОС и ОДКБ, а также двусторонним инициативам между странами, как например, соглашения между Казахстаном и Узбекистаном. В статье также освещены роль России и Китая в урегулировании конфликтов, их дипломатические усилия и экономические проекты, способствующие мирному разрешению споров. Подчеркивается значимость правового регулирования и взаимного доверия для достижения устойчивых решений. Заключение включает рекомендации по укреплению сотрудничества и развитию гражданского общества в Центральной Азии как фактора, способствующего мирному разрешению территориальных вопросов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Центральная Азия, территориальные споры, конфликты, диалог, урегулирование, споры, ООН, ШОС, ОДКБ.

THE ROLE OF DIALOGUE AND NEGOTIATIONS IN RESOLVING TERRITORIAL CONFLICTS IN CENTRAL ASIA

This article is devoted to the role of dialogue and negotiation in resolving the territorial conflicts in Central Asia, which remain one of the main threats to the stability of the region. The author analyzes the historical and political roots of the disputes, such as uncertain borders, ethnic differences, and competition for natural resources. Special attention is paid to the importance of international platforms for negotiations, such as the UN, SCO and CSTO, as well as bilateral initiatives between countries, such as the agreements between Kazakhstan and Uzbekistan. The article also highlights the role of Russia and China in conflict resolution, their diplomatic efforts and economic projects contributing to the peaceful resolution of disputes. The importance of legal regulation and mutual trust for achieving sustainable solutions is emphasized. The conclusion includes recommendations on strengthening cooperation and developing civil society in Central Asia as a factor contributing to the peaceful resolution of territorial issues.

KEYWORDS: Central Asia, territorial disputes, conflicts, dialogue, settlement, disputes, UN, SCO, CSTO.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хусайнов Билол Мирзохонович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти кафедраи дипломатия ва сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудақӣ, 17. **Телефон:** (+992) 001999499. **E-mail:** husajnovb@gmail.com

Сведения об авторе: *Хусаинов Билол Мирзохонович* – Таджикский национальный университет, магистрант кафедры дипломатии и внешней политики Республики Таджикистан. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 001999499. E-mail: husajnovb@gmail.com

Information about the author: *Khusainov Bilol Mirzokhonovich* - Tajik National University, year master's student of the Department of Diplomacy and Foreign Policy of the Republic of Tajikistan. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 001999499. E-mail: husajnovb@gmail.com

ЗУҲУР ВА ТАШАККУЛИ ДИПЛОМАТИЯИ МАРДУМӢ

Раҳматов Н.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Новобаста аз махсусияти истилоҳи дипломатияи мардумӣ, ки ба луғати сиёсатшиносон ва мутахассисони соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ тайи се даҳсола ворид гардидааст, дипломатияи мардумӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ алақай садсолаҳои қабл вучуд дошт ва ҳатто дар даврони Империяи Рим машҳур буд. Дипломатияи мардумӣ аз давраи Дунёи қадим нақши муҳимро дар сиёсати ҷаҳонӣ мебозид ва таъсири он дар асрҳои миёна низ кам нагашта, ин хусусият дар давраи “чанги сард” низ коста нагардид.

Мафҳуми дипломатияи мардумӣ ба рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ ва илмию техникаӣ байни давлатҳои гуногун аҳамияти махсус медиҳад.

Дар ШМА, инчунин ба монанди Империяи Рим, аз солҳои 1960-уми асри гузашта дипломатияи мардумӣ диққати махсусро баъди сохтани созмони «*People to People International*» бо ташаббуси Президенти ШМА Д. Эйзенхауэр соҳиб шуд. Дар он замон шахрвандони зиёди амрикоӣ аз табақаҳои гуногун, ташаббуси таъсиси лоиҳае, ки ба мақсади ҳаракати фарҳангӣ ва ҳамсоғии неки амрикоӣҳо бо намояндагони дигар кишварҳо, инчунин барои беҳтар намудани муносибатҳо дар ҷаҳорҷубаи арзишҳои умуминсонӣ на дар ҷорҷубаи дипломатияи расмӣ равона гардида буд. Муҳимтар аз ҳама он, ки аввалин ҳайъат аз ШМА бо вазифаи “Миссияи ихтиёри худӣ” ба Иттиҳоди Шуравӣ (“*People to People International Goodwill Tour*”) дар соли 1965 буд, сурат гирифтааст.

То соли 1917 дар Россия метавон мавҷудияти дипломатияи мардумиро бо ду шакли бо ҳам муҳолиф таъкид сохт – ҳичрати динӣ ва сафар. Дар Россия ҳичрати динӣ паҳншудатарин падидаи ҷамъиятӣ баъди қабули дини масеҳӣ ба ҳисоб мерафт, аммо то қабули дини масеҳӣ намояндаҳои золим (масалан, Принсипи Олга) аксарияти санадҳои ҳичрии диниро анҷом медоданд. Вале баъди асри XV парастии ҷойи муқаддас аз ҳама маъруф гардид, хилати паҳнгардидатарро касб карда, масъалаи ҷамъиятӣ-сиёсии Иттиҳоди Шуравӣ гардида, он дар сиёсати ин ниҳоди бузург ба сифати сиёсати расмӣ қабул шуд. Ҳаракати дипломатияи мардумӣ дар солҳои 90-ум низ маъруфияти хосро ба худ касб намуда, ҳатто баъд аз канда шудани раванди ҳамгирии даврони шӯравӣ ба масоили сиёсӣ ва иқтисодӣ диққати аввалия зоҳир намуданд. Танҳо бо озодкунии диктатураи идеологӣ ва таъсиси ҳамкориҳои мутақобилан судманд барои рушди ҳаракати «дипломатияи одамон» шартӣ зарурӣ дорад.

Дипломатияи мардумӣ аз раванди расмии дипломатия фарқ дошта, ба таҳкими сиёсати хориҷӣ машғул аст ва дар ҷаҳорҷубаи расмии дипломатия фаъолият намуда, ҳамчун омили расмии таҷассумгари фаъолияти намояндагони давлатӣ ба монанди олимони намояндагони санъат, тоҷирон шахсонӣ алоҳида мебошад. Г. Одишария менависад, ки “дипломатияи мардумӣ” таҷассумгари “дипломатияи шахрвандӣ” ва “дипломатияи ғайрирасмӣ” мебошад, аммо мафҳуми “дипломатияи мардумӣ” нисбатан дар ҷомеа маъруфтар аст. Бо вучуди ин, бе муоширати бевоситаи «дипломатҳои мардум» бо мақомоти расмӣ, раванди самараноки ҳамкорӣ, ки муҳим аст, махсусан дар дипломатияи бисёрҷониба вучуд дорад». Аз як тараф, механизми дипломатияи бисёрҷониба имкон медиҳад, ки қормандони баландҳисосро интихоб намуда, шахсиятҳои намоёнро дар соҳаи дипломатияи мардумӣ фаъолон ба роҳ монанд; аз тарафи дигар, дипломатияи бисёрҷониба ба дипломатҳои ғайрирасмӣ иҷозат медиҳад, ки дониш ва таҷрибаи худро барои таъсир ба роҳбарони сиёсии худ истифода баранд. Гузашта аз ин, муносибатҳои мутақобилан байни ҳукуматҳои баланд ва намояндагони дипломатияи мардум барои муваффақ шудан ба ташаббуси сиёсатгузориҳои хориҷӣ муҳиманд.

Дипломатияи мардумӣ дар аксар вақт дар муқобили дипломатияи расмӣ қарор нагирифта ва онро ҳам инқор намесозад, дипломатия расман давлатро намояндагӣ

менамояд ва онро пурра месозад ва ба муносибатҳои байналмилалӣ гуногунӣ меорад, ба калимаи дигар ин истилоҳи ҳамкорӣ аст. Дар муносибатҳои байналмилалӣ муосир дипломатияи мардумӣ шаклҳои гуногунро касб намуда, аз масоили фарҳангӣ ба масъалаҳои мубодилаи сайёҳӣ, варзиш, ҳамкории шаҳрҳо гузариш намудааст. Аммо вақте сухан дар бораи зухур ва ташаккули дипломатияи мардумӣ меравад дар боло зикр гардид, ки он ҷанбаи таърихӣ дорад ва ин истилоҳ ҳамрадифи калимаи дипломатия мебошад. Тамоми муносибатҳои, ки дар сатҳи дипломатӣ ба роҳ монда мешавад субъекти асосии онро мардуме ё ҳалқе ташкил медиҳад.

Истилоҳи дипломатия ҳарчанд таърихи қадима дошта бошад, ҳам вале танҳо аз соли 1645 истифодаи он бо маънои имрӯзааш оғоз гардидааст.

Дар бораи нуқтаи оғози дипломатия ақидаҳо гуногунанд. Дар он ҷойе, ки аввалин гурӯҳҳои одамон пайдо шуданд, масъалаи муносибат байни онҳо ба вучуд омада, ҳатто боиси ихтилоф ва ҳатто низоъ мегардид. Дар навбати аввал низоъҳои мазкур тавассути қувва ҳал мегардиданд, вале базудӣ одамон дарк намуданд, ки ихтилофотро на бо қувва, муқовимат ва хараша, балки бо созиш ҳал намудан манфиатовар аст. Хусусан ҳалли ихтилоф аз рӯйи асли ҳар ки неруманд аст, ҳамон ҳақ мебошад – на ба созиш, балки ба ташаннуҷ ва низоъи амиқ мусоидат менамуд. Баҳсу ихтилоф дар дохили қабила, авлод ва оила сар мезаданд. Тадричан одамон ба ҳалли низоъҳо на ба воситаи аслиҳа, балки тавассути сухани кӯҳансол (оқсақол) даст ёфтанд, ки ӯ дар нақши дипломати ибтидоӣ баромад менамуд.

Раванди мазкур ба ташаккули дипломатия мусоидат намуд, ки қонунҳои Ману шаҳодати онанд. Тибқи он дар Ҳиндустони қадим аллакай дар ҳазораи III пеш аз милод заминаҳои ҳуқуқи байналхалқӣ ва дипломатия чун санъат вучуд доштанд. Аз ин рӯ, дипломатияи Ҳинд ба сифатҳои касбии дипломатон, ки аз онҳо натиҷаи рисолати хориҷӣ вобаста буд, аҳаммияти махсус медоданд. Дипломатони Ҳиндустон дар бораи усулҳои пешгирии ҷанг (дипломатияи (пешгирикунанда) превентивӣ) андеша намуда, аз ин рӯ ба ҳадамоти хориҷӣ талаби дарёфти нақшаи кишварҳои дигар, ҳифзи кишвар аз хатари таҳдидунонда воғузур мегардид. «Ҷанг ва сулҳ аз сафирон вобаста аст, зеро танҳо онҳо метавонанд ҷонибхоро ба ваҳдат ё муноқиша оранд. Шаҳсе, ки ба сафир даст мебардорад худро ба нестӣ ва марг мебарад», ин арзишҳо моҳияти дипломатияи Ҳиндустони қадимро таҷассум менамояд.

Дар Шарқи Қадим дипломатия ва ҳадамоти он дар инҳисори (монополияи) ҳокимон (фиръавнҳо, шаҳаншоҳон ва императорон) қарор дошта, ба кори сафорат, ки бештар хислати муваққатӣ дошт, ашрофзодагон (элита) ҷалб карда мешуд ва ба ин ашхос талабот ниҳоят ҷиддӣ буда, ба ғайр аз донишмандони донишҳои замона маҳорати баланди гуфтушунӣ (маҳорати суханварӣ) тақозо мегардид. Бо назардошти ин, дар Миср ва Эрони бостон низоми мукаммали ҳадамоти дипломатӣ ташаккул меёфтанд. Дар ин бора катибаҳои Теламарна (Миср), Эълумияи Куруш (соли 539 п.а.м.) ва Катибаҳои Бесутун шаҳодат медиҳанд.

Дипломатияи Юнони Бостон ва Рим низ моҳияти музокиротро тараннум намуда, ҷангро маҳкум менамуд. Вале новобаста аз ин, дар тули таърихи инсоният ҷанг ҳамчун василаи муҳимтарини дастёбӣ ба ҳадаф ва манфиатҳои сиёсати хориҷӣ хизмат менамуд. Вале оқибати он бо қурбонӣҳои зиёд, талафоти миллионҳо нафар одамон, зарари барқарорнашавандаи арзишҳои модӣ ва маънавӣ, ки инсоният тули қарнҳо ҷамъоварӣ намудааст, алоқаманд мебошад. Мутобиқи маълумотҳо дар давоми панҷу ним ҳазор соли ҳаёт дар сайёра зиёда аз 15 ҳазор ҷанг ва низоъҳои ҳарбӣ ба вуқӯъ пайвастааст, ки ҷони тақрибан сеюним миллиард инсонро рабудаст. Новобаста аз бераҳмии зиёд пешбурди он манъ намегардид. Ҳатто пешбурди ҷанг тавассути меъёрҳои ҳуқуқи байналхалқӣ ба танзим дароварда мешуд. Тамоюли мазкур ба он оварда расонид, ки муҳаққиқони сиёсӣ – таърихӣ – ҷангро ҳамчун идомаи сиёсат тавассути василаҳои дигар арзёбӣ намоянд. (Карл фон Клаузевиц).

Вале аллакай Чанги якуми чаҳон, ки чони даҳҳо миллион нафарро рабуд ва Чанги дуҷуми чаҳон, ки қурбониҳои он ба маротиб бештар буд, инсониятро водор намуд, ки нисбати ояндаи хеш андеша намояд. Ташаккули техникаи ҳарбӣ, ки имрӯз дорои аслиҳаи қатли ом, мисли аслиҳаи ҳастай, кимиёӣ, биологӣ ва ғайра мебошад, хатари мавҷудияти тамаддуни инсониятро баръало возеҳ намудааст.

Новобата аз ин то кунун дар баъзе манотиқи сайёра низоҳои ҳарбӣ рух медиҳанд. Хатари чунин низоҳоро бо далели микёс, василаи истифодаи техникаи ҳарбӣ ва ҳислати маҳаллӣ доштани онҳо нодида гирифтани мумкин нест. Дар таърихи дипломатия мисолҳои зиёде мавҷуданд, ки низоҳои хурду маҳаллӣ боиси хатару таҳдиди умумичаҳонӣ гардидаанд. Аз ин ру мебояд роҳҳои осиштаи ҳалли чунин низоҳоро ҷустуҷу намуд. Баҳри ҳалли ин мушкилӣ нақши дипломатия, аз ҷумла дипломатияи мардумӣ метавонад муассир бошад. Вазифаи созиш намудан байни гурӯҳҳои даргир ва кишварҳои муҳолиф аз қадим ба дипломатия тааллуқ дошт. Тавре зикр намудем, дар қонунҳои Ману (ҳазораи III пеш аз милод) аллакай дар бораи дипломатия ва фаъолияти намояндагон маҷмуи меъёрҳои қабул намуда буд, ки мутобиқи он дипломатия бо санъати пешгирии ҷанг ва таҳкими сулҳ ҳаммаъно мегардид.

Дар замони муосир қавли мазкурро сиёсатмадори машҳури фаронсавӣ Албер де Броил такрор намуда, таъкид дошт, ки дипломатия василаи беҳтарини зодаи таҳайюли тамаддуни инсоният баҳри пешгирии оне, ки танҳо як қувва муносибатҳои байналхалқиро муайян намояд, мебошад.

Барои дарки асосҳои дипломатия хусусиятҳои хос, нозуқӣ ва арзишҳои касби мазкурро доништан зарур аст. Дипломатия ин фаъолияти расмӣ сарвари давлат, ҳукумат ва мақомоти махсуси равобити хориҷӣ баҳри татбиқи ҳадаф ва вазифаҳои сиёсати хориҷии кишвар, ҳимояи манофеи давлат ва шахравандони он дар хориҷа мебошад. Решаи калимаи дипломат аз вожаи юнонии диплома (қатқардашуда) гирифта шудааст. Диплома ин пластинкаҳои металлӣ буданд, ки ба сафир дода мешуданд. Дар он ному насаб, унвон ва мансаби фириस्ताгон сабт мегардиданд. Дорандагони чунин ҳуҷҷатро дипломат ва соҳаи фаъолияти онҳо дипломатия меномиданд.

Истифодаи таърихии дипломатия, усул ва методҳои он ба аҳди бостон давраи пайдоиш ва шаклгирии давлатҳо алоқаманд мебошад. Ҳар як кишвар на дар шакли инзивоӣ, балки дар ҷаҳорҷӯбаи равобит бо кишварҳои дигар мавҷудият дошт. Ин равобит дар маҷмӯъ низоми кишварҳоро ташкил менамуд, ки дар баробари ҳалли масоили дохилидавлатӣ ба муайян кардани самти кишвар дар қорҳои хориҷӣ – муносибат бо кишварҳои дигар машғул буд. Ҳамаи ин фаъолият бо мафҳуми сиёсат, ки аз калимаи полис-кишвар бармеояд ва маънои қорҳои ҷамъиятӣ ва идораи кишварро дорад, ифода меёбад.

Айни замон моҳияти ин мафҳум мазмуни самти фаъолияти давлат ва иштирокчиёни онро, ки одатан бо ҳизб, иттиҳод ва ҷараёнҳо ифода меёбанд, доро мебошад. Муваффақияти сиёсат дар ҳолате амалӣ мешавад, ки он ба қонуниятҳои инкишофи ҷомеа, дарки имкониятҳои кишвар таъяс намояд.

Ҳамзамон сиёсат ду ҷанба дорад, ки онҳо аз дохилӣ ва хориҷӣ иборат мебошанд. Сиёсати дохилӣ масоили ҳалли дохилии иқтисодӣ, сиёсати иҷтимоӣ ва фарҳангии кишварро фаро мегирад.

Сиёсати хориҷӣ бошад, самти умумии кишварро дар қорҳои байналхалқӣ муайян менамояд. Вале новобаста аз он сиёсати хориҷӣ бо дохилӣ алоқамандӣ дорад. Вазифаи сиёсати хориҷӣ ин бунёди шароитҳои мебошад, ки ба ҳалли муваффақонаи масоили дохилӣ оварда мерасонад. Аз ин рӯ дипломатия барои ҳалли вазоифи сиёсати хориҷӣ ва бунёди шароити зарурӣ дар дохил василаи асосӣ махсуб мешавад.

Вобаста ба моҳият дипломатия яке аз василаҳои асосӣ ва амалии татбиқи сиёсати хориҷӣ дар асоси меъёрҳои муқарраргардидаи ҳуқуқи байналхалқӣ, ҷорабиниҳои махсуси дипломатӣ, усул ва методҳо мебошад. Тавре таъкид рафт, решаи калимаи дипломатия маънии эътимоднома, ҳуҷҷат ва дастур барои қори фириस्ता мебошад. Вале мӯҳтаво ва

категорияҳои он дар адабиёт ба таври мухталиф тафсир мешаванд. Масалан Эрнест Саттоу (1843-1929) дипломатияро сифатҳои шахсии фиристода меҳисобад. Ӯ дар асараш «Дастур оид ба амалияи дипломатия» чунин овардааст: «Дипломатия ин истифодаи ақл ва маҳорат дар пешбурди муносибатҳои расмӣ байни кишварҳои мустақил ва ҳукумати кишварҳои тобеъ мебошад».

Дар китоби Чон Вуд ва Жан Серре «Русум ва ташрифоти дипломатӣ», дипломатия ҳамчун санъати ҳалли масоили байналхалқӣ тавассути василаҳои сулҳомез маънидод гардидааст.

Албатта, ҳалли сулҳомези баҳсҳои байналхалқӣ санъати муайянеро тақозо менамояд ва мӯҳтавои дипломатия на танҳо аз ҳалли баҳсҳо, балки аз ҷалби кишварҳо ба равобити мутақобила иборат аст.

Зиёда аз он Эъломияи Вена дар бораи равобити дипломатӣ (18 апрели соли 1961), ки муқаррароти он аз ҷониби аксари кишварҳо эътироф гардидааст, яке аз вазифаҳои асосии намояндагҳои дипломатиро дастгирии муносибатҳои дӯстона байни кишвари мизбон ва фиристода дар тамоми соҳаҳо муайян намудааст. (модаи 3)

Ҳамчунин дар луғатҳои тафсири истилоҳи дипломатия ба таври гуногун баён шудааст. Агар дар луғати Ожегов мафҳуми дипломатия ба 2 маънӣ: 1) Фаъолияти ҳукумат ва мақомотҳои махсуси он баҳри пешбурди сиёсати хориҷии кишвар ва ҳимояи манфиатҳои давлату шахрвандони он дар хориҷа; 2) найранг ва номуайяни дар амале, ки барои ноил шудан ба ҳадафи муайян равона гардидааст; тафсир шуда бошад, пас дар луғати тафсирии Дал дипломатия ба 3 маънӣ: 1) санъати пешбурди гуфтушунид; 2) кордонӣ; 3) зиракӣ ва маккорӣ омадааст.

Тавре маълум гардид дипломатия на танҳо аз сифатҳои шахсӣ, балки аз пешбурди гуфтушунид ва фаъолияти мақомоти сиёсати хориҷӣ иборат мебошад.

Таърифи пурраи дипломатия бошад, дар луғати дипломатӣ, ки аз ҷониби вазорати корҳои хориҷии Иттиҳоди Шуравӣ таҳия гардида, соли 1985 ба таъб расидааст, чунин баён шудааст: «Дипломатия воситаи татбиқ намудани сиёсати хориҷии кишвар аст, ки аз маҷмуи чорабиниҳои ғайриҳарбӣ, усул ва методҳое, ки бо назардошти шароитҳои мушаххас ва хусусияти масоили ҳалшаванда истифода мешаванд; фаъолияти расмӣ сарварони давлату ҳукуматҳо, вазирон ва вазири корҳои хориҷӣ, намояндагҳои дипломатӣ дар хориҷа, ҳайати намояндагӣ дар конфронсҳо оид ба амалӣ намудани ҳадафу вазифаҳои сиёсати хориҷии кишвар, ҳифзу ҳуқуқ ва манфиатҳои кишвар, муассисот ва шахрвандони он дар хориҷа мебошад. Ҳамчунин, дипломатия бо мафҳуми санъати пешбурди музокирот ба мақсади пешгирӣ ё танзими низоъҳои байналхалқӣ, ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли мутақобилаи баҳсҳо, густариш ва умқи ҳамкориҳои байналхалқӣ алоқаманд мебошад».

Чуноне мебинем фаъолияти дипломатӣ аз ҷанбаҳои мухталиф иборат буда, ҳатто миёнаравӣ байни иштирокчиёни баҳс ба ҷаҳорҷӯбаи он дохил мешавад. Вале бояд тазаққур дод, ки тамоми анвои чорабиниҳои дипломатӣ бояд хусусияти ғайриҳарбӣ дошта бошанд. Моҳияти дипломатия низ аз ҳамин ҷанба иборат аст.

Гарави асосии хизмати дипломатия дар таҳкими сулҳ, ваҳдати кӯшишҳои тамоми кишварҳо дар таъмини шароитҳое мебошад, ки пеши роҳи ҷангҳои таҷовузқорона ва ё халали амнияти сайёраро гирифта тавонад.

Намунаи чунин ваҳдат бунёд ва фаъолияти СММ аст. Ҳамзамон талош баҳри дастёбӣ ба ин ҳадаф аз иқдоми созанда ва рафтори ҳар як кишвар дар ин самт вобаста мебошад.

Боиси таъкид аст, ки намунаҳои машварати байнидавлатӣ дар тӯли таърих маълум мебошад. Конфроси кишварҳои иттиҳоди Пелопоннес бо иштироки Афина (соли 423 п.а.м.) ва ё конгресси Коринф (соли 338 п.а.м.) ба гуфтаҳои боло мисол шуда метавонанд.

Баъзе кишварҳо, масалан Рими Қадим тартиби эълон ва қатъи амалиётҳои ҷангириоия менамуданд.

Таърихи дипломатия ба мо намунаҳои барҷастаи мукотибаи дипломатӣ ва русумотро мерос гузоштааст. Меъёрҳои ҳуқуқӣ низ таълиф гардидаанд, ки намунаи онҳо Қонунҳои Ману ва ҳуқуқи Римӣ мебошад.

Дипломатияи муосир, усул ва методҳое, ки дар он истифода мешаванд, таҷрибаи бисёрасраро фаро гирифта, ба илм ва санъат табдил ёфтааст, ки донишмандони онҳо дар ташаккули сифатҳои шахсии дипломат ва ҳалли вазифаҳои муайяншуда нақши бузург дорад.

Дар умум мафҳуми дипломатияи мардумӣ дар ҳоли рушд буда, аз кишварҳо муносибати ҳамачонибаро дар самти тадбиқи ҳамачонибаи масоили фарҳангӣ, гуманитарӣ ва иқтисодию иҷтимоӣ тақозо менамояд.

АДАБИЁТ

1. Народная дипломатия как феномен современной международной политики. URL: <http://studproject.com/interrel/publicdiplomacy>. (санаи муроҷиат:18.02.2022).
2. Селянинов О.П. Дипломатические отношения государств: принципы, форма, методы. -М., 2004. С. 88.
3. Николсон Г. Дипломатическое искусство / Г. Николсон. - М., 1962. С.101.
4. Зорин В.А. Основы дипломатической службы / В.А. Зорин. - М., 1977. С. 135.
5. Блищенко И.П. Дипломатическое право / И.П. Блищенко. – М., 1990. С. 71.
6. Дипломатический словарь. В 3-х томах. – М., 1984-86 гг. С.64.

ЗУХУР ВА ТАШАККУЛИ ДИПЛОМАТИЯИ МАРДУМӢ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи зуҳур ва ташаккули дипломатияи мардумӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки мафҳуми дипломатияи мардумӣ ба рушди ҳамкорӣ иқтисодӣ ва илмию техникаӣ байни давлатҳои гуногун аҳамияти махсус медиҳад. Чомаи ҷаҳонӣ бешубҳа ҳақиқати оличанобро медонад, ки робитаҳои иқтисодии байни давлатҳо ва халқҳо объективона ва мутақобилан муфид мебошанд, онҳо ба принсипҳои ҳамбастагии сулҳ ва ҳамдигарфаҳмӣ ва таҳкими эътимод хизмат мекунанд.

КАЛИДВОЖАҲО: дипломатияи мардумӣ, рушди ҳамкорӣ, ҳамкорӣ иқтисодӣ, халқ.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ И СТАНОВЛЕНИЕ НАРОДНОЙ ДИПЛОМАТИИ

В данной статье рассматривается возникновение и становление народной дипломатии. Автор отмечает, что концепция народной дипломатии придаёт особое значение развитию экономического и научно-технического сотрудничества между государствами. Мировому сообществу, несомненно, известна благородная истина о том, что экономические отношения между государствами и народами объективно и взаимовыгодны, служат принципам мирного сосуществования и взаимопонимания, укрепляют доверие.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: народная дипломатия, сотрудничество в целях развития, экономическое сотрудничество, народ.

THE EMERGENCE AND FORMATION OF PUBLIC DIPLOMACY

This article examines the emergence and development of public diplomacy. The author notes that the concept of public diplomacy places particular emphasis on the development of economic, scientific, and technical cooperation between states. The international community is undoubtedly aware of the noble truth that economic relations between states and peoples are objectively and mutually beneficial, serve the principles of peaceful coexistence and mutual understanding, and strengthen trust.

KEYWORDS: public diplomacy, development cooperation, economic cooperation, people.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҳматов Наҷмиддин* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети муносибатҳои байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рудаки 17.

Сведения об авторе: *Раҳматов Наҷмиддин* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе пр. Рудаки, 17.

Information about the author: *Rahmatov Najmiddini* – Tajik National University, master's student of the Faculty of International Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave.

МАСЪАЛАИ СИНЗЯН ДАР МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ: ЗАМИНАИ ТАЪРИХИВУ СИЁСИИ МУШКИЛОТИ СИНЗЯН

Маллаева М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Вилояти мухтори Синзян-Уйғури Чин яке аз минтақаҳои баҳсбарангези геополитикаи муосир боқӣ мемонад. Қойғиршавии стратегии он дар чорроҳаи Авруосиё, гуногунии этникӣ ва амбисҳои иқтисодии Чин онро ҳадафи ҳам барои бозигарони минтақавӣ ва ҳам ҷаҳонӣ месозад. Дар мақола ҷанбаҳои асосии масъалаи Синзян дар заминаи муносибатҳои байналмилалӣ, аз ҷумла мушкилоти таърихӣ, иқтисодӣ ва башардӯстона баррасӣ мешавад [1].

Синзян дар таърих минтақае буд, ки дар он манфиатҳои Чин, СССР ва Осии Марказӣ бо ҳам мепайвандад. Дар монографияи В. Бармина нақши Синзян дар муносибатҳои Шуравӣ ва Чин аз соли 1941 то соли 1949, ки ин минтақа ба майдони мубориза барои нуфузи байни ду қудрат табдил ёфтааст, таҳлил мекунад. ИҚШС дар ин давра коммунистони Чинро ғаёлона дастгирӣ карда, Синзянро барои мустаҳкам намудани мавқеи худ дар Осӣ ҳамчун таъриҳи истифода мебард.

Чин дар навбати худ ба хувияти таърихии Синзян таъкид карда, бо истинод ба асноди "Рӯйхати сафед: Таърих ва рушди Синзян", онро бахше аз Чин медонад.

Синзян дар татбиқи ташаббуси як камарбанд ва роҳ нақши калидӣ дорад. Дар доираи баргузориҳои Намоишгоҳи Чин-Авруосиё (2024) минтақа ба маркази ҳамкориҳои илмию техникӣ бо Осии Марказӣ, аз ҷумла лоиҳаҳо дар соҳаи энергияи барқароршаванда ва рақамисозӣ табдил ёфтааст [3].

Таъсиси 12 пойгоҳи илмию байналмилалӣ ва озмоишгоҳҳои муштарак дар Синзян таъкид мекунад, ки Чин барои ҳамгирӣ кардани минтақа ба занҷирҳои ҷаҳонии таъминот ва тақвияти назорат бар захираҳо ва логистика талош мекунад. Асоси масъалаҳоро метавон ба ҷунин категорияҳо тақсим кард:

1. **Таърихи таърифӣ:** Синзян аз асрҳои XVIII бо Чин пайваست шудааст ва дар давоми таърих байни гурӯҳҳои қавмӣ ва фарҳангӣ, ба хусус миёни уйғурҳо, зиддиятҳо ва ихтилофҳо ба вуҷуд омадаанд. Пас аз таъсиси Ҷумҳурии Халқии Чин дар 1949, минтақа таҳти назорати қатъии ҳукумати марказӣ қарор гирифт.

2. **Рушди иқтисодӣ:** Ҳукумати марказӣ дар солҳои охир ба Синзян сармоягузориҳои калон кард, аммо бисёриҳо шиносии манфиатҳоро танқид мекунанд, зеро аксарияти манфиатҳо ба гурӯҳҳои қавмӣ чинӣ расидааст. Ин боиси сар задани нооромӣ ва танишҳои байниқавмӣ мегардад.

3. **Сиёсати фарҳангӣ:** Чин сиёсати сахти назорат ва маҳдудиятҳоро дар бораи дин ва фарҳанги уйғурон ба роҳ мондааст. Маҳдуд кардани амалҳои динии мусалмонон ва таҳсили забони уйғурӣ боиси хашми зиёди мардум шудааст.

4. **Амният ва терроризм:** Худи ҳамин масъалаҳо, боиси амалҳои террористӣ ва ихтилофоти назарраси иҷтимоӣ гардид. Ҳукумати Чин ин амалҳо ва ошӯфтагӣҳоро ҳамчун баҳонаи муқовимат ва зидди терроризм истифода мекунад, вале ин боиси эҷоди муҳити тира ва бенизомии ҳуқуқи инсон мегардад.

5. **Воқуниши байналмилалӣ:** Мавқеи Синзян тавачҷуҳи ҷомеаи байналмилалиро ҷалб мекунад. Бисёре аз кишварҳо ва созмонҳои ҳуқуқи инсон амалҳои Чинро муҳокима мекунанд, дар ҳоле ки баъзе кишварҳо сиёсати Пекинро дастгирӣ мекунанд.

Тамоми ин омилҳо бо ҳам ба мураккабии мушкилотҳои Синзян ва таърих, фарҳанг ва сиёсати он мусоидат мекунанд [2].

Омилҳои зуҳури масъалаи Синзян дар муносибатҳои байналхалқӣ

Масъалаи Синзян як қатор омилҳои таърихӣ, этникӣ, сиёсӣ ва иқтисодиро дар бар мегирад, ки боиси пайдоиш ва ташдиди он шудаанд. Дар поён омилҳои асосии зуҳури ин масъала оварда мешаванд:

1. Омилҳои таърихӣ

Синзян таърихан минтақаи баҳсӣ ва роҳи муҳимми тичоратӣ дар Шоҳроҳи Абрешим буд.

Дар асрҳои XIX–XX, ин минтақа шоҳиди шуришҳои уйғурҳо ва кӯшишҳои мустақилиятгалабӣ гардид.

Дар солҳои 1930–40-ум ду кӯшиши таъсиси давлати мустақили "Ҷумҳурии Шарқии Туркистон" ба вуқӯъ пайваст, ки баъдан аз ҷониби Чин сарқӯб карда шуд.

2. Омилҳои этникӣ ва фарҳангӣ

Синзян макони ақаллиятҳои миллӣ, хусусан уйғурҳо, қазоқҳо, қирғизҳо ва дигар миллатҳои туркзабон мебошад.

Уйғурҳо дорои фарҳанг, забон ва дини ислом мебошанд, ки аз фарҳанги ҳукмрони чинӣ (хан) фарқ мекунад [4].

Сиёсатҳои ҳамгирӣ ва муҳочирати гурӯҳҳои хитоизабон (хан) ба минтақа боиси нигарониҳои сокинони маҳаллӣ гардидааст.

3. Омилҳои сиёсӣ ва амниятӣ

Ҳукумати Чин Синзянро ҳамчун минтақаи стратегӣ ва осебпазир арзёбӣ мекунад, бинобар ин сиёсати саҳтгирона ҷорӣ намудааст.

Чин мубориза бо ифротгарӣ, ҷудоихоҳӣ ва терроризмро сабаби асосии тадбирҳои амниятии худ дар Синзян мешуморад.

Таҳкими назорат, таъсиси лагерҳои бозтарбия ва истифодаи технологияи назоратӣ баҳсҳои зиёди байналхалқиро ба миён овардааст.

4. Омилҳои иқтисодӣ

Синзян як минтақаи бой аз ҷиҳати захираҳои табиӣ, махсусан нафту газ, мебошад.

Он нақши муҳиме дар лоиҳаи "Як камарбанд – Як роҳ" (Belt and Road Initiative) дорад, ки Чин барои рушди тичорат ва ҳамлу нақли байналмилалӣ пеш мебарад.

Сиёсатҳои рушди иқтисодӣ ва ҳамзамон маҳдудияти ҳукуқи иқтисодии ақаллиятҳо боиси ихтилофот гардидааст.

5. Омилҳои байналхалқӣ

Созмонҳои ҳукуқи инсон ва кишварҳои ғарбӣ Чинро барои нақзи ҳукуқҳои уйғурҳо танқид мекунанд.

Кишварҳои мусулмонӣ муносибати гуногун доранд: баъзеҳо сиёсати Чинро дастгирӣ мекунанд, баъзеи дигар онро маҳкум мекунанд.

Таҳримҳо ва маҳдудиятҳои иқтисодӣ аз ҷониби ИМА ва Иттиҳоди Аврупо барои фишор ба Чин ҷорӣ карда шудаанд.

Ҳамин тавр, масъалаи Синзян на танҳо як мушкили дохилии Чин, балки як масъалаи муҳимми байналхалқӣ бо таъсири васеъ ба муносибатҳои дипломатӣ ва геополитикӣ мебошад.

Сиёсати Чин дар Синзян, аз ҷумла тадбирҳои "муқобила ба терроризм" ва барномаи омӯзиши касбӣ, мавриди интиқод қарор гирифтааст.

Синзян ҳамчунон маркази амниятии Созмони ҳамкории Шанхай (СҶШ) боқӣ мемонад. Дар форуми Душанбе (2024) ташаббусҳои экологӣ ва мубориза бо терроризм мавриди баррасӣ қарор гирифтанд, ки дар он ШҶА ҳамчун як минтақаи буферӣ аз таҳдидҳои Афғонистон ва Осиёи Марказӣ баррасӣ шуд. Бо ин ҳол, иқдоми Чин дар минтақа, аз ҷумла назорати оммавӣ ва маҳдуд кардани озодихо, нигарониҳои кишварҳои ҳамсояро ба бор овардааст.

Масъалаи Синзян дар муносибатҳои Тоҷикистон ва Чин аҳаммияти хос дорад, зеро ҳарду кишвар ҳамсарҳад буда, робитаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии зич доранд.

Тоҷикистон, ҳамчун кишвари ҳамсоя ва шарики стратегӣ, муносибати эҳтиёткоронаеро нисбат ба ин масъала пеш гирифтааст

1. Муносибати расмӣ Тоҷикистон ба масъалаи Синзян

Тоҷикистон, мисли аксари кишварҳои Осиеи Марказӣ, дар мавриди масъалаи уйғурҳо мавқеи бетарафона ё ҷонибдори Чинро нигоҳ медорад.

Дар изҳоротҳои расмӣ, ҳукумати Тоҷикистон сиёсати Чинро ҳамчун масъалаи дохилии он меҳисобад ва ба қорҳои дохилии он даҳолат намекунад.

Тоҷикистон яқоя бо дигар кишварҳои ҳамсояи Осиеи Марказӣ борҳо дар созмонҳои байналмилалӣ аз мавқеи Чин пуштибонӣ кардааст [5].

2. Омилҳои геополитикӣ ва амниятӣ

Тоҷикистон бо вилояти Синзян марзи тулонӣ дорад, ки онро барои амният ва ҳамкориҳои марзӣ муҳим мегардонад.

Ҳамкориҳои наздики амниятӣ байни Душанбе ва Пекин, бахусус дар доираи Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ), вучуд дорад.

Чин ва Тоҷикистон барои мубориза бо терроризм, ифротгароӣ ва ҷудоихоҳӣ ҳамкорӣ мекунад, ки ин ба масъалаи назорат дар Синзян алоқаманд аст.

3. Омилҳои иқтисодӣ ва таъсири Чин

Чин яке аз сармоягузориҳои асосии Тоҷикистон мебошад, ки дар рушди инфрасохтор, саноат ва энергетика саҳм мегузорад.

Лоихаҳои бузурги роҳсозӣ, истихроҷи маъдан ва кишоварзӣ бо маблағгузориҳои Чин амалӣ мешаванд.

4. Омилҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ

Дар Тоҷикистон баъзе гурӯҳҳои шахрвандӣ ва шахсони алоҳида аз вазъи уйғурҳо изҳори нигаронӣ мекунад, аммо ин мавзӯ дар расонаҳои расмӣ кам баррасӣ мешавад.

Муносибати фарҳангӣ ва таълимӣ байни Тоҷикистон ва Чин рушд мекунад, аз ҷумла бо афзоиши теъдоди донишҷӯёни тоҷик дар донишгоҳҳои Чин ва таъсиси марказҳои фарҳангии чинӣ дар Тоҷикистон.

Тоҷикистон дар масъалаи Синзян сиёсати эҳтиёткорона ва мутавозинро пеш мебарад, то ҳам муносибатҳои дӯстона бо Чинро хифз кунад ва ҳам нооромии эҳтимолиро пешгирӣ намояд. Бо дарназардошти вобастагии иқтисодӣ ва геополитикӣ аз Чин, Душанбе бештар аз мавқеи Пекин ҳимоят мекунад ва аз даҳолат ба ин баҳсҳо худдорӣ менамояд.

АДАБИЁТ

1. Бармин В. Синзян дар муносибатҳои Шуравӣ-Хитой 1941–1949 / В. Бармин. – Барнаул: Нашриёти БПУ, 1999. — 199 с.
2. Гергелев Г.А. Сиёсати хориҷии Чин дар Осиеи Марказӣ: Шарҳи таърихшиносӣ / А. Гергелев. - Равандҳои байналмилалӣ, 2023.
3. Кендердин Т. Мусохиба дар бораи муносибатҳои Қазоқистону Хитой. - Радиои Озодӣ, 2024.
4. Китоби сафед Таърих ва инкишофи Синъзян. — Дафтари матбуоти Шурои давлатии Ҷумҳурии Мардумии Чин, 2003. – 68 с.
5. Лу Шуя. «Мушкилоти рушди ҳамкориҳои Чин ва Туркия дар ибтидои асри 21.» — Равандҳои байналмилалӣ, 2023.
6. Сироев К.Л. Синзян: Саволи бузург барои Чин ва Қазоқистон — Остона: ИМЭП, 2015. — 335 с.

МАСЪАЛАИ СИНЗЯН ДАР МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛХАЛҚӢ: ЗАМИНАИ ТАЪРИХИВУ СИЁСИИ МУШКИЛОТИ СИНЗЯН

Мақола ба таҳлили комплекси масъалаи Синзян дар заминаи муносибатҳои байналмилалӣ, бо таваҷҷуҳ ба таҳаввулоти таърихӣ ва заминаи сиёсии он бахшида шудааст. Ноҳияи мухтори Синзян-Уйғур дар Чин минтақаи муҳими стратегӣ мебошад, ки на танҳо дар Маркази таваҷҷуҳи Пекин, балки ҷомеаи ҷаҳонӣ низ қарор дорад. Дар мақола марҳилаҳои асосии шомилшавии Синзян ба Чин, сиёсати сулолаҳо ва ҳокимияти марказӣ, инчунин шаклҳои муқовимат аз ҷониби аҳолии маҳаллӣ баррасӣ карда мешаванд.

КАЛИДВОЖАҲО: муносибатҳои байналмилалӣ, геополитика, ҳуқуқи инсон, Як камарбанд як роҳ, ИМА, СММ, масъалаи миллӣ, сепаратизм.

СИНЬЦЗЯНСКИЙ ВОПРОС В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ: ИСТОРИЧЕСКАЯ И ПОЛИТИЧЕСКАЯ ПОДОПЛЕКА СИНЬЦЗЯНСКОЙ ПРОБЛЕМЫ

Статья посвящена комплексному анализу Синьцзянского вопроса в контексте международных отношений, с акцентом на его историческую эволюцию и политическую подоплёку. Синьцзян-Уйгурский автономный район Китая представляет собой стратегически важный регион, находящийся в центре внимания не только Пекина, но и мирового сообщества. В статье рассматриваются ключевые этапы включения Синьцзяна в состав Китая, политика династий и центральной власти, а также формы сопротивления со стороны местного населения.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: международные отношения, геополитика, права человека, "Один пояс — один путь", США, ООН, национальный вопрос, сепаратизм.

THE XINJIANG ISSUE IN INTERNATIONAL RELATIONS: HISTORICAL AND POLITICAL BACKGROUND OF THE XINJIANG PROBLEM

The article is devoted to a comprehensive analysis of the Xinjiang issue in the context of international relations, with an emphasis on its historical evolution and political background. The Xinjiang Uygur Autonomous Region of China is a strategically important region that is in the spotlight not only of Beijing, but also of the international community. The article examines the key stages of Xinjiang's incorporation into China, the politics of the dynasties and the central government, as well as the forms of resistance from the local population.

KEYWORDS: international relations, geopolitics, human rights, One Belt, One Road, USA, UN, national issue, separatism.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Маллаева М.* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети муносибатҳои байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки 17.

Сведения об авторе: *Маллаева М.* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе пр. Рудаки, 17.

Information about the author: *Malayeva M.* – Tajik National University, master`s student of the Faculty of International Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave.

МУШКИЛОТИ АСОСИИ СОҶАИ МАОРИФИ АФҶОНИСТОН ДАР СОЛҶОИ 1996-2016

Одинаева Т.А.

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Таърихи инсоният гувоҳ аст, ки Афғонистон дар масири таърих ба макони даргириҳои соҳибқудратон ва манфиатҷӯи кишварҳои дуру наздик табдил ёфтааст. Махсусан, дар даҳаи охири солҳои 90-уми асри 20 дар Афғонистон, аниқтараш 26-уми сентябри соли 1996 ҳаракати “Толибон” воридаи Кобул шуданд ва дастгоҳи марказии ҳукуматро ба даст оварда, дар бахшҳои идории аксари қаламрави Афғонистон ҳукумат карданд. Ҳукумати қонунии онвақтаи Афғонистонро профессор Бурҳониддин Раббонӣ робарӣ мекард ва ӯ бо ҳамроҳии қаҳрамони миллии Афғонистон Аҳмадшоҳ Масъуд дар муқобили ҳаракати “Толибон” мубориза мебард.

Бояд гуфт, ки бархӯрди муҳолифини давлат бо Иёлоти муттаҳидаи Амрико вазъияти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии Афғонистонро рӯ ба бӯҳрон гузошт. Мардуми Афғонистон дар натиҷаи шароити ба амал омада аз ҳар ҷиҳат мушкилоти гуногунро мутаҳаммил шуданд.

Намояндагони ҳаракати “Толибон” аз манотиқи рустой бархоста, ашхоси дур аз илму дониш ва бефарҳангу мутаассиб ба одатҳои қавмиву динӣ буданд. Ин гурӯҳ ба таҳсилкардаҳои мактабҳои ғайридинӣ бо назари бад менигаристан ва дар миёни онҳо назари бадбинӣ нисбат ба маданияти шаҳрнинӣ вучуд дошт. Онҳо ба ин назар буданд, ки низоми шаҳрӣ мучиби рушди бединӣ мебошад. “Толибон” бо ҳамин зеҳният ба қудрат расиданд ва дар миёни онҳо қасоне, ки диди рушантар доштанд, таҳти таъсир қарор гирифтанд. Аксарияти онҳо наметавонистанд шомили муҳити шаҳрӣ гарданд ва арзишҳои низоми шаҳрӣро бипазиранд, кӯшиш карданд то шаҳрҳоро ба рустоҳо мубаддал созанд [8, с. 109; 2, с. 75]. Ҳамин тавр, мавҷудият ва таъсироти манфии зеҳниятҳои қабилавӣ ва таассуби динӣ болои маориф, ба хусус бар духтарон ва занони ҷомеаи мутамаддини афғон дар шакли мустақим таъсири манфӣ гузошта буд [4, с. 15; 1, с. 33].

Муҳтаво. Дар таърихи Афғонистон яке аз таҳаввулоти бузург, ки дар соли 2001 рух додааст, ин сарнагун карда шудани ҳукумати “Толибон” ва таъсиси ҳукумати нав ба ҳисоб меравад. Барои таъсиси ҳукумати нави Афғонистон “Конфронси Бонн” нақши муҳим бозид. Конфронси Бонн аз нахустин ва барҷастатарин иқдоми нави ҷомеаи ҷаҳонӣ буд, ки бо ҳамкорӣ ва ҷомеаи ИМА ва кишварҳои ҳамсоия Афғонистон (6+2) ва бо иштироки намояндагони гурӯҳҳо ва ҷамъиятҳои Афғонистон дар таърихи 27-уми декабри соли 2001 дар меҳмонхонаи давлатии Питерсборги шаҳри Бонни Олмон баргузор гардид ва он оғозе буд барои барқарории сулҳ ва таҳаввулоти сиёсӣ дар Афғонистон. Конфронси Бонн, ки дар охири марҳила мавзӯи рафъи мушкилоти Афғонистонро баррасӣ намуд ва баъд аз 9 рӯзи баҳсу музокирот хотима ёфт, натиҷаи он хеле муваффақиятомез буд. Ин конфронс ҳалли мушкилоти иқтисодӣ, сиёсӣ ва рушди маорифи Афғонистон мавриди баррасӣ қарор гирифт, ки натиҷа он барои Афғонистони навин муҳим ҳисобида мешавад.

Аз ҷониби дигар бояд қайд кард, ки қудрат ва давлати “Толибон” дар оғози соли 2001 аз саросари Афғонистон сарнагун шуд, вале осори харобӣ ва ваҳшигарии ин ҷараёни ифротӣ дар саросари Афғонистон барои ҳамеша боқӣ монд [5, с. 444].

Тибқи таҳлилҳои Созмони байналмилалӣ ЮНИСЕФ то соли 2001, аниқтараш дар давраи ҳокимияти “Толибон” 90% қанон ва 63% мардон дар рустоҳо аз хату савод бебаҳра буданд. Дар соли 2001 қантар аз 1 миллион шогирдон асосан писарон тавассути 20700 муаллим дар 3400 мактаб таҳти таълиму тарбия қарор доштанд. Низоми таълиму тарбия ҷавобгӯи талабот набуд ва барои духтарон имконоти таълиму тарбия вучуд надошт. Албатта шумораи қаме аз шогирдон ба таълиму тарбия дастрасӣ доштанд.

Қобили зикр аст, ки хатмкунандагони муассисаҳои таълимӣ нисбат ба шумулияташон ба мактабҳо хеле кам мебошанд. Зеро таҳлилҳо нишон дод, ки миқдори муайяне, ки шомили мактаб мегарданд, ҳамаи онҳо дар муассисаҳои таълимӣ то ба охир таҳсил намуда, онҳоро хатм накардаанд. Агар ба рақамҳо назар афканем дар соли 2003 шумораи воридшавии хонандагон ба мактабҳо 901130 нафарро ташкил диҳад, пас аз 12 соли таҳсил, аниқтараш дар соли 2014 шумораи хатмкунандагон 344532 нафарро ташкил намудааст. Албатта, раванди кам гардидани хатмкунандагонро метавон ба омилҳои зайл вобаста донист:

1. қисме аз оилаҳо, ки дар ноҳияҳои дур аз марказ бо фарҳанги рустой ва анъанавӣ сару қор доранд, духтарон ва писарони хешро аз рафтани ба мактаб монеъ гардидаанд.
2. аксари хонаводаҳо нисбати ноамниҳо маҷбур гардиданд, ки фарзандони хешро қабл аз хатм кардани мактаб, аз идомаи таҳсил боздоранд.
3. теъдоди аз оилаҳо аз рафтани фарзандони хеш ба мактабҳо бинобар мушкилоти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ монеъ шудаанд.

Дар натиҷаи омилҳои мазкур теъдоди шогирдони хатмкунанда аз теъдоди шогирдони шомилшаванда ба мактабҳо кам гардад.

Бояд қайд намуд, ки самара ва натиҷаи ин ҳама таҳаввулотҳои сиёсӣ дар Афғонистон ҳамла ба мактабҳо, бахши дигаре аз силсилаи амалиётҳо алайҳи афроди ғайринизомӣ аст, ки мутаассифона дар солҳои охир борҳо такрор ёфтааст. Бархе ҳамлаи мусаллаҳона ба муаллимон ва шогирдон мебошад, ки аз муҳимтарин омил аст, ки дар ин замина бештари шогирдон мактабҳоро тарк кардаанд. Охири гузориш дар ин замина, ки аз сӯйи суҳангӯи Вазорати маорифи Афғонистон моҳи апрели соли 2007 ба нашр расидааст, чунин омадааст: “Вазорати маорифи Афғонистон аз афзоиши талафоти донишомӯзон ва муаллимон дар асари ҳамлаҳои афроди мусаллаҳ хабар додаанд”. Инчунин, қайд гардидааст, ки дар ин раванд 300 нафар аз донишомӯзон ва муаллимон дар нуқоти мухталифи Афғонистон қони худро аз даст додаанд. Дар изҳороти суҳангӯи Вазорати маориф гуфта мешавад, ки ин омор сол ба сол дар Афғонистон бештар гардидааст [3, с. 62].

Ба гуфтаи намояндаи Вазорати маорифи Афғонистон дар соли 2016 даҳҳо мактаб аз қониби афроди мусаллаҳ ба оташ қашида шуда ва ё биноҳои мактабҳо хароб карда шуданд. Намояндаи Вазорат мегӯяд, ки ҳамла ба мактабҳо ба таносуби соли гузашта тақрибан 50% камтар шудааст. Бештари ҳамлаҳо ба мактабҳо ва донишомӯзон дар минтақаҳои ҷанубии Афғонистон ба амал омадааст ва он ҳам минтақаҳои мебошанд, ки фаъолияти ғуруҳҳои “Толибон” дар он дар авҷ аст [7, с. 18].

Ҳамчунон, дар қараёни ин таҳаввулотҳои сиёсӣ 3,5 миллион кӯдак бо сабаби ноамнӣ аз таҳсил маҳрум гардидаанд. Муҳаммад Иброҳим Шинворӣ сарпарастии Вазорати маорифи Афғонистон чунин изҳор медорад, ки “ноамнӣ ва ғайри иқтисодиро метавон аз омилҳои умдаи дур мондани қудакон аз омӯзиш донист. Вазорати маориф эълон дошт, ки дар ҳоли ҳозир 3,5 миллион қудак дар Афғонистон аз омӯзиш маҳрум ҳастанд, ки 75%-и онро духтарон ташкил медиҳанд. Худуди 1200 мактаб дар минтақаҳои ғуноғуни кишвар ба иллати ноамниҳо низ аз фаъолият боз мондаанд. Тибқи таҳлилҳо дар саросари кишвар дар соли 2016 қариб 400 мактаб баста шудааст. Суҳангӯи Вазорати маориф қайд намудааст, ки дар соли 2016 инчунин зиёда аз 250 мактаб бозқушӣ гардидааст” [7, с. 18].

Ҳарчанд, ки қанг дар соли 2001 дар саросари Афғонистон ба поён расид, вале осори харобиовари он дар тамоми Афғонистон барои ҳамеша боқӣ монд [5, с. 444].

Вазири қорҳои хориҷии “Толибон” Мулло Муҳаммад Ғавс дар як нишаст бо ҳайати СММ мушкилии “Толибон”-ро дар ин робита ба таври мухтасар чунин баён кард: “...бо афроди низомии хеш аҳдномае дорем, ки яке аз қисматҳои он манъи мавзуи таҳсили занон аст. Агар мо ин аҳдномаро иҷро накунем, низомӣ марзҳои қангиро раҳо карда ва ба рустоҳои худ бармегарданд. Аз ин лиҳоз, то замоне, ки муҳолифин дар баробари мо қарор доранд, мо низ барои қанг бо онҳо ниёз ба қангҷӯени деҳот ва қобил дорем. Пас мо маҷбур

ҳастем, ки ба ин сиёсат идома диҳем. Тағйироти ин сиёсат замоне мумкин аст, ки ҷанг ба поён бирасад” [10, с. 121].

Ҳамин тавр, бо дур сохтани занон аз низоми маориф, ки аксарияти муаллимони кишварро занҳо ташкил мекарданд, дар ҳақиқат низоми тадриси муосири Афғонистон фалаҷ гардид.

Қобили қайд аст, ки “Толибон” дар ибтидо ба иллати мушкилоти иқтисодӣ қодир набуданд, ки барои занон шароити дурусти таҳсилро фароҳам созанд. Чомаи ҷаҳонӣ бо дарназардошти ин масъала аз роҳҳои мухталиф саъйи мекард, то “Толибон”-ро ба тағйири сиёсат дар низоми маориф ташвиқ намоянд. Аз ҷумла, чомаи Аврупо ҳозир буд ҳарчи сохтмону таъмини ҳамаҷиҳатаи панҷ мактаби духтаронаро дар Кобул бо шароите, ки “Толибон” хоҳони он буданд, ба уҳда бигиранд [6, с. 91].

Муовини Вазорати умури хориҷии Норвегия дар мулоқот бо Истониқзай – муовини Вазорати хориҷии “Толибон” пешниҳод намуд, ки чомаи ҷаҳонӣ ва Аврупо омодаанд то 10 мактаби бузургро дар шаҳри Кобул бунёд ва таъмир намоянд, ба шарте, ки 5 мактаби он барои духтарон бошад. Дар қисмати ҳамлу нақли амният ва шаръии шогирдон (духтарон) низ омодагии лозимӣ дар назар гирифта хоҳад шуд. Истониқзай дар ҷавоб гуфт, ки ҳукумати “Толибон” дар ин кор мушкилӣ намебинанд, аммо дар ибтидо бояд комиссия аз ду тараф мавзӯро ба диққат мавриди арзёбӣ қарор диҳад [10, с. 121]. Муовини Вазири қорҳои хориҷии Норвегия ин мувофиқати “Толибон”-ро дар як конфронси матбуотӣ дар шаҳри Кобул ба унвони як қадами муҳим арзёбӣ намуд. Аммо ин иқдом дар амал татбиқ нашуд ва дар рӯзҳои аввали эълони ин хабар аз ҷониби “Толибон” пазируфта нашуд ва он аз Қандаҳор рад шуд.

Дар натиҷаи вазъи ба амаломата ҳазорон хонанда Афғонистонро тарк кард ва аҳоли барои ба таҳсил фаро гирифтани фарзандонашон роҳи кишварҳои дигар, махсусан Покистонро пеш гирифтанд. Инҳо мардумони хушбахти чомаи Афғонистон буданд, ки имконоти модии зиндагӣ дар Покистонро доштанд, вале аксарияти хонаводаҳое, ки дар Афғонистон боқӣ монданд ва тавони молии сафар ба хориҷро надоштанд, фарзандонашон аз таҳсил дур монданд.

Мушкилоти сиёсӣ ва иқтисодӣ маҷбур кард бисёре аз муаллимон тарки вазифа кунанд ва ба ин васила шароити таълиму тарбия рӯ ба харобӣ овард. Вазъи нодурусти низоми маориф баъзе аз муассисоти хайрияи хориҷиро водор сохт, ки дар ин соҳа барномаҳоеро рӯйи даст гиранд. Аз ҷумла, як муассисаи ғайридавлатии кишвари Туркия дар вилоятҳои мухталифи кишвар ба таъсиси мактабҳои таҳти унвони “Ориёно-афғон-турк” пардохт. Ин мактабҳо писаронро аз синфи шашум, пас аз супоридани имтиҳони давлатӣ қабул мекард ва дар онҳо тамоми имконоти омӯзиш бо усули пешрафта ба роҳ монда шуда буд. Барномаҳои таълимии мактабҳо тавре буд, ки дар баробари дарсҳои замонавӣ, улуми динӣ, забонҳои туркӣ, англисӣ ва арабӣ низ тадрис дода мешуд. Омӯзгорон дар бисёре аз фанҳои дарсӣ бо кумаки технологияи муосир низоми замонавии омӯзишро ба роҳ монданд, ки дар Афғонистон ин тарзи тадрис ҳаргиз собиқа надошт. Кумак ба ин мактабҳо аз тариқи як созмони исломӣ дар дохили Туркия ва аз роҳи ҷалби кумакҳои мусалмонон сурат мегирифт ва омӯзгорони ин мактабҳо аксарияташон туркҳо ва аз улуми динӣ хабардор буданд [8, с. 111].

Хулоса. Дар кишвари Афғонистон миёни солҳои 1991-2001 таҳаввулоти бузург ва назарраси мусбат ва манфӣ, минҷумла монеаҳои бузурге дар соҳаи маориф то сукути Толибон руҳ додаанд, ки ҷуброни онҳо қариб номумкин аст. Аммо, баъд аз сарнагунии Толибон ҷиҳатҳои мусбати таҳаввулот дар Афғонистон, таъсиси давлати муваққатӣ, интиқоли ҳукумат ва бунёди ҷумҳурии исломӣ мебошад. Албатта, дар миёни солҳои 2001-2016 дар соҳаи маорифи Афғонистон пешрафтҳои ҷашмгире низ руҳ додааст. Қобили тазаққур аст, ки барои таъсиси ҳукумати Афғонистон Конфронси Бонн нақши муҳим бозид. Конфронси Бонн аз нахустин ва барҷастатарин иқдоми нави чомаи ҷаҳонӣ буд, ки бо ҳамкорӣ ва Ҳимояти ИМА ва кишварҳои ҳамсои Афғонистон (6+2) ва бо иштироки

намояндагони гурӯҳҳо ва ҷамъиятҳои Афғонистон дар таърихи 27-уми декабр соли 2001 дар меҳмонхонаи давлатии Питерзборги шаҳри Бонни Олмон баргузор гардид ва он оғозе буд барои барқарорсозии сулҳ ва таҳаввулоти сиёсӣ дар Афғонистон мебошад.

Натиҷаҳои ин ҳама таҳаввулоти сиёсӣ дар кишвари Афғонистон рӯй овардан ба мактаб ва маориф мебошад, вале мутаассифона дар солҳои охир ҳамлаи мусаллаҳонаи экстремистиву террористӣ ба муаллимон ва шогирдон ва дар маҷмӯъ ба мактабҳо афзудааст, ки тавассути афроди марбут ба ғуруҳи “Толибон”, сурат гирифтаанд.

Дар ин давра мардуми Афғонистон иддао доштанд, ки чаро давлати Афғонистон баъд аз Конфронси Бонн бо сарозер шудани ҳазорон миллион доллар ба хусус дар баҳши рушди маориф аз тарафи созмонҳои байналмилалӣ ва кишварҳои кумаккунанда ба монанди кишварҳои Аврупо, Осиё ва ҳатто ИМА, Австралия ва ғайраҳо, ба таври дуруст мудирӣ ва масъулиятпазирӣ накард ва ба таври воқеӣ он амалӣ ва татбиқ нашуд. Эҳё ва инкишофи маорифи Афғонистон имрӯзҳо низ ба кумакҳои кишварҳои хориҷӣ вобастагӣ дорад.

Ба гуфтаҳои боло нигоҳ накарда, имрӯзҳо агар ба сатҳи савод ва соҳаи маорифи Афғонистон назар андозем, Афғонистон аз ҷумлаи кишварҳоест, ки поёнтарин дараҷаи саводро доро мебошад, чаро ки асароти ҷангҳои дохилии Толибон ва амалиётҳои низомии Нерӯҳои байналмилалӣ мусоидати амният (ISAF) дар даҳсолаҳои минбаъда шаҳрвандони Афғонистонро дар тамоми соҳаҳо, ба хусус дар соҳаи маориф ба мушкилоти ҷиддӣ рӯ ба рӯ кард. Як қисме аз мардум бар асари ҷангҳои табоҳгар кушта ва қисми дигар муҳочирӣ бесарпаноҳ шуданд. Духтаронро ба таври кул аз баҳраи савод маҳрум гардонид ва толибилмон низ ҳамагӣ аз савод баҳраманд набуданд. Агар қисме аз онҳо ба дарс фаро гирифта шуда бошанд ҳам, мутаассифона аз дарсҳои замонавӣ хабаре надоштанд.

АДАБИЁТ

1. Афзалӣ Б. Толибон ва маориф. – Пешовар, 2014. -155 с.
2. Вафой Шокир. Бузургтарин рӯйдодҳои се даҳаи ахир дар Афғонистон. –Пешовар, 2007. -250 с.
3. Фафурӣ А.С. Нигоҳе ба ҳадафҳои ҳасмонаи Толибон дар Афғонистон. – Пешовар, 2005. – 240 с.
4. Гулзамон Фуруғ. Таърихи таълим ва тарбия дар Афғонистон. – Техрон, 2007. – 280 с.
5. Давлатободӣ Басир Аҳмад. Шиносномаи Афғонистон. –Техрон, 2003. – 612 с.
6. Замонӣ Г. Фаъолияти СММ дар соҳаи маорифи Афғонистон баъди Конфронси Бонн. –Техрон, 2008. – 112 с.
7. Истворт Р.Т. Чараҳои оташ дар Афғонистон. –Кобул, 2002. -190 с.
8. Мужда Ваҳид. Афғонистон ва панҷ соли сулҳи Толибон. –Техрон, 2002. -188 с.
9. Рафиқ А. Афғонистон дар овони ҳукумати устод Бурҳониддин Раббонӣ. – Кобул, 2007. – 155 с.
10. Соқиб М. Афғонистон ва кишварҳои аврупоӣ. –Техрон, 2005. – 213 с.

МУШКИЛОТИ АСОСИИ СОҲАИ МАОРИФИ АФҒОНИСТОН ДАР СОЛҲОИ 1996-2016

Дар мақолаи мазкур вазъи соҳаи маориф дар Афғонистон дар давраи ба қудрат расидани ҳаракати «Толибон» ва ҷараёни амалиётҳои ҳарбии Қувваҳои байналмилалӣ мусоидат ба амният (ISAF) мавриди таҳлил қарор мегирад. Бар пояи андешаҳои таҳлилгарон ва коршиносони соҳаҳои сиёсӣ ва фарҳангӣ, ки масъалаи Афғонистон ва низомии маорифи онро баррасӣ намудаанд, равшан мегардад, ки решаҳои ақибмондагии маорифи ин кишвар аз бухрони тулонии сиёсӣ ва иҷтимоии ҷаҳон даҳсолаи охир маншаъ мегиранд. Ин бухронҳо ба равандҳои таълим ва тарбия таъсири ҷиддии манфӣ расонида, боиси ба вучуд омадани мушкилоти сершумор дар ҳаёти иҷтимоии шаҳрвандони Афғонистон гардидаанд. Аз ҷумла, мушкилоти калидӣ дар соҳаи маорифи Афғонистон ба набудани амният, заъфи иқтисодӣ, коҳиши ҳамбастагии иҷтимоӣ, нобаробарӣ ва суст гардидани руҳияи бародарӣ дар ҷомеаи афгон марбут доништа мешавад. Ҳамзамон, Афғонистон натавонист идора ва истифодаи самараноки маблағҳои бузурги кумаки байналмилалӣро, ки пас аз Конфронси Бонн аз ҷониби созмонҳои байналмилалӣ ва кишварҳои Аврупо, Осиё, инчунин Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва Австралия пешниҳод гардида буданд, ба таври лозима таъмин намояд, бахусус дар баҳши маориф. Дар натиҷа, қисмати назарраси барномаҳои кумаки байналмилалӣ дар ин самт ба таври ғайри муассир амалӣ нагардид.

КАЛИДВОҶАҲО: маориф, Вазорати маориф, рушди соҳаи маориф, мактабҳо, амният, иқтисод, ҳамбастагии иҷтимоӣ, баробархуқуқӣ.

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СФЕРЫ ОБРАЗОВАНИЯ АФГАНИСТАНА В 1996–2016 ГОДАХ

В данной статье анализируется состояние сферы образования в Афганистане в период прихода к власти движения «Талибан», а также в ходе военных операций Международных сил содействия безопасности (ISAF). На основе мнений аналитиков и экспертов в области политики и культуры, изучавших проблему Афганистана и его систему образования, становится очевидным, что истоки отсталости образовательной сферы страны берут начало в затяжном политическом и социальном кризисе последних четырёх десятилетий. Эти кризисные процессы оказали серьёзное негативное влияние на системы обучения и воспитания, что привело к возникновению многочисленных социальных проблем в жизни граждан Афганистана. В частности, ключевые проблемы в сфере образования Афганистана связаны с отсутствием безопасности, слабостью экономики, снижением уровня социальной сплочённости, неравенством и ослаблением духа братства в афганском обществе. В то же время Афганистан не сумел обеспечить эффективное управление и рациональное использование значительных объёмов международной финансовой помощи, предоставленной после Боннской конференции международными организациями, а также странами Европы и Азии, Соединёнными Штатами Америки и Австралией, особенно в образовательном секторе. В результате значительная часть программ международной помощи в данной сфере не была реализована в полном объёме и с должной эффективностью.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: образование, Министерство образования, развитие сферы образования, школы, безопасность, экономика, социальная сплочённость, равноправие.

THE MAIN PROBLEMS OF THE EDUCATION SECTOR IN AFGHANISTAN (1996–2016)

This article analyzes the state of the education sector in Afghanistan during the period of the rise to power of the Taliban movement and throughout the military operations of the International Security Assistance Force (ISAF). Based on the views of analysts and experts in political and cultural studies who have examined Afghanistan and its education system, it becomes evident that the roots of the country's educational underdevelopment stem from the prolonged political and social crises of the past four decades. These crises have had a profoundly negative impact on the processes of teaching and upbringing, resulting in numerous social challenges in the lives of Afghan citizens. In particular, the key problems in Afghanistan's education sector are associated with the lack of security, economic weakness, the decline of social cohesion, inequality, and the weakening of the spirit of brotherhood within Afghan society. At the same time, Afghanistan failed to ensure effective governance and efficient utilization of the substantial volumes of international financial assistance provided after the Bonn Conference by international organizations and countries of Europe and Asia, as well as the United States of America and Australia, especially in the education sector. As a result, a significant portion of international aid programs in this field was not fully and effectively implemented.

KEYWORDS: education, Ministry of Education, development of the education sector, schools, security, economy, social cohesion, equality.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Одинаева Тахмина Абдуҷабборовна* - Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, магистранти ихтисоси “Муносибатҳои байналхалқӣ”. **Суроға:** 734018, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ.

Сведения об авторе: *Одинаева Тахмина Абдуҷабборовна* — Институт изучения проблем государств Азии и Европы Национальной академии наук Таджикистана магистрант по специальности «Международные отношения». **Адрес:** 734018, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки.

Information about author: *Odinaeva Takhmina Abdujabborovna* — Institute for the Study of Asian and European Countries of the National Academy of Sciences of Tajikistan, master's student in International Relations. **Address:** 734018, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ В ШОС: ИНСТРУМЕНТЫ, ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Мирали М.М.

Таджикский национальный университет

В условиях санкционной политики западных стран в отношении Российской Федерации большую актуальность набирает необходимость распространения экономических связей на Восток, что позволит повысить устойчивость экономики. В соответствии с Концепцией внешней политики Российской Федерации, утвержденной Указом Президента Российской Федерации Владимиром Владимировичем Путиным от 31 марта 2023 года №229, в целях содействия адаптации мироустройства к реалиям многополярного мира Российская Федерация намерена уделять приоритетное внимание укреплению потенциала и повышению международной роли Шанхайской организации сотрудничества и других международных организаций, например, БРИКС. Также в данной Концепции закреплено стремление России к преобразованию Евразии в единое общее континентальное пространство мира и стабильности путем укрепления потенциала и роли Шанхайской организации сотрудничества в обеспечении безопасности в Евразии и содействии ее устойчивому развитию путем совершенствования деятельности Организации с учетом современных геополитических реалий. Таким образом, взаимодействие в интеграционных процессах является важным направлением российской внешней политики [1].

Стоит начать с того, что Россия в рамках Шанхайской организации сотрудничества взаимодействует с другими странами как в экономическом направлении, так и в содействии поддержания мира и безопасности, то есть в борьбе с терроризмом, экстремизмом и сепаратизмом. Шанхайская организация сотрудничества, в нынешних условиях, является отличным и крайне эффективным инструментом для поддержания качественного диалога между странами [2, с. 371].

Немного исторической сводки. Шанхайская организация сотрудничества была создана в июне 2001 года в городе Шанхае на встрече глав шести государств, таких как Россия, Китай, Казахстан, Киргизия, Таджикистан и Узбекистан. Данная организация начала расширяться только в 2017 году, когда в состав ее членов вошли Индия и Пакистан. Далее в 2023 году к ШОС присоединился Иран. Важным направлением деятельности ШОС является экономическая интеграция, которая началась еще в далеком 2003 году, когда страны-члены ШОС начали подписывать долгосрочные программы по экономическому сотрудничеству.

На данный момент ШОС реализует проекты, направленные на развитие торговых отношений и путей. Так, ведется строительство железных дорог, которые соединят Узбекистан с Афганистаном и Пакистаном, а также Китай с Кыргызстаном, строительство автомагистралей, трубопроводов для транспортировки энергоресурсов [3, с. 126]. Подобные проекты сыграют важную роль в развитии инфраструктуры и укреплении экономических связей в регионах, а также поспособствует дальнейшему углублению экономической интеграции для всех стран-членов Шанхайской организации сотрудничества.

Активно развивается финансовое сотрудничество, что может способствовать укреплению экономической интеграции, взаимопонимания и стабильности. ШОС сталкивается с серьезными экономическими задачами, такими как увеличение региональной торговли и консолидация энергетического потенциала стран-участниц. Организация прилагает большие усилия для снижения торговых барьеров и упрощения процедур торговли между странами-участницами.

Помимо вышесказанного, ШОС ставит перед собой важную задачу по совершенствованию диалога между государствами. Организация постоянно работает над упрощением переговоров и общения между странами-участницами ШОС [4, с. 133], опираясь на важный принцип консенсуса при принятии решений, что способствует стимулированию экономического прогресса.

Стоит уделить внимание опыту взаимного инвестирования. Данный опыт способствует синхронизации национальных законодательств, заявлений и взаимной интеграции. Так, например, взаимное инвестирование между Китаем и Россией привело к созданию надежного и долгосрочного партнерства. Еще в 2005 году Россия и Китай активизировали энергетические проекты между собой. После этого в 2009 году они подписали соглашение о сотрудничестве в области энергетики [5, с. 92]. И по сей день экономические связи между Россией и Китаем продолжают развиваться и оставаться достаточно тесными.

По мнению авторов, важно сказать и о том, что в рамках работы Шанхайской организации сотрудничества принципиально важным направлением для экономической интеграции стала тенденция к дедолларизации взаимной торговли [6, с. 170]. Так, было подписано соглашение о создании механизма взаиморасчетов в рублях и юанях, что способствовало особому сближению России с Китаем. По итогам данного соглашения, увеличилось число инвестиций, улучшилось взаимодействие в торговом направлении, большинство взаимных расчетов осуществляется в национальных валютах, что приводит к стабильности национальных валют.

Также, в рамках ШОС проводится активная гуманитарная политика в отношении стран Центральной Азии по борьбе с бедностью и улучшению условий жизни населения. Предполагается, что поддержка малых стран ШОС в развитии их социально-экономических отношений, а также стимулирование иностранных инвестиций и увеличение внутреннего производства, способствуют увеличению внутренней торговли между членами организации и благоприятно сказываются на экономике региона.

Вступление в июле 2023 года Ирана в число участников Шанхайской организации сотрудничества предоставило множество возможностей для дальнейшего экономического развития стран. Все дело в том, что Иран обладает крайне выгодным стратегическим расположением с доступом к морю и в Южную и Западную Азию. Важным направлением является расширение транспортных путей через Иран до Персидского залива. Сотрудничество с Ираном позволит получить доступ ко многим рынкам южной и западной Азии, несмотря на санкционное давление. Помимо этого, сотрудничество с Ираном поможет строительству сухопутного коридора «Восток-Запад» через Центральную Азию, который свяжет Китай с Черным морем и Ближним Востоком.

Отмечая перспективные направления развития ШОС, то здесь также мы хотим сказать о развитии транспортных соединяющих путей, например, строительство железной дороги Китай-Кыргызстан-Узбекистан, автомагистралей Китай-Пакистан и так далее, что будет способствовать ускорению товарооборота и созданию новых маршрутов для торговли.

Таким образом, в заключение мы хотим сказать, что ШОС играет очень важную роль в экономической интеграции стран. Дальнейшее развитие сотрудничества приведет к развитию торговли, улучшению социально-экономического положения стран и росту влияния ШОС. Для дальнейшего развития видится необходимым расширить членство организации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Указ Президента Российской Федерации от 31 марта 2023 года № 229 "Об утверждении Концепции внешней политики Российской Федерации" [Электронный ресурс] // URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/49090>
2. Мецлер В.Э., Кушнарев А.С. Экономическое взаимодействие стран в рамках Шанхайской организации сотрудничества // Вестник Уральского юридического университета. – 2023. – №3(70). – С. 367–373.
3. Пилипенко В.В. Анализ экономического взаимодействия в Шанхайской организации сотрудничества // Вестник университета. 2024. № 2. С. 124–132.
4. Кузнецова, М. А. Особенности экономического взаимодействия в рамках Шанхайской организации сотрудничества / М. А. Кузнецова // Инновационные перспективы Донбасса : материалы 9-й Международной научнопрактической конференции, Донецк, 23–25 мая 2023 года. – Донецк: Донецкий национальный технический университет, 2023. – С. 132-136.
5. Чукреев, А. А. Региональное экономическое взаимодействие в рамках Шанхайской организации сотрудничества: становление правовой основы / А. А. Чукреев // Вестник Тюменского государственного университета. Социально- экономические и правовые исследования. – 2021. – Т. 7, № 2. – С. 89-105.

6. Лузянин С.Г., Сафронов Е.И. (ред.) Стратегия развития Шанхайской организации сотрудничества до 2025 года: исходные реалии и фактор российско-китайского партнерства: монография. М.: ИДВ РАН; 2015. 168 с.

ҲАМГИРОИИ ИҚТИСОДӢ ДАР СҲШ: ВАСОИТ, МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМО

Дар мақола ҷанбаҳои иқтисодии ҳамкориҳои кишварҳои иштирокчиҳои СҲШ таҳлил карда мешаванд. Самтҳои асосии ояндадори ҳамкорӣ баррасӣ карда мешаванд. Ба самтҳои савдо, сармоягузорӣ, лоиҳаҳои инфрасохторӣ ва дигар соҳаҳои ҳамкорӣ диққат дода мешавад. Роҳҳои асосии рушд таҳлил ва тавсиф шудаанд. Имкониятҳои нави рушди иқтисодӣ дар робита ба узвияти Эрон дар СҲШ таҳлил карда мешаванд.

КАЛИДВОЖАҲО: Созмони ҳамкориҳои Шанхай, иқтисодиёт, ҳамгирӣ, ҳамкорӣ, тиҷорат, роҳҳои нақлиётӣ.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ В ШОС: ИНСТРУМЕНТЫ, ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье анализируются экономические аспекты сотрудничества стран-участниц ШОС. Рассматриваются основные, перспективные направления сотрудничества. Уделено внимание торговым направлениям, инвестициям, инфраструктурным проектам и другим сферам взаимодействия. Описаны основные пути развития. Анализируются новые возможности для экономического развития в связи с недавним вступлением в члены ШОС Ирана.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Шанхайская организация сотрудничества, экономика, интеграция, взаимодействие, торговля, транспортные пути.

ECONOMIC INTEGRATION IN THE SCO: TOOLS, CHALLENGES AND PROSPECTS

The article analyzes the economic aspects of cooperation between the SCO member countries. The main, promising areas of cooperation are considered. Attention was paid to trade areas, investments, infrastructure projects and other areas of interaction. The main development paths are described. New opportunities for economic development are analyzed in connection with Iran's recent accession to the SCO.

KEYWORDS: Shanghai Cooperation Organization, economics, integration, interaction, trade, transport routes.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Миралӣ Меъроҷиддин Маҳдӣ* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти кафедраи дипломатия ва сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 901020106. E-mail: merojiddinmirali@gmail.com

Сведения об авторе: *Мирали Меъроҷиддин Махди* – Таджикский Национальный Университет, магистрант кафедры дипломатии и внешней политики Республики Таджикистан. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 901020106. E-mail: merojiddinmirali@gmail.com

Information about the author: *Mirali Merojiddin Mahdi* - Tajik National University, master's student of the Department of Diplomacy and Foreign Policy of the Republic of Tajikistan. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 901020106. E-mail: merojiddinmirali@gmail.com

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ СОЗДАНИЯ ЛОГИСТИЧЕСКОГО И ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО ПОЯСОВ КАК ОСНОВНЫХ СОСТАВЛЯЮЩИХ КИТАЙСКОЙ ИНИЦИАТИВЫ

Алиев М.

Таджикский национальный Университет

Транспорт играет ключевую роль в экономическом развитии и международных отношениях государства. Он создает условия для роста экономики, повышения конкурентоспособности национальной экономики и улучшения уровня жизни населения. Совершенствование и дальнейшее развитие транспортной отрасли служат важными факторами, способствующими социально-экономическому прогрессу, повышению качества жизни и укреплению территориальной целостности страны.

Транспорт выступает в роли «локомотива» экономики. Транспортные предприятия заинтересованы в строительстве новых дорог и модернизации уже существующих. Повышение скорости доставки грузов приводит к экономии оборотных резервов компаний, росту прибыли владельцев недвижимости, привлечению новых природных материалов. Все это приводит к синергетическому эффекту увеличения коэффициента полезного действия перевозок. К тому же, расширение транспортной инфраструктуры способствует формированию вокруг нее кластеров экономического развития. [7]

Китайская инициатива "Один пояс, один путь" (ОБОР, также известная как "Пояс и путь") является амбициозным проектом, который направлен на укрепление экономических и политических связей между странами Азии, Европы и Африки. Она была представлена в 2013 году председателем КНР Си Цзиньпином и с тех пор стала важным элементом внешней политики Китая. Одним из центральных элементов этой инициативы является создание логистического и энергетического поясов, которые сыграют ключевую роль в обеспечении стабильности и роста мировых экономических отношений. [1]

Логистический пояс в рамках китайской инициативы охватывает построение транспортных и торговых маршрутов, которые соединяют Китай с различными странами, образуя сеть, способную обеспечить эффективное перемещение товаров и услуг. Этот пояс направлен на развитие инфраструктуры, улучшение транспортных связей и оптимизацию логистических цепочек. [4, с. 8-12.]

Одной из ключевых предпосылок для создания логистического пояса является стремление Китая укрепить свои торговые связи и расширить рынки сбыта. Китай — крупнейший производитель и экспортер в мире, и логистические маршруты, которые обеспечивают быструю и эффективную транспортировку товаров, имеют стратегическое значение для поддержания конкурентоспособности китайской экономики. Модернизация и расширение транспортных путей способствуют не только снижению затрат на транспортировку, но и открывают новые возможности для торговли с соседними и дальними странами. [4, с. 8-12.]

Ключевыми компонентами логистического пояса являются железные дороги, автомагистрали, порты и аэропорты. Строительство новых транспортных коридоров, таких как Китайско-Пакистанский экономический коридор или железная дорога Китай-Европа, значительно сокращает время доставки товаров, улучшает связи между странами и способствует расширению экономического взаимодействия. [2, с. 67.]

Энергетический пояс является неотъемлемой частью китайской инициативы, направленной на обеспечение стабильности энергетических поставок в Китай и другие страны, участвующие в проекте. С учетом того, что Китай является крупнейшим потребителем энергии в мире, создание надежных и устойчивых источников поставок энергии имеет критическое значение для его экономического роста.

Основной задачей энергетического пояса является обеспечение Китая энергетическими ресурсами, такими как нефть, газ, уголь и альтернативные источники энергии, а также создание инфраструктуры для их транспортировки. Примером такого проекта является строительство трубопроводов, таких как Китайско-Казахстанский и Китайско-Русский трубопроводы, которые обеспечивают поставки природного газа и нефти из России и Центральной Азии.

Кроме того, Китай активно развивает энергетические коридоры, включая проект "Китай—Центральная Азия—Западная Азия", который включает строительство новых трубопроводов и развитие энергетических инфраструктур, которые обеспечат стабильные и надежные поставки энергии для Китая и других стран региона. Такие проекты помогают обеспечить не только энергетическую безопасность Китая, но и создать новые рабочие места и экономические возможности для стран-партнеров. [5]

Геополитические и экономические факторы

Одной из важных предпосылок для создания логистического и энергетического поясов является стремление Китая усилить свое влияние в международной политике и экономике. С каждым годом Китай становится все более активным игроком на мировой арене, и создание эффективных торговых и энергетических маршрутов позволяет укрепить его позиции как ключевого экономического центра.

Важным фактором является также потребность Китая в диверсификации своих поставок энергии и сырья, чтобы избежать зависимости от узких и потенциально уязвимых источников. Реализация энергетических и логистических коридоров помогает китайским властям сократить риски, связанные с энергетической безопасностью, и создать условия для стабильного роста экономики. [3, с. 278.]

В заключении, необходимо отметить, что создание логистического и энергетического поясов в рамках китайской инициативы "Один пояс, один путь" является важным шагом в укреплении экономических связей между странами и регионами, а также в обеспечении стабильности и безопасности энергетических и торговых потоков. Эти два компонента служат основой для более глубокого экономического и политического взаимодействия, создавая новые возможности для стран-участников и обеспечивая устойчивое развитие для Китая и его партнеров.

Лидеры КНР так и позиционируют «Один пояс, один путь» в качестве новой, инновационной модели сотрудничества, выделяя в ней черты, отличные от традиционной. Понятие традиционной модели экономического сотрудничества вытекает из определения, данного ей в экономической литературе, как «объективный процесс развития многообразных экономических и научно-технических связей между странами мира, группами стран, социально-экономическими и политическими системами двух стран на принципах независимости, равноправия и взаимной выгоды сторон».[6, с.249.]

Таким образом выдвинутая руководством КНР инициатива «Один пояс, один путь» выступает сегодня в качестве движущей силы, или моста, соединяющего восточную и западную цивилизации. Эта мощная торгово-логистическая артерия играет роль экономического и культурного стержня, объединившего страны Азии и Европы. Она способствует укреплению политического доверия и стимулирует взаимную интеграцию, создает более глубокую культурную коммуникацию, которая расширяет обмены стран вдоль этого маршрута. Китайская инициатива «Один пояс, один путь» выступает ключевым проектом соединения суперконтинента различными странами, большими и малыми. Логическим продолжением этого конкретного проекта является фундаментальная идейная концепция Сообщества единой судьбы человечества. Она открывает новые горизонты для мирового развития, международного сотрудничества, устранения конфликтов между странами, народами, религиями. Эта всеохватывающая мир концепция и есть глобализация по-китайски.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бояркина А.В., Печерица В.Ф., Мефодьева С.А. Традиционная культура Китая в контексте концепции «сообщества единой судьбы для человечества» // Вестник Забайкальского государственного университета. 2018. Т. 24. № 8. С. 56-64.
2. Лю И., Авдокушин Е.Ф. Проект «Один пояс, один путь» 2.0 – стратегия стимулирования глобальной экспансии Китая // Мир новой экономики. 2019. № 1. С. 67-76.
3. Михайленко А.Н. Сопряжение евразийской интеграции и китайского проекта «Один пояс – один путь» // Большая Евразия: развитие, безопасность, сотрудничество. М., 2018. С. 275-279.
4. Островский А.В. Китайский проект «Экономический пояс Шелкового пути» как путь к международному экономическому сотрудничеству // Азия и Африка сегодня. 2016. Вып. 2. С. 8-12.
5. Фролова И.Ю. Китайский проект «Экономический пояс Шелкового пути»: развитие, проблемы, перспективы // Проблемы национальной стратегии. 2016. № 5. С. 47-67.
6. Экономическая энциклопедия: Политическая экономия: в 4 т. / отв. редактор А. М. Румянцев. М.: Сов. Энциклопедия. 1972. С. 249.
7. Цзя Цзиньцзин. Пусть «китайский ритм» направляет мир // Russian.china.org.cn: сайт. 2017. 8мая. URL: http://russian.china.org.cn/exclusive/txt/2017-05/08/content_40767093.htm (дата обращения 20.03.2025)

ЧАНБАҲОИ АСОСИИ ЭҶОДИ КАМАРБАНДИ ЛОГИСТИКӢ ВА ЭНЕРГЕТИКӢ ҲАМЧУН ҚИСМҲОИ АСОСИИ ТАШАББУСИ ХИТОЙ

Дар ин мақола чанбаҳои асосии ташкили камарбанди логистикӣ ва энергетикӣ дар доираи ташаббуси Чин "Як камарбанд, як роҳ" таҳлил карда мешаванд. Минтақаи логистикӣ ба рушди хатсайрҳои нақлиётӣ, ки Чинро бо дигар кишварҳо мепайвандад, равона карда шудааст, ки ба суръат бахшидани интиқоли молҳо ва бехтар кардани робитаҳои тиҷоратӣ мусоидат мекунад. Ҷузъҳои муҳими ин камарбанд роҳи оҳан, шохроҳҳо, бандарҳо ва фурудгоҳҳо мебошанд. Камарбанди энергетикӣ ба таъмини таъминоти устувори энергия, аз ҷумла нафт, газ ва манбаҳои алтернативӣ нигаронида шудааст. Татбиқи ин лоиҳаҳо барои амнияти энергетикӣ Чин ва таҳкими нуфузи иқтисодии он аҳамияти стратегӣ дорад. Ташаббус ба холиши додани вобастагӣ аз таъминоти танг ва тавсеаи бозорҳои фуруш нигаронида шудааст. Рушди ин камарбандҳо ба рушди иқтисодии кишварҳои иштирокчи ва бехтар шудани суботи геополитикӣ дар минтақа мусоидат мекунад. "Як камарбанд, як роҳ" асоси ташкили формати нави ҳамкориҳои байналмилалӣ мегардад, ки манфиати тарафайн ва таҳкими робитаҳои глобалиро таъмин мекунад.

КАЛИДВОЖАҲО: логистика, ташаббуси Чин, як камарбанд, як роҳ, хатсайрҳои нақлиётӣ, иқтисод, ҳамкорӣ, инфрасохтор, амнияти энергетикӣ, робитаҳои тиҷоратӣ, суботи геополитикӣ.

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ СОЗДАНИЯ ЛОГИСТИЧЕСКОГО И ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО ПОЯСОВ КАК ОСНОВНЫХ СОСТАВЛЯЮЩИХ КИТАЙСКОЙ ИНИЦИАТИВЫ

В данной статье анализируются ключевые аспекты создания логистического и энергетического поясов в рамках китайской инициативы "Один пояс, один путь". Логистический пояс направлен на развитие транспортных маршрутов, соединяющих Китай с другими странами, что способствует ускорению перевозок товаров и улучшению торговых связей. Важными компонентами этого пояса являются железные дороги, автомагистрали, порты и аэропорты. Энергетический пояс ориентирован на обеспечение стабильных поставок энергии, включая нефть, газ и альтернативные источники. Реализация этих проектов имеет стратегическое значение для энергетической безопасности Китая и укрепления его экономического влияния. Инициатива направлена на снижение зависимости от узких поставок и на расширение рынков сбыта. Развитие этих поясов способствует экономическому росту стран-участников и улучшению геополитической стабильности в регионе. "Один пояс, один путь" становится основой для создания нового формата международного сотрудничества, обеспечивая взаимную выгоду и укрепление глобальных связей.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: логистика, китайская инициатива, Один пояс, один путь, транспортные маршруты, экономика, сотрудничество, инфраструктура, энергетическая безопасность, торговые связи, геополитическая стабильность.

KEY ASPECTS OF CREATING LOGISTICS AND ENERGY BELT AS MAIN COMPONENTS OF THE CHINESE INITIATIVE

This article analyzes the key aspects of creating logistics and energy belts within the framework of China's "One Belt, One Road" initiative. The logistics belt aims to develop transport routes connecting China with other countries, which helps to accelerate the transportation of goods and improve trade relations. Important components of this belt are railways, highways, ports and airports. The energy Belt is focused on ensuring stable energy supplies, including oil, gas, and alternative sources. The implementation of these projects is of strategic importance for China's energy security and strengthening its economic influence. The initiative is aimed at reducing dependence on narrow supplies and expanding sales markets. The

development of these belts contributes to the economic growth of the participating countries and the improvement of geopolitical stability in the region. "One Belt, One Road" is becoming the basis for creating a new format of international cooperation, ensuring mutual benefit and strengthening global ties.

KEYWORDS: logistics, Chinese initiative, One Belt, One Road, transport routes, economy, cooperation, infrastructure, energy security, trade relations, geopolitical stability.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Алиев Муҳаммадҷон* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти кафедраи дипломатия ва сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 557 37 5151. E-mail: aliev7172gs@gmail.com

Сведения об авторе: *Алиев Мухаммаджон* – Таджикский национальный университет, магистрант кафедры дипломатии и внешней политики Республики Таджикистан. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 557 37 5151. E-mail: aliev7172gs@gmail.com

Information about the author: *Aliev Muhammadjon* - Tajik National University, year master's student of the Department of Diplomacy and Foreign Policy of the Republic of Tajikistan. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 557 37 5151. E-mail: aliev7172gs@gmail.com

ВЛИЯНИЕ АФГАНСКОГО КРИЗИСА НА БЕЗОПАСНОСТЬ ТАДЖИКИСТАНА И ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ И ВЫЗОВЫ РЕГИОНАЛЬНОЙ СТАБИЛЬНОСТИ

Усмонов Д.А.

Таджикский национальный Университет

Афганский кризис, особенно после вывода международных сил в 2021 году и возвращения талибов к власти, оказал значительное влияние на безопасность и стабильность в Центральной Азии. Таджикистан, как сосед Афганистана, оказался в центре внимания международных и региональных сил, пытаясь балансировать между своими внутренними потребностями, внешними угрозами и многими внешнеполитическими вызовами. В данном контексте необходимо проанализировать, как события в Афганистане повлияли на безопасность Таджикистана и других стран Центральной Азии, а также какие стратегии применяют эти государства для обеспечения своей безопасности и региональной стабильности. Конфликт в Афганистане охватывает несколько десятилетий.

Сам регион является ареной геополитического противостояния. Борьба за власть внутри страны, гражданская война, смены режимов, интересы мировых держав, формирование и распространение радикальных исламистских форм, проблема наркотрафика [7] - все это ознаменовало Афганистан, как одну из самых неустойчивых зон, со всеми вытекающими из него угрозами не только для стран региона, но и для всего мирового сообщества. [1]

Афганистан представляет собой полиэтничное общество, в котором проживают такие народы, как пуштуны, таджики, хазарейцы, узбеки, туркмены, нуристанцы и др. Пуштуны являются наиболее многочисленной этнической группой, второе место занимают таджики.

Основными национальными языками являются дари и пушту насчитывается более 20 различных языков и диалектов. [2,с.76.]

Следует отметить, что движение Талибан по своему характеру представляет собой религиозно-националистическую силу и имеет свою специфику. Одним из важных особенностей движения является его идеология, которая представляет собой наряду с исламской формирование модели жизни человека с точки зрения пуштуно-центрической системы. Пуштуны живут согласно своему особому кодексу чести под названием «пуштунвали», которую считают своей моральной конституцией. Пуштунвали является сводкой всех норм и правил, определяющих поведение каждого пуштуна в обществе. [2,с.78.]

Другой спецификой является тоталитарно-религиозная диктатура, которую талибы пытаются установить в Афганистане. Несмотря на то, что государство со вторым приходом талибов к власти базируется на исламском халифате, во многом их действия переступают законы шариата. Именно это приводит к столкновению интересов талибов с различными этноконфессиональными и политическими группами внутри. [3]

Опасения Таджикистана насчет проводимой политики талибов обоснованы тем, что Афганистан имеет с Таджикистаном 1400 км сухопутной границы. [6] Исходя из этого географическое расположение Таджикистана и его близость к Афганистану делают страну уязвимой для различных вызовов, таких как:

➤ **Миграционные потоки:** после возвращения талибов к власти значительное количество беженцев и мигрантов из Афганистана направилось в соседние страны, включая Таджикистан. Это создало как гуманитарные проблемы, так и вызовы в сфере безопасности, поскольку среди беженцев могли оказаться люди с экстремистскими взглядами. [5]

➤ **Угрозы террористических группировок:** возврат талибов к власти способствовал укреплению террористических организаций, таких как Исламское государство (ИГ) и различные

исламистские группировки, которые могут проводить операции на территории Центральной Азии, в том числе на таджикской границе.

➤ **Нарушение региональной стабильности:** ослабление центральной власти в Афганистане привело к росту нестабильности, что непосредственно сказалось на безопасности Центральной Азии. Наличие нестабильных режимов и вооруженных конфликтов в регионе становится фактором, который угрожает безопасности всех стран Центральной Азии. [4]

Внешнеполитические стратегии Таджикистана в условиях афганского кризиса

В ответ на вызовы, создаваемые афганским кризисом, Таджикистан выработал ряд внешнеполитических стратегий, направленных на поддержание безопасности и стабильности в регионе:

➤ **Укрепление безопасности на границе с Афганистаном:** одной из первоочередных задач Таджикистана стало усиление охраны государственной границы с Афганистаном. В 2021 году Таджикистан начал укреплять свою пограничную инфраструктуру, увеличив численность пограничных войск и закупив современное оборудование для мониторинга и контроля границы.

➤ **Сотрудничество с соседями и международными партнерами:** Таджикистан активно сотрудничает с соседними странами Центральной Азии, особенно с Узбекистаном и Казахстаном, для обеспечения коллективной безопасности и сдерживания возможных угроз. Кроме того, Таджикистан поддерживает стратегическое партнерство с Россией, которая играет важную роль в обеспечении безопасности в регионе. В частности, Таджикистан является частью Организации Договора о коллективной безопасности (ОДКБ), что способствует углублению военного сотрудничества с Россией.

➤ **Активизация дипломатических усилий:** Таджикистан также активно работает на международной арене, стремясь обеспечить дипломатическую поддержку своей позиции по вопросу безопасности. Страна призывает к мирному разрешению афганского кризиса и выступает за вовлечение всех заинтересованных сторон в процесс стабилизации ситуации в Афганистане.

Вызовы для региональной стабильности

Афганский кризис продолжает оставаться значительным вызовом для стабильности Центральной Азии. К числу основных угроз можно отнести:

➤ **Экстремизм и терроризм:** возвращение талибов к власти в Афганистане стало катализатором для роста угроз экстремистских группировок в регионе. Страны Центральной Азии сталкиваются с угрозами от таких групп, как ИГ и местные исламистские фракции, которые могут использовать территорию Афганистана для своей деятельности.

➤ **Экономические и гуманитарные последствия:** Афганистан, находящийся в состоянии политической и экономической нестабильности, сталкивается с кризисом, который может оказывать влияние на соседние страны. Миграционные потоки, экономическая нестабильность и ухудшение гуманитарной ситуации в Афганистане также создают дополнительные риски для Центральной Азии.

➤ **Неопределенность внешней политики:** в условиях нестабильности в Афганистане многие внешние игроки, такие как США, Россия и Китай, могут принимать различные стратегические решения, которые могут повлиять на баланс сил в Центральной Азии. Страны региона должны учитывать влияние этих игроков на свои собственные внешнеполитические и экономические интересы. [9]

Подводя итоги необходимо отметить, что афганский кризис продолжает оказывать серьезное влияние на безопасность Таджикистана и всей Центральной Азии. В условиях новой политической реальности в Афганистане страны региона сталкиваются с множеством вызовов,

включая угрозы экстремизма, миграционные потоки и экономическую нестабильность. Таджикистан, с учетом своей географической близости к Афганистану, активно развивает внешнеполитические стратегии, направленные на укрепление безопасности и стабильности, как внутри страны, так и в регионе в целом. Однако угрозы, исходящие от нестабильного соседства, остаются актуальными, и дальнейшая координация действий с международными и региональными партнерами является ключом к обеспечению долгосрочной безопасности Центральной Азии.

Шанхайская организация сотрудничества (ШОС) и Организация договора о коллективной безопасности (ОДКБ) активно контролируют ситуацию и предпринимают меры для снижения напряженности на таджикско-афганской границе. [8] В Таджикистане проводятся совместные учения с подразделениями коллективных сил быстрого развертывания Центрально-Азиатского региона, что укрепляет безопасность страны. На юбилейном саммите ШОС была принята совместная декларация, в которой страны-участники призвали к становлению Афганистана как независимого, демократического и мирного государства, свободного от терроризма, войны и наркоторговли. В рамках этих организаций продолжается активное сотрудничество, направленное на обеспечение региональной стабильности и борьбу с угрозами, исходящими от соседних стран.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гарбузарова Е. Центральная Азия в меняющемся мире// <https://odkb-csto.org/upload/iblock/0ec/r8jyalpvw3encjhmx1i6rqovv9hl6e1.pdf?ysclid=m7bix7628204567101>(дата обращения: 08.03.2025).
2. Итяшева Д.Р., Лушина А.А., Рахимов К.Х., Чекрыгина Д.Д. Новый режим в Афганистане как вызов безопасности республики Таджикистан // Постсоветские исследования. 2023. Т. 6. № 1. -С. 76-86.
3. Князев А.А. Афганские события весны-лета 2021 г. и обновленная региональная безопасность // Постсоветские исследования. — М., 2021. -№4(6). — С. 456-469.
4. Князев А.А. Афганский кризис и безопасность Центральной Азии (XIX — начало XXI в.). -Душанбе: Дониш, 2004.
5. Салимов Ф.Н. Вызовы и возможности, связанные с миграцией, для Центральной Азии // Вестник Казахского национального университета имени аль-Фараби. Серия: Международные отношения и международное право. — 2024. – Т. 105, № 1. – С. 12–20.
6. Таджикистан и Афганистан: новости на границе. [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://ti.sputniknews.ru/afghanistan-tankistan-novosti-granica/> (дата обращения 10.03.2025).
7. Федько А.В. Роль ОДКБ в борьбе с наркотрафиком в Афганистане: пути решения 2001-2018 гг. // Постсоветские исследования. 2019. -Т. 2. -№ 4. -С. 1174-1179.
8. Черняева С.В., Журавлёва Е.В. Роль ШОС в контексте «афганской проблемы» // Постсоветские исследования. 2022. -Т. 5. -№ 5. -С. 531-544.
9. Якубов И.Х., Нуриддинов У.К. Афганский фактор в Центральной Азии: текущие тенденции и перспективы развития // Постсоветские исследования. 2021. -Т. 4. -№ 6. -С. 470-478.

ТАЪСИРИ БУҲРОНИ АФҒОНИСТОН БА АМНИЯТИ ТОҶИКИСТОН ВА ОСИЁИ МИЁНА: СТРАТЕГИЯҲОИ СИЁСАТИ БЕРУНИ БА СУБОТИ МИНТАҚАВӢ

Ин мақола ба таҳлили таъсири буҳрони Афғонистон ба амнияти Тоҷикистон ва Осиеи Марказӣ бахшида шудааст. Муноқишаи Афғонистон омилҳои муҳимми таъсири расонаӣ ба вазъии сиёсӣ ва иқтисодии минтақа гардид. Мақола стратегияҳои сиёсати хориҷиро, ки Тоҷикистон ва давлатҳои ҳамсояи Осиеи Марказӣ дар посух ба таҳдидҳои ноустувории Афғонистон таҳия кардаанд, баррасӣ мекунад. Ба масъалаҳои муҳочират, тичорати маводи муҳаддир, терроризм ва экстремизм диққати махсус дода мешавад. Муаллиф зарурати таҳкими ҳамкориҳои минтақавӣ ва эҷоди механизмҳои муассири амниятро, аз қабилҳои тавсеаи нақши Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ (СААД) ва созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) таъкид мекунад. Инчунин, мушкилоти асосии субот, аз ҷумла таҳдиди густариши нуфузи гурӯҳҳои террористӣ, инчунин хатарҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ барои кишварҳои Осиеи Марказӣ ба назар мерасанд.

КАЛИДВОЖАҲО: Осиеи Марказӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, амният, Афғонистон, таҳдид, ноустуворӣ, терроризм, СААД, СХШ.

ВЛИЯНИЕ АФГАНСКОГО КРИЗИСА НА БЕЗОПАСНОСТЬ ТАДЖИКИСТАНА И ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ И ВЫЗОВЫ РЕГИОНАЛЬНОЙ СТАБИЛЬНОСТИ

Данная статья посвящена анализу влияния афганского кризиса на безопасность Таджикистана и Центральной Азии. Афганский конфликт стал важным фактором, оказывающим влияние на политическую и экономическую ситуацию в регионе. В статье рассматриваются внешнеполитические стратегии, вырабатываемые Таджикистаном и соседними государствами Центральной Азии в ответ на угрозы, исходящие от нестабильности в Афганистане. Особое внимание уделяется вопросам миграции, наркоторговли, терроризма и экстремизма. Авторы подчеркивают необходимость укрепления регионального сотрудничества и создания эффективных механизмов безопасности, таких как расширение роли Организации Договора о коллективной безопасности (ОДКБ) и Шанхайской организации сотрудничества (ШОС). Так же выделяются основные вызовы для стабильности, включая угрозу расширения влияния террористических группировок, а также экономические и социальные риски для стран Центральной Азии.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Центральная Азия, Республика Таджикистан, безопасность, Афганистан, угроза, нестабильность, терроризм, ОДКБ, ШОС.

THE IMPACT OF THE AFGHAN CRISIS ON THE SECURITY OF TAJIKISTAN AND CENTRAL ASIA: FOREIGN POLICY STRATEGIES AND CHALLENGES TO REGIONAL STABILITY

This article analyzes the impact of the Afghan crisis on the security of Tajikistan and Central Asia. The Afghan conflict has become an important factor influencing the political and economic situation in the region. The article examines the foreign policy strategies being developed by Tajikistan and neighboring Central Asian states in response to the threats posed by instability in Afghanistan. Special attention is paid to the issues of migration, drug trafficking, terrorism and extremism. The author emphasizes the need to strengthen regional cooperation and create effective security mechanisms, such as expanding the role of the Collective Security Treaty Organization (CSTO) and the Shanghai Cooperation Organization (SCO). The main challenges to stability are also highlighted, including the threat of expanding the influence of terrorist groups, as well as economic and social risks for the countries of Central Asia.

KEYWORDS: Central Asia, Republic of Tajikistan, security, Afghanistan, threat, instability, terrorism, CSTO, SCO.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Усмонов Дилшод Абдуқайюмҷонович* - Донишгохи миллии Тоҷикистон, магистранти курси кафедраи дипломатия ва сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 000002002. E-mail: usdilshodjon@gmail.com

Сведения об авторе: *Усмонов Дилшод Абдуқайюмҷонович* – Таджикский национальный университет, магистрант кафедры дипломатии и внешней политики Республики Таджикистан. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 000002002. E-mail: usdilshodjon@gmail.com

Information about the author: *Usmonov Dilshod Abdukayumjonovich* - Tajik National University, master's student of the Department of Diplomacy and Foreign Policy of the Republic of Tajikistan. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 000002002. E-mail: usdilshodjon@gmail.com

даргир нақши сарпарастӣ ва миёнравиро ичро намуда, дар мавридҳои душвори низоъ кӯшиш ба харҷ додааст, ки мавқеи иштирокчиёни музокиротро ба ҳам наздик созад. Ба андешаи иштирокчиёни музокироти сулҳи тоҷикон нақши СММ дар ҳалли ин низоъ ниҳоят бузург аст. Тавре маълум иштироки СММ дар раванди сулҳи тоҷикон пас аз ба вазифаи Раиси Шурои Олӣ интихоб шудани Эмомалӣ Раҳмон яъне моҳи ноябри соли 1992 ба номи Дабири кулли СММ Бутрос Бутрос Ғалӣ нома фиристонд ва дар он ба Тоҷикистон фиристондани ҳаёти нозирони СММ-ро барои мусоидат намудан ба ҳалли сулҳи тоҷикон талаб намуд.

21 январи соли 1993 Миссияи нозирони СММ дар Тоҷикистон ба фаъолият оғоз намуд ва 26 апрели ҳамон сол Сафир Исмаи Киттанӣ Намояндаи вижаи Дабири кулли СММ дар Тоҷикистон таъин гардид. Дар гули фаъолияти Ҳаёти нозирони СММ дар Тоҷикистон (21 январи 1993- 15 майи 2000) намояндаи тақрибан 30 кишвари дунё дар раванди сулҳи тоҷикон саҳм гирифтанд. Махсусан саҳми Фиристодаҳои вижаи Дабири кулли СММ дар Тоҷикистон аз қабилҳои Ливиу Бота, Исмаи Киттанӣ, Рамиро Перис Баллон, Дарко Шилович, Герд Дитрих Меррем, Ян Кубиш ва Иво Петров, ҳамчунин роҳбарони ҳаётҳои нозирони низоми Ҳасан Аббаза (Урдун), Болислав Изидорчик (Лаҳистон), Тенгку Ариффрин (Малайзия) ва Чон Хвидегард (Дания) бағоят бузург аст. (12)

Иҷроӣ яке аз вазифаҳои душвортарин дар қазияи Тоҷикистон ба ҷойи зисти доимиашон баргардондани гурезагони иҷборӣ ва дохилӣ буд, ки онро Раёсати Комиссариати олии умури паноҳандагони СММ ва сарвари хонума Садако Огата ба ўҳда дошт. Намояндаи РКОУП СММ-ро дар Тоҷикистон дар вақтҳои гуногун Пер Франсуа Перло (Белгия), Ганг Ли (ҚМЧ) ва Таслимур Раҳмон (Бангладеш) сарварӣ кардаанд. Дар дарёфти сулҳу оштии ва барқарор намудани Тоҷикистон нақши Бунёди байналмиллалии асьор, Бунёди кӯдакони СММ, бонкҳои рушди Осие ва исломӣ низ хурд нест. Дар раванди дарёфти сулҳу оштии дар баробари СММ ва муассисаҳои он, созмонҳои дигари байналмилалӣ, ҳамчун нақши САҲА, ки Намояндаи худро дар Тоҷикистон соли 1993 боз карда буд, бузург мебошад. САҲА яке аз аввалин ташкилотҳои байналмилалӣ буд, ки ба ҳодисаҳои Тоҷикистон воқуниш нишон дод. Соли 1994 дар Душанбе Дафтари намояндагии САҲА таъсис ёфт. Ҳадафи он мусоидат ба гуфтушунид байни ҳукумат ва муҳолифин, назорат аз болои риояи ҳуқуқи инсон ва мусоидат ба равандҳои демократӣ буд. САҲА дар ҳамоҳангӣ бо Созмони Милалӣ Муттаҳид, Федератсияи Русия ва дигар кишварҳои кафил ба ташкили фазои мусоид барои музокироти сулҳ саҳм гузошт. Намояндагони ин созмон ба ҳайси мушоҳид ва миёнрави бетараф ширкат намуда, ба тарафҳо дар таҳияи масоили муҳими созишномаи сулҳ кумак карданд. Нақши САҲА дар раванди сулҳи тоҷикон бештар дар ташкили муҳити музокирот, мусоидат ба риояи ҳуқуқи инсон ва дастгирии созишномаҳои сулҳ ифода ёфт. Ин созмон бо фаъолиятҳои дар Тоҷикистон нишон дод, ки механизмҳои байналмилалӣ метавонанд дар барқарорӣ сулҳ ва суботи миллӣ нақши калидӣ бозанд. (1)

Дар бораи он ки таҷрибаи дар зоти худ нодири сулҳи тоҷикон на танҳо аҳамияти дохилимиллӣ, балки арзиши муҳими байналмилалӣ низ дошт, тавачҷуҳи фавқулодаи ҷомеаи ҷаҳонӣ ва созмонҳои бонуфуз ба он гувоҳӣ меод. Дабири кулли вақти СММ ҷаноби Кофи Анан, ки он солҳо ба таври мунтазам ва оғохон раванди сулҳи тоҷиконро пайгирӣ мекард, пас аз анҷоми бомуваффақияти он дар яке аз ҷаласаҳои Шурои Амнияти СММ таъкид намуда буд, ки **“таҷрибаи сулҳи тоҷикон сазовори он аст, ки ҳаматарафа омӯхта шавад”**. (13)

Сулҳи Тоҷикистон яке аз амалиётҳои бобарори сулҳофаринии СММ ба шумор меравад. Муқовимат дар ин кишвар дар кӯтоҳтарин муддат дар сеуним сол ё 1171 рӯз ба сулҳу оштии расид. Ҳол он ки низоъҳои дигар, аз қабилҳои низоъҳои арабҳои фаластинӣ, англисҳои ирландӣ, арманҳои озари, покистонӣ, ҳиндӣ ва ғайра солҳои сол идома доранд ва аз ҳаллашон дараке нест. Сабаби аслии барори фаъолияти сулҳофаринии СММ дар Тоҷикистон, дар он аст, ки талошҳои пайвастаи Сарвари давлат, муҳтарам

Эмомалӣ Раҳмон новобаста аз таҳдиди хатарҳо ба чони худ тавонистанд масъулияти сангини посух додан ба хатару чолишҳои барои давлати ҷавони миллии тоҷикон ҳалокатборро ба дӯш гиранд. Роҳбари давлати Тоҷикистон интиҳоб шудани Эмомалӣ Раҳмон оғози давраи нав ва ташаккули модели сулҳи тоҷикон гардид. Инчунин, талошҳои сулҳхоҳонаи саривақтии ин созмони бонуфузи байналмилалӣ ба манфиатҳои милли худӣ тоҷикон ва кишварҳои манфиатдори ҳалли қазияи Тоҷикистон, пеш аз ҳама Русия, ва Эрон, созгор омад. Идомаи муқовимати мусаллаҳона на танҳо ба манфиати тарафҳои даргири тоҷик набуд, балки ба манфиатҳои геополитикии Русия, Эрон ва кишварҳои минтақа низ рост намеомад.(10)

Иштироки СММ дар танзим ва ҳалли низои сиёсии Тоҷикистонро метавон ба се марҳила ва ҳашт давраи асосӣ мавриди омӯзиш қарор дод.

Марҳилаи якум: омодагии фаъолияти СММ барои таъмини сулҳу субот дар Тоҷикистон ва оғози амалиёти сулҳофарӣ (1992-1994). Ҷумҳурии Тоҷикистон дар нимаи дуюми соли 1992 СММ-ро барои иштирок дар таҳкими амният даъват намуд. Ниҳоятан баъди таҳлили вазъияти дохилии мамлакат Дабири кулли СММ Бутрос Бутрос Ғоли 29 октябри соли 1992 барои сафарбар намудани намояндагони сулҳофари ин созмон қарор қабул намуд. Раиси Шурои Амнияти СММ бо тақя ба ин қарори Дабири кулли созмон 30 октябри соли 1992 мурочиатномаеро ба имзо расонид, ки дар он ҷонибҳои низоъро ба қатъ намудани амалиёти ҷарбӣ ва оғози музокироти сиёсӣ даъват намуд. Дар қароре, ки ҷаласаи Шурои Амнияти СММ “Дар бораи вазъияти Тоҷикистон” қабул намуд, ки дар робита бо он идома ёфтани ҷанг ва муташанниҷ гардидани вазъияти сиёсии Тоҷикистон, ки дар натиҷаи он аллақай садҳо нафар ҷони худро аз даст додаву ба мамлакат ҳисороти зиёди модӣ расонида шуда буд, изҳори нигаронӣ карда мешуд. Ҳамзамон Шурои Амнияти СММ аз қарори Дабири Кулли созмон қаноатманд шуда, бо мақсади қонё намудани талаби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои танзими низоъ ва ҳалли он сафарбар намудани намояндагони сулҳофари ин созмонро ташкил намуд. СММ дар марҳилаи аввали фаъолияти худ дар самти таъмини сулҳу субот, ташкили комиссияҳои сулҳофар ва бо ин мақсад ба роҳ мондани ҳамкорӣ бо дигар созмонҳои ташкилотҳои амалиётҳои зиёдеро анҷом дода буд. Давраи аввали гуфтушунидҳо 5-19 апрели соли 1994 бо иштироки намояндагони махсуси Дабири кулли СММ дар шаҳри Москва баргузор гардид. Дар қарори он намояндагони расмӣ Афғонистон, Эрон, Қирғистон, Қазоқистон, Ўзбекистон, Покистон ва Русия ба сифати нозир иштирок намуданд. Дар раванди баргузории даври аввали гуфтушунидҳо масъалаҳои асосии баҳснок миёни ҳукумат ва муҳолифин ба имзо расид. Инчунин дар ин марҳила як қатор ҳуҷҷатҳои расмӣ барои танзими вазъияти низоъбор ба имзо расонида мешавад, ки дар самти назорати он нақши СММ барҷаста мебошад. Дар ҷунин шароити ҳассос Дабири кулли СММ Бутрос Бутрос Ғоли дар бораи фиристодани 15 нозирони ҷарбии СММ ба Тоҷикистон қарор қабул намуд ва барои риояи талаботи созишномаи мазкур нозирони ҷарбии СММ ба муддати як моҳ ба Тоҷикистон фиристода шуданд. Ҳамзамон, як гурӯҳи кормандони Котиботи СММ бо мақсади таъсис додани Намояндагони СММ дар Тоҷикистон ташриф оварданд ва паҳлуҳои гуногуни масъалаи мазкурро мавриди омӯзиш қарор додан.(13)

Ҳамин тавр, дар марҳилаи аввали фаъолияти худ СММ тавассути намояндагӣ ва ниҳодҳои хос худ раванди гуфтушуниди байни тоҷиконро ба роҳ монда концепсияи омоданамоеи сулҳ ва ҳалли масоили асосии гуфтушунидҳоро таҳти назорати худ гирифт.

Марҳилаи дуюм: амалиётҳои фаъолонии СММ ва ниҳодҳои он дар барқарор кардани “Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти милли дар Тоҷикистон” (1995-1997). Бояд гуфт, ки ин марҳила иштироки СММ дар раванди ҳалли низои байни тоҷикон марҳилаи хеле асос, мураккаб ва тақдирсоз ба ҳисоб меравад. Ташкили давраҳои ниҳонии гуфтушунидҳо ва танзими вазъияти мураккабу муташанниҷи сиёсӣ дар ин марҳила иштирок амалӣ шудааст. Аз ҷумла, бо мақсади хотима додан ба амалиётҳои ҷанגיע, ки дар мамлакат вучуд дошт, Намояндаи махсуси СММ Р. Пирис-Баллон бо ҷонибҳои даргир як

қатор машваратҳои корӣ анҷом дода, шароитро барои пешбурди гуфтушунидҳо муайян карда буд. Ҳамзамон, дар ин марҳила, гуфтушунидҳо аз 22 май то 1-уми июни соли 1995 дар шаҳри Алма-Ато баргузор гардида буданд, ҷонибхоро ба созиш оварда натавонистанд. Бо назардошти чунин вазъият ва бартараф кардани вазъияти бухронӣ дар рафти гуфтушунидҳо намояндаи махсуси СММ аз 17-уми августи соли 1995 ба шаҳрҳои Масква, Душанбе ва Кобул як қатор сафарҳо анҷом дода имкон ба даст меорад, ки бо роҳбарони баландмартабаи ҷонибҳои музокирот- Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ва роҳбари Иттиҳоди муҳолифи тоҷик С.А. Нурӣ “Протокол дар бораи меъёрҳои асосии таъмини сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон” ба имзо расонад ва ҳулосаи он чунин буд, ки гуфтушунидҳои минбаъда бояд бо имзои “Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон” мешуданд. Илова бар ин, тарафайн аҳд карданд, ки аз “18 сентябри соли 1995 сар карда, мақсади ҳар чи зудтар ба имзо расонидани Созишномаи умумӣ дар бораи барқарор кардани сулҳ ва оштии миллӣ дар Тоҷикистон давраи бетанаффуси музокирот ташкил карда шавад”. (9)

Инчунин, моҳи майи соли 1996 бинобар сабаби ғаъол шудани амалиётҳои ҳарбӣ дар ноҳияи Тавилдара вазъити сиёсӣ дубора муташанниҷ мегардад. Дар натиҷаи он одамони зиёд ба ҳалокат мерасанд ва алоқаи пойтахт бо яке аз минтақаҳои калонтарини мамлакат- Бадахшон қатъ мегардад. Бо дарназардошти чунин вазъият 21-уми майи соли 1996 Шурои Амнияти СММ қатъномаеро интишор намуд, ки дар он риоя нагардидани созишномаи оташбас садо меод ва аз ҷонибҳои даргир талаб карда мешуд, ки барои ғаъолияти нозирони ҳарбии СММ имконият ва шароит фароҳам оваранд. Рӯзҳои 8-21-уми июли соли 1996 дар шаҳри Ашқобод давраи навбатии гуфтушунидҳо баргузор гардид, ки дар натиҷаи он диққати асосӣ ба масъалаи оташбас дода мешуд. Ҷонибҳо оид ба тамдиди муҳлати амали “Созишномаи оташбас ва қатъи амалиётҳои душманона” қарор қабул намуданд ва барои дар нуктаҳои даргири ноҳияи Тавилдара ҷойгир намудани нозирони ҳарбии СММ розигӣ доданд. Бояд гуфт, ки аз моҳи майи соли 1996 гуфтушунидҳо дар баҳши масоили сиёсӣ ба бунбасти рӯ ба рӯ шуданд. Дар ин давра ҷонибҳои музокирот ба пешниҳоди якдигар гузашт кардан намехостанд ва нисбат ба якдигар нобоварӣ зоҳир менамуданд ва аз ин рӯ бо ташаббуси СММ ва дигар кишварҳои миёнарав ба баррасии масъалаҳои сиёсӣ партохтанд, ки омили асосии вазъи бухронӣ гардида буданд. Дар ин раванд бо ташаббуси СММ, Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Ислонии Эрон рӯзҳои 10-11-уми декабри соли 1996 дар Хосдеҳи Афғонистон воҳӯрии роҳбарони баландмартаба Эмомалӣ Раҳмон ва С.А.Нурӣ баргузор гардид. Баъди машваратҳои мураккаб ва тулонӣ ниҳоятан 23-юми декабри соли 1996 дар шаҳри Москва дар ҳузури сарвазирӣ Россия В.С.Черномирдин ҷонибҳо дар бораи вазифаҳо ва салоҳиятҳои Комиссияи оштии миллӣ Созишнома ва Протоколҳо ба имзо расониданд. Ҷонибҳо дар асоси пешниҳодҳои Намояндаи махсуси Дабири кулли СММ Г.Д. Меррем ва тавсияҳои Россия ба созиш омаданд. Дабири кулли СММ ба созишномаи ба даст омада баҳои баланд дода, онро ҳуҷҷати тақдирсоз муаррифӣ намуда буд.(6)

Марҳилаи сеюм: ширкати ғаъолонаи СММ ва ниҳодҳои он дар раванди иҷрои Созишномаи истиқрори сулҳ (1997-2000).

Дар ин марҳила давраи шашуми гуфтушунидҳо моҳи январӣ соли 1997 дар шаҳри Техрон баргузор шуда, дар он як қатор ҳуҷҷатҳои марбут ба масоили сиёсӣ ва сохтори идоракунии мамлакат қабул гардиданд. Ҳамзамон зимни воҳӯрии Президенти ҶТ мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ва сарвари Иттиҳоди муҳолифини тоҷик С.Нурӣ дар шаҳри Машҳад рӯзҳои 20-21 феввали соли 1997 Низомнома дар бораи Комиссияи оштии миллӣ тасдиқ карда шуд ва инчунин протоколи иловагӣ ба Протоколӣ “Вазифаҳо ва салоҳиятҳои оштии миллӣ” ба имзо расонида шуд. Аҳд карда шуд, ки ба намояндагони муҳолифин дар сохторҳои ҳокимияти давлатӣ 30 фисади ҷойҳо ҷудо карда шавад. Ба ҳамин наҳв, 27-уми июни соли 1997 намояндагони Президент мамлакат мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон ва раҳбари ИНОТ С.А.Нурӣ дар шаҳри Москва дар ҳузури мақомоти раҳбарӣ Федератсияи Россия ва Намояндаи хоси Дабири кулли СММ Г.Д. Меррем “Созишномаи умумии истиқрори сулҳ

ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон”-ро ба имзо расониданд. Бо имзо гардидани созишномаи мазкур яке аз низоъҳои мураккаби фазои пасошуравӣ хотима ёфт.(9)

Мавриди қайд аст, ки маҳз таҳти сарпарастии СММ ва давлатҳои кафили минтақа, ба хоҳири ба даст овардани сулҳу субот дар Тоҷикистон 8 давраи музокироти миёни тоҷикон анҷом пазируфт ва билохира, сулҳи деринтизор пойдор гардид. Ба ақидаи муҳаққиқи тоҷик З.Сайидзода: “Бисёре аз сиёсатмадорону таҳлилгарони муътабари дунё таҷрибаи сулҳофаринии тоҷиконро падидаи нодир номида, таъкид кардаанд, ки ин таҷрибаро мешавад барои хомӯш кардани муноқишаҳои дохилии кишварҳои гуногуни ҷаҳон истифода кард.(11)

Таҷрибаи бобарори сулҳи тоҷикон ва дар як муддати нисбатан кӯтоҳ ба самар расидани он дастоварди бузурги дипломатияи муосири тоҷик ба шумор меравад. Ҳаминро бояд ба назар гирифт, ки мақомоте, ки сиёсати хоричии ҳукумати ҚТ ва роҳбарияти онро амалӣ мекарданд, давраи ташаккулро аз сар мегузарониданд. 1 ноябри соли 1999 Ҳангоми вохӯрии Президенти ҚТ мухтарам Эмомалӣ Раҳмон бо Дабири кулли СММ Кофи Анан таъкид шуд, ки дар Тоҷикистон СММ дар кори ҳалли низоъҳо таҷрибаи нодире пайдо кард. Ва ин ҳам аз нигоҳи тарзи даҳлат, усул ва роҳҳои ҳалли танзими вазъ аз ҷиҳати ҷалби созмонҳои байналхалқӣ ва муассисаҳои молиявӣ дар истиқрори сулҳ ва оромӣ дар “нуқтаҳои доғ” шоистаи омӯзиш мебошад. Таҷрибаи сулҳи Тоҷикистон исбот кард, ки душвортарин масъалаҳои сиёсӣ ва иҷтимоиро метавон аз тариқи муқоламу музокира ва бо роҳи мусолимамомез ҳал кард.(12)

Нақши дипломатия дар ҳалли ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон хеле муҳим ва ҳалкунанда буд. Ҷиҳатҳои гуногуни дипломатӣ – аз миёнаравӣ ва музокирот то ҳавасмандсозӣ ва эҷоди эътимод байни ҷонибҳои даргир – имконият фароҳам оварданд, ки тарафҳо ба созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ бирасанд. Дипломатҳои кишварҳои ҳамсоя ва созмонҳои байналмилалӣ, аз ҷумла САҲА ва СММ, бо мусоидат дар музокирот ва назорат бар иҷрои созишнома, ҳамчунин бо эҷоди муҳити беҳатар ва фароҳам овардани иттилоот ва эътимод, равандҳои сулҳро таҳким бахшиданд. Дар маҷмӯъ, дипломатия ҳамчун воситаи ғайримусаллаҳ ва пурсамар нақши марказӣ дар хотима додан ба низоъ ва эҷоди сулҳ дар Тоҷикистон бозид ва барои амнияти пас аз ҷанг заминаи устувор фароҳам овард.

АДАБИЁТ

1. Бутрос Бутрос Ғолӣ. Паёми Дабири кулли СММ ба Шурои Амният оид ба вазъият дар Тоҷикистон. – Нью-Йорк: СММ, 1992.
2. Васильев А.М. Россия на Ближнем и Среднем Востоке: от мессианства к прагматизму М. 1993.
3. Деятельность Организации Объединенных Наций по поддержанию мира. М. 1997
4. Назрисв Д. И.Сағаров. Республика Таджикистан: история независимости. Год 1992-й (хроника событий). Т.П. - Д., 2005, С.661-662.
5. Лямзин А. В.,Еланцева Н. С.,Николаев Ю.В. Миротворческие операции ООН: основные направления эволюции.2019. <https://cyberleninka.ru/article/n/mirotvorcheskie-operatsii-oon-osnovnyie-napravleniya-evolyutsii?ysclid=luypmm7258638178502> (Дата обращения: 20.03.2024)
6. Назаров Т., Сатторзода А. Дипломатияи муосири тоҷик.2006.С.224.
7. Операции Организации Объединенных Наций по поддержанию мира. Краткие сведения М. 1997.
8. Раҳматуллоев Э. Дипломатияи пешгирикунанда: назария, амалия ва дурнамои он дар Осиёи Марказӣ. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои сиёсӣ. Москва соли 2007.
9. Роҳи сулҳ (Ҳуччатҳои гуфтушуниди байни тоҷикон). -Душанбе, 1997.
10. Рубцова А. А. Миротворческие операции ООН: победы и поражения // European Science. 2016. № 7. – С. 48-50.
11. Салимов Ф.Н. Таджикистан в региональной политике// Международное процессы: журнал теории международных отношений.-2006.-Т.4,№2(11), май-авг.-129-137.
12. Сатторзода А. Арзишҳои ваҳдати миллӣ. 2017.С.74-83
13. Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон. – Душанбе, 1997.
14. Preventive Diplomacy: The United Nations and the OSCE. PSIO Occasional Paper Number 1 / 1995. Ed. By Dr. D. Warner.- Geneva, 1995.- pp. 14 - 32, 38-39, 54.

15. Heathershaw J. Post-Conflict Tajikistan: The Politics of Peacebuilding and the Emergence of Legitimate Order. – London: Routledge, 2009.
16. Zürcher C., Troitskiy M., Steiner A. Civil Wars in the Caucasus and Central Asia: Peacebuilding and the Role of External Actors. – Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2004.
17. The United Nations and Tajikistan: Peacekeeping and Peacemaking in Practice. – New York: United Nations, 2000.
18. Rubin B., Snyder J. Post-Soviet Political Order: Conflict and State Building. – London: Routledge, 1998.

СУЛҲИ ТОЧИКОН- НАТИҶАИ СУЛҲЧҶӢ ВА ДИПЛОМАТИЯ

Мавзӯ ба нақши сулҳчӯӣ ва дипломатия дар ҷараёни ҳалли низоъи шаҳрвандии Тоҷикистон (1992–1997) баҳшида шудааст. Дар мақола нишон дода мешавад, ки ҷӣ гуна талошҳои дипломатии Ҳукумати Тоҷикистон, Созмони Милали Муттаҳид, Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо, кишварҳои қафил (Русия, Эрон, Афғонистон ва дигарон) ва миёнаравии ташкилотҳои байналмилалӣ ба ба даст омадани Созишномаи умумии сулҳ ва ризоияти миллӣ мусоидат карданд. Дипломатия ҳамчун воситаи асосии рафъи ихтилофҳо, барқарорӣ боварӣ ва эҷоди низоми сиёсии устувор баррасӣ мешавад. Хулоса бар он аст, ки таҷрибаи сулҳи тоҷикон намунаи муваффақи ҳаллу фасли низоъҳои дохилӣ бо роҳи музокирот ва дипломатияи бисёрҷониба мебошад. Нақши дипломатия дар ҳалли ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон хеле муҳим ва ҳалқунанда буд. Ҷиҳатҳои гуногуни дипломатӣ – аз миёнаравӣ ва музокирот то ҳавасмандгардонӣ ва эҷоди эътимод байни ҷонибҳои даргир – имконият фароҳам оварданд, ки тарафҳо ба созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ бирасанд. Дар маҷмӯъ, дипломатия ҳамчун воситаи ғайримусаллаҳ ва пурсамар нақши марказӣ дар хотима додан ба низоъ ва эҷоди сулҳ дар Тоҷикистон бозид ва барои амнияти пас аз ҷанг заминаи устувор фароҳам овард.

КАЛИДВОЖАҲО: Тоҷикистон, СММ, Русия, Эрон, дипломатия, сулҳчӯӣ, САҲА, сулҳи тоҷикон, миёнаравӣ.

ТАДЖИКСКИЙ МИР - РЕЗУЛЬТАТ МИРОТВОРЧЕСТВА И ДИПЛОМАТИИ

Тема посвящена роли миротворчества и дипломатии в процессе урегулирования гражданского конфликта в Таджикистане (1992–1997 гг.). В статье показано, как дипломатические усилия правительства Таджикистана, Организации Объединённых Наций, государств-гарантов (России, Ирана, Афганистана и других), а также посредничество международных организаций способствовали достижению Общего соглашения о мире. Дипломатия рассматривается как основной инструмент преодоления противоречий, восстановления доверия и формирования устойчивой политической системы. Делается вывод о том, что таджикский опыт является успешным примером урегулирования внутренних конфликтов путём переговоров и многосторонней дипломатии. Роль дипломатии в урегулировании гражданской войны в Таджикистане была крайне важной и решающей. Различные дипломатические меры — от посредничества и переговоров до стимулирования сторон и выстраивания доверия между конфликтующими сторонами — позволили достичь Всеобщего соглашения о восстановлении мира и национального примирения. В целом, дипломатия как немилитарный и эффективный инструмент сыграла центральную роль в завершении конфликта и создании устойчивой основы для послевоенной безопасности в Таджикистане.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Таджикистан, ООН, Россия, Иран, дипломатия, миротворчество, ОБСЕ, таджикский мир, умеренность.

THE TAJIK WORLD AS THE RESULT OF PEACEMAKING AND DIPLOMACY

The topic is devoted to the role of peacemaking and diplomacy in resolving the civil conflict in Tajikistan (1992–1997). The article highlights how the diplomatic efforts of the Government of Tajikistan, the United Nations, guarantor states (Russia, Iran, Afghanistan, and others), as well as the mediation of international organizations, contributed to the achievement of the General Peace Agreement. Diplomacy is examined as the key tool for overcoming contradictions, restoring trust, and building a stable political system. It is concluded that the Tajik peace experience serves as a successful example of resolving internal conflicts through negotiations and multilateral diplomacy. The role of diplomacy in resolving the Tajik civil war was crucial and decisive. Various diplomatic measures—ranging from mediation and negotiations to incentives and the building of trust between the conflicting parties—enabled the sides to reach the General Agreement on the Establishment of Peace and National Reconciliation. Overall, diplomacy, as a non-military and effective tool, played a central role in ending the conflict and laying a stable foundation for post-war security in Tajikistan.

KEYWORDS: Tajikistan, UN, Russia, Iran, diplomacy, peacemaking, OSCE, Tajik peace, moderation.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ояҳмадзода Бибиомина Абдулқосим* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2-юми кафедраи муносибатҳои байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992)987300178. **E-mail:** bibiomina_oyahmadzoda@gmail.com

Сведения об авторе *Ояхмадзода Бибиомина Абдулкосим* – Таджикский национальный университет, магистр 2 курса кафедры международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 987300178. E-mail: **bibiomina oyahmadzoda@gmail.com**

Information about the author *Oyahmadzoda Bibiomina Abdulqosim* – Tajik National University, 2-nd year Master's student of the Department of International Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 987300178. E-mail: **bibiomina oyahmadzoda@gmail.com**

ОИД БА НАҚШ ВА ИШТИРОКИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР КОНФЕРЕНСИЯҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Мингбоев Ш.Л.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Баъди ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ ташаббускор ва иштирокчии чандин конференсияҳои байналмилалӣ фаъолона иштирок менамояд. Чунончи, 12 декабри соли 2000 дар шаҳри Палермои Италия конфронси СММ дар сатҳи олии баргузор гардид, ки дар он Конвенсияи СММ ба муқобили ҷинояткории муташаккилонаи трансмиллӣ имзо гардид. Бояд гуфт, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар радиои роҳбарони давлатҳои Австрия, Лаҳистон, Италия аз ҷумлаи аввалинҳо шуда ба ин конвенсия имзо намуданд.

Инчунин, ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф менамояд, ки ташаббусҳои байналмилалӣ Сарвари давлати Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар асри XXI барои аҳли башар ва таъмини ҳаёти арзандаи инсоният хизмат мекунад. Чунончи, то ҳол панҷ ташаббуси ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла дар эълон намудани соли 2003 - Соли байналмилалӣ «Оби тоза», яъне пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Иҷлосияи 54-уми Маҷмааи Умумии СММ (1 октябри 1999) – соли 2003 – Соли оби тоза эълон гардида, дар асоси ин ташаббус 20 сентябри соли 2000 дар Иҷлосияи 55-уми Маҷмааи Умумии СММ соли 2003 ҳамчун соли байналмилалӣ оби тоза эълон карда шуд; солҳои 2005 - 2015 Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои ҳаёт”; соли 2013 - Соли байналмилалӣ ҳамкорӣ дар соҳаи об ва Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор, солҳои 2018 - 2028» аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ истиқболи гарм пайдо намудааст. Ҳамзамон, муаммои тағйирёбии иқлим ва паёмдҳои он, баҳусус обшавии босуръати пиряхҳо аз масъалаҳои мубраме мебошад, ки ҷомеаи ҷаҳон, аз ҷумла, Тоҷикистонро нигарон кардааст. Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доир ба хатари тағйирёбии иқлим барои захираҳои об, баҳусус пиряхҳо борҳо дар баромадҳои сатҳи байналмилалӣ маъруза намуда, тавачҷуҳи аҳли сайёра ба ин масъала ҷалб намудаанд.

Бо чунин назардошт ташаббуси панҷуми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар сатҳи байналмилалӣ бо қабул гардидани Қатъномаи иҷлосияи 77-уми Маҷмааи умумии СММ оид ба “Соли 2025 – соли байналмилалӣ ҳифзи пиряхҳо” дастгирӣ ёфт. Ҳамчунин тибқи қатъномаи мазкур санаи 21 мартро ҳамчун “Рӯзи ҷаҳонии пиряхҳо” муайян намуд. Дастгирӣ ёфтани ин иқдомҳои кишварамон дар сатҳи байналмилалӣ аз пешгирӣ намудани хавфу хатарҳои офати табиӣ далолат медиҳанд. Зеро ҳадафҳои меҳварии ин ташаббусҳо рафъи мушкilotи глобалии сайёра, аз ҷумла норасоии об ва пешгирӣ аз тағйирёбии иқлим аст, ки дар сурати бетаваҷҷуҳӣ метавонанд фоҷеаҳои инсониро ба бор оранд, ташкил медиҳанд. Аз сӯйи дигар, аҳаммияти ибтиқору ташаббусҳои Президенти кишварамон вобаста ба об дар он зоҳир мегарданд, ки пеш аз ҳама ба таҳким ва танзими муносибатҳо дар ин соҳаи ҳаётан муҳим нигаронда шуда, як навъ назари навро дар истифодаи захираҳои об дар минтақа ва ҷаҳон ташвиқ менамоянд ва барои ноил шудан ба ҳадафҳои рушди устувор заминаи пойдор мегузоранд. Дар чунин шароит ҷомеаи ҷаҳонӣ аз му иродаи давлати моро дар заминаи ташаббусҳои созандаву некбинона, нигоҳи бозътимоду хайрхоҳона ба масоили глобалии муосир ва иштироки фаъол дар ҳалли онҳо эътироф мекунад.

Бо ин мақсад 22 март соли 2023 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни сафари худ дар қароргоҳи СММ дар шаҳри Нью-Йорки ИМА дар доираи чорабинии канорӣ “Ҳаритаи роҳ барои соли 2025: Соли байналмилалӣ ҳифзи пиряхҳо” иштирок ва суханронӣ намуд. Ин

ҳамоиши байналмилалӣ бо мақсади мусоидат намудан чиҳати муайян сохтани назари ягона ва коркарди харита роҳ барои соли 2025 ва таҳияи уҳдадории муштараки тарафҳо оид ба мавзӯи ҳифзи пиряхҳо нигаронида шудааст. Бояд гуфт, ки ин чорабинӣ қадами нахустин дар роҳи татбиқи қатъномаи нави СММ оид ба эълон намудани соли 2025 ҳамчун Соли байналмилалӣ ҳифзи пиряхҳо мебошад.

Зимни суҳанронӣ Пешвои муаззами миллатамон таъкид намуданд, ки тайи 50 соли охир дар Тоҷикистон аз як ҳазор пиряхҳо пурра об шуда, ҳаҷми умумии пиряхҳои кишвар ба андозаи тақрибан сеяк баробар кам гардид. Ин дар ҳолест, ки дар панҷ даҳсолаи охир нишондиҳандаи таъмини оби тоза ба сари ҳар нафа аҳоли дар сатҳи ҷаҳонӣ 2,5 баробар ва дар минтақаи Осиёи Марказӣ бошад, чор баробар коҳиш ёфтааст. Ин дар ҳолест, ки идомаи ин раванд, бо дарназардошти босуръат зиёд шудани талабот ба об дар натиҷаи афзоиши аҳоли ва рушди иқтисод, метавонад ба оқибатҳои ногувор оварда расонад. Ҳамчунин сарвари давлатамон дар ин чорабинӣ ба масъалаи обшавии пиряхҳо Арктика ва Антарктида, ки боиси баландшавии сатҳи уқёнус гардида, ба ҳаёт ва некӯахлоқии садҳо миллион сокинони замин таҳдид менамояд, изҳорӣ назар намуд.

Дар ин ҳошия зикр гардид, ки ҳадафи пешниҳоди эълони Соли ҳифзи пиряхҳо ин ҷалби ҷомеаи ҷаҳонӣ ба ин масъалаи мубрам ва муттаҳид сохтани саъю талошҳои барои андешидани тадбирҳои қатъӣ чиҳати коҳиш додани ин раванд, устувор сохтани ҷомеа ва иқтисоди кишвар ба таъсири он мебошад.

Ҳамчунин, 22 март соли 2023 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳошияи Конфронси оби СММ дар ИМА дар чорабинии канорӣ “Табдили институтҳои иқтисодии глобалӣ ба манфиати умум: Даъват барои бедоршавӣ аз ҷониби Комиссияи глобалӣ оид ба иқтисодиёт об”, ки аз ҷониби ҳамраиси конфронс Подшоҳи Нидерланд баргузор гардида буд, иштирок намуд. Дар чорабинии мазкур сиёсигардонии масъалаи об ҳамчун мавзӯи муҳиму мубрам таъкид гардид ва бо назардошти он тақмили сиёсат ва тарҳрезии стратегияву барномаҳои рушд тадбирҳои муассир арзёбӣ гардид.

Дар баробар ин, санаи 23 март соли 2023 Сарвари азизи мамалакатамон дар ҳошияи “Конфронси оби СММ-2023» дар шаҳри Нью-Йорк ИМА бо Раиси иҷлосияи 77-уми Маҷмааи Умумии СММ Чаба Короши мулоқот намуд. Дар ҷараёни мулоқот масъалаҳои марбут ба ҳамкории Тоҷикистон бо Созмони Милали Муттаҳид ва ниҳодҳои он баррасӣ гардиданд. Таъкид гардид, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз кишварҳои пешбарандаи рӯзномаи обу иқлим маҳсуб ёфта, пайваста барои ташвиқу таблиғи дуруст ва истифодаи оқилонаи ин манбаи барои инсоният ҳаётан муҳим кӯшиш ба харҷ медиҳад.

Лозим ба ёдоварист, ки тибқи қатъномаи СММ, Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2025 мизбони Конфронси байналмилалӣ дар мавзӯи ҳифзи пиряхҳо муайян шудааст.

Бо назардошти ин метавон гуфт, ки дар замони муосир кишварҳои ҷаҳон Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо ташаббусҳои фарогир ва нақшгузори дар ҳалли мушкилоти глобалӣ эътироф менамоянд. Ва дар ин самт Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон яке аз сиёсатмадорони фаъоли ҷаҳонӣ маҳсуб меёбад.

АДАБИЁТ

1. Браунли Я. Принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ оммавӣ Нашри 7-ум — 2008, Oxford University Press.
2. Малколм Н. ШоуҲуқуқи байналмилалӣ Нашри 8-ум — 2017, Cambridge University Press.
3. Сандс П. Принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ муҳити зист Нашри 3-юм — 2012, Cambridge University Press..
4. Салман С.М.А. Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид оид ба обҳои байналмилалӣ: таҳлили ҳуқуқӣ 2007, World Bank Publications.
5. МакКэффри С. Ҳуқуқи истифодаи обҳои байналмилалӣ Нашри 2-юм — 2007, Oxford University Press.
6. Оинномаи Созмони Милали Муттаҳид, соли 1945.
7. Қатъномаи Маҷмааи Умумии Созмони Милали Муттаҳид № 55/196 «Соли байналмилалӣ оби тоза (2003)».
8. Қатъномаи Маҷмааи Умумии Созмони Милали Муттаҳид оид ба эълони Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои ҳаёт» (2005–2015).
9. Қатъномаи Маҷмааи Умумии Созмони Милали Муттаҳид оид ба эълони соли 2025 ҳамчун «Соли байналмилалӣ ҳифзи пиряхҳо».

10. Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид зидди ҷинояткориҳои муташаккилонаи трансмиллӣ, Палермо, соли 2000.
11. Созишномаи Париж дар доираи Конвенсияи қолабии Созмони Милали Муттаҳид оид ба тағйирёбии иқлим, соли 2015.
12. Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид оид ба ҳуқуқи истифодаи ғайриқиштии обҳои байналмилалӣ, соли 1997.

ОИД БА НАҚШ ВА ИШТИРОКИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР КОНФЕРЕНСИЯҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили ҷойгоҳ ва нақши Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи байналмилалӣ тавассути иштироки фаёлона дар конференсияҳо ва ҳамоишҳои муҳимми ҷаҳонӣ бахшида шудааст. Пас аз ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ, Тоҷикистон ҳамчун субъекти мустақили ҳуқуқи байналмилалӣ бо ташаббусҳои созандаву пураҳаммият дар масоили глобалӣ, аз ҷумла истифода ва ҳифзи манбаҳои об, тағйирёбии иқлим ва таъмини рушди устувор, мавқеи устувор касб намудааст. Муаллиф тавачҷуҳи махсусро ба ташаббусҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон равона намуда, саҳми ӯро дар ташаккули рӯзномаи ҷаҳонии масоили муҳити зист ва об махсус зикр менамояд. Аз ҷумла, эълони соли 2003 ҳамчун Соли байналмилалӣ оби тоза, Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои ҳаёт” (2005–2015) ва пешниҳоди ташаббуси нави эълони соли 2025 ҳамчун Соли байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо бо дастгирии ҷомеаи ҷаҳонӣ нишондиҳандаи мавқеи стратегии Тоҷикистон дар ҳалли мушкилоти башарӣ мебошанд. Ин ташаббусҳо дар сатҳи СММ дастгирӣ ёфта, тавассути қабули қатъномаҳои дахлдор ва ташкили чорабиниҳои калидӣ амалӣ мегарданд. Мақолаи мазкур, инчунин, масъалаҳои вобаста ба обшавии пирияхҳо, пастшавии дастрасӣ ба оби нӯшокӣ, ва таҳдиди тағйирёбии иқлимро таҳлил намуда, саҳми Тоҷикистонро дар таблиғи истифодаи оқилона ва ҳамгироёнаи захираҳои табиӣ дар миқёси минтақа ва ҷаҳон нишон медиҳад. Дар охир, муаллиф хулоса мекунад, ки Тоҷикистон бо сарвари Пешвои миллат ба унвони кишвари ташаббускор ва масъули глобалӣ мавқеи худро дар арсаи байналмилалӣ боз ҳам мустаҳкам мекунад.

КАЛИДВОЖАҲО: Ҷумҳурии Тоҷикистон, конференсияи байналмилалӣ, Созмони Милали Муттаҳид (СММ), ташаббусҳои Тоҷикистон, дипломатияи байналмилалӣ, сиёсати об, захираҳои об, оби тоза, пирияхҳо, Соли байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо.

О РОЛИ И УЧАСТИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В МЕЖДУНАРОДНЫХ КОНФЕРЕНЦИЯХ

Данная статья посвящена анализу роли и участия Республики Таджикистан на международной арене через активное присутствие в глобальных конференциях и форумах. После обретения государственной независимости Таджикистан, как субъект международного права, зарекомендовал себя инициативным государством, вносящим значительный вклад в решение глобальных проблем, особенно в области охраны водных ресурсов, изменения климата и устойчивого развития. Особое внимание автор уделяет международным инициативам Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона, подчеркивая его важную роль в формировании глобальной повестки дня по вопросам экологии и водных ресурсов. В числе ключевых инициатив – провозглашение 2003 года Международным годом пресной воды, Десятилетие действий “Вода для жизни” (2005–2015), а также новая инициатива по объявлению 2025 года Международным годом сохранения ледников, получившая широкую поддержку на уровне ООН. Эти инициативы были закреплены в соответствующих резолюциях и реализуются через проведение ключевых мероприятий международного уровня. В статье также рассматриваются вопросы ускоренного таяния ледников, снижения доступности к питьевой воде и угроз, связанных с изменением климата. Подчеркивается активная позиция Таджикистана в продвижении рационального и устойчивого использования природных ресурсов как на региональном, так и на глобальном уровнях. В заключение автор делает вывод о том, что Таджикистан под руководством Лидера нации укрепляет свой статус ответственного и конструктивного участника международного сообщества.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Республика Таджикистан, международная конференция, Организация Объединённых Наций (ООН), инициативы Таджикистана, международная дипломатия, водная политика, водные ресурсы, пресная вода, ледники, Международный год сохранения ледников.

ON THE ROLE AND PARTICIPATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN INTERNATIONAL CONFERENCES

This article is devoted to analyzing the role and participation of the Republic of Tajikistan on the international stage through its active engagement in major global conferences and forums. Since gaining independence, Tajikistan, as a subject of international law, has positioned itself as an initiative-taking country that contributes significantly to solving global issues—particularly in the fields of water resource management, climate change, and sustainable development. The author pays special attention to the international initiatives of the President of the Republic of Tajikistan, Leader of the Nation, H.E. Emomali Rahmon, highlighting his crucial role in shaping the global environmental and water agenda. Among the most notable initiatives are the declaration of 2003 as the International Year of Freshwater, the International Decade for Action “Water for Life” (2005–2015), and the proposal to declare 2025 as the International Year of Glacier Preservation, which has

gained broad support at the UN level. These initiatives have been formalized through UN resolutions and are implemented through high-level international events.

The article also addresses critical issues such as the accelerated melting of glaciers, decreasing access to safe drinking water, and the risks associated with climate change. It underscores Tajikistan's active stance in promoting the rational and sustainable use of natural resources at both regional and global levels. In conclusion, the author asserts that Tajikistan, under the leadership of the Head of State, continues to strengthen its status as a responsible and constructive participant in the international community.

KEYWORDS: Republic of Tajikistan, international conference, United Nations (UN), Tajikistan's initiatives, international diplomacy, water policy, water resources, freshwater, glaciers, International Year of Glacier Preservation.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мингбоев Шердил Латифович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2 – юми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **904546666**.

Сведения об авторе: *Мингбоев Шердил Латифович* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудакӣ, 17. Телефон: **904546666**.

Information about the author: *Mingboev Sherdil Latifovich* – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **904546666**.

ФАРМАТСИЯ – ФАРМАЦИЯ

ПРОБЛЕМА РАЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЛЕКАРСТВЕННЫХ СРЕДСТВ ДЕЙСТВУЮЩИХ НА ЦНС

Низомова М., Шарифов Х. Ш.

Таджикский национальный университет

В настоящее время можно сказать, что проблема рационального использования лекарств, влияющих на ЦНС, связана с их высокой нейротоксичностью, риском побочных эффектов (таких как нарушения координации, судороги, энцефалопатия) и потенциалом злоупотребления.

Рациональное применение, по определению ВОЗ, требует подбора препаратов по клинической необходимости, в адекватных дозах, на протяжении необходимого времени и с наименьшими затратами. По некоторым данным литературных источников также по данным интернет источникам, рациональное использование лекарств, действующих на центральную нервную систему требует, чтобы пациенты получали медикаментозное лечение, соответствующие клиническим показаниям, в таких дозах, которые отвечают их индивидуальным потребностям, в течение достаточного периода времени и при наименьших затратах для них и их общины. Такое определение включает высококачественное (надлежащее и соответствующее) использование лекарственных средств провайдером и потребителем, включая соблюдение режима лечения.

Вопросы рационального использования лекарственных средств в общем неоднократно обсуждались на уровне здравоохранения в области лекарственных средств, действующих на центральную нервную систему.

Настоящий доклад играет важную роль для того, чтобы стимулировать работу по решению проблем, рационального использования групп лекарств и их выбора, действующих на центральную нервную систему [3,4,6,7].

Следует учитывать, что классификация лекарственных средств действующих на центральную нервную систему является достаточно условной. Можно сказать, что один и тот же препарат может обладать разными механизмами действия и широким спектром биологической активности, что позволяет отнести его к нескольким фармакологическим группам и применять при различных заболеваниях ЦНС [1,2,3]. К примеру можно привести нейропротекторы, которые являются важнейший класс препаратов, использование средств, которых необходимо при коррекции нарушений ЦНС после тяжелых отравлений нейротоксикантами. Решение такой задачи предполагает применение достаточно сложных комплексов лекарственных средств различной направленности. Смотри на рациональной использовании лекарственных средств, в схеме лечения должны включать так же и лекарственные средства, являющиеся патогенетическими для конкретной интоксикации. Так, у данной категории больных должны использоваться

средства для устранения инсомнических, психотических, амнестических, неврологических и иных расстройств: снотворные, нормотимики, нейролептики и прочие, с условия обращения внимания на их токсических действиях.

Нейротоксичность – это способность химических веществ, действуя на

организм, вызывать нарушение функции нервной системы. Большинство известных веществ в той или иной степени обладают нейротоксичностью. Поэтому при любой острой интоксикации возможно нарушение функций ЦНС. Действие нейротоксикантов обусловлено их способностью проникать через гематоэнцефалический барьер, а так же липофильностью конкретного вещества.

Нейротоксиканты можно разделить на две группы:

1. Вызывающие преимущественно функциональные нарушающие со стороны центрального и периферического отделов нервной системы.

2. Вызывающие органические повреждения нервной системы.

Вещества первой группы даже при острых смертельных отравлениях, не вызывают видимых морфологических повреждений нервной ткани. Для веществ второй группы, напротив, характерно токсическое действие, сопровождающееся деструктивными изменениями в отделах ЦНС.

Кроме того, нейротоксичность является довольно частным побочным эффектом при применении лекарственной терапии, особенно при использовании антимикробных препаратов для лечения туберкулеза [8].

Согласно данным литературы проявления нейротоксичности варьируют от ототоксичности, висцеральной нейропатии и нейромышечной блокады (поражение периферической нервной системы) до нарушения сознания, неспецифической энцефалопатии, судорог и неконвульсивного эпилептического статуса (поражение центральной нервной системы) [9].

Таким образом, роль лекарственных веществ, обладающих нейропротекторными свойствами, т.е. способностью индуцировать механизмы, направленные на противодействие повреждающим факторам, несомненно, очень велика. Лекарственные средства для терапии нарушений ЦНС, развившихся в результате действия нейротоксикантов, представляются весьма многочисленным классом: антиоксиданты, антигипоксанты, ноотропы, антидепрессанты, нейролептики, нормотимики, нестероидные противовоспалительные препараты, гормоны, модуляторы цитокинов, витамины, блокаторы кальциевых каналов, модуляторы нейромедиаторных систем, стимуляторы синтеза белка, актопротекторы, адаптогены и пр. [10-11].

По видимому, следует дифференцировать используемые в данной ситуации термины. В первую очередь, семантические разграничения должны базироваться на четком ранжировании биологических систем, модуляция которых обеспечивается конкретным веществом (веществами). Так, вершину иерархической лестницы занимают термины, отражающие реакции организменного уровня: актопротекторы, анксиолитики, ноотропы, антидепрессанты и т.д. Низшие звенья иерархии составляют понятия, связанные с модуляцией структурно-метаболических комплексов клетки: нейромедиаторных систем (вещества, модулирующие экзоцитоз и реаптейк нейротрансмиттеров, пре и постсинаптические рецепторы, активность систем трансдукции и пр.), генома (агенты, усиливающие синтез белка), мембран (антиоксиданты), энергообмена (антигипоксанты) и др. Подобное разграничение иерархических уровней до определенных пределов ограничивает терминологическую путаницу при рассмотрении данного вопроса. Например, понятие «актопротектор» включает термины низшего иерархического уровня «антиоксидант», «антигипоксант», «стимулятор синтеза белка» и др., позволяющие обосновать биохимические (нейрохимические) основы фармакологической активности препарата.

Антипсихотические, антидепрессантные, нормотимические эффекты, в основном, связаны со способностью агентов модифицировать нейромедиаторные системы и, следовательно, также базируются на терминах молекулярно-клеточного уровня: модуляторы синтеза, экзоцитоза и реаптейка нейромедиаторов; агонисты, антагонисты, обратные агонисты рецепторов; вещества, изменяющие трансдукторные системы и пр. Тем не менее, перечень лекарственных препаратов рассматриваемой группы продолжает непрерывно пополняться: модуляторы апоптоза [12, 13], новые агенты для модификации системы цитокинов [14], препараты лития [15] и т.д.

В результате предпринята попытка объединить лекарственные средства, используемые при патологии ЦНС, с помощью термина «нейропротекторы» или «церебропротекторы». При этом фармакологи ограничивают нейропротекторное действие конкретными особенностями биологической активности данного препарата. [16]

- ✓ ноотропное (ноотропоподобное) действие, заключающееся в способности повышать устойчивость центральной нервной системы к действию различных повреждающих факторов при сохранении или повышении высших функций мозга;
- ✓ способность сохранять (оптимизировать) метаболическую активность нервных клеток при воздействии повреждающих факторов;
- ✓ восстанавливать нарушенный метаболизм и энергетический дефицит в нервных клетках;
- ✓ оказывать антиоксидантный (антисвободнорадикальный) эффект;
- ✓ прямо активировать нейротрофические процессы за счет стимуляции спраунтинга и выработки нейротрофических факторов;
- ✓ препятствовать развитию нейрональной дегенерации вследствие различных патологических процессов (аутоиммунных, токсических, возрастных, ускоренного апоптоза).

Т.А. Воронина и С.Б. Середенин представили классификацию, в которой нейропротекторы и ноотропы объединены в одну группу [17]:

Классификация веществ с ноотропным и нейропротекторным действием

1. Активаторы метаболизма мозга и белково-нуклеинового синтеза

1.1. Пирролидоновые ноотропные препараты: пирацетам, фенотропил, оксирацетам, анирацетам, прамирацетам, этирацетам, дипрацетам, ролзирацетам, небрацетам, изацетам, нефирацетам, детирацетам, алорацетам, тенилсетам, фасорацетам, леветирацетам, унифирам, сунифирам и др.

1.2. Вещества природного происхождения и близкие к ним: церебролизин, аналоги церебролизина N-PEP-12 и E021, актовегин, церебрал, липоцеребрин, цереброкурин, кортексин, пиритинол, пиявит, пантогематоген, полидан и др.

2. Ноотропные препараты, реализующие действие через нейромедиаторные системы

2.1. Холинергические вещества

2.1.1. Вещества, вызывающие усиление синтеза ацетилхолина и его выброса: холин хлорид, фосфатидилсерин, лецитин, ацетил-L-карнитин, МКС-231, клобенпропит, тиоперамин GT-2016, иодопроксифан, UCL-1390, AQ-0145, ZK9346-бетакарболин, линопирдин (DUP 996) и др.

2.1.2. Ингибиторы ацетилхолинэстеразы: донепезил, ривастигмин, галантамин, физостигмин, такрин, амиридин, нейромедин, метрифонат, велнакрин малеат, эртастигмин, зифросинол, минаприн, капроктамин, гаперзин А, фенсерин и др.

2.1.3. Агонисты М-холинорецепторов: ксаномелин, миламелин, сабкомелин, AF102B, цевимелин, алвамелин, УМ-796, AF151, талсаклидин (WAL2014FU), SCH-57790, SCH-72788, оксотреморин, бетанехол и др.

2.1.4. Агонисты Н-холинорецепторов: АВТ098, АВТ089, АВТ418, эпибатид, анабазин, ТС1734, МЕМ3453, SIB-1553A, SSR180711, GTS21 и др. 2.2. Вещества, влияющие на систему возбуждающих аминокислот: глутаминовая кислота, мемантин, милацемид, глицин, Д-циклосерин, нооглютил, ампалекс, анирацетам, унифирам, сунифирам, 4-аминопиперидины, димебон, CP101606, NPS1506 и др.

2.3. Вещества, влияющие на систему ГАМК: гаммалон, натрия, лития и кальция оксибутират (нейробутал), пикамилон, фенибут, пантогам, никотинамид, габапентин, PCALC36, SB737552, NS105 и др.

2.4. Вещества, влияющие на серотонинергическую систему: антагонист 5-HT₆-серотониновых рецепторов SB742457, частичный агонист 5-HT₄-рецепторов SL650155, агонисты 5-HT_{1A}-рецепторов халипроден, 8-ОН-DPAT и др., антагонисты 5-HT₃-рецепторов ондансетрон и мирисетрон.

2.5. Вещества, влияющие на дофаминергическую систему и ингибиторы моноаминоксидазы (MAO): пирибедил, сумаринол, BP897 и АВТ431, NS2330, лазабемид, селегилин, расагилин и др.

2.6. Вещества, влияющие на аденозиновую систему, фосфодиэстеразу: кофеин, пропентофиллин, ролипрам.

2.7. Вещества, влияющие на гистаминовую систему.

2.8. Вещества, влияющие на каннабиноидную систему.

3. Нейропептиды и их аналоги: АКТГ 1-10 и его фрагменты, эбиратид, семакс, ноопепт, соматостатин, вазопрессин, тиролиберин и их аналоги (NC1900, FK960 и др.), нейропептид Y, субстанция P, ангиотензин-II, холецистокинин-8, ингибиторы пролилэндопептидазы (JTP-4819, S17092, ЗП-20, ЗП-22 и др.), беглимин и др.

4. Нейростероиды и мелатонин: 7-β-эстрадиол, эстадерм, J811, J861, дегидроэпиандростерон (DHEA) и его сульфат (DHEAS), карбенексолон, мелатонин.

5. Антиоксиданты: мексидол, дибунол, фосфатидилсерин, пиритинол, эксифон, цитидиндифосфохолин, тирилазад мезилат, меклофеноксат, атеровит, α-токоферол, гинкго билоба и др.

6. Антагонисты кальция: нимодинин, нивалдипин, циннаризин, флунаризин и др.

7. Церебральные вазодилататоры: винкамин, винпоцетин, ницерголин, гидергин, винконат, виндебумол, нафтидрофурил и др.

8. Вещества, влияющие на протеинкиназы: этимизол, CEP-1347, AS601245 и др.

9. Витамины и их аналоги, пищевые добавки, вещества растительного происхождения: витамины E, B6, B12, фолаты, тиамин, лецитин (фосфатидилхолин), фосфатидилсерин, α-липовая кислота, L-карнитин, ацетил-L-карнитин, гинкго билоба, женьшень, лимонник и др.

10. Вещества, влияющие на нейротрофиновую систему: прямые (фрагменты NGF92-97 в β-поворотной конформации, сурамин) и непрямые (аналоги аденозина) активаторы Trk-рецепторов; вещества, влияющие на экспрессию и секрецию нейротрофинов (неотрофин, семакс, идебенон, агонисты и позитивные модуляторы AMPA-рецепторов); модуляторы нейротрофиновой системы (церебролизин, CEP-1347, NDD-094).

11. Вещества, влияющие на процесс нейродегенерации при болезни Альцгеймера: вещества, уменьшающие синтез и влияющие на агрегацию, деагрегацию и депонирование β-амилоида и производящие «очистку» амилоидных бляшек, хелатирующие металлы, вещества, уменьшающие гиперфосфорилирование белка тау и блокаду тау-агрегации, увеличивающие уровень шаперонов, противовоспалительные средства, статины и др.

12. Средства для лечения синдрома дефицита внимания с гиперактивностью (СДВГ) у детей и взрослых: метилфенидат, амфетамины, атомoksetин, модафинил, фенибут, фенотропил и др.

13. Комбинированные препараты: фезам (пирацетам, циннаризин), винтотропил (пирацетам, винпоцетин), ороцетам (пирацетам, оротовая кислота), диапирам (пирацетам, диазепам), нейронал (пирацетам, янтарная кислота, рибоксин, никотинамид, рибофлавин-мононуклеотид, пиридоксин), инстенон (гексабидин, этамиван, этафиллин), цитофлавин (янтарная кислота, рибоксин, никотинамид, рибофлавин-мононуклеотид) и др.

14. Вещества из разных групп: оротовая кислота, метилглюкооротат, фолиевая кислота, ганглиозиды, глюкокортикоиды, геровитал НЗ, диметиламиноэтанол (ДМАЭ), СДР-холин (цитихолин) и др. Вероятно, при поиске фармакологических путей коррекции центральных нарушений после тяжелых отравлений нейротоксикантами следует ориентироваться на нейропротекторы широкого спектра действия, либо на использование комплекса лекарственных средств.

Кроме того, целесообразно детализировать схемы терапии в зависимости от токсических агентов, модель тяжелого отравления которыми использовалась в настоящем исследовании.

Механизмы действия разных лекарственных веществ, действующих на центральную нервную систему изучены в разной степени. В сущности, нельзя утверждать, что механизм действия какого-либо вещества действующих на центральную нервную систему известен в совершенстве.

Поэтому изучение механизмов действия лекарственных веществ ведется постоянно. При этом представления о механизме действия того или иного лекарственного вещества могут не только становиться более детальными, но и существенно меняться. Вместе с тем знание механизмов действия лекарственных средств, действующих на центральную нервную систему оказывает неоценимую помощь для рационального и правильного их применения изменениями в отделах ЦНС и ПНС. Кроме того, нейротоксичность является довольно частым побочным эффектом при применении лекарственной терапии, особенно при использовании антимикробных препаратов для лечения туберкулеза.

Согласно данным литературы проявления нейротоксичности варьируют от ототоксичности, висцеральной нейропатии и нейромышечной блокады (поражение периферической нервной системы) до нарушения сознания, неспецифической энцефалопатии, судорог и не конвульсивного эпилептического статуса (поражение центральной нервной системы).

Таким образом, роль лекарственных веществ, обладающих нейропротекторными свойствами, т.е. способностью индуцировать механизмы, направленные на противодействие повреждающим факторам, несомненно, очень велика.

Общие подходы к систематизации лекарственных препаратов для коррекции нарушений ЦНС, развившихся в результате действия нейротоксикантов

Лекарственные средства для терапии нарушений ЦНС, развившихся в результате действия нейротоксикантов, представляются весьма многочисленным классом: антиоксиданты, антигипоксанты, ноотропы, антидепрессанты, нейролептики, нормотимики, нестероидные противовоспалительные препараты, гормоны, модуляторы цитокинов, витамины, блокаторы кальциевых каналов, модуляторы нейромедиаторных систем, стимуляторы синтеза белка, актопротекторы, адаптогены и пр. По-видимому, следует дифференцировать используемые в данной ситуации термины. В первую очередь, семантические разграничения должны базироваться на четком ранжировании биологических систем, модуляция которых обеспечивается конкретным веществом (веществами). Так, вершину иерархической лестницы занимают термины, отражающие реакции организменного уровня: актопротекторы, анксиолитики, ноотропы, антидепрессанты и т.д. Низшие звенья иерархии составляют понятия, связанные с модуляцией структурно-метаболических комплексов клетки: нейромедиаторных систем (вещества, модулирующие экзоцитоз и реаптейк нейротрансмиттеров, пре- и постсинаптические рецепторы, активность систем трансдукции и пр.), генома (агенты, усиливающие синтез белка), мембран (антиоксиданты), энергообмена (антигипоксанты) и др.

Подобное разграничение иерархических уровней до определенных пределов ограничивает терминологическую путаницу при рассмотрении данного вопроса. Например, понятие «актопротектор» включает термины низшего иерархического уровня «антиоксидант», «антигипоксикант», «стимулятор синтеза белка» и др., позволяющие обосновать биохимические (нейрохимические) основы фармакологической активности препарата.

По данным других авторов в настоящее время по некоторым современным данным, примерно от 44% до 49% лекарственных средств в мире назначаются, реализуются или применяются нерационально. Хорошо известны примеры неправильного использования препаратов, влияющих на ЦНС: неправильное назначение в зависимости от доз, неоправданное предпочтение инъекционных форм, назначение в обход клинических рекомендаций, а также распространённое самолечение с использованием интернет-источников, что сопровождается нарушением дозировок и режима приёма.

Результаты нашего исследования показали, что врачи допускают нерациональное применение лекарственных средств, не выполняют рекомендации из клинических руководств и протоколов под разными предлогами.

Таким образом, проблема рационального применения средств, влияющих на ЦНС, всегда являлась предметом особого внимания медицинского и фармацевтического сообществ. В настоящее время в нашей стране данному вопросу также уделяется значительное внимание, что имеет важное значение для систематизации лекарственных средств, действующих на ЦНС.

ЛИТЕРАТУРА

1. Белоусов Ю. Б. Клиническая фармакология и фармакотерапия: руководство для врачей. 2-е изд., стереотипное / Ю. Б. Белоусов, В. С. Моисеев, В. К. Лепяхин. М.: Универсум Паблишинг, 2000.
2. Безопасны ли алюминийсодержащие препараты? // Клиническая фармакология и терапия. 2004.
3. Баранов, А.А. Детские болезни / А.А. Баранов.-Издат. Центр «ГЭОТАР-Медиа».
4. Галиуллин И.И., Зиганшина Л.Е. Республиканский формуляр лекарственных средств.
5. Всемирная организация здравоохранения. Выбор лекарственных средств. Перспективы политики ВОЗ в области лекарственных препаратов. Женева. 2002. 6 с.
6. Зиганшина Л.Е., Хазиахметова В.Н., Абакумова Т.Р., Александрова Э.Г. Ограничительные списки лекарственных средств, действующих на территории Республики Татарстан // Здравоохранение.
7. Лепяхин В.К. Краткий отчет о работе за 2008 год Федерального центра мониторинга безопасности лекарственных средств Росздравнадзор // Безопасн. лекарств и фармаконадзор.
8. Можожина Г. Н., Самойлова А. Г., Васильева И. А. Проблема нейротоксичности лекарственных препаратов при лечении больных туберкулезом // Туберкулез и болезни лёгких. – 2020. – Т. 98, № 10.–С. 58-63.
9. Постников С. С., Костылева М. Н., Грацианская А. Н., Ермилин А. Е. и др. Нейротоксичность лекарств // Качественная клиническая практика. – 2017. – № 4. – С. 68-67.
10. Ахматханова С.М., Казакова Ю.А., Карпов С.М., Шевченко П.П. Алкогольная энцефалопатия: современные методы лечения // Усп. соврем. естествознания. – 2014. – № 6. – С. 22–23
11. Kaur S., Singh S., Chahal K.S., Prakash A. Potential pharmacological strategies for the improved treatment of organophosphate-induced neurotoxicity // Can. J. Physiol. Pharmacol. – 2014. – Vol. 92, № 11. – P. 893–911.
12. Li W., Lee M.K. Antiapoptotic property of human α -synuclein in neuronal cell lines is associated with the inhibition of caspase-3 but not caspase-9 activity // J. Neurochem. – 2005. – Vol. 93, № 6. – P. 1542–1550.
13. Snigdha S., Smith E.D., Prieto G.A., Cotman C.W. Caspase-3 activation as a bifurcation point between plasticity and cell death // Neurosci. Bull. – 2012. – Vol. 28, № 1. – P. 14–24.
14. Hofer M.J., Campbell I.L. Immunoinflammatory diseases of the central nervous system - the tale of two cytokines // Br. J. Pharmacol. – 2016. – Vol. 173, № 4. – P. 716–728.
15. Leeds P.R., Yu F., Wang Z., Chiu C.T., Zhang Y., Leng Y., Linares G.R., Chuang D.M. A new avenue for lithium: intervention in traumatic brain injury // ACS Chem. Neurosci. – 2014. – Vol. 5, № 6. – P. 422–433.
16. Шабанов П.Д. Доказательность нейропротекторных эффектов полипептидных препаратов: нерешенные вопросы // Нервные болезни. – 2011. – № 1(4). – С. 17–20.
17. Воронина Т.А., Середенин С.Б. Ноотропные и нейропротекторные средства // Экспер. и клинич. фармакол. – 2007. – Т. 70, № 4. – С. 44–58.
18. Васильев С.А. Нейрометаболическая терапия острых тяжелых отравлений: автореф. дис. ... д-ра мед. наук / Петербургский НИИ скорой помощи имени И.И. Джанелидзе. – СПб., 2008. – 35 с.
19. Афанасьев В.В. Цитофлавин в интенсивной терапии: Пособие для врачей. – СПб., 2005. – 36 с.

МУШКИЛОТИ ИСТИФОДАИ ОКИЛОНАИ ДОРУХОЕ, КИ БА СИСТЕМАИ МАРКАЗИИ АСАБ ТАЪСИР МЕРАСОНАНД

Истифодаи окилонаи дорухо, ки ба системаи марказии асаб таъсир мерасонанд, аз беморон талаб менамояд, ки табобатро бо дорухо окилона намоянд, то ин ки ба нишондиҳандаҳои клиникӣ дар чунин микдорхо, ки ба эҳтиёҷоти одитарини онҳо ҷавобгӯ бошанд ва мувофиқат кунанд, дар муддати кофӣ ва бо хароҷоти камтарин барои онҳо ва ҷомеа дастрас бошанд.

КАЛИДВОЖАҲО: системаи марказии асаб, дорухо, истифодаи окилона.

ПРОБЛЕМА РАЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЛЕКАРСТВЕННЫХ СРЕДСТВ ДЕЙСТВУЮЩИХ НА ЦНС

Рациональное использование лекарств, действующих на центральную нервную систему требует, чтобы пациенты получали медикаментозное лечение, соответствующее клиническим показаниям, в таких дозах, которые отвечают их индивидуальным потребностям, в течение достаточного периода времени и при наименьших затратах для них и их общины.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: центральная нервная система, лекарственные средства, рациональное использование.

THE PROBLEM OF RATIONAL USE OF CNS-ACTING MEDICINES

Rational use of central nervous system-acting drugs requires that patients receive medications appropriate for clinical indications, at doses that meet their individual needs, for an adequate period of time, and at the lowest possible cost to them and their community.

KEYWORDS: central nervous system, drugs, rational use.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Низомова Мадина* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми кафедраи технологияи фарматсевтӣ ва фармакология. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **985-33-82-33**.

Шарифов Хуршед Шералиевич - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои фарматсевтӣ, дотсенти кафедраи технологияи фарматсевтӣ ва фармакология. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. E-mail: **sharifov-khurshed@mail.ru**. Телефон: **985151075**.

Сведения об авторах: *Низомова Мадина* – Таджикский национальный университет, магистр 2-го курса кафедры фармацевтической технологии и фармакологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **985-33-61 – 33**.

Шарифов Хуршед Шералиевич – Таджикский национальный университет, кандидат фармацевтических наук, доцент кафедры фармацевтической технологии и фармакологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: **sharifov-khurshed@mail.ru**. Телефон: **985-15-10-72**.

Information about the authors: *Nizomova Madina* – Tajik National University, second-year Master's student in the Department of Pharmaceutical Technology and Pharmacology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: **985-33-61 – 33**.

Sharifov Khurshed Sheralievich – Tajik National University, Candidate in Pharmaceutical Sciences, Associate Professor in the Department of Pharmaceutical Technology and Pharmacology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Email: **sharifov-khurshed@mail.ru**. Phone: **985-15-10-72**.

МАТЕМАТИКА ВА ИНФОРМАТИКА – МАТЕМАТИКА И ИНФОРМАТИКА

ФОРМУЛАИ АСИМПТОТИКӢ ДАР МУАММОИ ВАРИНГ БАРОИ КУБӢОИ ҚАРИБ МУТАНОСИБ

Қурбонова С.Б., Исмамова У.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аз теоремаи Лагранж бар меояд, ки ҳар як адади натуралро метавон ҳамчун суммаи на бештар аз чор квадрати ададҳои натуралӣ ифода намуд. Соли 1770 Варинг ин теоремаро умумӣ гардонид, чунин масъалаеро баён кард, ки мувофиқи он барои пайдарпайии x_1, x_2, \dots, x_r , ки дараҷаашон адади натуралии n , чунин адади N -натуралӣ мавҷуд мебошад, ки дар намуди зерин тасвир карда мешавад. Яъне

$$x_1^n + x_2^n + \dots + x_r^n = N, \quad (1)$$

ки дар ин ҷо x_1, x_2, \dots, x_r - ададҳои натуралӣ ва шумораи ҷамъшавандаҳо r мебошад. Бо $G(n)$ миқдори ингуна тасвирнамоиҳоро ишорат менамоем, n -адади натуралии қайдкардашуда мебошад.

Муаммои Варинг дар асри XIX барои баъзе қимматҳои ҷудогона исбот шуда буд, аммо ҳалли ин масъала танҳо дар асри XX ба даст омад. Дар соли 1909 ин масъаларо Д. Гилберт ҳал кард ва бо ин роҳ мавҷудияти функсияи $G(n)$ -ро муайян намуд.

Дар соли 1920, Харди ва Литтлвуд муаммои Варингро бо усули нав ҳал карданд. Онҳо функсия $G(n)$ - ро ҷорӣ карданд ва исбот карданд, ки

$$n < G(N) \leq n2^{n-1}h; \quad \lim_{n \rightarrow \infty} h = 1.$$

Харди ва Литтлвуд ҳангоми

$$r > (n-2)2^{n-1} + 5$$

барои адади N , ки дар шакли (1) тасвир карда шудааст, чунин формулаи асимптотикии зеринро ёфтанд:

$$J_{n,r}(N) = \Gamma\left(1 + \frac{1}{n}\right)^r \left(\Gamma\left(\frac{r}{n}\right)\right)^{-1} N^{\frac{r-1}{n}} \mathbf{S}_{n,r}(N) + O(N^{\frac{r-1}{n} - c(n,r)}),$$

ки дар он $\mathbf{S}_{n,r}(N)$ - қатори махсус мебошад.

Соли 1924 И.М.Виноградов [1], усули баҳодиҳии суммаҳои тригонометриро дар муаммои Варинг татбиқ намуда, формулаи асимптотикии Харди ва Литтлвудро барои

$$r \geq 2[n^2(2 \ln n + \ln \ln n + 3)].$$

беҳтар намуд.

Соли 1934 И.М. Виноградов [1] исбот намуд, ки

$$G(n) < n(6 \ln n + 10),$$

баъдтар ӯ ин баҳоро яқчанд маротиба дақиқтар кард ва соли 1959 баҳои зеринро исбот намуд:

$$G(n) < n(2 \ln n + 4 \ln \ln n + 2 \ln \ln \ln n + 13).$$

А.А. Каратсуба [2], бо истифода аз усули p -адикӣ барои $G(n)$, баҳои беҳтаре ба даст овард, яъне

$$G(n) < n(2 \ln n + 2 \ln \ln n + 12).$$

Вули [3] нишон дод, ки

$$G(n) < n \ln n + n \ln \ln n + O(1).$$

Қимати $G(n)$ танҳо барои $k = 2$ ва $k = 4$ маълум аст, яъне $G(2) = 4$, $G(4) = 16$, ки инро Лагранж ва Давенпорт исбот кардаанд. Ю.В. Линник [4] нишон дод, ки $G(3) \leq 7$.

Соли 1934 математики англис Е.М. Райт [5], ҳангоми $n = 3$ ва $r = 9$ барои миқдори ҳалҳои муодилаи диофантии (1) бо ҷамъшавандаҳои қариб мутаносиб, яъне бо шарт

$$|x_i^3 - \mu_i N| \leq N^{1-\theta}, \quad i = 1, 2, \dots, r, \quad \mu_1 + \mu_2 + \dots + \mu_r = 1,$$

дар ин ҷо μ_1, \dots, μ_r -ададҳои мусбати қайдкардашуда аст, формулаи асимптотикиро ҳангоми

$$\theta \geq \frac{1}{51} + \varepsilon$$

ҳосил намуд.

Мувофиқи теоремаи Дирихле оид ба наздиққунии ададҳои ҳақиқӣ бо ададҳои ратсионалӣ, ҳар як α -ро аз фосилаи $[-\varepsilon, 1-\varepsilon]$, $\varepsilon \tau = 1$ метавон ба намуди зерин тасвир намуд:

$$\alpha = \frac{a}{q} + \lambda, \quad (a, q) = 1, \quad 1 \leq q \leq \tau, \quad |\lambda| \leq \frac{1}{q\tau}.$$

Вобаста бо параметри η , $\eta < 0, 1$ бо ёрии $M(\eta)$ чунин α -ро ишора мекунем, ки барои он $q \leq \omega$ ва бо $m(\eta)$ α -ҳои боқимондари ишора менамоем. $M(\eta)$ ва $m(\eta)$ мувофиқан камонҳои калон ва хурд номида мешаванд.

Пас аз сохтани усули баҳодиҳии суммаҳои тригонометрии И.М. Виноградов, масъалаи ёфтани формулаҳои асимптотикӣ барои ҳалли муаммоҳои классикии аддитивӣ, ки ба он муаммои Варинг, муаммои тернарии Голдбах, муаммои Варинг-Голдбах ва муаммои Эстерман дохил мешаванд, ба ду масъалаи зерин оварда мешавад:

- тадқиқи рафтори суммаҳои тригонометрии Г. Вейли намуди

$$T_n(\alpha, x) = \sum_{m \leq x} e(\alpha m^n), \quad S_n(\alpha, x) = \sum_{p \leq x} e(\alpha p^n),$$

дар атрофи хурди маркази камонҳои калон $M(\eta)$;

- гирифтани баҳои ғайритривиалӣ барои ин суммаҳо дар камонҳои хурд $m(\eta)$.

Ҳосил намудани формулаҳои асимптотикӣ барои миқдори ҳалҳои муаммоҳои классикии аддитивӣ хеле душвортар мегардад, агар талаб карда шавад, ки ҳамаи ҷамъшавандаҳои қариб мутаносиб бошанд ё ҳамаи онҳо қариб баробар бошанд (муаммоҳои аддитивӣ бо ҷамъшавандаҳои қариб мутаносиб ҳангоми $\mu_1 = \dots = \mu_r$ будан ба масъала бо ҷамъшавандаҳои баробар табдил меёбад), ҳамин тавр ҷои суммаҳои тригонометрии Г. Вейли $T_n(\alpha, x)$ ва $S_n(\alpha, x)$ суммаҳои кӯтоҳи тригонометрии Г. Вейл, ба монанди

$$T_n(\alpha; x, y) = \sum_{x-y < m \leq x} e(\alpha m^n), \quad S_n(\alpha; x, y) = \sum_{x-y < p \leq x} e(\alpha p^n),$$

ҳосил мешавад. Ҳангоми $n > 1$ дарозӣ ва интервали суммаҳои кӯтоҳи тригонометрӣ аз параметри μ_i вобастаанд, яъне ба ҳар як r ҷамъшаванда танҳо як суммаи тригонометрии кӯтоҳи алоҳида мувофиқ меояд. Дар муаммоҳои аддитивӣ бо ҷамъшавандаҳои қариб баробар, ҳамаи ин суммаҳо ба ҳам баробар мешаванд. Ҳамин тавр, ҳалли ин муаммои классикии аддитивӣ бо ҷамъшавандаҳои қариб мутаносиб ба се масъалаҳои зерин оварда мешаванд:

- тадқиқи рафтори суммаҳои кӯтоҳи тригонометрии $T_n(\alpha; x, y)$ ва $S_n(\alpha; x, y)$ дар атрофи хурди маркази камонҳои калон $M(\eta)$;

• ёфтани баҳоҳои ғайритривиалии ин суммаҳои кӯтоҳ дар камонҳои калон $M(\eta)$, ғайр аз атрофи хурди марказҳои онҳо;

• ба даст овардани баҳоҳои ғайритривиалии ин суммаҳо дар камонҳои хурд $m(\eta)$

Рафтори суммаҳои кӯтоҳи тригонометрии Г. Вейл $T_n(\alpha; x, y)$ барои n -ҳои қайдкардашуда дар камонҳои калон дар қорҳои [6–8] таҳқиқ шудааст. Бо истифода аз ин натиҷаҳо дар якҷоягӣ бо баҳоҳои ғайритривиалии суммаи $T_n(\alpha; x, y)$ дар камонҳои хурд [9], формулаҳои асимптотикӣ барои миқдори ҳалҳо дар муаммоҳои аддитивии зерин бо чамъшавандаҳои қариб баробар исбот шудаанд:

- масъалаи Варинг бо чамъшавандаҳои қариб баробар хангоми $n = 3, 4, 5$, аниқтараш, формулаҳои асимптотикӣ барои миқдори ҳалҳои муодилаи диофантӣ (5) бо шартҳои

$$\left| x_i - \left(\frac{N}{2^n + 1} \right)^{\frac{1}{n}} \right| \leq H, \quad i = 1, \dots, 2^n + 1, \quad H \geq N^{\frac{1}{n} - \theta(n) + \varepsilon};$$

дар қорҳои [8, 10–12] ёфта шудаанд. ки дар ин ҷо

$$\theta(3) = \frac{1}{30}, \quad \theta(4) = \frac{1}{108}, \quad \theta(5) = \frac{1}{340}.$$

Дар ин қор бо истифода аз усули қорҳои Раҳмонов З.Х. [6-12] бо шарти

$$\theta \geq \frac{1}{30} + \varepsilon,$$

теоремаи зерин исбот карда шудааст.

Теорема. Бигзор N - адади натуралии кифоякалон ва μ_1, \dots, μ_9 - ададҳои мусбати қайдкардашуда бо шарти зерин дода шуда бошанд:

$$\mu_1 + \dots + \mu_9 = 1,$$

Бо $J_{3,9}(N, H)$ миқдори тасвринамоии адади N ҳамчун суммаи нӯҳ кубҳои ададҳои натуралӣ x_i бо шартҳои:

$$|x_i^3 - \mu_i N| \leq H, \quad i = 1, \dots, 9.$$

ишорат намоем. Он гоҳ, хангоми $H \geq N^{1 - \frac{1}{30} + \varepsilon}$ формулаи асимптотикии зерин дуруст аст:

$$J_{3,9}(N, H) = \frac{259723}{44089920} \prod_{k=1}^9 \mu_k^{\frac{2}{3}} \mathbf{S}(N) \frac{H^8}{N^6} + O\left(\frac{H^8}{N^6 \mathbf{L}^7}\right),$$

дар ин ҷо $\mathbf{S}(N)$ - қатори махсус мебошад.

АДАБИЁТ

1. Виноградов И.М. Избранные труды / И.М. Виноградов. - М: Изд-во АН СССР. - 1952.
2. Карацуба А.А. О функции $G(n)$ в проблеме Варинга // - Известия Академии наук СССР. Серия математическая. - 1985. - Т. 49. - №5. - С. 935 - 947.
3. Wooley T.D. Large improvements in Waring's problem. - Ann of Math. - 1992. - V. (2)135.1. - P. 131-164.
4. Линник Ю.В. О разложении больших чисел на семь кубов // Доклады Академии наук СССР. - 1942. - №35. - С. 179 - 180.
5. Wright E.M. Proportionality conditions in Waring's problem // Mathematische Zeitschrift. - 1934. - V. 38. - P. 730-746.
6. Раҳмонов З.Х. Тернарная задача Эстермана с почти равными слагаемыми // Математические заметки. - 2003. - Т.74. - В. 4. - С. 564-572.
7. Раҳмонов З.Х. Кубическая задача Эстермана с почти равными слагаемыми // Математические заметки. - 2014. - Т. 95. - В. 3. - С. 445-456.
8. Раҳмонов З.Х., Мирзоабдуғафуров К.И. Проблема Варинга для кубов с почти равными слагаемыми //

Доклады Академии наук Республики Таджикистан. – 2008. – Т. 51. – В. 2. – С. 83-86.

9. Рахмонов З. Х., Азамов А.З. Асимптотическая формула в проблеме Варинга для четвертых степеней с почти равными слагаемыми // Доклады Академии наук Республики Таджикистан. – 2011. – Т. 54.3. – С. 34-42.
10. Рахмонов З.Х., Назрубоев Н.Н. Проблема Варинга для пятых степеней с почти равными слагаемыми // Доклады Академии наук Республики Таджикистан. – 2014. – Т. 57. – №11-12. – С. 823-830.
11. Рахмонов З. Х., Азамов А.З., Назрубоев Н.Н. Асимптотическая формула в обобщении проблемы Варинга для почти пропорциональных кубов // Доклады Национальной академии наук Таджикистана. – 2023. – Т. 66. – № 1-2. – С. 5-10.
12. Азамов А.З. Проблема Варинга для девяти почти пропорциональных кубов / Доклады Академии наук Республики Таджикистан. – 2022. – Т.65. – № 7-8. – С.425-430.

ФОРМУЛАИ АСИМПТОТИКӢ ДАР МУММОИ ВАРИНГ БАРОИ КУБӢОИ ҚАРИБ МУТАНОСИБ

Барои микдори тасвирҳои адади натуралии кифоякалони N дар намуди суммаи нӯҳ кубҳои ададҳои натуралии x_i , $i = \overline{1,9}$ бо шартҳои

$$|x_i^3 - \mu_i N| \leq H, \quad \mu_1 + \dots + \mu_9 = 1 \quad H \geq N^{1-\frac{1}{30}+\varepsilon},$$

ки дар ин ҷо μ_1, \dots, μ_9 ададҳои мусбати қайдкардашуда аст, формулаи асимптотикӣ гирифта шудааст, ки натиҷаи маълуми математикаи англис Е.М.Райтро беҳтар мекунад.

КАЛИДВОЖАҲО: муаммои Варинг, чамъшавандаҳои қариб мутаносиб, суммаи қутоҳи тригонометрии Г. Вейл, атрофи хурди марказҳои камонҳои калон.

АСИМПТОТИЧЕСКАЯ ФОРМУЛА В ОБОБЩЕНИИ ПРОБЛЕМЫ ВАРИНГА ДЛЯ ПОЧТИ ПРОПОРЦИОНАЛЬНЫХ КУБОВ

Получена асимптотическая формула для количества представлений достаточно большого натурального N суммой девяти кубов натуральных чисел x_i , $i = \overline{1,9}$, удовлетворяющих условиям

$$|x_i^3 - \mu_i N| \leq H, \quad \mu_1 + \dots + \mu_9 = 1 \quad H \geq N^{1-\frac{1}{30}+\varepsilon},$$

где μ_1, \dots, μ_9 - положительные фиксированные числа, являющиеся уточнением известного английского математика Е.М. Райта.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: проблема Варинга, почти пропорциональные слагаемые, короткая тригонометрическая сумма Г. Вейля, малая окрестность центров больших дуг.

AN ASYMPTOTIC FORMULA IN A GENERALIZATION OF WARING'S PROBLEM FOR ALMOST PROPORTIONAL CUBES

An asymptotic formula is obtained for the number of representations of a sufficiently large natural N by the sum of nine cubes of natural numbers x_i , $i = \overline{1,9}$ satisfying the conditions

$$|x_i^3 - \mu_i N| \leq H, \quad \mu_1 + \dots + \mu_9 = 1 \quad H \geq N^{1-\frac{1}{30}+\varepsilon},$$

where μ_1, \dots, μ_9 positive fixed numbers, which are a refinement of the famous English mathematician E.M. Wright.

KEYWORDS: Waring's problem, almost proportional Summands, H. Weil's short exponential sum, small neighborhood of centers of major arcs.

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонова Ситора Бобоалиева – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми кафедраи алгебра ва назарияи ададҳо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Исматова Умеда Амирхонвна - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми кафедраи алгебра ва назарияи ададҳо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992)929998741. **E-mail:** khdj.91@mail.ru.

Сведения об авторах: Курбонова Ситора Бобоалиева – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса кафедры алгебры и теории чисел. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Исмадова Умеда Амирхновна – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса кафедры алгебры и теории чисел. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992)929998741. E-mail: khdj.91@mail.ru.

Information about the authors: *Kurbonova Sitora Boboalieva* – Tajik National University, second-year master`s student of the Department of Algebra and Number Theory. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. *Ismatova Umeda Amirkhonovna* – Tajik National University, second-year master`s student of the Department of Algebra and Number Theory. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992)929998741. E-mail: khdj.91@mail.ru.

НУЛҲОИ ЗЕТА-ФУНКСИЯИ РИМАН, КИ ДАР ПОРЧАҲОИ КЎТОҲИ ХАТИ РОСТИ КРИТИКӢ МЕХОБАНД

Иноятзода Ш. Ш.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Нулҳои зета-функсияи Риман, ки дар порчаҳои кӯтоҳи хати ростии критикӣ меҳобанд, яке аз таҳқиқотҳои муҳим, ҷолиб ва душвори назарияи аналитикии ададҳо ба ҳисоб меравад.

Зета-функсияи Риман $\zeta(s)$, ки онро мунтазам ба таври аналитикӣ ба тамоми ҳамвории комплексӣ, ғайр аз як нуқтаи ягонаи $s = 1$ давом додан мумкин аст, барои бисёр хулосаҳои муҳим дар назарияи аналитикии ададҳо нақши муҳим мебозад.

Омӯзиши нулҳои зета-функсияи Риман дар порчаҳои кӯтоҳи хати ростии критикӣ барои амиқтар омӯхтани ададҳои сода ва хосиятҳои онҳо имкониятҳои нав фароҳам меоварад. Ин равияи фаёлона инкишоф ёфта истода, дар математика масъалаи актуалӣ мебошад, ки диққати доираи васеи математиконро ҷалб намудааст ва он метавонад дониши моро васеъ намуда, дар роҳи бозёфтҳои оянда кумак намояд.

Б. Риман [1], гипотезаеро пешниҳод кард, ки дар он гуфта мешавад: “Ҳамаи нулҳои ғайритривиалии зета-функсияи Риман дар хати ростии критикӣ ҷойгиранд”. Бо вучуди таҳқиқот ва таҷрибаҳои зиёд, ин гипотеза то ҳол исбот нашудааст.

Аввалин натиҷаи муҳиме, ки бо ҷойгиршавии нулҳои зета-функсияи Риман дар хати критикӣ алоқаманд аст, теоремаи исботкардаи Г.Харди буд [2]. Ӯ исбот намуд, ки миқдори чунин нулҳо беохир аст. Ин кашфиёт дар омӯзиши хосиятҳои зета-функсияи Риман қадами муҳим буд ва барои таҳқиқотҳои минбаъда дар ин соҳа роҳ кушод.

Баъдан Г. Харди ва Д. Литтлвуд [3] тасдиқоти зеринро исбот намуданд: *барои ихтиёрӣ қиматҳои мусбати адади кифоя хурди ε чунин адади мусбати T_0 , вобаста аз ε мавҷуд аст, ки барои ҳамаи T -и аз T_0 калон набуда ва $H \geq T^{\frac{1}{4}+\varepsilon}$ порчаи $(T, T+H)$ дорои нули тартиби тоқи функсияи $\zeta\left(\frac{1}{2}+it\right)$ мебошад. Аз ин ҷо бармеояд, ки дар порчаи $(0, T)$ зиёда аз $T^{\frac{3}{4}+\varepsilon}$ нулҳои тартиби тоқи функсияи $\zeta\left(\frac{1}{2}+it\right)$ ҷойгиранд.*

Миқдори нулҳои функсияи $\zeta\left(\frac{1}{2}+it\right)$, ки дар порчаи $(0, T)$ меҳобанд, бо $N_0(T)$ ишора мекунем. Таҳқиқотҳои муҳимми математикони англис Г.Харди ва Д.Литтлвудро, ки соли 1921 анҷом додаанд, меорем [4]. Ин олимони хангоми таҳқиқотҳои худ теоремаи зеринро исбот намудаанд: *Барои ихтиёрӣ $\varepsilon > 0$ чунин $T_0 = T_0(\varepsilon) > 0$, $c = c(\varepsilon) > 0$ мавҷуд аст, ки хангоми $T \geq T_0$, $H = T^{1/2+\varepsilon}$ нобаробарии зерин ҷой дорад:*

$$N_0(T+H) - N_0(T) \geq cH.$$

Соли 1942 А.Селберг [5] варианти пурзуршудаи теоремаи Харди ва Литтлвудро бомуваффақият исбот кард, ки он аҳаммияти махсус дорад, яъне \bar{y} исбот кард, ки: *Хангоми иҷрошавии шартҳои теоремаи Харди ва Литтлвуд, нобаробарии зерин ҷой дорад:*

$$N_0(T+H) - N_0(T) \geq cH \ln T. (1)$$

Дар баҳои (1), ки А.Селберг ҳосил намудааст, фарзияи ҷолибе ба миён омад, яъне нобаробарии (1)-ро барои қиматҳои хурдтари H , яъне барои $H = T^{\alpha+\varepsilon}$, ки дар он α адади мусбати аз $1/2$ зиёд набуда ҷой дорад (гипотезаи А.Селберг) [5].

Соли 1976 математики чехӣ Я.Мозер [6] натиҷаи навро дар ин масъалаи гузошташуда ба даст овард, \bar{y} исбот намуд, ки: *Хангоми $T \geq T_0 > 0$, $H \geq T^{5/12} \ln^3 T$ нобаробарии зерин ҷой дорад*

$$N_0(T+H) - N_0(T) \geq cH,$$

$c > 0$ – доими мутлақ мебошад.

Ин натиҷа дар конференсияи байналмиллалӣ оид ба назарияи ададҳо, ки аз 14 то 19 сентябри соли 1981 дар шаҳри Москва шуда гузашт, пешниҳод гардид.

Соли 1984 А.А.Карацуба [7] гипотезаи Селбергро ҳангоми $\alpha = 27/82$, исбот намуд, яъне \bar{y} исбот кард, ки: *Бигузур ε – адади мусбати аз 0,001 зиёд набуда бошад ва $T \geq T_0 > 0$, $H \geq T^{27/82+\varepsilon}$. Он гоҳ ҳамин гуна доими мусбати $c = c(\varepsilon)$ мавҷуд аст, ки барои он нобаробарии зерин иҷро мегардад:*

$$N_0(T + H) - N_0(T) \geq cH \ln T.$$

А.А. Каратсуба дар бораи адади $\alpha = 27/82$ қайд кард, ки онро бо адади нисбатан хурдтар иваз кардан мумкин аст [7]. Бо вучуди ин, бояд қайд кард, ки ин бо баҳодихии хеле мураккаби як намуди суммаҳои махсуси тригонометрӣ алоқаманд аст.

Дар ин мақола бо истифода аз методи ҷуфтҳои экспоненсиалӣ [8] ва натиҷаи корҳои [9–11], гипотезаи А.Селберга, ҳангоми $\alpha = 1515/4816$ исбот карда шудааст.

Теоремаи зерин ҷой дорад.

Теоремаи 1. *Бигузур (κ, λ) — ҷуфти экспоненсиалии ихтиёрӣ буда,*

$$\theta(\kappa, \lambda) = \frac{\kappa + \lambda}{2\kappa + 2},$$

ε – ихтиёрӣ адади мусбати аз 0,001 зиёд набуда бошад ва $T \geq T_0(\varepsilon) > 0$, $H = T^{\theta(\kappa, \lambda) + \varepsilon}$. Он гоҳ ҳамин гуна адади мусбати доими $c = c(\varepsilon)$ ёфт мешавад, ки нобаробарии зерин иҷро мегардад:

$$N_0(T + H) - N_0(T) \geq cH \ln T.$$

Қайд менамоем, ки нишондиҳандаи $\theta(\kappa; \lambda)$ дар теоремаи 1, инчунин, дар муаммои Гаусс оид ба миқдори нуқтаҳои бутун дар доира $x^2 + y^2 \leq R$, ва инчунин ҳангоми баҳои азъои боқимонда дар муаммои тақсимкунондаҳои Дирихле оид ба миқдори нуқтаҳои бутун дар гиперболаи $xy \leq N$, $x > 0$, $y > 0$, вомехӯранд. Баҳои беҳтарин барои функсияи $\theta(\kappa; \lambda)$ дар айни замон ба математикони белгиявӣ Ж. Bourgain ва N. Watt [12] тааллуқ доранд. Онҳо исбот намуданд, ки

$$\theta_0 = \min_{\kappa, \lambda \in \mathbb{P}} \theta(\kappa, \lambda) = \min_{\kappa, \lambda \in \mathbb{P}} \frac{\kappa + \lambda}{2\kappa + 2} \leq \frac{1515}{4816} = \frac{1}{3} - \frac{271}{3 \cdot 4816} \approx 0.314576,$$

ки дар ин ҷо \mathbb{P} — маҷмуи ҳамаи ҷуфтҳои экспоненсиалӣ мебошад.

Аз кори [12] ва аз теоремаи 1 натиҷаи зерин мебарояд.

Натиҷа. *Бигузур ε – адади мусбати ихтиёрӣ аз 0,001 калон набуда бошад ва $T \geq T_0(\varepsilon) > 0$, $H = T^{1515/4816+\varepsilon}$. Он гоҳ ҳамин гуна адади мусбати $c = c(\varepsilon)$ мавҷуд аст, ки нобаробарии зерин иҷро мегардад:*

$$N_0(T + H) - N_0(T) \geq cH \ln T.$$

Нақшаи исботи теоремаи 1

Бигузур $X = T^{0.01\varepsilon}$ бошад. Функсияи Харди-Селбергро $F(t)$ ҳангоми $T \leq t \leq T + H$ дида мебароем.

$$F(t) = e^{i\theta(t)} \zeta(0,5 + it) \left| \varphi\left(\frac{1}{2} + it\right) \right|^2, e^{i\theta(t)} = \frac{\pi^{-it/2} \Gamma\left(\frac{1}{4} + \frac{it}{2}\right)}{\left| \Gamma\left(\frac{1}{4} + \frac{it}{2}\right) \right|},$$

$$\varphi\left(\frac{1}{2} + it\right) = \sum_{v \leq X} \frac{\beta(v)}{\sqrt{v}} v^{-it}, \beta(v) = \begin{cases} \alpha(v) \left(1 - \frac{\ln v}{\ln X}\right), & 1 \leq v < X, \\ 0, & v \geq X, \end{cases}$$

ва адади ҳақиқии $\alpha(v)$ аз баробарии

$$\frac{1}{\sqrt{\zeta(s)}} = \sum_{v=1}^{\infty} \frac{\alpha(v)}{v^s}, \text{Res} > 1.$$

муайян карда мешавад. Аз таърифи функсияи $F(t)$ ва муодилаи функционалии $\zeta(s)$ бармеояд, ки функсияи $F(t)$ қиматҳои ҳақиқиро ҳангоми ҳақиқӣ будани t қабул менамояд

ва нулҳои ҳақиқии тартиби токи ин функсия $F(t)$ нулҳои ҳақиқии тартиби токи функсияи $\zeta(0,5 + it)$ -ро ифода мекунад.

Фарз мекунем, ки $h = A \ln^{-1} T$, ки A – доимӣ буда, қимати онро баъдан муайян мекунем. Бо воситаи E зермаҷмуи порчаи $(T, T + H)$, ки шарти

$$\int_t^{t+h} |F(u)| du > \left| \int_t^{t+h} F(u) du \right|, t \in E.$$

-ро қаноат мекунонад ишора мекунем. Азбаски берун аз худуди E ин интегралҳо бо ҳам баробаранд, пас

$$\int_T^{T+H} \int_t^{t+h} |F(u)| du dt \leq \int_E dt \left(\int_t^{t+h} |F(u)| du \right) + \int_T^{T+H} \left| \int_t^{t+h} F(u) du \right| dt.$$

Аз нобаробарии Коши истифода карда муносибати зеринро ҳосил мекунем:

$$I_1 \leq \sqrt{\mu(E)I_2} + \sqrt{HI_3}, \quad (2)$$

ки дар ин ҷо

$$I_1 = \int_T^{T+H} \int_t^{t+h} |F(u)| du dt, I_2 = \int_T^{T+H} \left(\int_t^{t+h} |F(u)| du \right)^2 dt, I_3 = \int_T^{T+H} \left| \int_t^{t+h} F(u) du \right|^2 dt.$$

Интегралҳои I_1 -ро аз боло баҳо дода интегралҳои I_2 ва I_3 -ро бошад аз поён баҳо медиҳем ва барои ченаки маҷмуи E чунин баҳоро ҳосил мекунем:

$$\mu(E) > c_1 H, c_1 > 0,$$

ки аз ин ҷо дурустии теорема бармеояд.

АДАБИЁТ

1. Риман Б. О числе простых чисел, не превышающих данной величины. *Сочинения*. М.: ОГИЗ. 1948. 224 с.
2. Hardy G.H. Sur les zeros de la fonction $\zeta(s)$ de Riemann. *Compt. Rend. Acad. Sci.* 1914; 158: 1012–1014.
3. Hardy G.H., Littlewood J.E. Contributions to the theory of Riemann zeta–function and the theory of distribution of primes. *Acta Math.* 1918; 41: 119–196.
4. Hardy G.H., Littlewood J.E. The zeros of Riemann’s zeta–function on the critical line. *Math. Zs.* 1921; 10: 283–317.
5. Selberg A. On the zeros of Riemann’s zeta–function. *Skr. Norske Vid. Akad. Oslo.* 1942; 10: 1–59.
6. Мозер Я. Об одной теореме Харди–Литтлвуда в теории дзета-функции Римана // *Acta Arith.* 1976. V. 31. P. 45–51; *Добавление* // *Acta Arith.* 1979; 35: 403–404.
7. Карацуба А.А. О нулях функции $\zeta(s)$ на коротких промежутках критической прямой // *Изв. АН СССР. серия математическая*. 1984; 48(3): 569–584.
8. Graham S.W., Kolesnik G. Vander Corput’s Method of Exponential sums. *Cambridge university press*. 1991. 117 р.
9. Хайруллоев Ш.А. О вещественных нулях производной функции Харди. *Чебышевский сборник*. 2021; 22. 5 (81): 235–242. DOI: 10.22405/2226-8383-2021-22-5-235-242
10. Хайруллоев Ш.А. О нулях арифметических рядов Дирихле, не имеющих Эйлерова произведения. *Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение физико-математических, химических, геологических и технических наук*. 2018; 4 (173): 7–25.
11. Рахмонов З.Х., Хайруллоев Ш.А., Аминов А.С. Нули функции Дэвенпорта-Хейльбронна в коротких промежутках критической прямой. *Чебышевский сборник*. 2019; 20. 4 (72): 271–293. DOI: 10.22405/2226-8383-2019-20-4-271-293
12. Bourgain J., Watt N. Decoupling for perturbed cones and mean square of $|\zeta(0,5 + it)|$ // <http://arxiv.org/abs/1505.04161v1> [math.NT], 15 May 2015.

НУЛҲОИ ЗЕТА-ФУНКСИЯИ РИМАН, КИ ДАР ПОРЧАҲОИ КЎТОҲИ ХАТИ РОСТИ КРИТИКӢ МЕХОБАНД

Дар мақола бо истифода аз методи ҷуфтҳои экспоненсиалӣ барои миқдори нулҳои зета-функсияи Риман, ки дар хати рости критикӣ меҳобанд, аз поён баҳои аниқ гирифта шудааст, ки он натиҷаи гирифташудаи А.А. Каратсубаро беҳтар менамояд.

КАЛИДВОЖАҲО: зета-функсияи Риман, нули тартиби тоқ, ҷуфти экспоненсиалӣ, хати рости критикӣ, порчаҳои кӯтоҳ, баҳои ғайритривиалӣ.

НУЛИ ЗЕТА-ФУНКЦИИ РИМАНА, ЛЕЖАЩИЕ НА КОРОТКИХ ПРОМЕЖУТКАХ КРИТИЧЕСКОЙ ПРЯМОЙ

В статье методом экспоненциальных пар получена точная оценка снизу количества нулей дзета-функции Римана, лежащих на критической прямой, что улучшает результат, полученный А.А. Карацубой.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: дзета-функция Римана, нуль нечётного порядка, экспоненциальная пара, критическая прямая, короткая промежуток, нетривиальная оценка.

ZEROES OF THE RIEMANN ZETA FUNCTION LAYING ON SHORT INTERVALS OF THE CRITICAL LINE

This article uses the exponential pair method to obtain a sharp lower bound for the number of zeros of the Riemann zeta function lying on the critical line, improving on the result obtained by A.A. Karatsuba.

KEYWORDS: Riemann zeta function, odd-order zero, exponential pair, critical line, short interval, nontrivial estimate.

Маълумот дар бораи муаллиф: Иноятзода Шодмон Шамсидин - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2-юми факултети механикаю математика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** [+992] 908-04-06-02. **E-mail:** shinoyatzoda@gmail.com

Сведения об авторе: *Иноятзода Шодмон Шамсидин* - Таджикский национальный университет, магистр 2 курса механико-математического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** [+992] 908-04-06-02. **E-mail:** shinoyatzoda@gmail.com

Information about the author: *Inoyatzoda Shodmon Shamsidin* - Tajik National University, 2nd year master's student of the Faculty of Mechanics and Mathematics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe, Rudaki Ave, 17. **Phone:** [+992] 908-04-06-02. **E-mail:** shinoyatzoda@gmail.com

МУНДАРИЧА - СОДЕРЖАНИЕ

ФИЛОЛОГИЯ ВА ЖУРНАЛИСТИКА - ФИЛОЛОГИЯ И ЖУРНАЛИСТИКА

<i>Дилшодзода Ш.</i> Фолклоризми осори Айнӣ дар пажухиши В. Асрорӣ	5
<i>Kang Xixueer</i> Comparison meaning of term snake in Chinese and Indian culture	12
<i>He Linyan</i> On the identity construction and cultural writing in the autobiography of Kuratulan Haider	16
<i>Tong Qi</i> Critical realist style and contemporary significance in Saadat Hasan Manto's "The New Constitution"	20
<i>Маҳмудова М.</i> Тарик Чҳаттарӣ ва ҳикояи ӯ «Дарвозаи боғ» («باغ کا دروازه»)	25
<i>Тоирова Ш.</i> Ҳаёт ва фаъолияти Солеҳа Обид Хусайн	30
<i>Мамадҷонова М.Ғ.</i> Мафҳум ва хусусиятҳои омофонҳо дар забони англисӣ	35
<i>Ҷонмардова Ф.</i> Ташаккул ва тақомули рушди таркиби луғавии технологияи иттилоотӣ дар забони англисии муосир	39
<i>Шоискандарова С.Ш.</i> Мафҳуми «истилоҳ» дар забоншиносии тоҷик ва русу аврупой	44
<i>Тураева М.М.</i> Хусусиятҳои матнҳои сабки публитсистии забони англисӣ	48
<i>Исматова Н.Қ.</i> Усулҳои ифодаи шаклҳои замони гузаштаи одӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	52
<i>Тилабова И.Ч., Холов М.</i> Сомонаи ҳафтаномаи "Омӯзгор": умумият, махсусият ва ҷолибият	56

ИҚТИСОД-ЭКОНОМИКА

<i>Саидзода М.Ч., Иззатуллоева М.Ф.</i> Нақши молияи корхонаҳо дар рушди устувори иқтисодии миллӣ	61
<i>Давлатов Н.А., Сайфуллоева Г.</i> Мафҳум ва моҳияти хавф	66
<i>Абдуллоев А.Х., Нарзуллозода Ш.А.</i> Бучети давлатӣ: мафҳум ва моҳияти иқтисодии он	70
<i>Шамсуллоева С.А.</i> Аҳаммият ва зарурияти сармоя ва сармоягузорӣ	75
<i>Аминийн Ф.Ф.</i> Таҳлили вазъи имрӯзаи бозори коғазҳои қиматнок дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	80

ҲУКУҚ – ПРАВО

<i>Акбарова З. Б.</i> Ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ	84
<i>Баҳриддинова М. Ш.</i> Мавқеи ҳуқуқи байналмилалӣ обӣ дар низоми ҳуқуқи байналмилалӣ	88
<i>Низомов М.С.</i> Мақоми ҳамоҳангсози палатаҳои Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар амалисозии фаъолияти палата	92
<i>Юнусова Р.</i> Таҳлили роҳҳои зиёд намудани таъини ҷазои ҷарима	96
<i>Шоираи Ф.</i> Танзими ҳуқуқи савдои электронӣ	100
<i>Абдуллозода А.</i> Современная судебная система республики таджикистан	106
<i>Саидмуродов Ш.Х.</i> Танзими ҳуқуқи муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ дар соҳаи савдо	112
<i>Ҳафиззода Н.</i> Санадҳои байналмилалӣ ҳамчун ҷаҳорҷӯбаи амалишавии муҳоҷирати меҳнатӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ	117
<i>Давлатов М.С.</i> Мафҳум ва аломатҳои шарикӣ дар ҷиноят	123
<i>Гулмаҳмадзода С.М.</i> Тарафи объективии қасдан расонидани зарари миёна ба саломатӣ	128

<i>Назаров Ф.Р.</i> Механизмҳои асосии таъзияи ҳокимият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	132
<i>Давлатшоев Х.</i> Мафҳум ва предмети танзими ҳуқуқи муносибатҳои байналмилалӣ	137

СИЁСАТ - ПОЛИТИКА

<i>Хусаинов Б.М.</i> Роль диалога и переговоров в решении территориальных конфликтов Центральной Азии	143
<i>Раҳматов Н.</i> Зухур ва ташаккули дипломатияи мардумӣ	147
<i>Маллаева М.</i> Масъалаи Синзян дар муносибатҳои байналхалқӣ: заминаи таърихиву сиёсии мушкилоти синзян	152
<i>Одинаева Т.А.</i> Мушкилоти асосии соҳаи маорифи Афғонистон дар солҳои 1996-2016	156
<i>Мирали М.М.</i> Экономическая интеграция в ШОС: инструменты, вызовы и перспективы	161
<i>Алиев М.</i> Основные аспекты создания логистического и энергетического поясов как основных составляющих китайской инициативы	164
<i>Усмонов Д.А.</i> Влияние афганского кризиса на безопасность Таджикистана и Центральной Азии: внешнеполитические стратегии и вызовы региональной стабильности	168
<i>Ояҳмадзода Б.А.</i> Сулҳи тоҷикон- натиҷаи сулҳҷӯӣ ва дипломатия	172
<i>Мингбоев Ш.Л.</i> Оид ба нақш ва иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар конференсияҳои байналмилалӣ	179

ФАРМАТСИЯ – ФАРМАЦИЯ

<i>Низомова М., Шарифов Х. Ш.</i> Проблема рационального использования лекарственных средств действующих на ЦНС	183
---	-----

МАТЕМАТИКА ВА ИНФОРМАТИКА – МАТЕМАТИКА И ИНФОРМАТИКА

<i>Қурбонова С.Б., Исматова У.А.</i> Формулаи асимптотикӣ дар муаммои варинг барои кубҳои қариб мутаносиб	190
<i>Иноятзода Ш. Ш.</i> Нулҳои зета-функсияи Риман, ки дар порчаҳои кӯтоҳи хати рости критикӣ меҳобанд	195

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ

«Муҳаққиқи ҷавон» пешниҳод мегарданд

Телефон: (992-37)227-74-41

Мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи «Муҳаққиқи ҷавон» пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла мувофиқат намояд.

Мақолаҳое, ки дар матн онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матн мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матн бо забони русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матн бо забони тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 8 то 10 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз дилҳои китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб, дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Шарипов Д.М.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола таҳсил мекунад;

– матн асосии мақола;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси чаҳоркунҷа [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с.25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25;

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 3 номгӯ ва на бештар аз 10 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– баъди рӯйхати адабиёти истифодашуда маълумоти зерин бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) омода карда шавад: номи мақола; насаб, ном ва номи падар; номи муассиса; аннотатсия ва калидвожаҳо (аннотатсия на камтар аз 5 сатр ва калидвожаҳо на камтар аз 7 номгӯ);

– дар охири мақола бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), номи муассисае, ки дар он муаллиф меҳонад, телефон, E-mail, нишонии ҷойи кор в ё таҳсили муаллиф.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал

«Молодой исследователь»

Телефон: (992-37)227-74-41

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Шарипов Д.М.);
- название организации, в которой учится автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 3 и не более 10 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы оформляется следующая информация на трех языках (на таджикском, русском и английском языках): название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 5 строк, ключевые слова до 7 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на таджикском, русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, название организации, в которой учится (авторы), телефон, E-mail, а также почтовый адрес место учебы автора).

INFORMATION FOR THE AUTHORS

Requirements for scientific articles submitted to the scientific journal "Young researcher»

Phone: (992-37)227-74-41

All submitted scientific journal articles must meet the following requirements: a) the article must be written in compliance with the established requirements; b) the article must be the result of scientific research; c) the article must conform to one of directions (sections) of the journal.

Requirements for registration of scientific articles:

The article should be prepared in Microsoft Word format, Times New Roman font, size 14, margins 2.5 cm on all sides, interval 1.5.

The volume of the article (including the abstract and the list of references) should be within the range of 8 to 10 pages of A4 format.

The article should have the following structure:

- UDC index (the index can be obtained in any scientific library);
- article title;
- surname and initials of the author (for example, D. M. Sharipov);
- name of the organization where the author of the article studies;
- main text of the article;
- when quoting specific material, the references are indicated in square brackets [].

Sample: [4, p. 25]. That is, literature #4 and page 25;

- tables, diagrams, diagrams, and drawings should be grouped and numbered. Tables, diagrams, diagrams, and drawings must have a name;

- list of references (no less than 3 and no more than 10 titles of scientific literature).

The list of references is made according to the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5-2008;

- after the list of references, the following information is made out in three languages (Tajik, Russian and English): the title of the article, the author's full name, the name of the organization, the abstract and keywords (abstract of at least 5 lines, keywords to 7 words or phrases);

- Information about the author in Tajik, Russian and English (full name of the author, the name of the organization where the author studies, phone number, E-mail, and postal address of the place of study or work of the author are indicated here).

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ»

2026. №1

Ответственный редактор: **Хакимова С.**

Издательский центр

Таджикского национального университета

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.